PROF. VL. MAČYS

Apie šeimos santvarką ir moterų teises senovėje

KAUNAS 1934

PROF. VL. MAČYS

APIE ŠEIMOS SANTVARKĄ
IR
MOTERŲ TEISES SENOVĖJE

KAUNAS 1934

Kooperatinė „Raidės“ spaustuvė Kaune, Kęstučio 44. Tel. 758

KAUNO VIEŠOJI
BIBLIOTEKA
11801

Kauno Viešoji
BIBLIOTEKA
B5305

PRAKALBA.

Senovės žmonių gyvenime šeima vaidino didesnį negu dabar vaidmenį. Dėl to suprantamas mokslininkų susidomėjimas šeimos santvarka senovėje. Ir ne vien mokslininkams, bet ir daug kam įdomu žinoti, kaip kitados gyveno jų protėviai.

Mokslininkai - tyrinėtojai įvairiais būdais stengiasi atvaizduoti senovės socialį gyvenimą, surasti jo pamatus ir spręsti, kaip buvo sutvarkyta šeima ir su ja susiję šeimos narių santykiai. Tyrinėtojų tikslas čia yra pasiekti seniausių amžių, kitaip sakant, pirmykščių žmonių gyvenimą ir įtraukti į tyrinėjimo plotą įvairių šalių tautas.

Bet tokiam darbui sutinkamos nenugalimos kliūtys. Pirmiausia kyla klausimas, kokius žmones galime vadinti pirmykščiais žmonėmis? Daug kas atsakys, kad pirmykščiais žmonėmis reikia laikyti žiliausios senovės žmonės. Čia vėl gi kyla klausimas, kada prasideda tos senovės laikai? Ir šitą klausimą sprendžiant, prieinamas dar vienas klausimas, būtent, kiek laiko praslinko, kai mūsų planetoje atsirado žmonės, arba bent — kiek laiko praslinko, kai mūsų planėta pasidarė tinkama žmonėms gyventi?

Į šituos klausimus mokslininkai - specialistai, kad ir bando, bet dar nepajėgia atsakyti; antai, Paryžiaus okeanografijos instituto prof. A. Berget*, statydamas klausimą, kokio amžiaus dabar yra žemė, sako, kad atsakyti į šitą klausimą labai sunku. Bandydamas — kad ir apytikriai — nurodyti žemės amžiaus ilgumą, A. Berget pradeda savo išvadžiojimus nuo to laiko, kada sukietėjusi žemės pluta jau buvo išvariusi kalnus ir uolas ir suspaudusi žemės vidurį.

Išdėstęs savo sumetimus, A. Berget pareiškia, kad mes galį laikyti patikimu dalyku dabartinį žemės amžių siekiant nuo vieno tūkstančio milijonų lig dviejų tūkstančių milijonų metų. Kaip matome, žemės amžiaus metų — didžiausias skirtumas.

---

*) A. Berget. La vie et la mort du Globe. 1912. Paris.

A. Berget pažymi, kad mokslininkai įvairiais būdais stengiąsi nustatyti žemės amžių ir prieiną maždaug tuos pačius skaičius. Liesdamas klausimą, kada galėjo atsirasti žmonės žemėje, A. Berget aiškina, kad žemės amžius dalinamas į keturias ėras, kitaip sakant, į keturias ilgiausias amžių eiles. Nurodydamas kiekvienos ėros ypatumus, A. Berget prieina išvadą, kad žmonės atsirado ketvirtos ėros laikais. Šita išvada remiama atradimu žemėje žmonių kaulų, kurių visiškai dar nerasta kitų ėrų laikais, ir atradimų liekanų daiktų, kaip esą aiškiai matyt, padarytų žmonių rankomis. Vėl gi, laikas po žmonių atsiradimo suskirstomas šiais laikotarpiais: 1) paleolitiniu arba skaldyto akmens amžiais, 2) neolitiniu arba tašyto akmens amžiais ir 3) iškastų metalų amžiais — pradžioje bronzos, o paskum geležies amžiais.

Nuo tada jau prasideda žmonijos istorija.

Taigi, žinių apie žmonių atsiradimo laiką mokslas visiškai maža tesuteikia; be to, ir suteikiamosios žinios yra tik moksliškais sumetimais paremtieji spėliojimai, o ne įrodyti faktai; sakysime, kad ir suskirstymas žemės amžiaus ėromis: lieka neišspręsti klausimai, kuo skiriasi viena ėra nuo kitos, katra ėra buvo ilgesnė, ar jau senai buvo atsiradę žmonės prieš prasidedant žmonių istorijos laikams. Dėl to atrast žmonių gyvenimo pradžią mokslininkai negali ir dėl to jie verčiami labai ir labai aprėžti savo tyrinėjimus laiko atžvilgiu.

Tyrinėdami pasiekiamos senovės žmonių gyvenimą, mokslininkai turi remtis įrodytais faktais; čia didžiausios reikšmės turi istorijos duomenys. Bet žmonių gyvenimo istorija dar apima tik labai trumpą praeities laiką, o žmonės gyveno ir priešistoriniais laikais, tik mes nežinome, kaip jau sakėme, kada jie atsirado mūsų planėtoje. Vis gi turime tvirto pagrindo sakyti, kad priešistoriniai žmonių gyvenimo laikai ilgai tęsėsi, nes tos tautos, kurių istorija apima ir ilgiausią laiką, jau buvo pasiekusios aukštoką kultūros laipsnį, kaip kad rodo visa jų gyvenimo santvarka. Kad galėtų pasiekti senesnius laikus, mokslininkai neapsibrėžia tik senovės raštais, sudarančiais medžiagą istorijai; jie naudojasi ir kitų mokslų duomenimis, kaip antai, archeologijos, paleontologijos, kalbotyros, psichologijos ir šiaip jau įvairiomis senovės liekanomis, kurios gali papildyti ir praplėsti istorijos tyrinėjimus.

Išlikusias ir kitais būdais surinktąsias tikras žinias apie senovės žmonių gyvenimą ir galime vadinti istorija tikra to žodžio prasme, o visa, kas yra įvykę tada, kada žmonės dar nesugebėdavo reikšt savo žodžių ir minčių raštu, kada jie dar nebuvo statę savo kultūros paminklų, turime vadinti priešistoriniais laikais. Vis gi, istorijos mokslas stengiasi vienu ar kitu būdu praplėsti savo tyrinėjimą laiko atžvilgiu.

Dar nesenai istorijos mokslas pripažindavo žmonių visuomene tik graikus ir romėnus ir tas vakarų Europos tautas, kurioms teko susidurti su graikais ir romėnais. Tik 19-me amžiuje įsitvirtino nuomonė, kad visas mūsų pasaulis sudaro tą plotą, kuriame dirbamas žmonių kultūros darbas. Šita nuomonė prieita tyrinėjant ir toli nuėjusių ir atsilikusių tautų kultūrą. Čia teko stebėt gyvenimo ypatumai ir tų tautų, į kurias europiečiai lig tol žiūrėdavo iš aukšto, nesuprasdami svetimų jiems kultūrų, kaip antai, rytų Azijos kultūros, artimų Europai Azijos vakarų kultūros, prieškolumbinių laikų Amerikos kultūros.

Kadangi istorijos mokslas pirmiau tyrinėdavo tik graikų ir romėnų kultūras ir vėliau atvykusių į Europą tautų kultūras, tai ir istorija buvo dalinama į senąją graikų ir romėnų istoriją, viduramžio istoriją ir naujųjų laikų istoriją, ir dėl to tos žmonių dalies istorija ilgai buvo vadinama „visuotine istorija“. 19-me amžiuje mokslas apie žmonių socialį gyvenimą labai pakilo. Tarp kita ko pramynė sau taką etnologijos mokslas, kuris pastatė sau tikslą tyrinėti įvairių pasaulio tautų įpročiais tvarkomąjį gyvenimą. Pasiremdamas kitų mokslų — etnografijos, lyginamosios teisės, kalbotyros — pasiektais rezultatais, jis įrodė, kad suskirstymas istorijos trimis pasakytomis dalimis yra klaidingas, nes apeinamos kitos pasaulio tautos. Jis atkreipė akis, kad ir kitos tautos turi savo kulūrą ir kad bet kurios tautos kultūra reikia įvertinėt, pasiremiant ne apriorinėmis silpnai pagrįstomis nuomonėmis, o bešališkai stebint faktus ir atsižvelgiant, kaip plėtėsi kurios tautos kultūra pati. Dėl to etnologija išplėtė savo tyrinėjimą ploto atžvilgiu: istorija stengiasi pasiekti seniausius žmonių gyvenimo laikus, o etnologija stengiasi apimti visų pasaulio tautų gyvenimą.

Toks moksliško tyrinėjimo praplėtimas negalėjo nepa-

keisti nuomonės apie žmonių kultūros kilimą ir kultūros eigą įvairiose pasaulio šalyse.

Imdami šeimos santvarką ir moterų teises senovėje, ir gi turime pasakyti, kad lig 19 amžiaus vidurio beveik nebuvo kalbama apie šeimos istoriją dėl to, kad patriarchali šeima, kurioje valia priklausė tėvui, buvo laikoma seniausia ir atitinkanti dabartinę šeimą; užtat, šeimos istorijos ir negalėjo būti. Kai kitose pasaulio šalyse būdavo pastebima kitokia negu Europoje šeimos santvarka, tai ji būdavo laikoma keistu nukrypimu į šalį iš tiesaus kelio.

I. Evoliucionistų - materialistų teorija.

Pasakytoji nuomonė apie šeimos santvarką pradėjo keistis, kai mokslininkai ėmė tyrinėti socialį žmonių gyvenimą.

Socialio gyvenimo tyrinėjimų pagrindan pradžioje buvo padėta evoliucijos teorija, kuri garsaus anglų gamtininko Čarlso Darvino buvo pritaikyta biologijai ir ten davė mokslui gerų vaisių. Paskum ji pradėta taikyti kitoms gyvenimo sritims. Žymiausiu jos taikytoju socialiam gyvenimui buvo anglas - sociologas Herbertas Spenseris ir jo šalininkai. Bet su evoliucijos teorija greit pradėjo plėstis garsaus ekonomisto — vokiečio Karolio Markso materialistinė teorija, kurią socialiam gyvenimui išplėtė žymiausias K. Markso šalininkas Fridrichas Engelsas.

Abi šitos teorijos turi kai ką bendra, bet skiriasi kai kuriais dėsniais. Abiems joms bendras yra tas dėsnys, kad jos laiko svarbiausiu visuomenės ir žmonijos progreso dalyku ne pačio žmogaus pastangas, o nepareinančius nuo atskiro žmogaus valios evoliucijos veiksnius.

Teisybė, kad abiejų teorijų kūrėjai (H. Spenseris ir K. Marksas) nėjo ligi savo pagrindinių dėsnių kraštutinumų ir pripažindavo reikšmės ir kitiems progreso veiksniams. Tik vėliau jų uolūs šalininkai, naujų abiejose teorijose pasireiškusių minčių veikiami, nukrypo iš kelio ir priėjo kraštutinumus. Taip beveik visada atsitinka su naujomis teorijomis. Abi teorijos skiriasi viena nuo kitos tuo, kad evoliucijonistai laiko vyriausiu progreso veiksniu neišvengiamus gamtos nuostatus, o materijalistai — neišvengiamą ekonominį procesą, kitaip sakant, vieni laiko žmones, tartum, pavergtus gamtos nuostatų, o kiti — ekonominių gyvenimo aplinkybių.

Abiejose toeorijose yra daug teisybės, kaip tat rodo istorija: iš tikrųjų, žmonių socialio gyvenimo santvarka ir eiga dažnai pareina nuo gamtos aplinkybių ir nuo ekonominių gyvenimo aplinkybių. Bet turime pasakyti, kad ir tam tikrose aplinkybėse — veikia žmonės su savo protu, jausmais, norais,

dėl to žmonijos progresas daug pareina ir nuo kitų rūšių veiksnių, jis plečiasi ne vienu kuriuo keliu arba linija, o daugybe kelių.

Taikymą savo teorijos socialiam gyvenimui evoliucijonistai remia šiais protavimais: dabar, sako jie, progresų galime laikyti nepertraukiamą ir savaime vykstantį plėtimą mūsų protėvių senovėje padėtų sveikų pagrindų. Užtat, negalime staiga pakeisti ką nors, negalime per vieną akimirksnį įkurti naujos gyvenimo santvarkos, naujos tikybos, arba naujų dorovės pagrindų. Antra vertus, evoliucijos teorija nepripažįsta ir nesikeičiančios socialio gyvenimo santvarkos. Dabartinis laikas jai yra tik būsimojo laiko sąlyga, o būsimasis laikas gali žymiai pakeisti mūsų gyvenimą. Palengvinti prieiti geresnę gyvenimo tvarką yra didelis evoliucionistų filosofijos uždavinys.

Savo teorijai evoliucionistai pavartojo lyginamąjį metodą, kuriuo tyrinėjamas kartu įvairių senovės ir dabartinių tautų gyvenimo formų plėtimasis ir keitimasis. Tuo keliu ieškoma bendroji socialės evoliucijos formulė. Vedamoji evoliucionistų mintis yra ta, kad žmonės visur esą tais pačiais savumais, kad įvairių žmonių rasių reikalai, tikslai ir gabumai skiriąsi tik smulkmenomis ir kad dar gi tie skirtumai nykstą, siekiant pirmykščių žmonių gyvenimą. Dėl to, lyginamojo metodo šalininkai laiko žmoniją vienetu ir neatsižiūri į pasireiškiančius bet kurios tautos arba rasės įpročių ypatumus, o veizdi, ar koks įprotis yra bendras žmonijai ir jei bendras, tai kaip jis plėtėsi; tik tiek atskiros tautos įvykiai galį kreipti į save tyrinėtojo dėmesį. Taigi, lyginamajam metodui svarbiausia yra surast panašumai, pabrėžt faktų bendrumas ir apimt, kiek galint, didesnis tyrinėjimo plotas. Užtat, lyginimas negalįs būti aprėžtas viena žmonių rase, viena kalbų grupe arba viena tikyba. Lyginamasis metodas pripažįsta rasę, kalbą ir tikybą turint didelės reikšmės žmonėms, nes jos būna padėtos žmonių idėjų, įstaigų ir įpročių pagrindan; bet jam svarbus ne šitas dalykas, jam svarbu rinkt panašumai, pradedant žmonijos kūdikystės laikais ir einant toliau, kiek leidžia aplinkybės, ir įtraukiant mūsų metų laukinius žmones ir barbarus į lyginamųjų tautų tarpą.

Be lyginamojo metodo evoliucionistai naudojasi dar etno-

grafijos mokslo prieitais rezultatais. Bet jie pripažįsta etnografijos mokslą negalint įrodyti, kad mūsų metų laukiniai žmonės ir barbarai gyvena pirmykščių žmonių gyvenimą ir kad jie nėra išsigimėliai. Dėl to etnografiją evoliucionistai laiko antraeiliu dalyku.

Trečiu tyrinėjimams padedančiu dalyku laikomos įpročių teisės liekanos, randamosios studijuojant mūsų dienų gyvenimą su tikslu pastebėti jame praslinkusiųjų laikų pėdsakus. Čia galvojama, kad viena visuomenės gyvenimo santvarka užleidžia vietą kitai ne tuojau ir kad, naujai santvarkai įsigyvendinus, dar ilgai laikosi įpročių, įvairių apeigų ir įsitikinimų pavidale didesnis ar mažesnis liekanų skaičius. Tos liekanos tarpais nyksta, tarpais ilgai laikosi gyvos, tarpais virsta beprasmiškais formalumais, primenančiais tik senai išnykusius įpročius.

Liekanos esančios didelės reikšmės, tyrinėjant senų laikų gyvenimą, nes tiems laikams atvaizduoti trūksta įrodymų raštu arba jų ir visai nėra.

Evoliucijos teoriją ėmė uoliai taikyti socialiam gyvenimui materializmo šalininkai.

1) A. Bebelis. Vokiečių socialistas A. Bebelis 1883 metais išleido knygą, pavadintą „Moteris ir socializmas“, (Die Frau und der Socializmus), kurioje jis kalba apie šeimos kylimą*). Pagal Bebelį įvairių organizmų augimo taisyklės taikytinos ir visuomenės santvarkos pasikeitimams. Dėl to, jei žmogus evoliucijos keliu yra kilęs iš gyvulio, tai jo psichikos ypatumai yra susiję su gyvulio psichikos ypatumais ir dėl to suprantama esą, kodėl pirmykštis žmogus visiškai neturėjo tų taurų jausmų, kuriuos jis įsigijo vėliau, kodėl jis nežinojo, kas pikta, kas gera, ir kodėl jis buvo savo biauriausių ir žemiausių instinktų vergu.

Šitas pirmykštis sutvėrimas — daugiau gyvulys negu žmogus — tik žymiai vėliau esąs išmokęs kalbėti ir ilgai neturėjęs išminties, savo kaušu ir kūnu labai panešėjęs į bezdžiones, laipiojusias medžiais vaisių skinti, gyvenęs mažais pulkais ir tik pavojus vertęs jį rinktis į būrius su kitais. Tuo būdu susidarydavosios laukinių žmonių ordos, panešėjusios į gyvulių

*) A. Bebel. Die Frau und der Socializmus. 1883.

kaimenes, greit susirenkančias ir greit išsiskirstančias. Toks žmogus - gyvulys turėjęs tik vieną tikslą, būtent, apsaugot savo gyvybę ir išlaikyti savo veislę; ieškojimas maisto ir žmonos sudarydavęs jo svarbiausią dienos darbą. Suprantama esą, kokio pobūdžio buvo santykiai žmonių, nuolat kovojusių vienas su kitu dėl savo tikslų. Kova už gyvybę leidusi likti tik stipriausiems ir tasai kylimas stipriausių žmonių žingsnis po žingsnio kėlęs žmones aukštyn iš pirmykštės stadijos. Kadangi nebuvę gailestingumo jausmų, tai tarp vyrų ir moterų nebuvo tikros meilės. Ordoje buvęs įsigyvendinęs promiskuitetas, kitaip sakant, vyrų ir moterų santykiai buvę nesutvarkyti visiškai. Tik laikas — tasai progreso kėlėjas — įgyvendinęs pirmąją visuomenės santvarką, vadinamą matriarchatu. Tuomet motina buvusi šeimos šulu ir galva. Vėliau iškilęs patriarchatas, kurio metais tėvas buvęs šeimos viršininku; pagaliau — jau vėlai — iškilusi monogaminė šeima, pradžioje endogaminė, kai buvę draudžiama rinkti moterys iš kitos giminės, o dar vėliau egzogaminė šeima, kai tasai draudimas išnykęs. O kadangi visuomenė nuolat eina progreso keliu, tai aukščiausią to progresavimo laipsnį sudarysiąs vyrų ir moterų santykių laisvumas, kitaip sakant, laisvoji meilė, kuri įkursianti dviejų šeimos lyčių lygybę. Persiskyrimas esąs progreso žingsnis pirmyn tuo atžvilgiu, kad jis atpalaiduojąs žmoną nuo vergavimo, įvesto visų tikybų ir ištobulinto krikščionybės.

Šitas Bebelio išdėstytasis ir ginamasis knygoje apie moterį mokslas yra bendras visiems ankstybesnio laiko socialistams. Norėdami sustatyti pasaulio atnaujinimo planą socialiu ir ekonominiu atžvilgiais, socialistai paėmė prasčiausio neaptašyto materializmo ir evoliucionizmo pagrindus ir tasai planas buvo suderintas su socialistų mokslu.

2) Fr. Engelsas. Vienas įžymiausių socializmo kūrėjų Fr. Engelsas parašė knygą apie šeimos, privačios nuosavybės ir valstybės kylimą, kuria, kaip jis pats buvo sakęs, darė, ko nebuvo padaręs K. Marksas, būtent, norėjo pasinaudoti etnologijos tyrinėjimų vaisiais socializmo labui. Tuomet buvo evoliucionistų teorijos pritaikymo laikai (1884 m.) ir tasai pritaikymas pasiekė aukščiausią laipsnį; tada buvo ir laikai materialistinio monizmo, kurį taikant tikėtasi išspręst visos pasaulio paslaptys, pasiremiant fizikos ir chemijos duomenimis;

žmogus galima buvo laikyt paskutiniu evoliucijos padaru; į kiekvieną tikybą žiūrėta kaip į baimės atvestą vaisių.

Minėtas Fr. Engelso darbas yra, galime sakyti, klasinis darbas. Jis paremtas šveicariečio J. Bachofeno ir amerikiečio L. Morgano darbų pagrindinėmis mintimis ir kitų mokslininkų darbais. (Lebboko — civilizacijos pradžia 1870, gamtininko Espinaso, anglo Mak-Lennano ir kt.).

Tasai darbas padėjo tvirtą pamatą evoliucionistų - materialistų teorijai socialio gyvenimo srity, pritraukė daug šalininkų ir turi didelės įtakos daugeliui senovės socialio gyvenimo tyrinėtojų. Bet Fr. Engelso teorija sukėlė prieš save ir kritikus, kurie padarė jai nemaža priekaištų.

Dėl to, laikydamies bešališkumo, turime smulkiai išdėstyti Fr. Engelso teoriją ir padarytus jai priekaištus.

Išėjusio 1891 metais ketvirto knygos leidimo prakalboje Fr. Engelsas daro trumpą šeimos istorijos apžvalgą nuo Bachofeno lig Morgano, o paskum dėsto mokslininkų teorijas ir medžiagą suskirsto taip: 1) priešistoriniai kultūros laipsniai, 2) šeima, 3) irokėzų giminė, 4) graikų giminė, 5) Atėnų valstybės kylimas, 6) giminė ir valstybė Romoje, 7) keltų ir germanų giminė, 8) germanų valstybės kylimas, 9) barbarų ir civilizacijos laikai. Dėstydamas Fr. Engelsas prideda ir savo nuomonę įvairiais klausimais.

Kaip sako Fr. Engelsas, šeimos istorijos rimti tyrinėjimai prasidėjo 1861 metais šveicariečio - filologo J. Bachofeno darbu „Motinos teisė“ (Das Mutterecht). Tą darbą Bachofenas dirbęs 40 metų. Jis nuodugniai išstudijavęs senovės graikų ir romėnų literatūrą ir mitologiją ir stengęsis nustatyti senovės šeimos santvarką, naudodamasis mitologijos srity lyginamuoju metodu. Būdamas įsitikinęs, kad tie ypatumai, kuriais tautos fantazija apdovanojo savo dievus, paimti yra iš pačios tautos būklės ir kad mitai ilgai laikosi tautoje, jis priėjo išvadą, jog iš mitų galime gauti žinių apie priešistorinį graikų ir romėnų gyvenimą.

Savo tyrinėjimuose Bachofenas stato tokius dėsnius: 1) pirmykščių amžių žmonės nežinoję vedybos, panašios į mūsų laikų vedybą. Vyrų ir moterų santykiai nebuvę varžomi jokiomis taisyklėmis. Tokią būklę Bachofenas pavadino žodžiu „geterizmas“, paimtu iš graikų kalbos žodžio „getera“. F.

Engelsas laiko tą pavadinimą neatitinkant paties Bachofeno aiškinamą pirmykštės vedybos sąvoką. Senovės Graikijoj geteromis buvo vadinamos moterys netekėjusios ir pasirinkusios savo profesija priiminėt vyrus. Pirmykščių gi amžių visuomenės tarpe, kaip sako pats Bachofenas, nebuvę nei vedybų, nei vedusių, nei ištekėjusių, o buvę nevaržomi santykiai, nelyginant kaip gyvulių tarpe. 2) Nurodytieji vyrų ir moterų santykiai neduodavę pagrindo pasakyti, kurio tėvo buvo moteries pagimdytasis vaikas. Dėl to, vaikai priklausę tik motinai ir giminystė ėjusi tik motinos linija, o tėvas neturėjęs jokios teisės vaikams; ta teisė priklausiusi tik motinai. Ir Bachofenas įtikinėja — tokius santykius ir teises buvus kiekvienos pirmykštės giminės tarpe žmonių gyvenimo pradžioje. 3) Pirmykščiais amžiais moterys turėjusios aukštai stovėti visuomenėje: juk jaunoji karta nežinojusi tėvų, o žinodama tik savo motinas, ji turėjusi didžiai jas gerbti; su jaunąja karta turėjusi eit visuomenė ir dėl to moterims priklausęs viešpatavimas (ginekokratija). 4) Kai pasakytoji būklė pradėjusi linkti monogamijos pusėn, vadinas, kai moteris pradėjo priklausyt vienam vyrui, tai tas dalykas visuomenės turėjęs būti laikomas nusikaltimu arba nuodėme prieš tikybos nuostatus. Šituo būdu Bachofenas paaiškina, kodėl, įsigyvendinus monogamijai, kai kurios tautos laikėsi įpročio, pagal kurį mergaitės prieš ištekėdamos turėdavo duoti savo kūną vyrams. Bachofenas laiko tokį įprotį per išperkamąją auką už padarytą monogamijos įvedimu nuodėmę, kitaip sakant, už naikinimą kitų vyrų pretenzijų į tą pačią moterį.

Savo dėsniams paremti Bachofenas randa daug jo uoliai parinktų vietų senovės graikų literatūroje. Pakeitimas geterizmo monogamija ir motinos teisės tėvo teise vykęs, Bachofeno nuomone, Graikijoje dėl to, kad vis plėtėsi graikų tikybos sritis, kad būdavo pripažįstami nauji dievaičiai — naujų nuomonių reiškėjai, kurie būdavo įterpiami į senųjų dievų grupę, laikiusiąsi senųjų įsitikinimų ir palengva atstumtą užpakalin. Vadinas, tatai buvęs ne žmonių gyvenimo progresavimas, o to gyvenimo aplinkybių tų pačių žmonių galvose atsispindėjimas, kuris, Bachofeno nuomone, turėjęs įtakos ta prasme, kad istorijos amžiais jis keitęs vyro ir moteries tarpūsavio santykius.

Savo teorijai sustiprinti Bachofenas atpasakoja išdėstytą

dramos pavidale Eschilo kūrinį apie Klitemnestrą. Dalykas buvo toks: Klitemnestra dėl savo meilužio Egisto nukovė savo grįžtantį iš karo vyrą Agamemnoną. Jos ir Agamemnono sūnus Orestas keršija už tėvą ir nukauja savo motiną. Už tai Orestą persekioja erinnijos — piktos gynėjos motinos teisės, pagal kurią nukaut motiną yra sunkiausia neišdildoma nuodėmė. Bet Apollonas, pats buvęs pagundęs Orestą padaryt tą piktą darbą, ir išrinktoji teisėju Atėna—abu dievai naujosios tėvo teisės gynėjai—laiko Oresto pusę. Atėna išklauso abi šalis. Visas ginčas trumpai išdėstomas įvykusioje Oresto kalboje su erinnijomis. Orestas įrodinėja, kad Klitemnestra padarė dvi nuodėmes, nukaudama savo vyrą ir jo tėvą; tat kodėl gi erinnijos persekioja jį, o ne labiau kaltą Klitemnestrą. Atsakymas stebina: „ji nebuvo vieno kraujo giminaitė su jos nukautu vyru“. Vadinas, už nukovimą ne vieno kraujo giminaičio žmogus, kad jis būtų ir nusikaltėlės vyras, galima nebausti; šits dalykas erinnijoms nerūpi; jų pareiga — persekiot tik už nukovimą vieno kraujo giminaičio, dėl to, pagal motinos teisę sunkiausias ir nedovanotinas nusikaltimas yra nukovimas motinos. Apollonas stoja Oresto gynėju. Atėna įsako aeropagitams — Atėnų prisiekusiems posėdininkams (kaip mes dabar vadiname) — balsu pareikšt nuomones; balsų skaičius pasidalina į dvi lygias dalis: viena už pateisinimą, kita už pasmerkimą. Tuomet Atėna kaipo pirmininkė išsitaria už pateisinimą Oresto ir Orestas pateisinamas. Tėvo teisė nugali motinos teisę; „jaunosios kartos dievai“, kaip vadina juos ir erinnijos, nugali erinnijas ir jos sutinka pagalios priimt naują pareigą — tarnaut naujai tvarkai.

Bet, kaip sako Engelsas, Bachofenas tikėjo graikų didvyrių laikais erinnijas, Apolloną ir Atėną padarius stebuklą: nugriovus motinos teisę ir iškėlus tėvo teisę. Toks dalykas jau atsiduodąs misticizmu. F. Engelsas dar prikiša Bachofenui, kad svarbūs Bachofeno atradimai visur labai temdinami jo nuomone, jog istorijos amžiais nustatytų vyro ir moteries santykių pagrindai pareiną ne nuo žmonių gyvenimo tikrųjų sąlygų, o nuo kiekvieno laikotarpio tikybinių įsitikinimų.

Bet F. Engelsas mato Bachofeno daug ir nuopelnų, būtent: 1) Bachofenas pirmas rimtai ėmęs studijuoti pirmykščių žmonių būklę ir pradėjęs ieškot jos pėdsakų mituose. Tik tie

pėdsakai pagal Fr. Engelsą likę ne nuo pirmykščių žmonijos laikų, o nuo vėlesnių laikų, kai buvusi vadinamoji vedyba grupėmis, kada tam tikra vyrų grupė vesdavo tam tikrą moterų grupę. 2) Antras Bachofeno nuopelnas esąs tas, kad jis atrado, jog, esant vedybai grupėmis, gimimas galėjęs būt įrodytas tik iš motinos, dėl to ir giminystė buvusi pripažįstama tik motinos linija. Tokį pripažinimą kilmės tik moteries linija ir vėliau įvestą dėl to įpėdinybės formą Bachofenas vadina motinos teise. Suprantama, čia negalima esą kalbėt apie teisę tikrąja juridine prasme. 3) Šeimos ūkio vedimo būdai, kuriems esant moterys visos arba jų dauguma priklausydavo vienai giminei, o vyrai kitoms giminėms, esąs materialis pagrindas visur iškilusios pirmykščiais amžiais moterų galios. Tos galios išaiškinimą F. Engelsas laiko trečiuoju Bachofeno nuopelnu. Teisybė, kaip rašo misijonieriai ir lankę svetimas šalis europiečiai, senovės amžių moterys buvusios apkrautos nepakeliamu darbu, bet šits dalykas nežeminęs jų visuomenės tarpe, nes darbo padalinimas tarp vyro ir moteries pareidavęs nuo kitų priežasčių, o ne nuo moteries padėties visuomenėje.

Kitu įžymiu pirmykštės šeimos tyrinėtoju buvo Škotijos teisininkas Mak-Lennanas, pasirodęs savo darbais 1865 metais ir pradžioje nieko negirdėjęs apie Bachofeno darbus. Savo tyrinėjimams jis taikė etnografijos metodą ir nelinko į misticizmo ir poetiškos fantazijos pusę kaip Bachofenas. Jo nuomone dabartinė laukinių žmonių būklė atvaizduojanti mums mūsų seniausių laikų protėvių būklę. Savo nuomonei paremti jis nurodė į didžiausią panašumą svetimų šalių lankytojų suteiktų žinių apie laukinių žmonių būklę, ėmė graikų istoriko Herodoto, geografo Strabono ir kitų graikų ir viduramžių rašytojų surašytas žinias apie tą pačią būklę. Jo tyrinėjimas apima daugelio laukinių barbariškų ir civilizuotų tautų įpročius ir gyvenimo santvarką senaisiais ir naujaisiais laikais. Daugelyje tų tautų jis rado tokią vedybos tvarką, pagal kurią jaunikis — vienas arba su savo draugais — turi prisimest vagiąs sau žmoną iš jos tėvų arba giminaičių. Mak-Lennano nuomone toks įprotis turėjęs būt ankstybesnio įpročio liekana, kai vienos giminės vyrai iš tikrųjų vogdavo sau žmonas iš kitos giminės.

Kaip galėjęs atsirast toks įprotis? Kol vyrai galėdavę rast kiek reik žmonų savo giminės tarpe, tol pasakytam įpročiui

nebūdavę vietos. Bet dažnai necivilizuotų tautų tarpe būdavosios tam tikros grupės, kurių vyrai negalėdavę vest žmonų iš tos pačios grupės, dėl to vyrai būdavę priversti vest žmonas — o žmonos tekėt už vyrų — iš kitur. Vėl gi, kitų tautų buvęs įprotis, pagal kurį tam tikros grupės vyrai turėdavę vest žmonas tik iš savo grupės.

Mak-Lennanas pirmąsias grupes vadina egzogaminėmis, antrąsias endogaminėmis ir be atodairos griežtai stato vienas prieš kitas.

Kaip sako F. Engelsas, paties Mak-Lennano egzogamijos tyrinėjimas rodo, kad tasai priešingumas daugelyje atsitikimų — jei ne daugumoje ir dar gi jei ne visais atsitikimais — yra tik Mak-Lennano fantazija, o vis gi Mak-Lennanas deda jį savo teorijos pagrindan. Mak-Lennanas sako, kadangi egzogaminių giminių vyrai turėjo vest žmonas tik iš kitur, tai dėl nuolatinio karo stovio — jei taip galime vadint kivirčus tarp atskirų giminių — žmoną galima būdavę gaut tik pagrobimo keliu. Mak-Lennanas stato klausimą, kaip atsirado egzogamijos įprotis? Ir atsako, kad kraujo giminystė čia dar neturėjo reikšmės; draudimas vyrui vesti artimą giminaitę moterį esąs įgyvendintas vėliau. Egzogamija kilusi esanti iš plačiai išsiplėtusio tarp laukinių žmonių įpročio — tuoj žudyt tik gimusius moteriškos lyties kūdikius; dėl to buvęs vyrų perteklius kiekvienoje atskiroje giminėje ir tokio dalyko neišvengiamas padarinys buvęs tas, kad daug vyrų turėję vieną bendrą žmoną. Ir dėl to vėl gi žinota, kas yra vaiko motina, bet nežinota, kas yra tėvas; tada kyla giminystė tik motinos linija arba motinos teisė. Kitos stokos moterų giminės tarpe padarinys buvęs nuolatiniai pagrobimai moterų iš svetimos giminės.

F. Engelso nuomone, Mak-Lennano nuopelnas yra tas, jog jis įrodė egzogamiją buvus išsiplėtusią daugelio tautelių tarpe ir turėjusią didelės reikšmės. Kitas jo nuopelnas — pripažinimas pirmykščiame žmonių gyvenime motinos linijos reikšmės. Bet F. Engelsas pastebi, kad apie egzogamiją jau buvo žinota prieš Mak-Lennaną, o motinos linija jau anksčiau buvo atrasta Bachofeno.

F. Engelsas prikiša Mak-Lennanui, kad ansai visiškai nesupratęs, kas yra egzogamija ir kad netinkamai vartojęs giminystės tik moteries linija sąvoką, nes Mak-Lennanas nuolat

kalba apie tą giminystę, bet taiko jos sąvoką ir vėlesniems laikams, kuriais kylimas ir paveldėjimas ėjo tik moteries linija, bet giminystė jau buvo pripažįstama ir tėvo linija. Pačiam Mak-Lennanui jo teorija atrodė ne labai tvirtai paremta, bent jis pats pastebėjo, kad pagrobimas moterų nuostabiu būdu ryškiausia ir aiškiausia pasireiškia tų tautelių tarpe, kurios pripažįsta kylimą vyro linija ir kad žudymas vaikų, kiek žinoma, nuolat nevartojamas ten, kur drauge gyvena egzogamija ir seniausia giminystės forma.

Šitie dalykai griauja, F. Engelso nuomone, Mak-Lennano aiškinimus.

Mak-Lennano teorija įsigalėjo Anglijoje ir kitur: Mak-Lennanas buvo laikomas šeimos istorijos kūrėju ir autoritetingiausiu žmogum toje srityje. Bet F. Engelsas sako, kad Mak-Lennanas peraukštai buvo įvertintas ir kad jis visiškai klydo, atskirdamas egzogamiją nuo endogamijos ir statydamas jas vieną priešais kitą, ir tuo padarė daugiau žalos negu naudos savo tyrinėjimais. Juo daugiau buvo renkama faktų, juo labiau faktai netilpo Mak-Lennano teorijos rėmuose. Susijungimų atžvilgiu Mak-Lennanas buvo radęs įvairių tautelių plotuose vyrus daugeliu moterų, moteris daugeliu vyrų ir susijungimus poromis. Bet buvo surinkta ir įrodymų, jog pirmykščių tautų vyrų grupė turėdavo žmonomis moterų grupę. Kultūros tyrinėtojas Džonas Lebbokas (1870 m.) pripažino vedybą grupėmis istoriniu faktu.

Naujajai pirmykštės šeimos teorijai, kaip sako Fr. Engelsas, trūko smulkaus aprašymo giminystės sistemų ir šeimos formų. Šioje srityje dirbo ne vienas kas, bet pirmoje eilėje stovi amerikietis Liuis Morganas, kuris 40 metų gyveno Šiaurės Amerikos indėnų irokėzų tautos tarpe ir dar gi tos tautos seneka — giminės buvo įsūnytas. Jis smulkiai aprašė irokėzų giminystės sistemą ir šeimos formą; be to, jis prašė Amerikos valdžią kreiptis į kitų šalių valdžias prašyt suteikt atsakymus į jo pastatytus klausimus jo dirbamo darbo reikalais.

L. Morganas įsitikino, kad irokėzų giminystės sistema buvo ta pati visų pirmykščių Šiaurės Amerikos gyventojų, vadinas, ji buvo visame šiaurės Amerikos plote, bet ji neatitiko giminystės laipsnių, buvusių ten veikiančioje vedybos sistemoje. Sulyginęs savo medžiagą su gauta iš kitų šalių medžiaga,

Morganas priėjo išvadą, kad Amerikos indėnų giminystės sistema veikia ir Azijoje, ir kiek pakeistoje formoje Afrikoje, ir Australijoj daugelio tautų tarpe, kad ji išaiškinama nykstančia vedybos grupėmis forma Sandvičų ir kitose Australijos salose ir kad šalia šitos vedybos formos tose pačiose salose yra giminystės sistema, kuri gali būti išaiškinta tik dar ankstybesne, jau išnykusia, vedybos grupėmis sistema.

Savo medžiagą su išvadomis Morganas išleido 1871 metais ir sukėlė ginčų didelėje plotmėje. Pradėdamas giminystės sistema ir statydamas pagal ją šeimos santvarką, Morganas rado naują kelią tyrinėjimams ir giliau pasiekė žmonių istorijos praeitį. Morgano metodui įsigalėjus, Mak-Lennano sistema išsisklaidė kaip dūmai.

Mak-Lennanas bandė gintis, tvirtino, kad vedyba grupėmis yra gryna fantazija, reikalavo iš Morgano ir Lebboko įrodymų ir prieštaravo Morgano išvadoms. Bet jo gynimasis buvo silpnas. Liko dar vienas Mak-Lennano išradimas, kuriuo buvo paremta visa jo sistema ir kuris buvo laikomas pradedamuoju visos šeimos istorijos nenuginčytinu punktu, būtent, egzogaminės, ir endogaminės giminės, kitaip sakant, buvimas dviejų rūšių giminių, visai priešingomis viena kitai vedybos sistemomis, iš kurių pagal vieną vyrai ėmė žmonas tik iš kitur, o pagal kitą tik iš savo giminės tarpo.

Tarp kita ko šitą Mak-Lennano išradimą liečia svarbiausias Morgano darbas „Pirmykštė visuomenė“, išleistasis 1877 metais, pagal kurį egzogamijos ir endogamijos sistemos nėra priešingos viena kitai, nes egzogaminės giminės niekur nesurastos. Kai dar buvo vedyba grupėmis, giminė dalinosi į kelias dalis, susidedančias iš kraujo giminaičių motinos linija, kitaip sakant, į giminės šakas, kurių tarpe vyrams griežtai buvo draudžiama vesti savo šakos moteris; dėl to vienos šakos vyrai galėjo vesti žmonas iš tos pačios giminės, bet iš kitos jos šakos; vadinas, jei giminės šaka buvo egzogaminė, tai šakų sudėtis, sudaranti visą giminę, buvo endogaminė.

Šiuo būdu, kaip sako F. Engelsas, buvo sudaužyta paskutinė Mak-Lennano gudraus prasimanymo liekana.

Varydamas savo tyrinėjimą, Morganas priėjo išvadą, kad gimanaičių šaka, susidariusi motinos linijos pagrindais, yra pirmykštė forma, pagal kurią vėliau iškilo suorganizuotas

patriarchalis giminaičių junginys toks, kokį matome senovės kultūringų tautų suorganizuotą. Buvęs lig tol istorikams mįsle graikų ir romėnų giminės kylimas buvo išaiškintas, pasiremiant Amerikos indėnų giminystės sistema ir tuo būdu buvo atrastas pirmykštės istorijos naujas pamatas.

Šitą atradimą pirmykštės matriarchalės giminės, kaipo sudarančios žemesnįjį laipsnį kultūringų tautų patriarchalės giminės, F. Engelsas tiek įvertina, jog sako, kad tas atradimas turįs tokios reikšmės pirmykščiai socialiai istorijai, kokios turi Darvino evoliucijos teorija biologijai ir Markso priedinės darbo vertės teorija politinei ekonomijai. Jis padėjęs Morganui, kol kas, nupiešti šeimos istoriją, kurioje Morgano nustatyti pavyzdiniai evoliucijos laipsniai svarbesniais bendrais bruožais. Aišku, kad nuo tada prasidėjusi nauja ėra pirmykščiai istorijai tyrinėti. Matriarchalė giminė pasidarė centru, aplink kurį sukasi visas tasai mokslas: po kalbamojo atradimo sužinota, kuria linkme ir kas reikia tyrinėti ir kaip suskirstyti medžiaga. Ir dėl to šita sritis greit, žengianti pirmyn. Atsirado socialio mokslo šakos, kurios pastatė sau tikslą varyt toliau tyrinėjimus bešališkai, pasiremiant įrodytais faktais. (Fr. Graebneris Kelne, B. Ankermann'as Berlyne, B. Šmidtas Vienoje). Prie etnologų prisidėjo savo darbais antropologai, pasaulio šalių lankytojai, istorikai ir teisininkai, taikantieji teisės mokslui tyrinėti lyginamąjį metodą.

Nauja medžiaga ir naujos nuomonės, pasak Fr. Engelsą, pakirto kai kurias Morgano hipotezes, o kai kurias sugriovė. Kai dėl Morgano vyriausių pagrindinių dėsnių, tai jie tur būt turėsią galios, kol surinktoji medžiaga neprivers pakeist jų visų arba kai kurių.

Kaip sako F. Engelsas, Morganas suskirsto žmonių gyvenimo istoriją trimis vyriausiais laikotarpiais: laukinių žmonių būklė, barbarų būklė ir civilizuotų žmonių būklė ir kreipia savo dėmesį tik į du pirmuosius laikotarpius ir į perėjimą į trečiąjį laikotarpį. Vėl gi, du pirmuosius laikotarpius Morganas dalina į žemesnį, vidurinį ir aukštesnį, atsižvelgdamas į tai, kiek žmogaus pasiekta gerovės daiktų gaminimo srity, nes gaminimo tobulumo laipsniu apibrėžiama žmogaus galia, kovojant su gamta. Iš visų sutvėrimų tik žmogus pasiekė beveik neaprėžtą galią gaminti maistą, dėl to didžiausios žmonių

pažangos epokos sutampančios maždaug betarpiškai su maisto gaminimo praplėtimo epokomis. Šeimos plėtimasis einąs lygagrečiai su tomis epokomis, bet nerodąs tokių ryškių žymių, kad čia galėtume atskirt vieną epoką nuo kitos.

1) Pagal L. Morganą laukinių žmonių būklės žemesnįjį laipsnį sudarą žmonių kūdikystės amžiai. Tada žmonės dar gyvenę savo gimtoje šaly — jos šilčiausių vietų miškuose; gyvenę jie, bent dalimi, ant medžių šakų, nes tik šiuo būdu tur būt jie galėjo apsisaugoti nuo didelių plėšrių žvėrių; maitinosi medžių vaisiais, riešutais ir šakniavaisiais. Vyriausias šio laikotarpio rezultatas buvęs žmogaus sugebėjimas pradėti kalbėt. Bet istorijos tyrinėjimai neprieina nė vienos tautos, gyvenusios tokį gyvenimą, ir dėl to mes neturį įrodymų, kad taip buvo.

2) Vidurinis laukinių žmonių būklės laipsnis prasidedąs vartojimu maistui žuvų ir išradimu ugnies. Abu šitie dalykai esą susiję vienas su kitu, kadangi vartojimas maistui žuvų galėjo išsiplėsti tik turint ugnį. Su tokiu maistu žmonių būklė jau neparėjo nuo klimato ir vietos: eidami upių ir jūros krantais, žmonės galėjo apsigyventi didesnėje žemės dalyje. Prastai padaryti iš netašyto akmens vadinamųjų akmens amžių įrankiai buvo vartojami tada beveik visur ir kadangi jie randami daugelyje šalių, tai tatai liudija apie kilnojimąsi žmonių iš vienos vietos į kitą. Užimdami naujas vietas ir mokėdami gauti ugnį trinimu, žmonės nenustodami stengęsi daryti išradimus ir tuo keliu vis toliau gamino sau naujus maisto produktus, kaip antai, įvairius šakniavaisius, kuriuos kepė karštuose pelenuose arba tam tikrose duobėse, paskum paukščius, kuriuos nukaudavo pirmais padarytais įrankiais. Mintančių vien tik medžiokle tautų niekad nebuvę, nes medžioklės lobis pareina nuo pasisekimo, dėl to mįsti juo nuolat negalima. Kadangi tais amžiais žmonės negalėjo apsirūpinti maistu ilgesniam laikui, tai dėl to, matyt, pradėta ėsti žmonės ir tasai ėdimas žmonių liko ilgam laikui. Australijoje ir Polinezijoje lig šiol dar esą žmonių, gyvenančių tokį gyvenimą.

3) Aukštesnis laukinių žmonių būklės laipsnis prasidedąs nuo išradimo paukščiams ir žvėrims šaudyti įrankių; paukštiena ir žvėriena darosi paprastu maistu, o medžioklė įprasta darbo šaka. Lankas su įtempimo priemone ir šaudyklė jau sudaro komplikuotą įrankį, kuriam sugalvoti reikėjo ilgalaikio

patyrimo ir proto jėgos įtempimo, o tuo būdu buvo susipažinta su daugeliu kitų išradimų. Ir visos turėjusios lanką ir šaudyklę tautos pradėjo gyventi panašiomis į sodžius krūvelėmis, šiek tiek mokėjo gamint maistą, turėjo medinius indus, rankomis dirbo šiokią tokią medžiagą apsidengti, darė ragažes iš medžio žievės arba krūmų šakų, darė įrankius iš tašyto akmens (neolitinius). Ugnis ir padarytas iš akmens kirvis įgalino žmones pasidaryti laivelį iš medžio, o vietomis apdirbinėti rąstus trobesiams statyti. Visa tat buvo rasta Šiaurės Amerikos — šiaurės vakarų indėnų šalyje, tik tie indėnai dar nemokėjo daryti molinių indų. Laukiniams žmonėms lankas ir šaudyklė buvę tas pat, kas geležinis kalavijas barbarams ir ugninis šautuvas civilizuotam žmogui, vadinas, visa ką nulemiančiu ginklu.

1) Barbarų būklė. Jos žemesnis laipsnis prasidedąs gaminimu indų iš molio. Matyt, tų indų gaminimas sugalvotas, aptepant moliu pintus arba medinius dirbinius, kad jie galėtų atsispirt ugniai ir tada, matyt, greit pastebėta, jog forma iš molio gali būti vartojama ir be jos vidujinio indo — nupinto arba padaryto iš medžio. Taip tur būt ėjo žmonių gyvenimas visur pačioje jo pradžioje. Bet barbarų laikams atėjus, jau reikią turėt galvoje dviejų didžiųjų pasaulio šalių gamtos įvairios aplinkybės. Reikšmingu barbarų būklės laikotarpio brūkšniu yra prisipratinimas ir auginimas gyvulių ir sėjimas javų. Tik senojoje pasaulio dalyje (Europa, Azija ir Afrika) buvo beveik visi tinkami prisipratinti gyvuliai ir visi tinkami sėti maistingieji augalai. Kitoj gi pasaulio daly (Amerikoje) iš pripratintų gyvulių buvo tik lama ir tai tik pietinėje šalyje, o iš visų augalų žmonės sodino tik kukurūzus. Dėl tokių gamtos aplinkybių nuo tada tų dviejų pasaulio dalių gyventojai jau einą savais keliais ir dėl to atskiriančios pažangos laipsnius žymės abiejose dalyse yra ne vienodos.

2) Vidurinis laipsnis rytuose (Europoje, Azijoje, Afrikoje) prasidedąs nuo prisipratinimo naminių gyvulių, vakaruose (Amerikoje) nuo sėjimo maisto augalų, drėgninant žemę vandeniu iš upių, ir nuo vartojimo trobesiams statyti džiovintų saule plytų ir akmens.

Europiečiams radus Ameriką, gyvenę į rytus nuo Missisipi upės indėnai jau augino kukurūzus, o gal, dynus ir kitas dar-

žoves, iš kurių jie gaudavo didesnę savo maisto dalį; jie gyveno mediniuose namuose, aptvertuose sodžiuose. Šiaurės vakarų indėnai gyveno dar laukinių žmonių gyvenimą ir nemokėjo nei puodų lipinti, nei augalų sėti. Meksikos indėnai (meksikiečiai) ir Peru gyventojai (peruviečiai) tais metais gyveno jau barbarų gyvenimą; jie gyveno pastatytuose iš nedegintų plytų arba akmens panašiuose į sustiprintas vietas namuose, sėjo apdrėgnintoje žemėje kukurūzus ir įvairius kitus naudingus augalus, kurių vaisiais jie daugiasia mito. Jie prisipratino kai kuriuos gyvulius: meksikiečiai vištas ir kitus paukščius, peruviečiai — lamą. Jie buvo susipažinę ir su apdirbimu metalų, bet geležies neturėjo ir dėl to negalėdavo apsieit be akmeninių įrankių. Ispanams paėmus jų šalį, pasibaigė jų savotiškos kultūros plėtimasis. Rytuose vidurinis barbarų būklės laipsnis, kaip sakyta, prasidėjo nuo prisipratinimo duodančių pieną ir mėsą gyvulių, o augalų sėjimo, matyt, dar ilgai tais amžiais nežinota. Prisipratinimas ir prisiveisimas gyvulių ir sudarymas didelių kaimenių, rodos, buvo priežastis, dėl kurios airiai ir semitai išsiskyrė iš kitų barbarų masės. Europos ir Azijos airiai turi bendrus pavadinimus naminiams gyvuliams, bet ne maisto augalams. Prisiauginę kaimenes naminių gyvulių tinkamose vietose, jie pradėjo gyventi piemenų gyvenimą — semitai žolingose Tigro ir Eufrato upių lygumose, o airiai Azijos - Indijos, Okso ir Jassarto (dabar Sir ir Amu-Darijų) upių, Dono ir Dniepro upių lygumose. Tokių stepų pakraščiuose žmonės pirmiausia turėjo prisipratinti gyvulius, dėl to vėlesnėms kartoms rodėsi jų protėvius buvus atėjusius iš pačių stepų, vadinas, iš šalių, ne tik nebuvusių žmonių lopšiu, bet beveik netinkamų laukiniams žmonėms ir barbarams gyventi. Kaip tik priešingai: jei tie vidurinio laipsnio barbarai pamėgo piemenų gyvenimą, jiems ir į galvą negalėjo ateiti geruoju grįžti iš gausiai apžėlusių žole prieupių lygumų į miškų šalis, buvusias jų protėvių gimtine. Dar gi, kai semitai ir airiai buvo nustumti toliau į žiemius ir į vakarus, jie negalėjo pasiekti vakarų Azijos ir Europos apžėlusių mišku šalių tol, kol sėjimas maistinių augalų neleido jiems maitint jų gyvulių ir ant tos liesesnės žemės ypač žiemos metu. Galima tikėti, kad ten sėjimas maistinių augalų buvo pradėtas dėl stokos pašaro gyvuliams ir tik vėliau buvo įvertintas, kaipo duodantis maistą žmonėms.

Smarkesnė pažanga airių ir semitų rasės gali būt aiškinama pakankamu kiekiu mėsinio ir pieninio maisto, daug padedančio plėstis vaikų kūno ir proto jėgoms.

Šitame viduriniame laipsnyje nykstąs ėdimas žmonių.

3) Aukščiausias laipsnis prasidedąs virinimu geležies rūdžių ir pereinąs į civilzaciją, kai buvęs sugalvotas būdas dėstyti mintis raštu. Šitas laipsnis savarankiškai ėjęs tik senoje pasaulio dalyje ir pasižymėjęs gerovės daiktų gaminimu. Tokie buvo graikai jų didvyrių laikais, įtalų tautos prieš įkuriant Romą, germanai Tacito laikais ir normanai vikingų laikais. Tada jau matoma žagrė geležiniais noragais, traukiama gyvulių, dėl to pradėta arti dideli žemės plotai ir verstis žemės ūkiu, kuris leido be galo didinti maisto kiekį. Buvo pradėta kirsti miškai ir paversti iš po jų žemė dirbama žeme ir pievomis, o šitas darbas neįmanomas būtų be geležinio kirvio ir spato. Dėl to žmonių skaičius greit augo ir tinkamos nedidelės šalys buvo tirštai apgyventos.

Su pražydusiu aukštuoju barbarų būklės laipsniu susipažįstama iš Gomero poėmų — daugiausia iš Ilijados. Geležiniai įrankiai, kalvių dumtuvės, rankiniai malūnai, indų gaminimas, vyno ir aliejaus gaminimas, apdirbimas metalų, karo kautynėms vežimai dviemis ratais, padaryti iš lentų ir rąstų laivai, pradžia meniškos statybos, aptverti mūrinėmis sienomis su bokštais miestai, Gomero raštai ir mitologija — štai svarbiausi graikų atsineštieji iš barbarų būklės į civilizaciją išradimai. Taigi, aukštojo barbarų būklės laipsnio laikais randamas jau bujojantis gerovės daiktų gaminimas.

Kaip matome, Morgano schema yra tokia: laukinių žmonių būklė yra gamtos pagamintų produktų sunaudojimas; žmogaus darbo vaisiai beveik tik padeda tam sunaudojimui. Barbarų būklę sudaro laikai, kuriais iškilo gyvulių ir žemės ūkio reikšmė žmonėms ir kada buvo rasti būdai sparčiai varyti gamtos produktų perdirbimą žmonių rankomis. Civilizacijos laikais toliau varomas gamtos turtų perdirbimas; tatai yra pramonės ir meno laikai.

Šeima. Gyvenęs, kaip sakyta, apie 40 metų Amerikos Nau-Jorko valstybės vadinamų irokėzais indėnų tarpe Morganas rado ten giminystės sistemą, neatitinkančią tikrų šeimos narių santykių. Irokėzų tarpe Morganas rado abiejų šalių lengvai nutraukiamą atskirą vedybą, kurią Morganas vadina porine šeima. Tokių susituokusių vaikai visų buvo pripažįstami: aišku buvo, kas reikia vadinti tėvu, motina, sūnum, dukterim, broliu, seserim. Bet tikriems santykiams prieštarauja vartojimas tų žodžių: irokėzas vadina savo sūnais ir dukterimis ne vien tik savo vaikus, bet ir savo brolių vaikus, o anie vadina jį tėvu; savo seserų vaikus jis vadina seserėnais, o anie vadina jį dėde. Irokėzų moteris vadina sūnais ir dukterimis savo seserų vaikus, o anie vadina ją motina; brolių vaikus ji vadina brolėnais, o anie vadina ją teta. Taipos gi dviejų brolių vaikai ir dviejų seserų vaikai vadina vieni kitus broliais ir seserimis, o moteries vaikai ir jos brolio vaikai vadina vieni kitus pusbroliais. Taip iš tikrųjų suprantama artima ir tolima, lygi ir nelygi kraujo giminystė ir tasai supratimas padėtas labai smulkios giminystės pagrindan. Šita giminystės sistema yra ne vien visų Amerikos indėnų tarpe; ji daug panėšinti ir į pirmykščių Azijos Indijos gyventojų, Dekano dravidų tautų ir Industano gaurų sistemas. Pietų Indijos tomilų tautos ir Naujorko valstybės seneka — irokėzų tautos giminystės laipsnių apibrėžimas sutampąs daugiau kaip šimtą kartų. Bet, tiek visų Amerikos indėnų, tiek ir pasakytų Indijos tautų kilę iš esančios šeimos santvarkos giminystės santykiai neatitinka giminystės sistemų. Tokių sistemų buvimas išaiškinamas taip: Sandvičių salose (Gavajų) dar 19-to amžiaus pirmoje pusėje buvo šeimos tais pačiais giminaičių pavadinimais kaip Amerikoj ir senovės Indijoj. Ir buvusi Gavajų salose giminystės sistema vėl gi neatatiko iš tikrųjų buvusios ten šeimos santvarkos, būtent: ten visi be išimčių brolių ir seserų vaikai vadinami tikrais broliais ir seserimis ir laikomi bendrais vaikais ne tik jų motinos ir jos seserų arba jų tėvo ir jo brolių, bet ir visų jų tėvų brolių ir seserų. Dėl to, jei Amerikos giminystės sistema verčia pripažinti Amerikoj buvus išnykusią pirmykštę šeimos santvarką, panašią į tikrai surastą Gavajų salose, tai, antra vertus, Gavajų salų giminystės sistema rodo dar pirmykštesnę santvarką, kurios buvimas niekur nesurastas, bet kuri turėjo būt, nes,

kitaip, negalėtų atsirast atitinkama giminystės sistema. „Šeima, sako Morganas, yra veikiantis junginys, ji niekur nestovi vienoj vietoj, o nuolat žengia vis aukštyn. Kaip tik atvirkščiai, giminystės sistemos yra pastovios; tik ilgam laikotarpiui praslinkus, jos parodo šeimos padarytą per tą laikotarpį pažangą, ir tik tada jos pasikeičia, kai šeima būna jau pasikeitusi iš pašaknų". Kol būna gyva šeimos santvarka, sukietėja giminystės sistema, kuri laikosi įpročių keliu, o šeima esti jau peraugusi ją; dėl to, pasiremiant istorijos paliudijamąja giminystės sistema, galima daryti išvada, jog buvo atitinkanti sistemą, bet išnykusi šeimos santvarka. Minėtos giminystės sistemos ir šeimos santvarka skiriasi nuo dabartinių tuo, kad ten kiekvienas kūdikis turi tartum kelis tėvus ir kelias motinas. Pagal Amerikos indėnų giminystės sistemą, kurią atatinka gavajų šeimos santvarka, brolis ir sesuo negali būti to pačio kūdikio tėvas ir motina; gavajų gi giminystės sistema, kaip tik atvirkščiai, numato šeimą, kurioje taip turi būt.

Kaip sako F. Engelsas, čia matyt eilė šeimos pavidalų visai kitokių, negu tie, kurie buvo žinomi pirmiau. Paprastai imant, buvo žinoma monogamija ir šeimos, kuriose vienas vyras turi daug moterų ir, gal, dar šeimos, kuriose moteris turėdavo kelis vyrus; bet nežinota, kad buvo dar ir kitais pagrindais įsikūrusios šeimos. Pirmykštė gi istorija supažindina su tokia šeimos santvarka, kurios laikais tuo pačiu kartu vyrai turi daug žmonų, o jų žmonos daug vyrų, dėl to jų vaikai laikomi jų visų bendrais vaikais; tokia šeimos santvarka, lig ji prieina monogamiją, nuolat keičiasi. Tasai keitimasis eina ta linkme, kad apimasis bendrų vedybos ryšių plotas — pradžioje labai didelis — palengva mažėja, kol pagalios lieka viena pora, kaip kad dabar yra.

Atstatydamas tuo būdu pirmykštės šeimos istorijos eigą, Morganas, kaip ir kiti jo šalininkai, prieina tokią pirmykštę būklę, kada giminės viduje buvo neaprėžti vyrų ir moterų santykiai, dėl to kiekviena moteris buvo kiekvieno giminės vyro žmona, o kiekvienas vyras — kiekvienos moteries vyru. Fr. Engelso nuomone, Bachofenas pirmas rimtai pradėjo studijuoti tą būklę ir pradėjo ieškoti jos pėdsakų istorijos ir tikybos padavimuose; bet Bachofeno rastieji pėdsakai apimą ne lais-

vųjų abiejų lyčių santykių laikus, o daug vėlesnius vedybos grupėmis laikus. Tie pirmieji laikai, jei tik jie iš tikrųjų yra buvę, turėtų apimti žiliausią senovę, kuri vargiai bau galima atstatyti įrodymais. Pagal Morganą iš vyrų ir moterų laisvų santykių būklės kilo, matyt, labai anksti šeima, pagrįstoji kraujo giminyste, kitaip sakant, pirmasis šeimos laipsnis. Čia susituokusių grupės padalintos į kartas: visi seneliai ir senelės šeimos plote laikomi tarp savęs vyrais ir žmonomis, jų vaikai ir gi, vaikų vaikai sudaro trečią eilę susituokiančiųjų ir toliau. Dėl to, tokiai šeimos santvarkai esant, tik tėvai ir vaikai negali jungtis vieni su kitais; broliai gi ir seserys — tikrieji, ir netikrieji, ir tolesnieji giminystės atžvilgiu — visi laikomi broliais ir seserimis, o dėl to vyrais ir žmonomis vieni kitų. Bet pagrįstoji kraujo giminyste šeima išnyko; dar gi senių-seniausių istorijos minimųjų tautų tarpe jos nerandama. Vis gi, kad ji yra buvusi, verčia pripažinti esanti visoje Polinezijoje gavajų giminystės sistema, išreiškiančioji giminystės santykius, įmanomus tik tai šeimos santvarkai esant; ta pat rodanti ir visa vėlesnioji šeimos istorija, kuri neišvengiamai turėjo būt paremta tokia santvarka kaipo pirmuoju laipsniu.

Punalualinė šeima. Jei pirmuoju žingsniu, žmonėms tvarkant šeimos narių santykius, buvo uždrausti lyties santykiai tėvų su vaikais, tai antruoju turėjęs būt draudimas tokių santykių brolių su seserimis. Antrasis žingsnis buvęs svarbesnis, bet ir sunkesnis negu pirmasis; jis buvo daromas palengva ir prasidėjo draudimu lyties santykių vienažindžių vaikų (vienos motinos vaikų) tarpe — pradžioje atskirais atsitikimais, o paskum buvo įtrauktas į įpročių teisę ir pasibaigė draudimu jungtis dar gi tolesniems giminaičiams, būtent, tikrų brolių ir seserų vaikams, anūkams ir anūkų vaikams. Pagal Morganą tas draudimas geriausia rodąs, kaip veikia naturalaus pasirinkimo dėsnys. Suprantama esą, jog tautos aprėžtu kraujo giminaičių jungimosi leidimu turėjo kilt sparčiau iš visų pusių negu tautos, kurių tarpe brolių ir seserų susijungimai buvo leidžiami ir dar gi privalomi. Kaip labai buvo jaučiama tos pažangos reikšmė, rodąs įsikūrimas kilčių, kurios buvo betarpiškai to žingsnio padarinys ir toli nužengė nuo savo pirmutinių tikslų. Suskirstimu giminėmis buvo pagrįsta daugumos — jei ne visų — pasaulio barbariškų tautų visuo-

menės santvarka; tasai suskirstymas betarpiškai įėjo į graikų ir romėnų civilizaciją.

Kiekviena pirmykštė šeima turėjusi suskilti bent po dviejų - trijų kartų. Pradžioje komunistiškas ūkio vedimas dar buvęs praktikuojamas barbarų būklės viduramžiais, vertęs nustatyt pagal aplinkybes šeiminės bendruomenės didumą. Kai tik buvo pradėta drausti lyties santykiai vienos motinos vaikų tarpe, tai tuoj turėjusios pradėti skilt senosios ir kurtis naujos bendruomenės, kad ir neatitinkančios šeimos grupių. Vienos centru darėsi viena arba kelios seserų grupės, kitos centru tų seserų vienažindžiai broliai. Taip arba panašiai įsikūrusi iš sujungtos kraujo giminyste šeimos toji šeimos santvarka, kurią Morganas pavadino punalualine. Pagal gavajų įprotį kelios seserys giminaitės — tikros ir netikros — būdavo bendros jų bendrų vyrų žmonos, tik jų broliai negalėjo būt jų vyrų tarpe; tie vyrai jau nevadino viens kitą broliais, o artimais draugais. Tuo pat būdu vienažindžių arba ir tolesnės giminystės brolių grupė gyvendavo su tam tikru moterų skaičium; tos moterys buvo ne jų seserys ir vadino viena kitą punalua. Tokia buvo klasinė šeimos santvarka, bet, žinoma, ji vėliau keitėsi; jos svarbiausias ypatumas — tai kelių vyrų bendros moterys ir bendri vyrai kelių moterų vienos šeimos viduje, į kurį neįeidavo žmonų broliai įvairių laipsnių ir jų seserys.

Šita šeimos santvarka leidžianti labai smulkiai pamatyt tuos pačius giminystės laipsnius, kuriuos atvaizduoja Amerikos indėnų sistema: sakysime, mano motinos seserų vaikai — vis dar jos vaikai, taipos gi mano tėvo brolių vaikai — jo vaikia buvusi klasinė šeimos santvarka, bet, žinoma, ji vėliau keilių vaikai jau yra jos brolėnai, o man jie jau netikri broliai ir seserys, ir tai dėl to, kad mano motinos seserų vyrai yra ir jos vyrai, o mano tėvo brolių žmonos yra ir jo žmonos (juridiniu atžvilgiu, tik ne visada iš tikrųjų). Bet uždraudimas lyties santykių brolių ir seserų tarpe padalino pirmiau buvusius tikrais broliais ir seserimis vaikus į dvi grupes: vieni lieka kaip kad ir pirmiau netikrais broliais ir seserimis (pusbroliais ir pusseserimis); kiti, būtent, brolio vaikai iš vienos pusės ir sesers iš kitos jau negali būti broliais ir seserimis, jie jau negali turėt bendrų tėvų — nei tėvo, nei motinos, nei abiejų drauge, ir dėl to čia pirmą kartą kyla klasė brolėnų, pusbrolių ir pussese-

rių, kuri buvo neįmanoma pirmiau buvusios šeimos santvarkos laikais. Amerikos indėnų giminystės sistema, rodos neturinti jokios prasmės bet kuriai paremtai monogamijos pagrindais šeimos santvarkai, smulkiau paaiškėja žinant punalualinės šeimos santvarką; ji esanti kilusi iš pastarosios: kur tik toji sistema buvo išsiplėtusi, ten pirmiau turėjo būt punalualinė sistema.

Jul. Cezaris pasakoja apie britus, buvusius dar antro laipsnio barbarais, kad jų kokia dešimts arba dvylika vyrų — paprastai brolių arba tėvų su vaikais — turėję bendras žmonas. Toks dalykas lengvai išaiškinamas, turint galvoje punalualinės šeimos santvarką. Iš vienos žmonos barbarai neturėdavo dešimties — dvylikos sūnų tokio amžiaus, kad tie sūnūs turėtų bendras žmonas; Amerikos gi indėnų giminystės sistemoje, atatinkančioje punalualinės šeimos santvarką, būna daug brolių, kadangi ten pusbroliai ir tolesnio giminystės laipsnio broliai laikomi tikrais broliais. Cezario žodžiai „tėvų su vaikais" reikėtų vadint Cezario klaida, nes tėvas su dukterim arba motina su sūnum negalėjo būt vienoje grupėje.

Pasiremiant šita šeimos santvarka, galima esą lengvai išaiškinti graikų istoriko Herodoto ir kitų senovės rašytojų įdėtas jų raštuosna žinias, kad laukinių žmonių ir barbarų žmonos buvusios bendros. Yra žinių, kad ir tikūrų tautos Auda (į žiemius nuo Azijos - Indijos upės Gango) vyrai ir moterys gyvenę drauge didelėmis bendruomenėmis ir jei vyras ir moteris laikomi susituokę, tai jų santykių lieka tik vardas, o ne esmė.

Daugumoje atsitikimų įvairios giminės betarpiškai kilusios iš punalualinės šeimos, bet ir iš gavajų sistemos jos ir gi galėjusios kilti.

Ar imsime šiokią ar tokią šeimos grupę, joje nėsąs žinomas kūdikio tėvas, o motina yra žinoma. Kad motina ir vadina visus bendrosios šeimos vaikus savo vaikais ir eina jiems motinos pareigas, vis gi savo tikruosius vaikus ji atskiria. Dėl to aišku esą, jog ten, kur yra vedyba grupėmis, kylimas gali būt įrodytas tik motinos linija ir dėl to giminystė pripažįstama tik motinos linija. Taip ir būną visų laukinių žmonių ir žemojo laipsnio barbarų tarpe. Bachofeno yra antras nuopelnas, kad jis pirmutinis šitą dalyką atrado. Tokį kylimą tik iš motinos pusės ir vėliau įgyvendintus dėl jo paveldėjimo būdus

Bachofenas vadina motinos teise; tik tatai buvusi teisė ne juridine prasme kaip dabar. Jei imsime vieną iš dviejų grupių, esančių punalualinės šeimos pagrinde, būtent, tikrų ir tolesnių seserų — giminaičių grupę drauge su jų vaikais ir su vienažindžiais arba su tolesniais giminaičiais iš jų motinos pusės, negalinčiais, kaip sakyta, būt jų vyrais, tai pamatysime apibrėžtą plotą iš tų asmenų, kurie kaipo nariai sudaro vėliau pirmykštę giminės formą: jie visi turi bendrą gimdytoją ir kadangi jie yra gimę iš jos, tai kiekvienos kartos visos moterys yra seserys viena kitai. Bet tų seserų vyrai negali būt jų broliais, vadinas, kilt iš tos pačios gimdytojos; dėl to jie neįeina į surištą kraujo giminyste vėlesnės giminės grupę; jų vaikai priklauso motinų grupei, kadangi ten nulemia gimimas iš motinos, nes tik jis gali būt įrodytas. Kai tik buvo uždrausti lyties santykiai visų brolių ir seserų tarpe, einant motinos linija, tai pasakytoji grupė virto gimine, vadinas, pasidarė apréžtu plotu giminaičių iš motinos pusės ir tie giminaičiai savo tarpe nebegalėjo jungtis; tasai plotas vis labiau ir labiau būdavęs sutraukiamas bendromis visuomenės ir tikybos įstaigomis, kuriomis atskiriama viena giminė nuo kitų tos pačios tautos giminių.

Visa tai matydami, turime esą pripažinti beveik neabejodami, kad punalualinė šeimos santvarka pradžioje buvo įsigyvendinusi visose tautose, kuriose galime rasti giminystės pamatais paremtų įstaigų pėdsakus.

Kaip sako Fr. Engelsas, punalualinę šeimos santvarką Morganas laikė vienu iš tikrųjų progreso laipsnių, kuriais eita prie monogamijos, ir manė, kad toji santvarka senovės amžiais buvo išsiplėtusi visur. Bet vėliau atrasta daug kitų vedybos grupėmis formų, dėl to Morganas nuėjęs per toli.

Ne maža žinių apie vedybą grupėmis suteikia anglų misijonierius Lorimeras Fisonas, studijavęs tą vedybos formą Australijoje. Žemiausią progreso laipsnį jis pastebėjo pietų Australijos Maunt Gambir šalies negrų tarpe. Ten visa tauta dalinasi į dvi dideles klases: kroki ir kumite. Lyties santykiai abiejų šitų klasių viduje griežtai uždrausti; o už klasės sienų kiekvienas vienos klasės vyras jau dėl savo gimimo yra kitos klasės kiekvienos moteries vyras, o moteris irgi dėl savo gimimo yra jo žmona. Ne atskiri asmenys, o ištisos grupės jungiasi

viena su kita, klasė su klase. Pažymėtina, kad ten niekur nekalbama apie amžiaus skirtumą arba ypatingą kraujo giminystę, kiek tatai nepareina nuo padalinimo į dvi klases, kurių viduje vedyba uždrausta. Vyras „kroki" laiko kiekvieną moterį „kumite" savo teisėta žmona; o kadangi jo duktė kaipo moters „kumite" duktė, einant motinos linija, yra ir gi „kumite", tai ji kiekvieno vyro „kroki" yra teisėta žmona, vadinas, ir savo tėvo, bent suskirstymas klasėmis negali būti dėl to kliūtimi. Užtat, tokia santvarka galėjo atsirasti tuomet, kai stengiantis aprėžt vedybos teisę tautos viduje, lyties santykiai tėvų ir vaikų tarpe dar nebuvo laikomi baisiu dalyku; o gal, lyties santykiai tėvų ir vaikų tarpe buvo uždrausti įpročiais, kai buvo jau atsiradęs suskirstymas klasėmis; tad dabartinė būklė atvaizduotų pagrįstą kraujo giminystę šeimą ir būtų pirmas žingsnis, išeinant iš jos. Bet kaip buvo iš tikrųjų, nežinia, nes tyrinėjimais prieiti tik tie laikai, kai lyties santykiai tėvų ir vaikų tarpe jau buvo uždrausti.

Dviejų klasių sistema buvo išsiplėtusi Australijoj plačiai. Ji draudžia vedybas tikrų brolių su seserimis, brolių vaikų tarpe ir seserų vaikų tarpe iš motinos pusės, kadangi jie priklauso vienai klasei, o brolio ir sesers vaikai gali jungtis. Naujame pietų Uelse Australijoj statomos dar didesnės kliūtys giminaičiams jungtis: ten pirmutinės dvi klasės yra pasidalinusios į keturias klases ir kiekviena iš tų keturių klasių urmu jungiasi su tam tikra kita klase. Pirmosios dvi klasės pagal gimimą yra žmonos ir vyrai; atsižiūrint į tai, ar motina priklauso pirmai ar antrai klasei, jos vaikai patenka į trečią arba ketvirtą klasę; vaikai trečios ar ketvirtos klasių, ir gi susijungusių viena su kita, vėl priklauso pirmai arba antrai klasėms; dėl to, viena karta priklauso pirmai arba antrai klasei, kita trečiai arba ketvirtai, dar kita vėl pirmai arba antrai. Šita ypatinga ir paini santvarka darosi dar painesnė, prisijungus prie jos vėliau giminei iš motinos pusės. Matyt, kad aprėžt lyties santykius artimų giminių tarpe stengtasi vis labiau ir labiau, bet aiškiai nesuprantant to apibrėžimo tikslo. Vedyba grupėmis, kuri Australijoje pasireiškė vedyba klasėmis, atrodo keista, bet jos pagrindan padėta žmonių sugalvotoji vedybos santvarka.

Pagrobimas žmonų jau esąs kelias į monogamiją, bent

jungimosi poromis pavidale: jei vyras su savo draugais pagrobia ir išsiveža merginą, tai ji būna pagrobusio vyro žmona; o jei pagrobtoji žmona pabėga nuo vyro ir būna pagauta kito vyro, tai ji būna šito antrojo žmona, o pirmasis netenka jos. Taigi, greta dar esančios vedybos grupėmis kyla vyro ir moteries ypatingi santykiai, būtent, vedyba poromis ilgesniam ar trumpesniam laikui ir poligamija.

Vedyba grupėmis pradeda nykti ir keistis, kai negrai susiduria su europiečiais.

Vedyba klasėmis esanti žemo laipsnio ir pirmykštė vedybos grupėmis forma, o punalualinė šeima, kiek ji ištirta, yra aukštesnė progreso atžvilgiu vedybos forma; pirmoji atitinka laukinių žmonių būklę, o antroji šiek tiek susitvarkiusią bendruomenę ir veda prie aukštesnio progreso laipsnio; tarp tų laipsnių, žinoma, yra ne maža kitų laipsnių.

Porinė šeima. Ir punalualinės šeimos laikais, ir anksčiau ilgesnis ar trumpesnis susijungimas vyrų ir moterų poromis jau buvo: jei vyras turėdavo daug žmonų, tai viena iš jų būdavo vyresnioji (bet vargiai bau mylimiausioji), o jos vyras turėdavo pirmenybės teises prieš kitus vyrus; dėl to, kilo ne maža įvairių nuomonių misijonierių tarpe, kai jiems tekdavo išsitarti, aiškinant tokį reiškinį.

Gyvenimas poromis turėjo leisti savo šaknis vis giliau, juo labiau didėjo giminė ir juo skaitlingesnės darėsi vadinamųjų brolių ir seserų klasės, kurių viduje vedyba buvo draudžiama. Draudimas jungtis kraujo giminėms vis plėtėsi toliau: antai, irokėzų ir daugelio kitų indėnų — barbarų tarpe vedyba buvo uždrausta tarp visų giminaičių, kuriuos mini jų giminystės sistema, o giminystės laipsnių yra keli šimtai. Esant pasakytam draudimui, vedyba grupėmis vis buvo aprėžiama ir pagalios ji buvo išstumta porinės šeimos. Tada vyras gyvena jau su viena žmona, bet jam nedraudžiama turėti kelios žmonos, tik šita teise maža kas naudojasi, kadangi retas kas gali maitinti kelias žmonas su vaikais; o žmonos turi būti patikimos vyrui ir už susidėjimą su kitu vyru žiauriai baudžiamos. Bet vedyba lengvai gali būti panaikinta dėl vyro arba moteries reikalavimo: vis gi vaikai priklauso tik motinai. Didėjant draudimams jungtis kraujo giminaičiams, naturalus pasirinkimas reiškė savo įtaką. Pagal Morganą „vedyba vienos gimi-

nės vyro su svetimos giminės moterim daro rasę stipresnę ir jėgos ir proto atžvilgiais, nes dvi progresuojančios tautos sueina į vieną, o dėl to, vaikų kaušas ir smegenys auga, kol nesuima abiejų tautų gabumų". Ir dėl to, tautos kilties santvarka turėjo arba paimti viršų susidurdama su kitomis arba pakreipt jas savo keliu.

Taigi, šeimos progresavimas pirmykštės istorijos amžiais nukreiptas į siaurinimą to ploto, kurio viduje būna neaprėžti vyrų ir moterų santykiai ir kuris pradžioje apima visą tautą. Dėl nuolatinio išskyrimo pirmiausia artimesnių, paskum vis tolesnių giminaičių, o pagalios ir svainių darosi neįmanoma vedyba grupėmis ir lieka tik atskira — kol kas silpnai surišta pora. Čia ir matyt, kaip maža reikšmės turėjo monogamijos kylimui vyro ir moteries santykiuose meilė, kuri dabar yra. Tatai dar aiškiau rodo barbariškų tautų įpročiai: anksčiau vyrai turėdavo pakankamai žmonų, gal, greičiau dar turėdavo jų per daug, o vėliau žmonos reikėdavo ieškot. Dėl to, kylant vedybai poromis, prasideda pagrobimas ir pirkimas žmonų kaipo reiškiniai įvykusio didesnio pakeitimo šeimos santvarkos. Tiek Amerikos indėnų, tiek to pačio kultūros laipsnio tautų tarpe vedyba yra ne vedančio arba tekančiosios dalykas, o motinos dalykas, ir dažnai motinos būna pažadama duktė visai jai nepažįstamam vyrui arba sūnus nepažįstamai mergaitei, dar kai tiems vaikams būna suėję tik keli metai ir, tik vedybos laikui atėjus, vaikai išgirsta apie motinos pažadėjimą. Prieš vesdamas jaunikis duoda nuotakos giminėms iš motinos pusės — o ne tėvui ir jo giminėms — dovanas, kurios laikomos pirkimu atiduodamos mergaitės. Vedyba gali būt panaikinta dėl vyro arba moteries noro, bet daugelio tautų visuomenė palengva pradėjo peikt persiskyrimus; kilus ginčui tarp vyro ir moteries, tarpininkais būna giminaičiai ir tik dėl būtino reikalo susituokusiems leidžiama persiskirti, bet vaikai lieka prie motinos, o persiskyrę gali jungtis iš naujo.

Porinė šeima — pradžioje silpna ir nepastovi — nematė reikalo ir nenorėjo vest savo namų ūkio ir dėl to nekeitė paveldėto iš protėvių komunistiško įpročio ūkiui vesti. O komunizmo pagrindais vedamas namų ūkis išreiškia moteries galią namie, kaip kad pripažinimas tik vienos motinos, negalint nu-

rodyt tikrojo tėvo, iškelia didelę pagarbą moterims, labiausia motinoms.

Buvo manyta, kad pirmykščiais amžiais moteris buvo vyro vergė. Bet paaiškėjo, jog laukinių žmonių ir barbarų moteris buvo laisva ir laikė garbingą vietą šeimoje. Apie moteries padėtį šeimoje, įsigalint porinei vedybai, Morganas, pasiremdamas žodžiais Artūro Raito, ilgus metus buvusio Amerikos indėnų seneka - irokėzų tautos misijonierium, taip sako: „Kai dėl jų (seneka - irokėzų) šeimų, kol jie dar gyveno senoviškuose ilguose namuose (kelių šeimų bendrasis namų ūkis), tai jie visada turėjo klaną (giminės šaką) ir moterys ėmė savo vyrus iš kitų klanų. Paprastai namuose buvo moterų valia; maistas buvo visiems bendras; bet vargas buvo tam nelaimingam vyrui arba meilužiui, kuris, būdamas tinginys arba neapsukrus, negalėdavo uždirbt savo dalies maisto. Vis vien kiek jis turėdavo vaikų ir turto namuose, jis kasdien galėdavo gaut įsakymą pasiimt savo mantą ir išsidangint, apie pasipriešinimą jis negalėdavo nė svajot; gyvenimas namie darydavosi jam nepakenčiamas, jam likdavo tik grįžti į savo klaną arba — kaip būdavo dažniau — vest žmoną kitame klane. Moterys turėjo galią klanų viduje ir visur. Reikalui esant, jos nuversdavo viršininką ir perkeldavo jį į paprastų kareivių eiles".

Komunizmo pagrindais vedamasis ūkis, kurio laikais visos arba dauguma moterų priklausė vienai giminei, o vyrai įvairioms giminėms, Fr. Engelso nuomone buvo pagrindu visur išsiplėtusios pirmykščiais amžiais moterų galios; ir tos galios atradimas sudaręs trečiąjį Bachofeno nuopelną. Apsunkinimas moteries darbu neprieštarauja tai galiai, nes darbo suskirstymas vyrams ir moterims pareina nuo kitų priežasčių negu galia moteries. Daugelio šiaurės Amerikos ir pietų Amerikos tautų tarpe buvo pastebėti kai kurie vedybos grupėmis pėdsakai. Bachofeno nuopelnas esąs dar tas, kad jis atrado ir nurodė pėdsakus, likusius einant nuo vedybos grupėmis prie vedybos poromis. Tuos pėdsakus sudaro pastebėti įvairiose vietose laisvi vyrų ir moterų santykiai: ištekėjusios moterys jau priklausė vienam vyrui, o santykių būdai buvo įvairūs.

Bachofeno nuomone vedyba poromis prieita dėl moterų pastangų ir noro. Juo labiau, ekonominėms gyvenimo aplinkybėms painėjant ir keičiantis ir dėlto nykstant senajam komu-

nizmui ir didėjant gyventojų tirštumui, įprastieji vyrų ir moterų santykiai netekdavo savo pirmykščio nayvaus būdo, juo labiau jie atrodė moterims nepakenčiami, juo atkakliau moterys turėjo siekt kaipo atsipalaidavimo teisės jungtis trumpesniam arba ilgesniam laikui tik su vienu vyru. Vyrams šitas dalykas negalėjo rūpėti; ir kai moterys perėjo į porinės vedybos pusę, vyrai galėjo įvest griežtą monogamiją, žinoma, daugiau tik moterims.

Porinė šeima iškilo, baigiantis laukinių žmonių būklei ir prasidedant barbarų būklei. Ji jau yra įprasta barbarų vedybos forma, kaip vedyba grupėmis yra įprastoji forma laukinių žmonių būklės amžiais, o monogamija civilizacijos amžiais. Jai išsiplėsti lig monogamijos reikėjo kitų aplinkybių negu lig tol buvusios. Porinė vedyba sumažino grupę, kiek galėjo, būtent, lig vieno vyro ir vienos moteries. Naturalus pasirinkimas atliko savo darbą, vis labiau ir labiau aprėždamas bendrumo pagrindą vedybų srity, dėl to, kol neatsirado naujos jėgos visuomenės tarpe, nebuvo priežasties porinei šeimai virsti kita forma. Bet kitos jėgos pradėjo veikti. Amerikoje buvo porinė vedyba. Senojoje pasaulio dalyje buvo kitaip. Ten prisipratinimas naminių gyvulių ir laikymas jų kaimenių sudarė naują turto šaltinį, kuris iškėlė naujus santykius visuomenės tarpe. Lig barbarų būklės laikų turtas susidėdavo beveik tik iš namo, rūbų, prastų papuošalų ir įrankių maistui įsigyti ir gaminti, būtent, iš laivo, ginklo ir prasčiausių indų. Maisto reikėdavo ieškoti kasdien. O vėliau kaimenes raguočių, kupranugarių, arklių, asilų, avių ir kiaulių sudarė airių ir semitų nuosavybę, kuri reikėjo saugoti ir prižiūrėti, kad ji didėtų ir duotų pieno ir mėsos. Kam priklausė šitas naujasis turtas? Pradžioje, be abejo, visai giminei. Vis gi kaimenės greit turėjo pasidaryti atskirų asmenų nuosavybe; tada jau matome prasidedant tikrąją istoriją: kaimenės, kitas turtas ir vergai priklauso šeimų vyresniajam šeimininkui. Pradžioje barbarui vergas nereikalingas, nes iš jo maža naudos tebūdavo. Kai atsirado kaimenės gyvulių, kai buvo pradėta apdirbinėt metalai, aust ir žemės dirbt, tai aplinkybės pasikeitė: tiek žmonos pradėta įvertintti ir jos pirkt, tiek darbininkai: šeima augdavo lėčiau negu gyvuliai. Reikėjo daugiau žmonių gyvuliams prižiūrėti. Šiam reikalui galima buvo pasinaudot paimtaisiais karo

Kauno Viešoji BIBLIOTEKA
B 5305

metu nelaisvėn priešais, kurių galima buvo įsiveist kaip gyvulių. Kaip tik toks turtas, pasidaręs atskirų asmenų nuosavybe, greit padidėjo, jis sudavė didelį smūgį visuomenei, kurios santvarkos pagrinde buvo porinė vedyba ir suskirstymas giminėmis ir tautelėmis. Porinė vedyba įvedė į šeimą naują elementą: be tikros motinos ji davė ir tikrą tėvą. Dėl darbo padalinimo šeimoje vyras turėjo rūpintis maistu ir jam įsigyti įrankiais, o dėl to jis buvo ir tų įrankių savininku; jis pasiimdavo juos persiskirdamas su žmona, žmonai gi likdavo jos indai. Taigi, tuometinės visuomenės supratimu vyras buvo naujo šaltinio misti — būtent gyvulių — savininku, o vėliau ir naujo darbo įrankio — būtent vergų — savininku. Tik pagal tos visuomenės įpročius vyro vaikai negalėjo paveldėti tėvo turto, nes pagal motinos teisę ir pirmykščius įpročius mirusio bet kurios giminės asmens turtą pradžioje paveldėdavo kiti tos pačios giminės žmonės, kadangi turtas negalėjo būt išneštas į kitą giminę. Kol turtas būdavo nedidelis, jis, matyt, pereidavo artimiausiems giminaičiams iš motinos pusės. Mirusio gi vyro vaikai priklausydavo ne jo giminei, o motinos giminei; vaikai būdavo motinos įpėdiniais drauge su kitais jos giminaičiais, o vėliau, gal būt, ir pirmos eilės įpėdiniais, bet iš tėvo jie negalėjo paveldėt turto. Dėl to mirusiojo gyvuliai pereidavo jo broliams ir jo seserų vaikams arba jo motinos seserų palikuoniams. Vis augantis turtas davė vyrui viršų šeimoje prieš žmoną, skatino vyrą pasinaudot savo padėtimi ir pakeisti paveldėjimo būdą, būtent, aprūpint savo vaikus paliekamu turtu. Bet tatai negalima būdavo padaryt, kol giminė eidavo moteries linija. Toji linija reikėjo panaikint ir ji buvo panaikinta. Čia didelių sunkumų nebuvo sutikta, nes tasai didžiausias perversmas nelietė nė vieno iš gyvų giminės narių. Kiekvienas likdavo kaip buvęs. Pakako vieno nutarimo, kad ateityje vyrų palikuoniai būtų giminėje, o moteries palikuoniai būtų išskirti ir pereitų į tėvo giminę. Šitas dalykas pasibaigė su giminyste iš motinos pusės ir su paveldėjimu iš motinos ir pakeitė giminyste iš tėvo pusės ir paveldėjimu iš tėvo. Kada ir kaip įvyko šitas perversmas, jokių žinių nėra; reikia manyti jį įvykus dar priešistoriniais laikais. Kad jis įvyko, rodo surinktosios liekanos, liečiančios motinos teisę, o kad jis buvo įgyvendintas be sunkumų, rodo Amerikos indėnų tautų eilė: tos tautos įgyvendino jį,

kai pradėjo augt turtas atskirų asmenų rankose ir kai pasikeitė gyvenimo aplinkybės, toms tautoms pereinant gyvent iš miškų į laukus; be to, čia veikė baltųjų žmonių civilizacija ir misijonierių darbas; daugumoje tų tautų įgijimas ir paveldėjimas turto eina vyro linija, kitose tautose moteries linija. Dėl kilusios netvarkos reikėjo pasirinkt tėvo teisė. Nugriovimas motinos teisės buvo didžiausias pralaimėjimas moterų: vyrai gavo valią namuose, o moteris jie nužemino ir pavergė. Šita slėgiančioji moteries būklė vėliau palengva suminkštėjo, bet nepasibaigė.

Pirmas įgyvendintos vyro valios padarinys buvo iškilusi tuomet laikinoji patriachalės šeimos forma. Jos ypatumas yra tas, kad didesnis ar mažesnis laisvų ir nelaisvų asmenų skaičius buvo sutrauktas į vieną šeimą, jos galvos vadovaujamą. Semitų šalyse tasai galva turi daug žmonų, belaisviai turi žmonas ir vaikus ir visos tokios santvarkos tikslas yra rūpintis gyvulių kaimenėmis tam tikrame žemės plote. Tokios šeimos santvarkos baigtu paveikslu laikoma romėnų šeima. Žodis „familia“ pradžioje buvo apėmęs ne susijungusią porą ir jos vaikus, o vienus vergus, dėl to tuo žodžiu romėnai vadindavo visus priklausančius vienam savininkui vergus. Dar romėnų teisininko Gajaus laikais toji „familia“ būdavo vadinama patrimonium (paveldėtinis turtas) ir dėl to ji būdavo paliekama testamentu. Vėliau tuo žodžiu romėnai pavadina naują santvarką, kada šeimos galva turėjo romėnišką tėvo valią ir teisę žmonos, vaikų ir vergų gyvybei. Dėl to tasai žodis pradėta vartoti ne anksčiau, kai buvo įvesta romėnų žiaurioji šeimos santvarka, o toji santvarka įsigyvendino jau romėnams dirbant žemę, turint vergų ir atsiskyrus nuo graikų.

Pasakytoji šeimos santvarka buvo pereinamuoju laikotarpiu nuo porinės vedybos prie monagamijos. Kad žmona būtų tikrai patikima ir kad nebūtų abejojimo, jog vaikai yra gimę iš žinomojo tėvo, žmona buvo pavesta neaprėžtai vyro valiai: nukaudamas ją, vyras tik naudodavosi savo teise.

Patriarchalė šeima įvesta rašytos istorijos amžiais ir dėl to lyginamosios teisės studijavimas gali padėt ir padėjo nustatyt šeimos vėlesnę evoliuciją. Tyrinėtojų nuomone patriarchalė šeima virto šeimos pagrindais įkurta bendruomene, sudarančia pereinamąjį etapą iš matriarchalės šeimos prie monogami-

jos. Kalbamoji bendruomenė apimdavo daug kartų, kilusių iš vieno tėvo; bendruomenės nariai su savo žmonomis gyvendavo viename ūkyje, bendromis jėgomis dirbdavo žemęs ir dalindavosi vaisius. Bendruomenės priešakyje būdavo šeimininkas, dažniausia vyriausias bendruomenės narys; dėl to manoma, kad ir romėnų šeimoje tėvas neturėjo neaprėžtos galios ir kad jis buvo kiek varžomas kitų bendruomenės narių.

Tyrinėtojų išvadžiojimais tvarkomoji šeimos pagrindais bendruomenė buvo etapu, kurio amžiais iškilo sodžiaus bendruomenė (arba markė), kada žemė jau pradėta dirbti atskirų asmenų; pradžioje ji buvo dalinama po tam tikro laiko, o vėliau dirbamoji žemė ir pievos buvo atiduotos atskiriems bendruomenės nariams.

Monogaminė šeima, kaip jau minėta, kylo iš porinės šeimos, baigiantis barbarų būklei; jos įsigalėjimas yra vienas iš pažymių civilizacijos pradžios. Ji paremta vyro galia ir tikslu turėt neginčytinai vyrui priklausančių vaikų; o tikrai žinoti, kas yra vaikų tėvas, reikėjo dėl to, kad vaikai turėjo paveldėt tėvo turtą. Monogaminė šeima skiriasi nuo porinės šeimos glaudesniais susijungusiųjų santykiais, kurie negali būti nutraukti jau taip lengvai. Vis gi vyras įgijo teisės išvaryt savo žmoną, bet turėdavo su ja atsilygint. Nepatikima žmona smarkiau būdavo baudžiama negu kitados. Tokia šeimos santvarka randama senovės Graikijoje jos didvyrių amžiais, bet tada žmona jau prislėgta vyro valia ir konkuruoja su vergėmis; teisybė, ji tada būdavo labiau gerbiama negu civilizacijos amžių žmona, vis gi vyrui ji būdavo tik jo vaikų - įpėdinių motina, vyriausioji namų ūkio vedėja ir viršininkė vergių, kurias vyras pasirinkdavo savo konkubinomis ir kurios su visu jų turtu priklausė vyrui. Kiek vėliau žmonos padėties atžvilgiu dorėnai skyrėsi nuo jonėnų; antai, Spartoje, jei susituokę nesusilaukia vaikų, vyras galėdavo vest kitą žmoną, o su pirmąja žmona galėdavo persiskirt arba nepersiskirt; tarpais keli broliai galėdavo turėt vieną žmoną. Vergai Spartoje nebūdavo laikomi namie; baudžiauninkai ilotai gyvendavo skyrium laukuose; dėl to spartiečių noras imti žmonas iš ilotų tarpo būdavo mažesnis. Apie spartietes senovės graikai atsiliepia su pagarba ir kalba apie jų nuomones. Atėnuose gi mergaitės mokydavosi verpt, aust ir siūt, šiek tiek skaityt ir rašyt. Jos buvo lai-

komos atskirtos nuo vyrų ir susieidavo tik su kitomis moterimis. Moterų kambariui buvo pavesta namų dalis arba antrame aukšte arba užpakalinėje namų dalyje, į kurią svetimiems vyrams eit būdavo draudžiama ir į kurią moterys eidavo, atvykus svetimiems vyrams į namus. Moterys išeidavo tik vergių lydimos, o namie jos būdavo saugojamos. Į žmoną būdavo žiūrima kaip į vyresniąją namų tarnaitę, turėjusią rūpintis namų ūkiu ir gimdyt vaikus. Vyras eidavo gimnastikos pratimų daryt, į sueigas, į kurias moterys negalėdavo eit. Vyrai praleidinėjo laiką, lankydami ištvirkėles moteris. Iš tų ištvirkėlių kai kurios savo išmintimi ir įgytu ištobulintu skoniu iškildavo aukščiau už kitas moteris, dėl to jos ir patraukdavo vyrus; graikai pamėgo lankyt jas ir pasikalbėt su jomis kaipo su išsilavinusiomis; dar gi jie pradėjo reikalaut iš moterų būt geteromis (taip būdavo vadinamos pasakytos rūšies moterys). Laikydami gėda reikšt meilę savo žmonoms, graikai susidėdavo su geteromis. Dėl to galime sakyt, kad monogamija nebuvo tikros meilės padarinys ir kad vedyba buvo reikalinga kitais visuomeninio pobūdžio sumetimais, būtent, turėt vaikų, kurie nebūtų gimę iš kito vyro ir galėtų paveldėt savo tėvo turtą; tatai buvo viešai pripažįstamieji ir vieninteliai vedybos tikslai. Šiaip jau — vedyba graikams buvo apsunkinanti našta, bet iš kitos pusės pareiga prieš dievus, prieš valstybę, vertusią piliečius jungtis, ir prieš protėvius. Ji pavergė moteris ir iškėlė aikštėn nežinotus pirmiau vyro ir žmonos santykių priešingumus. Monogamija istorijoje buvo didelis žingsnis pirmyn, bet ji neišstūmė vadinamojo geterizmo, apsireiškiančio įvairiais būdais per visus civilizacijos amžius ir virstančio ištvirkimu.

Fr. Engelso nuomone geterizmas yra kilęs tiesiog iš vedybos grupėmis; jis buvo ir esąs šalia monogamijos ir paremtas esąs vyrų ir moterų senovės laisvaisiais santykiais, bet palaikomas tik vyrų, nes iš moterų reikalaujama, kad jos būtų patikimos; nusidėjusios šiuo atžvilgiu moterys būdavo žiauriai baudžiamos, tik tos bausmės ne visada pasiekdavo tikslo.

Monogaminėje šeimoje dėl vyrų pasisavintų ypatingų teisių atsirado priešingumų, kurių suskilusi civilizacijos amžiais į klases visuomenė negalėjo išspręst ir pašalint; už savo teises moterys ligšiol kovoja.

Romėnų moteris turėjo daugiau laisvės ir labiau

buvo gerbiama; romėnui pakakdavo, kad patikimumas buvo apsaugotas jo teise žmonos gyvybei; be to, romėnų moteris galėdavo — kaip ir vyras — reikalaut numatytais atsitikimais persiskirt su vyru.

Germanų vyrų ir moterų santykių santvarka panešėjo į Graikijos spartiečių santvarką; matyt, ir germanų tarpe porinė vedyba dar neseniai buvo išnykusi, o, gal, tik nyko. Naujųjų laikų monogamija, iškilusi iš romėnų pasauliažiūros griuvėsių, suteikė vyrų galiai rimtesnę formą, o moterims garbingesnę vietą ir didesnę laisvę negu senovėje. Tik dėl šito dalyko, Fr. Engelso nuomone, padarytas monogamijos laikais didžiausias progresas moraliu atžvilgiu, būtent, naujoji individuali meilė, kuri buvo nežinoma pirmiau.

Šitas progresas, kaip aiškina Fr. Engelsas, pasiektas dėl to, kad germanai, dar gyvendami porinės šeimos laikais, o vėliau pereidami prie monogamijos, paliko geresnę moteries būklę, o ne dėl to, kad jie skyrėsi nuo kitų savo kažkokiais gerais moraliu atžvilgiu būdo ypatumais; kaip tik, keliaudami Europos rytų - pietuose, jie buvo žemai nukritę moraliu atžvilgiu. Bet ir monogamijos laikų meilė nėjo vien susituokusiųjų idealios meilės linkme. Sūnui žmoną arba dukteriai vyrą, kaip ir senovės laikais, parinkdavo tėvai ir čia vaidmenį vaidindavo ne meilė, o įvairūs tėvų sumetimai. Fr. Engelso žodžiais pirmoji pasireiškusi istorijoj meilės forma, būtent, viduramžio ricierių meilė — nebuvo tikroji susituokusiųjų meilė; kaip tik, ji ėjo svetimoterystės linkme, ir tatai rodą anų metų poetų rašiniai. Ir vėlesniais laikais kalbamasis dalykas ne kiek pasikeitęs. Tik stambiajai pramonei išmetus žmoną iš namų į rinką ir į fabriką ir dažnai darant ją šeimos maitintoja, išnyko paskutinė vyro valios parama proletaro šeimoje, jei nekalbėsime apie žiaurų vyro su žmona elgimąsi, susijusį su monogamija. Dėl to proletaro šeima nėra monogaminė šeima tikra to žodžio prasme ir dėl to geterizmas ir patikimumo laužymas čia vaidina menką vaidmenį, nes žmona faktinai įsigijo teisę persiskirt ir persiskyrimas įvyksta, kai abu vyras ir žmona negali sugyventi.

Užtat, kultūringų šalių įstatymai vis labiau ir labiau pripažįsta, 1) kad vedyba turi būt vyro ir moteries laisva valia padaryta sutartim ir 2) kad susijungę vyras ir moteris turi

turėti lygias teises ir pareigas. Tik įgyvendinus šiuos dėsnius, moterims būtų suteikta, ko jos reikalauja.

Irokėzų giminė. Aukščiau išdėstyta, kaip Morganas atstatė pirmykštės šeimos santvarką, pasiremdamas giminystės sistemomis. Kitu jo nuopelnu laikoma, kad jis išaiškino sunkius senovės graikų ir romėnų istorijos dalykus ir visuomenės santvarkos pagrindinius bruožus, lig įsikūriant valstybei. Čia Morganas nurodė, kad pavadintos žvėrių vardais giminaičių grupės Amerikos indėnų tautos viduje esmės atžvilgiu atitinka graikų „genea“ ir romėnų „gentes“, kad indėnų santvarka ankstybesnė, o graikų ir romėnų vėlybesnė, kad visas seniausių laikų graikų ir romėnų suskirstymas giminėmis, brolijomis (fratrijomis) ir tautelėmis yra lygagretis Amerikos indėnų suskirstymui ir kad giminę randame visų barbarų tarpe prieš įžengiant jiems į civilizacijos laikus ir dar vėliau.

Romėnų žodis „gens“ ir graikų žodis „genos“ buvo vartojami pavadint tokiai giminaičių grupei, kuri pripažįsta esanti kilusi iš bendro tėvo ir kuri sutraukta tam tikromis visuomeninėmis ir tikybinėmis įstaigomis į atskirą bendruomenę; tos bendruomenės atsiradimas ir jos reikšmė buvo neaiškūs visiems istorikams.

Punalualinės šeimos santvarkai esant, kaip jau minėta, giminystė ėjo motinos linija; dėl to, kiekvienos kartos dukterų vaikai likdavo giminaičių grupės viduje, o sūnų vaikai pereidavo į jų motinų giminaičių grupes. Kaip gi buvo sutvarkytos tokios giminaičių grupės vienos giminės viduje? Tos pirmykštės giminės arba kilties aiškia forma Morganas laiko irokėzų giminę (tautelė seneka). Irokėzų buvo 8 kiltis arba giminės, vadinamos žvėrių ir paukščių vardais: 1) vilkas, 2) meška, 3) bebras, 4) elnis, 5) sakalas, 6) garnys, 7) tilvikas ir 8) vėžlys. Kiekvienoje kiltyje buvo toks įprotis: 1) kiltis renka savo zachemą (viršininką taikos metu) ir vadą (karo metu). Zachemas renkamas iš tos pačios kilties; po jo galvos arba pasitraukimo renkamas kitas. Vadas galėjo būt renkamas ir ne iš tos kilties; kai kada jis nebūdavo renkamas. Zachemu negalėjo būt renkamas buvusio zachemo sūnus, nes irokėzų tarpe buvo motinos teisė, dėl to sūnus priklausydavo kitai kilčiai; bet dažnai būdavo renkamas brolio arba sesers sūnus. Rinkimuose balsuodavo vyrai ir moterys drauge. Išrinktasis turėdavo būt

patvirtintas kitų septynių kilčių ir tik tada jis viešai būdavo pripažįstamas zachemu visos irokėzų sąjungos bendrosios tarybos. Zachemo valia kilties viduje panešėjo į tėvo valią; prievartos priemonių jis nevartodavo. Jis buvo irgi seneka tarybos nariu ir visų irokėzų sąjungos tarybos nariu. Vadas turėdavo šiek tiek valdžios karo metu.

2) Kiltis galėdavo išmest savo nuožiūra ir zachemą ir vadą; čia vėl spręsdavo vyrai ir moterys drauge. Išmestieji likdavo paprastais žmonėmis kaip ir visi kiti.

Tautos taryba galėdavo išmest zachemą ir nežiūrėdama kilties noro.

3) Nė vienas kilties narys negalėdavo vest žmonos iš savo kilties. Tatai buvo pagrindinė kilties taisyklė ir jungianti kilties narius jėga; vadinas, kraujo giminaičiams buvo uždrausta jungtis.

Čia Morganas pirmas atrado kilties esmę ir prasmę, kurios lig tol buvo nesuprantamos. Morgano atradimu buvo sugriauta Mak-Lennano teorija apie egzogamines ir endogamines tautas. Kaip jau buvo sakyta, Mak-Lennanas dalino tauteles taip: vienose vyrui draudžiama vest tos pačios tautelės moterį, kitose leidžiama; pirmąsias tauteles jis vadina egzogaminėmis, antrąsias endogaminėmis; ir taip suskirstęs tauteles Mak-Lennanas tyrinėjo, katra iš tų dviejų tautelių klasių yra senesnė: egzogaminė ar endogaminė.

Suprantama, kad išaiškinus esmę kilties, pagrįstos kraujo giminyste ir draudimu jungtis vienos kilties nariams, Mak-Lennano teorija nustojo bet kurios vertės.

4) Mirusio irokėzo turtas pereina kitiems kilties nariams, jis turi likt kilties turtu. Irokėzo turtą dalindavosi artimiausi mirusiojo giminaičiai: jei mirdavo vyras, tai jo turtas tekdavo jo vienažindžiams broliams ir seserims ir motinos broliui; jei mirdavo moteris, tai turtas tekdavo jos vaikams ir vienažindėms seserims, bet ne broliams. Dėl to vyras ir moteris negalėdavo paveldėt viens kito turto ir vaikai tėvo turto.

5) Kilties nariai turėdavo padėt viens kitam keršyt už įžeidimą, padarytą svetimo žmogaus. Kiekvienas, kad galėtų apsisaugot, pavesdavo kilčiai gint jį, kada reikėdavo, nes įžeidimas jo laikomas būdavo įžeidimu kilties. Dėl jungiančios kiltį kraujo giminystės iškilo pareiga keršyt krauju už kraują

ir tas keršijimas buvo irokėzų pripažintas būtinas: jei giminaitį nukaudavo svetimos kilties žmogus, tai nukautojo kiltis turėdavo atkeršyt krauju (praliet kraują). Pradžioje bandydavo taikytis: kaltininko kiltis tardavosi ir siūlydavo nukautojo kilties tarybai susitaikyt, išreikšdama pasigailėjimo ir siūlydama dovanų; jei dovanos būdavo priimtos, dalykas būdavo baigtas; kitaip, užgautoji kiltis skirdavo vieną arba kelis keršintojus, kurie turėdavo sekt kaltininką ir nukaut jį. Jei tatai pasisekdavo, tai nukautojo kiltis neturėdavo jokios teisės skųstis, nes ji būdavo atsilyginusi.

6) Kiltis turi tam tikrą vardą arba eilę vardų, kuriais tik ji gali vadintis visoje tautoje, dėl to atskiro žmogaus vardas rodo, kuriai kilčiai jis priklauso; vadinas, kilties vardas suteikia kilties teises.

7) Kiltis gali įsūnyt svetimus žmones ir tuo būdu priimti juos į tautelės tarpą. Belaisviai nebūdavo nukaunami, įsūnijimo keliu jie darydavosi tautos seneka nariais ir gaudavo visas tautos ir kilties teises. Įsūnijimas įvykdavo dėl pasiūlijimo arba atskirų kilties narių — vyrų, kurie priimdavo svetimtautį, per brolį ar seserį, arba — moterų, kurios primdavo svetimtautį per sūnų. Priėmimas į kiltį turėdavo būt patvirtintas iškilmingai. Dažnai, labai sumažėjusios kiltys būdavo didinamos įsūnijimu daugelio žmonių iš kitos kilties, anai sutinkant. Tasai priėmimas į kiltį irokėzų būdavo daromas tautos tarybos posėdyje ir virto tikybine apeiga.

8) Tam tikros tikybinės irokėzų kilčių iškilmės sunku nurodyt, bet tikybinės indėnų apeigos atitikdavo maždaug kilčių apeigas. Per tikybines iškilmes irokėzų zachemai ir vadai būdavo laikomi tikybos gynėjais, jie eidavo dvasininkų pareigas.

9) Kiltis turėdavo bendrą numirėliams laidoti vietą. Kai kur motina būdavo laidojama tame pačiame sklype, kuriame ir jos vaikai, o tėvas nebūdavo laidojamas ten. Visa irokėzų kiltis eidavo laidot, rūpindavosi kapu, kalbomis prie kapo.

10) Kiltis turėdavo tarybą iš visų jos suaugusių vyrų ir moterų narių, turėjusių lygias teises balsuoti. Toji taryba rinkdavo ir išmesdavo zachemus, vadus ir kitus tikybos gynėjus, spręsdavo dalykus apie nubaudimą arba atkeršijimą už nukautą giminaitį, priiminėdavo svetimtaučius į kiltį. Ji buvo vyriausia kilties valdžia.

Tokios tat buvo tipiškos indėnų kilties teisės. Visi jos nariai, sako Morganas, buvo laisvi žmonės ir turėdavo gint viens kito laisvę; kai dėl teisių, tai nei zachemas, nei vadas nesisavindavo bet kurių privilegijų, su kitais jie sudarydavo broliją, sujungtą kraujo giminyste. Laisvė, lygybė ir broliški santykiai, kad ir neišreikšti bet kuriuo būdu, buvo pagrindiniai kilties dėsniai. Kiltys buvo sutvarkytos indėnų visuomenės pagrindu. Tatai paaiškina neįveikiamą palinkimą nepriklausomumui ir savygarbę santykiuose su kitais, kurią kiekvienas pripažins indėnams.

Kai buvo atrasta Amerika, tai šiaurės Amerikos indėnai buvo susiskirstę kiltimis motinos teisės pagrindais; kai kurių tautų kiltys buvo išnykusios, kai kurių buvo sutvarkytos tėvo teisės pagrindais.

Daugelyje indėnų tautų, susidedančių daugiau kaip iš 5 arba iš 6 kilčių, buvo susijungimų po tris, keturias ir daugiau kilčių į atskirą grupę, vadinamą Morgano fratrija (brolija), kaip kad buvo vadinama panaši grupė Graikijoj; antai, tauta „seneka" turėjo dvi fratrijas, iš kurių pirmoji apimdavo kiltis nuo 1 ligi 4, o antroji kiltis nuo 5 iki 8. Tyrinėjimai rodo, kad šitos fratrijos buvo dažniausia pirmykštės kiltys, į kurias pradžioje dalinosi tauta, nes, draudžiant vyrams vesti tos pačios kilties žmonas, kiekviena tauta turėjo apimti bent dvi kiltis, kad galėtų išlikt.

Tautai didėjant, kiekviena kiltis suskildavo į dvi arba daugiau dalių, kurios pasidarydavo atskiromis kiltimis, o apimanti visas jaunesniąsias kiltis senesnioji kiltis jau virsdavo fratrija. Seneka tautos ir daugumos kitų indėnų tautų vienos fratrijos kiltys — yra kiltys broliai, o kitos fratrijos — yra kiltys netikri broliai; šitie pavadinimai turi tam tikros reikšmingos prasmės. Pradžioje nė vienas seneka tautos narys negalėjo vest žmonos iš savo fratrijos; vėliau toks įprotis išnyko ir buvo aprėžtas tik kiltim. Nykstant vienai fratrijai, ji būdavo papildoma kitos fratrijos kiltimis; dėl to kiltys tais pačiais vardais įvairiais būdais būdavo susigrupavusios fratrijoje. Irokėzų fratrijos pareigos buvo dalimi visuomeninio, dalimi tikybinio pobūdžio.

1) Fratrijos žaizdavo viena prieš kitą.

2) Tautos taryboj vienos fratrijos zachemai ir vadai sėdėdavo drauge vieni prieš kitus; kiekvienas kalbėdamas kreipdavosi į fratrijos atstovus kaip į atskirą korporaciją.

3) Jei tautos tarpe būdavo kas nukautas, o kaltininkas ir nukautasis nepriklausydavo tai pačiai fratrijai, tai užgautoji kiltis dažnai skųsdavosi kiltims - broliams; anos sušaukdavo fratrijos tarybą ir kreipdavosi į kaltąją fratriją, kad ji irgi sušauktų tarybą bylai spręsti. Čia fratrija vėl kildavo kaip senesnioji kiltis, tikėdama daugiau pasieksianti negu silpna atskira kiltis - sūnus.

4) Mirus įžymiems fratrijos žmonėms, kita fratrija rūpindavosi laidotuvėmis ir jų iškilmėmis, o mirusiojo fratrija atlikdavo liūdesio apeigas; pirmoji fratrija pranešdavo irokėzų tarybai apie zachemo mirimą.

5) Renkant zachemą, fratrijos taryba irgi pasirodydavo. Broliškų kilčių patvirtinimas rinkimų yra suprantamas, bet kitos fratrijos kiltys galėdavo prieštaraut, tada būdavo šaukiama tų fratrijų taryba; jei toji taryba nenusileisdavo, tai rinkimai būdavo naikinami.

6) Seneka tautos tikybines šventes rengdavo tos tautos abiejų fratrijų dvi tikybinio pobūdžio draugijos.

Amerikos indėnų tautą apibrėžia štai kas:

1) Tam tikras žemės plotas ir tam tikras pavadinimas. Kiekviena tautelė be savo tikros gyvenamosios vietos turėjo nemažą plotą medžioti ir žvejoti. Šalia to ploto buvo neutrali žemės juosta, kuri tęsėsi lig artimiausios tautos, ir jei tautos būdavo giminės kalbos atžvilgiu, tai toji juosta būdavo mažesnė, o jei ne giminės — tai didesnė. Tatai buvo ne kas kita, kaip vokiečių pasienio miškas, arba tyrlaukiai, ėję aplink Cezario minimų svebų šalį, arba tarpusienis danų ir germanų šalių, arba saksų miškas, arba branibor (apsaugos miškas slavų kalba) tarp germanų ir slavų šalių; iš žodžio „branibor" kilo ir vokiečių žodis Brandenburg. Užimtasis žemės plotas buvo bendras visos tautos; tasai plotas būdavo pripažįstamas ir kitų tautų kaimynų; jo sienos būdavo ginamos pačios tautos. Sienų neaiškumas, gyventojų skaičiui didėjant, darydavo nepatogumų ir keldavo ginčų.

Pavadinimai tautoms dažniau būdavo duodami atsitiktinai negu būdavo pasirenkami; ne reta būdavo, kad tauta kai-

mynų būdavo vadinama kitaip negu pati save vadindavo; vokiečiai irgi savo pirmąjį tautos vardą „germanai“ gavę iš keltų.

2) Ypatinga tik vienos tautos vartojamoji tarmė. Tikrai, tauta ir tarmė sutampa; naujos tautos ir tarmės, dalindamosios, kildavo Amerikoje ir vargiai bau nustojo kilusios ir dabar. Susijungus dviem silpnom tautom, atsitikdavo, kad susidariusioje vienoje tautoje būdavo vartojamos visai panašios viena į kitą tarmės. Vidutinis Amerikos tautos didumas apie 2000 asmenų, o irokėzų apie 20.000 ir visi jie vartoja tą pačią kalbą; tatai vienintelė tauta.

3) Teisė tvirtinti kilčių išrinktus zachemus ir vadus.

4) Teisė atstatyt juos, kad ir kilčiai nenorint. Zachemai ir vadai būdavo tautos tarybos nariais, dėl to tauta ir turėdavo teisės juos tvirtint ir atstatyt.

5) Bendroji mitologija ir tikybinės apeigos. Indėnai būdami barbarais, sako Morganas, laikėsi savo tikybos. Indėnai įsivaizduodavę įvairių rūšių dvasias žmogaus pavidale, bet dar nežinoję jokių stabų (ydolų). Tatai buvo prasčiausias gamtos kultas, linkęs gerbti daug dievų. Įvairios tautos turėjo nuolatines šventes su tam tikromis apeigomis, būtent, šokiais ir žaidimais; šokiai sudarydavo svarbių tikybinių iškilmių dalį.

6) Tautos taryba bendriems reikalams. Ji susidėdavo iš atskirų kilčių vadų ir zachemų kaipo atstovų, nes jie galėdavo būt išmesti, kada norint, iš einamos tarnybos. Taryba tardavosi viešai, dalyvaujant kitiems tautos nariams, turėjusiems teisės tart žodį ir išreikšt savo nuomonę, o taryba spręsdavo; dar gi moterys galėdavo reikšt savo nuomonę per pasirinktą kalbėtoją. Irokėzų nutarimas turėdavo būt padarytas vienu balsu. Tautos taryba aptardavo santykius su kitomis tautomis, priiminėdavo svetimų tautų atstovus, siųsdavo savo atstovus, skelbdavo karą ir darydavo taiką. Karas paprastai būdavo vedamas savanorių. Vienos tautos su kita tauta santykiai būdavo kaip dviejų priešų, jei tų tautų nebūdavo padaryta taikos sutartis. Karo veiksmai dažniausia būdavo pradedami atskirų asmenų: tie asmenys šokdavo karo šokį; kas imdavo šokt su jais, tas prisidėdavo prie jų. Susidarydavo būrys ir pradėdavo karo žygius. Gynimas tautos šalies dažniausia būdavo atliekamas tokių savanorių. Karo žygiams nereikėjo pritarimo

tautos tarybos, to pritarimo neprašydavo ir nieks jo neduodavo. Karo būriai būdavo nedideli. Jei tie būriai susijungdavo, tai kiekvienas klausydavo savo vado; karo žygių planą aptardavo vadai. Taip darydavo, kaip sako romėnų istorikas Tacitas, ir germanai, tik jų būriai būdavo ir taikos metu, o karo žygiams prasidėjus, prie tų nuolatinių būrių prisidėdavo kiti savanoriai.

7) Kai kurios tautos turėdavo viršininką — vieną iš zachemų, — kuris turėdavo imtis priemonių, kai reikėdavo kas greit padaryt, kol susirinks taryba ir aptars dalyką. Dauguma Amerikos indėnų nesugebėjo įkurt ką daugiau kaip tautą. Nedidelės tautelės, atskirtos viena nuo kitos plačiomis pasienio žemės juostomis, silpninamos nuolatiniais kovų žygiais, buvo apėmusios didžiausius plotus. Tautų — giminių sąjungos būdavo daromos trumpam laikui ir nykdavo reikalui praėjus. Atskirais atsitikimais tautos - giminės darydavo sąjungas ilgam laikui ir tuo būdu pradėdavo kurt didelę tautą. Taip buvo daryta ir irokėzų. Jie buvo apėmę dabartinės Nau - Jorko valstybės žemės plotą ir buvo susidėję iš penkių tautelių: seneka, kajūga, onondaga, oneida, mogauk. Jie mito žvejyba, medžiokle ir primityvia sodininkyste, gyveno kaimais, dažnai aptvertais tvora. Jų skaičius buvo ne didesnis, kaip 20000 žmonių; jų tautelės susidėdavo iš kilčių, vartodavo vienos kalbos tarmes ir savo žemės plotą buvo padalinusios visoms penkioms tautelėms. Kadangi tas plotas irokėzų buvo užkariautas, tai, žinoma, visos penkios tautelės turėjo susidėt jam gint nuo pastumtų toliau pirma jų gyvenusių tautelių. Vėliau, penkios irokėzų tautelės padarė formalią amžiną, sustiprintą priesaika sąjungą, kuri dėl savo stiprumo virto sąjunga kitoms tautoms pult ir 1675 metais apėmė didelius žemės plotus aplink save, o tų plotų gyventojus — vienus nustūmė toliau, kitus pavertė duoklininkais. Irokėzų sąjunga atvaizduoja labiausia išplėstą visuomenės organizaciją, kurią galėjo pasiekt indėnai, neperžengę žemesnio barbarų būklės laipsnio (išskiriant meksikiečius ir perujiečius).

Pagrindiniai sąjungos nuostatai buvo šie:

1) Penkių tautelių - giminių amžina sąjunga, padarytoji visiškos lygybės ir savarankiškumo kiekvienos vidaus reikaluose pagrindais. Toji giminystė yra tikrasis sąjungos pama-

tas. Iš penkių tautelių trys vadinosi tėvų tautomis ir laikė save broliais, kitos dvi vadinosi sūnų tautomis ir laikė save ir gi broliais; trys seniausios kiltys buvo visose penkiose tautelėse ir dar trys kiltys trijose tautelėse. Bendroji kalba reiškė ir rodė tautų bendrąją kilmę.

2) Sąjungos įstaiga buvo jos taryba, kuri susidėdavo iš penkių dešimčių zachemų; toji taryba pabaigtinai spręsdavo visus sąjungos reikalus.

3) Tie 50 zachemų, kuriantis sąjungai, buvo susiskirstę pagal atskiras tauteles ir kiltis ir ėjo naujas pareigas sąjungos reikalais. Jie būdavo renkami kilčių, o tvirtino juos sąjungos taryba.

4) Tie zachemai buvo ir savo tautelių zachemais; savo tautelių tarybose jie turėjo vietą ir balsą.

5) Visi sąjungos tarybos sprendimai turėdavo būt priimti vienbalsiai.

6) Balso teisę turėdavo kiekviena tautelė; dėl to kiekviena tautelė ir visi jos tarybos nariai turėdavo laikytis vienos nuomonės.

7) Kiekvienos tautelės taryba turėjo teisės sušaukt sąjungos tarybą, o šita taryba pati rinktis negalėdavo.

8) Posėdžiai eidavo visos tautos susirinkime; kiekvienas irokėzas turėdavo teisės kalbėt, o taryba spręsdavo.

9) Taryba neturėdavo jokio viršininko ir jokio vykdomojo organo.

10) Bet ji turėdavo du vyresniuosius vadus lygiomis teisėmis ir lygia galia.

Tokia tat buvo irokėzų visuomenės santvarka, kaip ji yra atvaizduota Morgano. Toji santvarka dar nebuvo priėjusi valstybės santvarkos mūsų to žodžio prasme.

Morganas, o su juo ir Fr. Engelsas, įrodinėja, kad graikai (antai pelazgai ir kitos jų tautelės giminės) dar priešistoriniais laikais buvę suskirstyti tomis pačiomis grupėmis kaip ir Amerikos indėnai: kiltimis, fratrijomis, tautėlėmis, tautų sąjungomis. Kai kur nebūdavo fratrijų ir sąjungų, bet kiltys visur būdavo minimos. Kiek pasiekia istorija, ji randa graikus jau prie civilizacijos slenksčio, dėl to didvyrių amžių graikai stovi kur kas aukščiau už irokėzus, ir dėl to vedybos grupėmis liekanos yra jau labai apdilusios. Motinos teisė užleido savo

vietą tėvo teisei, prasidėjęs atskirų asmenų pralobimas pramušė kilties santvarkos sieną; toliau, kadangi, tėvo teisei įsigalėjus, turtingos įpėdinės manta po vedybos pereidavo vyrui, vadinas, tekdavo kitai kilčiai, tai dėl to buvo sugriauta kilties teisė; tokiais atsitikimais mergaitei buvo leista tekėt už vyro iš tos pačios kilties, kad mergaitės turtas liktų kiltyje.

Aprašymuose apie Romos įkūrimą randama, kad pirmiausia Romos apylinkėse buvusios apsigyvenusios jau sujungtos į vieną tautą lotynų kiltys (apie 100); prie jų greit prisidėjo sabellų tauta ir gi iš 100 kilčių ir, pagaliau, trečia tauta iš įvairių elementų ir gi iš apie 100 kilčių. Taigi, čia kalbama apie kiltis. Kuriuo būdu buvo įsikūrusios ir susijungusios tautelės ir kada, apie tai žinių nėra. Tautelės buvo susiskirsčiusios kurijomis, kiekviena kurija apimdavo dešimtį kilčių, dėl to kurijų buvo trisdešimt.

Mokslininkai - tyrinėtojai sako, kad romėnų kiltis atitinka graikų kiltį ir kad graikų kiltis yra atvaizdas tokios kilties, kurios pirmykštę formą sudaro Amerikos indėnų kiltis.

3) M. Kovalevskis. Evoliucijos teorijos šalininku buvo rusų mokslininkas Maksimas Kovalevskis, kuris Stokholmo universiteto buvo pakviestas laikyti paskaitas. Jo paskaitos, pavadintos „Šeimos ir nuosavybės kilimo ir plėtimosi bruožai", buvo išleistos 1890 m.

Savo prakalboje M. Kovalevskis trumpai išdėsto savo įsitikinimus, būtent: sako, kad jis nepripažįsta nesutvarkytų vyrų ir moterų santykių buvimo pirmykščiais žmonių amžiais, ir stengiasi įrodyt, jog matriarchali, patriarchali ir individuali šeimos buvo viena po kitos ėjusios šeimos santvarkos stadijos, kad šita evoliucija įvyko arba vyksta priklausančiose įvairioms rasėms ir įvairioms tikyboms tautose, kad dėl to nėra pagrindo manyt matriarchato nebuvus airių tautų tarpe, kad airių senovės įstatymuose ir įpročiuose randami matriarchato buvimo pėdsakai, kad vyro ir tėvo valia palengva plėtėsi matriarchato pagrindais gyvenusioje visuomenėje ir kad įsistiprėjusi tėvo ir vyro valia baigė savo darbą, įkurdama patriarchalę šeimą, kuri palengva suskilo į individualias šeimas, kaip tat rodo slavų tautos. M. Kovalevskis yra lyginamojo metodo šalininkas. Statydamas klausimą, kaip buvo sutvarkyta šeima žiliausios se-

novės amžiais, M. Kovalevskis, pasiremdamas Bachofeno, Mak - Lennano, Morgano ir Faisono darbais, atsako, kad mūsų amžių individualios šeimos vietoje buvo matriarchalė šeima, pripažindavusi tik motinos su vaikais ir su jos giminaičiais moteries liniją ryšius. Jis nesutinka, kad pirmykščiais amžiais vyrų ir moterų santykiai buvę visiškai nesutvarkyti, ir įrodinėja, kad pradžioje buvusi vedyba grupėmis; šits — pirmiau nesuprantamas — gyvenimo reiškinys klaidinęs mokslo žmones.

Šeimos - grupės ypatumas esąs dar tas, kad tėvui priklausant kitai giminei, vaikų tėvo ir žmonos vyro vietą užimdavo vaikų dėdė iš motinos pusės (motinos brolis). Gyvendamas šalia savo sesers ir jos vaikų, dėdė juos visus gindavo ir globodavo; dėl to jis laikydavo pirmą vietą giminystės sistemoje.

Kad giminystė motinos linija ir atitinkančioji ją šeimos santvarka yra buvusi senovės amžiais, rodanti ne vien įvairių pasaulio šalių daugelio tautų šeimos santvarka, o ir kai kurių graikų ir romėnų rašytojų išlikusios žinios, ir paveldėjimo teisė ir pareigos keršyt už padarytą giminaičiui skriaudą.

Šitai nuomonei sustiprinti M. Kovalevskis nurodo kai kurių Kaukazo tautelių šeimos santvarką, antai, pšavų (senovės rašytojų vadinamų pchoveli), svanetų (istoriko Strabono vadinamų soanais), osetinų (arba jassų). Šitos tautelės esančios senobinės kilmės. Jos buvusios nustumtos į kalnus ir per ištisus amžius nebuvo pasiekiamos svetimšalių įtakai, o dėl to jos išlaikė daug seniausios kultūros liekanų. Šitas dalykas paskatinęs M. Kovalevskį smulkiai studijuoti tų mažai žinomųjų tautelių istoriją. Begyvendamas daug mėnesių tų tautelių tarpe, M. Kovalevskis surinko daug gausingos medžiagos savo veikalams „Pirmykštė teisė“ ir „Dabarties įprotis ir senovės įstatymas“.

M. Kovalevskio nuomone, vienintėlis faktas, įrodantis vienos grupės giminaičius turėjus bendras žmonas, kaip kad leisdavo senovės jau išnykęs įprotis, yra draudimas bet kurių santykių jaunos žmonos iš vienos pusės ir jos vyro tėvo ir brolių iš kitos pusės: jaunoji žmona negali prie jos vyro tėvo ir brolių pakelt uždangalo (fata) nuo savo veido; ji dargi neturi teisės tart jiems kelių žodžių. Tokioje sunkioje padėtyje ji būna per ištisus metus ir tik pagimdžius sūnų, ji patenka į

geresnę būklę. Vyrui mirus, kitaip daroma: našlė tenka jos vyro vyresniajam broliui; jai atsisakius tekėt už vyro brolio, ansai reikalauja atlyginimo ir našlė negali tekėti už kito vyro, kol ji nesugrąžina duoto už ją kalymo (atlyginimo) pirmojo vyro šeimai. Tiek draudimas santykių jaunosios žmonos su jos vyro giminaičiais, tiek vadinamasis leviratas (arba vertimas našlės gyventi su jos mirusiojo vyro vyresniuoju broliu) pastebėti daugumoje Kaukazo tautų ir prieuralio kirgyzų tarpe. Tatai verčia daryt išvadą, jog blogybė, kurią norėta išnaikint tuo draudimu, kitados buvo išsiplatinusiu papročiu, palikusiu pėdsakų levirato pavidale.

Pripažinimas giminystės tik motinos linija, matyt, paliko tokių pėdsakų: čerkeso sūnus neturi teisės viešai pripažint tą ar tą vyrą savo tėvu. Dideliu nemandagumu laikoma klaust tėvą, ar gyvas sveikas jo sūnus, arba klaust sūnų apie jo tėvą. Gruzijos kalniečių — ypač pšavų tarpe — motinos brolis atstoja tėvą visais atsitikimais, kai dalykas eina apie kraujo kerštą ir dažniausia, kai nusikalstamasis darbas būna padarytas prieš seserėną. Kai susitaikyta su kaltininko gimine, dėdė gali gaut diesnę atlyginimo dalį už pralietą kraują.

Kitos senos tautelės, būtent, ingušų tarpe užsiliko vienas įprotis iš tų laikų, kai seserėnas paveldėdavo savo motinos brolio turtą: sulaukęs pilnų metų (16—17), kiekvienas įgyja teisės reikalaut dovanos iš dėdės, vadinamos „barč“ ir susidedančios paprastai iš arklio; jei dėdė greit neduoda, tai netekęs kantrumo seserėnas dažnai jėga atsiima dovaną iš dėdės.

Ir egzogamija (arba draudimas vedybų vienos giminaičių grupės tarpe), ir svarbiausias motinos giminaičių vaidmuo globoje, ir kai kurie brolių žmonų bendrumo pėdsakai užsiliko gyvenančių Kaukazo užkampiuose laukinių žmonių — chevsūrų tarpe. Kaip kad ir dauguma Kaukazo tautelių, chevsūrai dalinasi į atskiras gimines (arba gens'us). Egzogamija griežtai saugojama. Ji dažnai išplečiama visai fratrijai (brolijai), susidedančiai, kaip kad ir raudonodžių tarpe iš kelių giminių. Chevsūrų šaly jau įvesta monogamija. Vis gi ten esama ir bendrų moterų nevedusių vyrų tarpe, kaip ir svanetų ir pšavų tarpe: chevsūrai pripažįsta mergaitėms teisę pasirinkt sau mylimuosius ir gynėjus, vadinamus „Cacalais“, ir gyvent su jais, dargi mest vieną ir susidėt su kitu. Tik po jungtuvių

moteris jau priklauso vien savo vyrui. M. Kovalevskis, pasiremdamas anglų misijonieriaus Gauito (Howitt) žodžiais, sako, kad kalbamasis Kaukazo tautelių įprotis panėši į Australijos tautelės „kurnaji“ įprotį: ir ten mergaitė turinti gyvent su visa giminaičių grupe ir vėliau būt žmona tik vieno iš jų. Manoma, kad tokiu laukiniu geterizmu mergaitė sumokėdavo savo skolą bendruomenei, kuriai ji taip ilgai priklausydavo.

Tėvui mirus, jo vaikų globėju chevsūrų šaly būdavo skiriamas tik dėdė iš motinos pusės (motinos brolis); jis turėdavo teisės sugriaut nukovusio jo seserėną kaltininko namus. Jei būdavo susitaikyta su kaltininko gimine, tai dėdei būdavo sumokama tiek, kiek visiems giminaičiams iš tėvo pusės. Nuo dėdės pareidavo taikytis ar nesitaikyt su tuo, kas grasindavo nukaut jo seserėną.

M. Kovalevskis prieina išvadą, kad visuomenės gyvenimo pradžioje šeima nebuvo individuali pora, kaip kad dabar yra, nes ji susidėdavo iš grupės asmenų vienu vardu, kad vedyba buvo paremta egzogamijos dėsniais ir kad vyrai turėjo bendras žmonas. Tokia šeima galinti būt vadinama matriarchatu; ji reikią atskirt nuo kitos vėlesnės šeimos - grupės, vadinamos patriarchale šeima, kadangi tos šeimos viršuje stovi tėvas arba vyriausias giminaitis vyro linija.

Laikydamas matriarchato teoriją paremtą daugybe įtikinančių faktų ir atitinkančią pirmykščių žmonių intelektualią ir materialią būklę, M. Kovalevskis stengiasi atremt kai kurių tos teorijos priešų priekaištus ir sako, kad priekaištams kilti davę progos patys matriarchato teorijos kūrėjai, kadangi savo tyrinėjimuose jie yra praleidę kai kurias žmonių rases. Legendos ir mitai, išėję iš Azijos, galėjo išlaikyt jų tėvynės atvaizdą ir graikų, ir germanų, ir slavų tarpe. Paviršutiniškai žiūrint į juos, lengva esą suklyst, būtent, laikyt vieną ar kitą reiškinį airišku, o iš tikrųjų kilusį turanų ir semitų tautų tarpe. Dėl to ir taip plačiai susipažinusio su graikų mitais Bachofeno išvados laikomos nepatikimos ir teisingai kritikuojamos. Juo toliau tyrinėjamas visuomenės gyvenimas, juo labiau abejojama, ar kuris mitas ar legenda yra vienos kurios atskiros tautos kūrinys. Matriarchato teorija galėtų daug daugiau įtikinti, jei ji būtų paremta lyginamosios teisės istorijos arba semitų ir airių juridinių senovės liekanų duomenimis. Tik kuo ne visi mat-

riarchato teorijos šalininkai nekreipią dėmesio į jurisprudencijos duomenis; taip darę ir G. Spenseris, kurio darbai paremti gamtos mokslui taikyt evoliucijos metodu, ir kalbininkas Bachofenas, ir etnografas Morganas. M. Kovalevskio nuomone, dėl to ir įžymus anglų teisininkas Genri Somner Mėnas yra griežtas matriarchato teorijos priešas ir laikosi patriarchato teorijos. Mėnas reikalauja iš matriarchato teorijos šalininkų daugiau įtikinančių įrodymų. Jis tvirtina, kad airiai ir semitai ėjo kitu keliu negu raudonodžiai ir Australijos salų gyventojai. Mėno nuomone, matriarchatas esąs tik išimtis iš bendrosios santvarkos ir sudaręs ypatumą tų tautų, kuriose buvo daugiau vyrų negu moterų ar dėl nuolatinio jų karo su kaimynais ir paėmimo moterų nelaisvėn, ar dėl įpročio žudyt gimusias mergaites, ar dėl tų tautų įsikūrimo tvarkos, išsikeliant į naujas vietas tik vyrų grupėms.

M. Kovalevskis atremia šituos priekaištus nurodydamas, kad visų tautų senovės amžiais karas nebuvo retas, laikinis arba vienos kurios vietos dalykas, o pagrobimas moterų buvo visur įprastas būdas gaut žmonai. Esą nesuprantama, kodėl vienodų priežasčių galėjo būt įvairūs padariniai, kodėl vienoj rasėj karas ir pagrobimas moterų galėjo įgyvendint matriarchatą, o kitoj, esant toms pačioms aplinkybėms, matriarchato negalėjo būt. Kai dėl žudymo mergaičių, tai tokio įpročio nebuvo daugely gyvenančių matriarchalėmis šeimomis tautų. Neįrodyta taipogi, kad gyvent bet kurioj šaly būtų atvykusios tik vyrų grupės. Kaip tik, žinome, kad germanai ir slavai ėjo ieškot naujų vietų su moterimis ir vaikais. Tą pat matome ir persikeliant anglosaksams į Britaniją.

M. Kovalevskis kritikuoja ir danų prof. Štarkės nuomonę apie kylimą matriarchato. Prof. Štarkė sako, kad buvimas giminystės tėvo arba motinos linija pareina nuo tautos ekonominio gyvenimo aplinkybių. Dirbančios žemę tautos branginančios moterį, o mintančios gyvulių produktais tautos brangina vyrą. Nesą ko stebėtis, kad žemdirbiai, kaip antai Amerikos raudonodžiai, laiko giminystę motinos linija, o airiai, daugiau linkę verstis gyvuliais, pasirinko giminystę tėvo linija. Pirmieji, nenorėdami netekt dukterų joms ištekant, priima jų vyrus į savo bendruomenę; antrieji parduoda savo mergaites pirmam pasitaikiusiam pirkikui.

M. Kovalevskis klausia, kuo galime įrodyt, kad raudonodžiai vertėsi tik žemės ūkiu, o airiai gyvulininkyste? Ar tik tuo, kad raudonodžiai neturėjo jaučių ir avių? Ne, dėl to, kad šitų gyvulių vietoje Meksikoje ir Peruje buvo didelės lamų ir pakosų kaimenės. Vėl gi, ar senovės airiai nemokėjo žemės dirbt? Irgi ne, dėl to, kad tokiai nuomonei prieštarauja lyginamosios kalbotyros duomenys. Bet ir prisipažįstant prof. Štarkės nuomonę teisingą, reikėtų esą dar įrodyt, jog pirkimas žmonų buvo įsigyvendinęs tik tautų — piemenų tarpe; iš tikrųjų gi tą pirkimą žmonų randame visoje senovės teisėje. Be to, turėtų būt įrodyta, kad tautų — piemenų tarpe, antai izraelitų, žentas niekad nelikdavo pas savo uošvį. Bet tada tektų prieštarauti biblijai, kuri sako — Jokūbą daug metų tarnavus žmonų tėvo Labano namuose.

M. Kovalevskis pripažįsta nesą tikrai įrodyta matriarchatą buvus semitų ir airių tautų šalyse, kol nebūsiančios atrastos matriarchato liekanos tų tautų senovės rašytoje teisėje.

Vis gi M. Kovalevskis, pasiremdamas įžymių kalbininkų ir teisininkų darbais (Smito Robertsono, Vilkeno, Kolerio ir Dargūno), sako, kad matriarchato pėdsakai esą pastebimi senovės arabų, žydų, keltų ir germanų gyvenime. Maža likę slavų pirmykštės būklės pėdsakų. Nestoro ir Kozmo Pragiečio raštuose yra pažymėta, kad daugelio slavų tautų tarpe (drevlėnų, čekų) vedybos nebuvę ir kad vyro ir moteries laisvi santykiai nevirsdavę nuolatiniais santykiais. Dėl to tėvas nebūdavęs žinomas ir dėl to slavų šeimos vyriausią vaidmenį vaidindavęs dėdė iš motinos pusės.

Rusų rašytos teisės, vadinamos „Ruskaja Pravda“, seniausių tekstų pirmame straipsnyje nurodytų ten keršintojų tarpe minimas ir sesers sūnus, o vėlesniuose to pačio rusų teisės rinkinio tekstuose žodžiai „sesers sūnus“ pakeisti žodžiais „brolio sūnus“.

Graikai savo poėmose, tragedijose ir šiaip jau raštuose paliko daug pėdsakų priešistorinės santvarkos, prieštaraujančios patriarchalės santvarkos pagrindams, bet visiškai suderinamos su matriarchalės santvarkos pagrindais. Plutarcho ir Pauzaniaus žodžiais, kretiečiai ir messiniečiai, kalbėdami apie savo gimtinę, vadindavo ją ne tėvyne, vadinas, ne tėvo žeme,

o sakydavę: „mano motinos žemė“. Pagal Gomero poėmas giminystė motinos linija turi daug daugiau reikšmės, negu giminystė tėvo linija; didžiausia žmogaus nelaime laikomas žuvimas jo vienažindžio brolio; dar gi sūnui mirus, žmogus nejaučiąs tokio skausmo. Vienoje legendoje motina šaukia mirtį savo sūnui, nukovusiam jos vienažindį brolį. Pagal atėniečių įstatymus nebuvo draudžiama broliui jungtis su iš vieno tėvo seserim, o su iš vienos motinos seserim jungtis būdavo neleidžiama.

M. Kovalevskio nuomone, šitie faktai rodo, jog giminystės motinos linija graikai laikėsi kur kas anksčiau negu giminystės tėvo linija.

Kai dėl romėnų ir Azijos indusų, tai jų laikų maža matriarchato pėdsakų beliko. Vis gi šiokie-tokie pėdsakai rodo ir jų šalyse patriarchalę šeimą įsikūrus palyginti vėlai; antai, romėnų teisininkas Papinianas laiko karalių garbe tėvo valdžios įgyvendinimą. Rašytojas Dionizius sako, kad Romoje nuo seniai buvusios grupės žmonių: viena grupė galėjusi nurodyt tėvą ir dėl to buvo vadinama patricijais, kita negalėjusi nurodyt ir dėl to buvo vadinama plebėjais. Taipos gi Tarkvinijus išdidusis, bijodamas netekt trono, persekioja savo sesers sūnus. Už įžeidimą moteries, jos vyrui dar gyvam tebesant, keršydavo giminaitis iš motinos linijos.

Patvirtinti juridiniais dokumentais matriarchatą buvus romėnų šaly — nebegalima, nes turimosios apie seniausių amžių romėnų teisę žinios gali būti imamos tik iš nedaugelio likusių 12 lentelių nuostatų.

Azijos Indusų šaly teisė būt globėju pripažįstama seneliui ir dėdei pagal motinos liniją. Giminaičiams motinos linija draudžiama jungtis. Ginama įsūnyt sesers sūnus, o įsūnyt brolio sūnus leidžiama. Tokie faktai galį būt išaiškinami, pripažįstant matriarchatą buvus senovės amžiais.

M. Kovalevskis stato ir sprendžia klausimus, kodėl pirmykštės šeimos santvarka išnyko ir kodėl savaime iškilo vyro ir tėvo valdžia? Jis sako, matriarchato ypatumas buvęs tas, kad vyro ir moteries santykiai įvykdavę ne visam jų amžiui; antai, raudonodžių ir prieaustralio salų gyventojų tarpe vyras dažnai mesdavęs nesčią žmoną ir nesirūpindavęs nei ja, nei jos

vaiku. Dėl to, toje žmonių gyvenimo stadijoje negalėję būt vyro ir tėvo valdžios.

Virtimas matriarchato nauja šeimos santvarka įvykęs evoliucijos keliu taip: patys savaime plėsdamies, vyro ir moteries santykiai turėję palengva tvirtėt; vėliau, vyras pradėjęs imti valią žmonai ir darytis jos globėju, o tasai globojimas lig tol priklausydavęs žmonos broliui; pagalios, tėvo valia vaikams padėjusi naują patriarchalės šeimos pamatą.

Kodėl gi sutvirtėjo vyro ir moteries santykiai? Čia turėjęs reikšmės keitimasis vedybos būdų. Imant australiečius, pirmykštės būklės amžiais vedyba nebuvusi surišta su jokiomis apeigomis: jau pats priklausymas vienai ar kitai grupei reguliuodavęs žmonių vedybinius santykius; kaip jau sakyta, grupės Kumite vyras būdavo laikomas grupės Kroki moteries vyru, ir atvirkščiai. Šitoj stadijoj negalima kalbėt apie vedybą tikra to žodžio prasme. Dargi pagrobtos iš kaimynų moterys priklausydavusios ne vienam grobikui, o visiems jo grupės vyrams. Kad pagrobtoji moteris priklausytų tik vienam vyrui, jis turėdavęs leist jai laikinai gyvent su visais, kuriuos jis vadindavo savo broliais. Tokia šeimos santvarka buvusi ne vien Australijoje, bet turėjusi būt ir vakarų Azijos tautų tarpe, kadangi graikų ir romėnų rašytojai sako, kad ten buvo išsiplėtęs geterizmas. Matriarchatui nykstant, nenustojo galios draudimas vesti tos pačios giminės moteris; dėl to pagrobimas moteries ir jai sutinkant ir nesutinkant, būdavęs vienintėlis būdas gaut žmoną. Šito vedybos būdo laikėsi įvairiausios tautos, dar gi dabartinės Europos tautos: antai, rusų ir vokiečių tarpe randami kai kurie pėdsakai senobinio pagrobimo moteries. Tą pat galima sakyt apie graikus, romėnus, indusus, keltus, raudonodžius, salų gyventojus, negrus ir apie kitas nekultūringiausias pasaulio tautas. Tarp jų yra ir skirtumas: laukiniai tikrai pagrobia moterį, o airių kilmės tautoms pagrobimas buvęs tik simbolis, griežtai saugojamas, bet dažnai visiškai nesuprantamas grobikams; antai, „deductio“ arba atvedimas nuotakos į jaunikio namus buvo daromas ir romėnų ir graikų: jaunikis imdavo savo būsimąją žmoną ant rankų ir įnešdavo ją per slenkstį į savo pirkią. Uelse atjojęs su raitelių būriu į nuotakos namus piršlys reikalauja išduot nuotaką; nuotakos giminaičiams ir pakviestiesiems atsisakius išduot ją,

piršlys neva kovoja su nuotakos gynėjais, o paskum, paėmęs nuotaką, sodina ją ant arklio ir išjoja.

Slavų liaudies dainose jaunikis vadinamas priešu - piktadariu. Daugely Rusijos vietų nuotakos giminaičiai, kaip reikalaudavo įprotis, apstodavę nuotaką ir neleisdavę prie jos jaunikio.

Įprotis pagrobt nuotaką vėliau užleidęs vietą kitai, irgi išsiplatinusiai vedybos formai, būtent, pirkimui. Olandų mokslininkas Vilkenas taip išaiškino kalbamąjį įvykį: jo žodžiais, mokėjimas už nuotaką pradžioje buvusi lyg pabauda, kurią mokėdavo grobikas — jaunikis nuotakos šeimai, kad išvengtų jos keršto. Šita nuomonė remiama tuo, kad nuotakos giminaičiai, ir gavę atlyginimą, reikšdavę didelio pasipiktinimo jaunikiu.

Tokio dalyko negalima būtų išaiškinti, laikant įvykusią pirkimo keliu vedybą susitarimo keliu įvykusia vedyba. Šiaip ar taip, naujas vedybos būdas turėjo padėt sutvirtėt susituokusiųjų santykiams ir pradėjo varžyt, jei ne vyrą — tai žmoną. Pirkimas žmonos randamas ir Romoje (coemptio), ir senovės Azijos Indijoje, ir Judėjoje patriarchų laikais, ir Graikijoje. Kas negalėdavo pirkt žmonos, tas turėdavo atidirbt jos tėvui. Homeras (graikų rašytojas) dažnai sako, kad dukterys „atvaro tėvams jaučių".

Slavų rašiniuose dažnai minima apie pardavimą dukters jaunikiui. Rusų liaudies dainose jaunikis vadinamas pirkliu, o jo būsimoji žmona — preke. Anglo - saksų dainose ir įstatymuose dažnai kalbama apie pirkiką moteries, apie auksą, sidabrą ir brangius akmenis, kuriais jaunikis mokėdavęs už nuotaką.

Susituokusiųjų santykiai visiškai sustiprėją tik tada, kai jie darosi dievų globojami ir ypatingai penatų arba gerbiamių kaip dievai protėvių. Juo toliau studijuojamos liaudies įvairių gyvenimo įvykių apeigos, juo labiau įsitikinama, kad graikų, romėnų, germanų, slavų, indusų ir, kaip sako M. Kovalevskis, Kaukazo tautelių osetinų ir pšavų vedybos ritualai panėšį vieni į kitus.

Palaiminimas vedybos tikybinėmis apeigomis, darančiomis vedybą nenutraukiamą lig susituokusiųjų gyvos galvos, esąs vedybos evoliucijos paskutinės stadijos bruožas. Dar toliau,

vedybos strity daug kas pakeičiama: nykstanti pirmykštė nuomonė apie susituokusiųjų santykius; motina užleidžianti savo vietą šeimoje tėvui, susituokusiųjų santykiai pertvarkomi, brolio ir dėdės valia pakeičiama vyro ir tėvo valia.

M. Kovalevskis stato klausimą, kodėl matriarchato vietoje iškilo pariarchatas, ir atsako, kad sunku išspręst šitas klausimas, nes laukiniai žmonės atsidūrę didelėje krikščionybės įtakoje ir dėl to nelengva esą atrasti savaime iškilusios jų pažangos priežastys. M. Kovalevskio nuomone, pasikeitimas vienos santvarkos kita yra komplikuotas dalykas ir galįs būt pagrįstas įvairiomis priežastimis.

Čia pirmiausia gyventojų prieauglis vienos matriarchalės giminės plote neleidęs toliau gyventi visiems giminaičiams drauge ir vertęs juos išsiskirstyti didesniame plote. Tatai parėję nuo matriarchalės visuomenės ekonominės būklės. Maitindamies iš medžioklės ir gyvulių žmonės turėdavo skirstytis, kai apylinkės miškuose darydavosi mažiau paukščių ir reikėdavo ieškot naujų ganyklų; vadinas, badas versdavęs žmonių būrius išsiskirt iš pirmykštės grupės ir eit ieškot laimės kitur. „Lotas, gyvendamas su Abraomu, irgi turėjo smulkių ir didelių gyvulių ir palapines. Ir pritrūko jiems žemės drauge gyventi, kadangi jų turtas buvo toks didelis, jog juodu negalėjo drauge gyventi... Ir atsiskyrė jie vienas nuo kito". Vienas nuėjo į vieną pusę, kitas į kitą. Taip sako senovės žydų raštai.

Tas pat ir su raudonodžiais. Studijavęs jų būklę amerikietis - etnografas Pauel'is (Powell) sako, kad matriarchalei grupei suskilus į atskiras poras, tos poros palengva pamirštančios apie savo kylimą iš bendros grupės. Moteries broliai negalį jau globot jos ir padėt jai, toli nuo jos gyvendami. Pagalios, moteris nustoja laukusi bet ko iš brolių ir pradeda laikyt savo vyrą vieninteliu gynėju ir padėjėju. Dėl to, vyro reikšmė vis didėjanti ir palengva vyras įgijąs globėjo teises savo žmonai. Tada turėjo pasireikšt nauji tėvo santykiai su vaikais. Tėvas stoja į dėdės vietą, auklėja vaikus ir tiekia jiems maistą, trumpai sakant, darosi jų gynėju ir globėju. Vaikai pradeda klausyt tėvo ir reikšt jam pagarbą. Tokiu būdu prasidedanti „manus" arba vyro valia žmonai ir „patria potestas" arba tėvo valia vaikams.

Tas pasikeitimas vykstąs palengva. Įpročių teisėje ilgam lai-

kui lieką senobinės santvarkos pėdsakai. Ir pripažinę tėvo valią senovės žmonės nenustodavę gerbę savo dėdės pagal motinos liniją. Jie keršydavę už nukovimą dėdės tuo pačiu žiaurumu kaip už nukovimą tėvo. Kai kurios jau įžengusios į patriarchalę būklę Amerikos raudonodžių tautos duoda gimusiam kūdikiui vardą, parinktą tėvo ir senukių - kaimynių. Tas parinkimas turįs didelės reikšmės. Atsižiūrint į tai, ar tėvo ar motinos giminaičių vardą gaudavo vaikas, jis būdavęs įskiriamas į tėvo ar motinos giminę ir ten giminaičių auklėjamas. Nayrų tautelė pripažįsta motinai teisę pasakyt, kas turi būt laikomas vaiko tėvu. Toks įprotis buvo arabų tarpe priešmagometiniais laikais. Graikų rašytojo Herodoto žodžiais viena etiopų tauta duodavusi vardą, pasiremdama panašumu į tėvą ar į motiną; kiti rašytojai sako tą pat apie kitas tautas. Senovės Airijoje kūdikis, lig būdavo pripažintas tėvo, nepriklausydavo tėvo giminei.

Tėvo valia laukinių žmonių akyse esanti tokia naujenybė, kad jai vykdyt vartojami veiksmai, panašūs į gimdymo aktą. Pagal įprotį tėvas, įsūnydamas savo arba svetimą kūdikį, guldavęs į lovą ir stenėdavęs kaip gimdančioji moteris. Toksai — vadinamas „kuvada“ — įprotis buvęs daugelio tautų tarpe: iberų (baskų) Malabaro pakrantėje Afrikoj, Madraso apylinkėse (Indijoj), Molukų salose, 13 -me amžiuje Marko Polo rado jį Jun - Nano provincijoj (Kinijoj), Korsikos ir Kipro salose ir gyvenusių Juodosios jūros pakrantėmis tiberų.

Romėnų tarpe tėvo valią randame jau įsigyvenusią. — Pater est, — sakydavo romėnai, — quem nuptiae demonstrant (tėvas vedybos apeigų nurodomas).

M. Kovalevskio nuomone, vyras įgijo tėvo teises visiems jo žmonos pagimdytiems vaikams tik tada, kai įsigyvendino privati nuosavybė; tada žmona pradėta laikyti ir gi vyro nuosavybe su visais jos vaikais, nes žmona buvo prilyginta vyro žemei, vyro daiktui. Sustiprėjus tėvo valiai, matriarchalė šeima užleido savo vietą patriarchalei šeimai, kurią sudarė bendruomenė iš visų kraujo giminaičių, gyvenusių po vienu stogu ir turėjusių bendrą ūkį. Tą šeimą jungė ne tik ūkio reikalai, bet ir protėvių garbinimas.

II. Evoliucijonistų - materijalistų teorijos kritikai

Išdėstę evoliucijonistų - materijalistų teoriją apie šeimos santvarką senovėje, pažiūrėsime, kokius priekaištus daro tai teorijai jos kritikai. Čia imsime įvairių šalių kritikus, būtent: prancūzų teisininką - filosofą ir socialogą G. Tardą, suomietį E. Westermarką, išleidusį savo darbą „Vedybos istorija" anglų kalba, paskum tasai darbas buvo išverstas į kitas kalbas, ir italą — psichologą A. Gemelli, dabartinį Milano katalikų universiteto rektorių. Šitų kritikų nuomones dėstysime irgi smulkiai, nes paviršutiniškas arba trumpas dėstymas gali neatvaizduoti, kaip reikiant, kritikos esmės ir dėl to palikt neaiškumų.

1) G. T a r d a s. G. Tardas sako, kad išspręst klausimui, kokia buvo pirmykštės šeimos santvarka, parašyta daugybė knygų, bet niekas nestatęs klausimo, ar yra pakankamo pagrindo manyti, kad toji santvarka visur buvo vienoda. Jo nuomone tokio pagrindo nebuvo ir tatai rodo prieštaraujantieji rezultatai, kuriuos priėję dirbę su vienokiu sąžiningumu tyrinėtojai — Bachofenas, Mak - Lennanas, Morganas, H. Spenseris, G. S. Mėnas, Štarkė. Vis gi, daugelis mokslininkų nenustoja reiškę šias hipotezes tarsi nekeliant abejojimo: pradžioje buvo promiskuitetas (nesutvarkyti vyrų su moterimis santykiai), paskum matriarchatas, vėliau patriarchatas ir individuali šeima. G. Tardo nuomone panešesnis į tikrumą esąs toks vaizdas: pirmykščioje žmonių visuomenėje galėjo būti daromi ir ilgai laikytis šalia viens kito įvairiausi, nepanašūs viens į kitą bandymai sutvarkyti šeimą, o kadangi kai kur galėjo būt daromi bandymai sutvarkyti šeimą patriarchato pagrindais, tai patriarchatas galėjo plėstis toliau. Tuo būdu visuomenė galėjo suskilti į atskiras šeimas, o šeimos galėjo susijungti ir sudaryti gimines ir tauteles. G. Tardas atremia nuomonę, kad gyvenę urvuose tašyto akmens amžiais žmonės vaikščioję nuogi, neturėję nuosavybės ir šeimos, neturėję vadų ir nežinoję

padalinimo darbo. Jis sako, kad atrastosios urvuose vadų lazdos atvaizduoja šiokią - tokią ierarchiją, pažymėta skylių skaičiumi; tatai rodą, kad urvų gyventojai turėjo nuolatinius vadus, nes, kitaip, jie nebūtų pagražinę lazdų. Jų indai iš akmens buvo daromi įvairiems ir specialiems tikslams, o kai kurie archeologai įtikinėja, kad daiktai būdavę įgijami mainų keliu.

Kalbamieji trogloditai nevaikščiodavo nuogi, nes jie turėjo skustuvus, kuriais, matyt, jie skusdavo gyvulių odas, ir adatas iš kampuotų kaulų išgręžtomis gale skylutėmis; tokiomis adatomis jie, be abejo, susiuvinėdavo gyvulių odas. Dėl to galima manyti, kad trogladitai turėjo nuosavus daiktus ir šeimas.

Atradimas pėdsakų daugelio buvusių šalia ežerų kaimų netoli vienas kito duoda teisės išvadžioti, kad tų laikų žmonių santykiai buvo taikingi ir draugingi ir kad žmonės gerbė vienas kito teises. Tokie santykiai turėjo būti ir gyvenusių urvuose žmonių tarpe, nes slėniuose atrastos tų pačių laikų urvų grupės. Jei pripažintume hipotezę, kad gyvenusios tuose urvuose mažos žmonių grupės nuolat kovodavo viena su kita ir negerbdavo jokios teisės, tai negalėtume įsivaizdinti, kaip jos galėjo gyventi taip arti viena kitos. Matyt, tos urvų grupės gyveno taikoje; dėl to nėra pagrindo laikyti anų laikų žmones kažkokiais kraugeriais - žvėrimis. Greičiau jie buvo ramūs medžiotojai, kartais žvėjai, atitinkamu laiku jie gaudydavo žvėris arba medžiodavo, o lietaus metu išdirbinėdavo ir susiuvinėdavo nukautų gyvulių kailius.

Smulkiau kalbėdamas apie šeimos santvarkos laipsnius, G. Tardas vadina tų laipsnių eilę fantazija ir sako, kad nėra įrodymų promiskuitetą — kitaip sakant komunizmą žmonų — buvus kad ir žiliausios senovės laikais. Komunizmo žmonų pavyzdys randamas Azijos indusų tautos nayrų tarpe; bet nayrų būklė toli gražu nėra pirmykštė dėl to, kad jų tarpe jau buvo aukštesnis luomas, ir dėl to Štarkė turėjo teisės sakyti, kad nayrų šeimos santvarka ne tik nėra evoliucijos pradžia, bet yra paskutinis ilgos evoliucijos žingsnis. Viena jungtuvių ceremonija rodanti anksčiau nayrų tarpe buvus tikrą ilgam laikui susijungimą. Evoliucijos teorijos šalininkai nurodo į buvusį Babilonijoj įprotį, pagal kurį babilonietės turėdavusios vieną kartą per savo amžių duoti savo kūną svetimšaliui vyrui meilės dievaitės maldykloj. Šitą įprotį evoliucijonistai lai-

ko užsilikus iš tų amžių, kuriais babilonietės būdavusios bendromis visų Babilono vyrų žmonomis. G. Tardas atremia tokią nuomonę ir sako, kad babilonietės turėdavo dalyką ne su babiloniečiais, o su svetimšaliais, ir kadangi toji moterų auka įvykdavo meilės dievaitės maldykloj, tai tokį kulto pavidalą greičiausia esą galima išaiškinti moterų noru patikti tai nedorovingai dievaitei, gerbiant atitinkančiu jos skonį įpročiu, kaip kad būdavo gerbiami karo dievai karo žaidimais. Be to, reikią turėti galvoje pasikartojantieji tautų tarpe svetimų įpročių pasisavinimo atsitikimai, be kurių negalėtume suprasti jokio kulto; antai, viduramžiais matome visiškai dorovingų žmonių tarpe staiga dėl įvestų tikybos srity naujenybių išsiplėtus nieku nesuvaldomas aistras (pav. albigojai).

Daug buvę kalbėta apie kuvadą, įdomų kai kurių tautų įprotį; pagal tą įprotį tėvas, vaikui gimus, turi gulti į lovą, leisti sau kraują, pradėti vemti ir leisti gydyti jį kaip ligonį skaudžiausiais gydymo būdais. Šitas įprotis laikomas būdavo pamėgdžiojimu motinai ir likusiu matriarchato pėdsaku: jis vertęs tėvą pirma būti motina, kad paskum jis būtų pripažintas autoritetu šeimoje. Bet kaip įrodinėja Štarkė ir kiti mokslininkai, tasai įprotis primenąs daug kitų įpročių, kurių prasmė aiškesnė: iš to panašumo esą galima spręsti, jog „kuvada" buvo įvesta gimusio vaiko reikalais, būtent: tuo būdu norėta perduoti vaikui tėvo narsumas, duodant progos tėvui pačiam parodyti narsumą, kadangi reikėję turėti didžiausios drąsos pasiduoti visiems tiems labai įvairiems ir ilgiems gydymo aktams.

G. Tardo nuomone be reikalo įžiūrima paveldėjime motinos linija ir įprotyje vadinti vaiką motinos, o ne tėvo sūnumi išnykusio matriarchato liekana štai kodėl: patriarchato pagrindais susitvarkiusioje visuomenėje poligamija (turėjimas daugelio moterų) turėjo versti laikytis to įpročio su tikslu atskirti vienos žmonos pagimdytus vaikus nuo kitos žmonos pagimdytų vaikų.

— Jei tikėtume, —sako G. Tardas, — jog pirmykščiais visuomenės amžiais vaikų motina prieš tekdama vaikų tėvui priklausydavo visiems vyrams, tai kokį turėtume puikesnį įrodymą pirmykščių žmonių gerumo ir jų jausmų stiprumo? Iš tikrųjų, juk jeigu moteries vyras, jos broliai, jos vaikai — visi šitie kovotojai stovėjo kur kas aukščiau už moterį savo narsumu,

jėga ir protu ir pripažindavo moteries — silpno sutvėrimo — galią, tai tokį dalyką galėtume išaiškinti tik didele meile ir sūniškais jausmais... Vis gi keista, kad matriarchato teorijos šalininkai savo tarpe turi mokslininkų, kurie pirmykščius įpročius laiko biauriausiais ir žiauriausiais. — G. Tardas stato klausimą, ar matriarchatas iš tikrųjų yra buvęs, ir atsakydamas į šitą klausimą, pirmiausia pasiremia Štarkės numone, kad moteris niekad neturėjusi didesnių teisių negu vyras arba bent tokių teisių, kurių nebūtų turėjęs vyras. Tik kai kurių Afrikos tautų tarpe (antai bečuanų ir daugelio kitų grupių) šeimos motina dalyvauja taryboje, vyras dažnai klauso savo žmonos, kaip europietis, o vaikai gerbia motiną per visą jos amžių, kaip Europoje; kitaip sakant, ten moteris veikia vyro teisėmis; kai kur ji gali stovėti tautos priešaky (kaip anglų karalienė), bet su tuo pačiu titulu, kaip kad ir tenykščiai vyrai; joks ypatingas titulas jai nesuteikiamas.

Yra tautelių, kurių vyrai esą visiškai pasidavę savo moterims (antai kukčiai Azijoje), o jų moterys esančios narsios ir darbščios; bet tokių atskirų atsitikimų negalima laikyti pirmykštės visuomenės santvarkos taisykle.

G. Tardas priduria, kad žemiausios kultūros laipsnio tautos, jų tarpe bušmenai ir gotentotai Afrikoje, visiškai nežino matriarchato ir sako, kad kai kurių senovės gyvenimo tyrinėtojų nuomone ten, kur atsitiktinai randamas matriarchatas, jis yra įsigyvenęs po patriarchalės šeimos santvarkos ir galįs atsirasti tik po šitos santvarkos štai kodėl: studijuodami žmonių gyvenimo istoriją, matome, kad progresas juridiniu atžvilgiu rodo mums ne nuvertimą moterų nuo viršaus ir ne pavergimą po jų manomojo viešpatavimo, o kaip tik — palengva vykstantį emancipavimąsi moterų, ir toji emancipacija vedė moteris iš vergijos būklės į laisvės ir galios amžius. Bet ir tokią išvadą darant, reikią būti atsargiam: aigiptiečiams pasisavinus graikų teisę, moteris visiškai pateko į vyro valią ir dėl to moteris nustojo nepriklausomojo vaidmens šeimos ir ūkio srityse, kurį ji vaidino senovės amžiais. Bet, antra vertus, graikų teisė buvo naudinga aigiptiečių teisei ir varė ją progreso keliu. Vėl gi, sakoma, civilizacijos padariniu esąs tėvo galios vaikams mažėjimas; o kaip tik kita matome daugely romėnų provincijų, kai Karakallos įstatymas išplėtė romėnų tėvo galią daugeliui

tautų, kurių tarpe tos galios nebuvo; bet tos tautos dėl romėnų teisės įtakos ėmė eiti progreso keliu.

Ginčai dėl paėmimo viršaus visuomenėje ne visada ir ne visur vienodai būdavo išspręsti; tarpais viršų paimdavo vyrai — ir tatai dažniausia būdavo, tarpais moterys; vis gi moterims tekdavo žemesnė vieta visuomenės tarpe. Tas pat matyti ir iš tautos reikalų vedimo: vienur tų reikalų vedimas yra senių rankose (gerontokratija), kitur subrendusių žmonių rankose, kai kur ir jaunuolių rankose (efobokratija).

Iš visų begalinių ginčų apie giminystės ir vedybos sistemas G. Tardui esąs aiškus vienas dalykas, būtent: kad pirmykštės šeimos santvarka buvo labai įvairi: vienoj vietoj buvo monogamija, kitoj poligamija, trečioj poliandrija; vienur šeima buvo stipriai surišta, kitur laisviau negu paskum. Ar visi keliai ėjo šalia vienas kito, ar, gal, jie vedė į vedybos formas, panašias į krikščionių vedybą, sunku esą pasakyti. Tiek tegalima pastebėti, kad krikščionių vedybos forma paėmė viršų ir įsigalėjo. Pati monogamija buvo įvairių formų įvairiose vietose.

Aigipte vedyba buvo lygių asmenų sutartim dar seniausiais laikais; arabų, persų, graikų, romėnų, mongolų tarpe vedyba buvo pirkimo - pardavimo sutartim, ten vyras pirkdavo sau žmoną; Polinėzijoj ir eskimų tarpe vedyba dažnai yra laikinio nuomojimo sutartim. Kai kur žentas turėdavo tarnauti uošviui, kad galėtų gauti jo dukterį, kaip antai, Jokūbas tarnavo Labanui; beveik tas pat pastebima raudonodžių ir indusų tarpe; pagalios, vedyba būdavo sujungta su pagrobimu žmonos. Persijoj leidžiama būdavo jungtis giminėms aukštutine ir žemutine linija, visur kitur būdavo draudžiama. Frankų karaliai ilgai turėjo teisės įsakyti savo pavaldiniams jungtis ir tie įsakymai būdavo vykdomi. Pažymėtinas esąs dalykas, jog ir metai, nuo kurių žmogus laikomas pilnamečiu, barbarų tarpe prasideda labai anksti dar gi žiemių šalyse, ir keliami vis aukštyn ir aukštyn civilizacijos amžiais; šitas dalykas, be abejo, esąs civilizacijos padarinys, nors civilizacija ir padeda žmogui greičiau plėsti savo proto jėgas.

Minėdamas bajorų luomo kylimą, G. Tardas sako, kad tasai kylimas ėjo įvairiais keliais įvairiose valstybėse.

Dėl to, pasiremdamas nurodytais faktais, G. Tardas primena, jog reikia labai atsargiai daryti išvados socialio mokslo

srity. Jis pastebi dar, kad evoliucijos teorijos šalininkai labai pabrėžia galingą solidarumą, jungusį pirmykštės žmonių grupės narius ir dažnai pakartoja, jog iškilę dėl susijungimo tikslai nulemdavo visada kaip bičių avily arba skruzdėlyne atskiro asmens tikslus. Bet, G. Tardo nuomone, tada jau negalime sakyti, kad pirmykščiai žmonės buvo žiaurūs egoistai ir nežinojo altruizmo, kaip kad įtikinėja evoliucijonistai.

2) E. Westermarkas. E. Westermarkas pradžioje pastebi, kad ieškodami savo psichinio ir socialio gyvenimo šaknų, mes negalime apibrėžti savo uždavinio tik žmonių gyvenimu, kaip mes negalime suprasti žmogaus sudėties fiziniu atžvilgiu, neatsižiūrėdami į įvairių gyvulių sudėtį fiziniu atžvilgiu. Dėl to E. Westermarkas trumpai atpasakoja, kokie yra patino, patelės ir vaikų santykiai kai kurių gyvių ir gyvulių tarpe. Ten randamas įvairumas: dauguma paukščių gyvena poromis. Vaikus pienu maitinančiųjų tarpe to nėra, iškiriant kai kurias bezdžionių veisles.

Kalbėdamas apie laukinių ir barbarų žmonių būklę,E. Westermarkas sako, jog visi svetimų šalių lankytojai liūdija, kad vyrų ir moterų santykiai žmonių tarpe nėra trumpi: motina daugiausia rūpinasi vaikais, o tėvas yra tik šeimos globėjas ir jos sargas; jis žino paprasčiausias tėvo pareigas: daro prieglaudą šeimai, medžioja, kovoja, žvejoja. Kai kur vyras gali vesti žmoną tik, kai jis įrodo galėsiąs ją maitinti; kai kur vyras, kad ir persiskyręs su žmona, turi padėti jai gyventi su vaikais. Dar gi, vyrui mirus, jo našlė su vaikais maitinama ir globojama vyro įpėdinių; užtat, plačiai išsiplėtęs įprotis vesti brolio našlę yra ne tik privilegija, bet kai kurių tautų tarpe — pareiga.

E. Westermarkas nurodo, kurių tautų tarpe įvairiose vietose taip yra, kaip jis sako, ir stato klausimą, ar yra laikai, kuriais žmonių rasėse nebuvo vedybos? Jis tvirtai tiki, kad jungiantis patiną ir patelę santykis yra instinktas, atsiradęs dėl to, kad būtų apsaugota galia plėstis veislei. Bet kodėl daugumos gyvulių tarpe patinas nesirūpina savo vaikais? Į šitą klausimą E. Westermarkas atsako, kad žuvys ir vabzdžiai nesirūpina savo vaikais, nes jie deda tokią galybę kiaušinukų, kad jų dauguma nueina niekais, bet veislei nemaža kiaušinukų

lieka; atsiradę iš kiaušinukų vaikai patys randa sau maisto. Paukščiams tėvų pagalba būtinas dalykas: lygus ir nuolatinis šildymas reikalingas išperėti vaikams ir jiems sustiprėti; dėl to patelei reikia pagalbos patino, kad jis tiektų jai, kas reikia, o tarpais tupėtų dar ant kiaušinių.

Maitinančių pienu vaikai negali apsieiti be motinos pagalbos; tėvo pagalba jau nėra tokia būtina. Trumpai sakant, veiksniai nuo kurių pareina išsilaikymas veislės, yra labai įvairūs, atsižiūrint į veislę. Dėl to vedyba ir šeima glaudžiai susijusios viena su kita žmonių tarpe: vyras ir moteris gyvena drauge, kad galėtų išauginti vaikus; ir dėl to vedybos šaknys yra šeimoje, o ne šeimos šaknys vedyboje. Yra tautų, kurių vedybinis gyvenimas prasideda, tik gimus vaikui; kitų tautų tarpe, gimus kūdikiui, tėvas turi susijungti; kitur vedyba laikoma įvykusi nuo tada, kai žmona pasidaro motina; kai kur žmona gyvena pas savo tėvus, kol nepagimdo kūdikio; kai kur vyras gyvena pas savo uošvį ir veda žmoną į savo namus, tik gimus kūdikiui; daugely vietų vyras verčiamas vesti moterį, susilaukusią kūdikį iš jo.

Šitie faktai, E. Westermarko nuomone, verčia prieiti išvadą, kad ir pirmykščių žmonių poros, gimus vaikams, nepersiskirdavo. Vėliau, kai žmonės pergyveno amžius, kuriais jie mįsdavo vaisiais, ir kai jie pradėjo valgyti mėsą, tėvo pagalba vaikams pasidarė dar reikalingesnė: visur medžioja vyras, o moteris retai dalyvauja medžioklėje. Jei šeima susidėtų tik iš motinos ir vaikų, tai ji žūtų.

E. Westermarkas laiko retais atsitikimais, kad brolis globojo savo sesers vaikus; bet ir tie atsitikimai nerodą, kad nuo tėvo būtų nuimta pareiga padėti maitinti vaikus. E. Westermarkas nesutinka su kai kurių sociologų nuomone, kad pradžioje vyrų ir moterų santykiai nebuvę tvarkomi ir kad tauta arba orda buvusi pirmutiniu žmonių rasės socialiu vienetu, o šeima atsiradusi vėliau. Bet nesą faktų, kad vyro vaikai priklausė tautai. Visur randamos tautelės ir klanai, kurie susideda iš šeimų ir kiekvienos tokios šeimos nariai yra artimesni vienas kitam negu kitiems tautelės nariams. E. Westermarko nuomone, šeima iš tėvų, vaikų ir tolimesnių giminaičių žemutine linija buvo universalio visų tautų instinkto padariniu ir

dėl to šeima galėjo būti, jei ne pati visuomenė, tai bent visuomenės branduolys.

E. Westermarkas sako, kad panašiausios į žmogų bezdžionės (antai orang-utangai, gorilos, šimpanzės) negyvena gaujomis; dėl to jis daro išvadą, kad laukiniai žmonės, mitę vaisiais, vartoję tą patį valgį, kurio jiems reikėjo tiek, kiek panašioms į žmones bezdžionėms, vargiai bau buvo daugiau linkę gyventi ordomis arba miniomis negu bezdžionės. Savo nuomonę E. Westermarkas remia ir nuomone Spenserio, pastebėjusiso, jog ne vien ūgis, jėga ir priemonės gintis nulemia, koks gyvenimas teikia daugiau naudos, ar susidėjus su kitais, ar atsiskyrus nuo kitų, bet turi reikšmės taip pat maisto rūšis, jo įsigijimo vieta ir kiti dalykai.—Mintantis mėsa gyvulys, kuris gali rasti kitą gyvulį ir nugalėti jį be pagalbininko, — sako Spenseris, — turi naudos gyventi atsiskyręs nuo kitų, ypač jei kiti gyvuliai galima rasti visur ir stverti iš pasalų. Tokiais atsitikimais susidėjimas su kitais jam labai pakenktų.

Savo nuomonei sustiprinti E. Westermarkas nurodo visiškai laukinius žmones, gyvenančius greičiau šeimomis negu tautelėmis. Žinias apie tuos žmones jis esąs paėmęs dalimi iš aprašymų lankytojų svetimų šalių, dalimi gavęs dėl jo paties prašymo iš gyvenančių svetimose šalyse asmenų. Kadangi tos žinios labai įdomios, tai mes išdėstysime jas paties E. Westermarko žodžiais.

— Laukiniai ir giriniai veddai, sako Pridgemas, stato savo palapines medžiuose, gyvena poromis, susirenka miniomis tik atsitiktinai, neturi jokių paprasčiausios civilizacijos žymių ir nėra suipažinę su visuomeninio pobūdžio įpročiais. Bėlė žodžiais, — Nilgalos veddai, visiškai laukiniai žmonės, gyvena savo gražioje šalyje nedidelėmis giminėmis arba šeimomis, kurios telkiasi urvuose, bet kai kurie iš jų turi padarytas iš medžio žievės pirkeles. Jie minta medžioklės lobiu ir susieina labai retai.

Sterlingo žodžiais — Ugningoje žemėje (p. Amerikoje) žmonės gyvena tik šeimomis. — Išeidami iš šeimos, — sako Sterlingas, — jūs atsiduriate pavojingoje padėtyje, dar gi sutinkate nedraugingumo iš apylinkės žmonių pusės. Ir bendroji kalba negarantuoja gerų santykių.

Uilksas sako, kad Ugningosios Žemės gyventojai, kaip matyti, gyvena šeimomis, o ne tautomis ir nepripažįsta jokios vyriausybės. Gieiso žodžiais, jų šeima sutvarkyta, bet tautos nėra. Kiekviena šeima yra atsiskyrusi nuo kitų ir tik reikalas gintis bendromis jėgomis verčia kelias šeimas susidėti iš vien be jokio viršininko.

Bridges (Bridžs) rašo Westermarkui: — jie (Ugn. Žem. gyv.) gyvena klanais, vadinamais „ukuhr", o šitas žodis reiškia namą. Tie ūkurai susiskirstę skyriais ir skyrių nariai — visi giminaičiai. O jaganai gyvena vienoj vietoj, plaukia iš vienos įlankos į kitą, nuo vienos salos į kitą laivais ir neturi jokios tvarkos. Reta, kad keliautų visas klanas ir tik retkarčiais klanas matomas susijęs. Pasitaiko, kad kokios penkios šeimos gyvena vienoje pirkelėje, bet paprastai gyvena tik dvi šeimos. Kai kur tik šeimos įtaka jungia tuos žmones ir suvaldo juos nuo ištvirkimo.

Kalbėdamas apie vakarų Australijos gyventojus, vyskupas Salvado rašo, kad jie gyvena ne tautomis, o patriarchalėmis šeimomis: kiekviena šeima susideda ne daugiau kaip iš 6—9 asmenų ir sudaro, tartum, mažą visuomenę, kuri klauso tik savo šeimos galvos; kiekviena šeima pasisavina sau žemės plotą, bet tuo plotu naudojasi ir apylinkės šeimos, jei jos gyvena taikoje. Stenbridge, gyvenęs 18 metų Viktorijos tyrumose (Australijoje), sako, kad vietiniai laukiniai žmonės gyvena tautelėmis arba šeimomis; jų narių skaičius labai įvairus. Tautų žemė perskirta sienomis, žemė padalinta šeimoms ir pereina vaikams tiesiogine žemutine linija, o sienos saugojamos taip griežtai, kad nė vienas šeimos narys nedrįsta peržengti kaimyno sienos, nebūdamas kaimyno pakviestas.

Goijito žodžiais, turndič-mara bastosi atskiromis šeimomis. Pietų Afrikos bušmenai, kaip sako Fritčas, visiškai neturi organizacijos tautomis. Dar, kai tam tikras šeimų skaičius atsitiktinai sudaro didelę ordą, tai tasai susijungimas būna dažniausia laikinis ir netvarkomas jokiomis taisyklėmis. Bet orda paprastai susideda tik iš vienos šeimos narių; ji susidaro, kai vaikai būna paaugę ir tiek stiprūs, jog gali padėti savo tėvams rasti maisto. — Vyrų ir moterų santykiai, instinktinė meilė vaikų ir įprastieji ryšiai giminaičių tarpe, — sako Lichtenšteinas, — yra vieninteliai jungiantieji juos dalykai.

Tą pat galima sakyti ir apie įvairias Brazilijos tautas. Marciuso žodžiais, lankytojai Brazilijos ten dažnai girdi kalbą, kuria susišneka tik keli asmenys—giminaičiai, jie būna visiškai atsiskyrę nuo kitų ir susideda su kitais savo tautiečiais — giminaičiais artimesniais ar tolimesniais.

Čudi rašo apie botokudus, jog tik šeima jungia tuos tikrus laukų vaikus. Goachirai, mauche ir guato dažniausia gyvena šeimomis, o gyvenimas kaišanų, kurių kiekviena šeima turi atskirą pirkelę, rodo žemą tipą, iš tikrųjų labai mažai nutolusį nuo laukinių miškų žmonių tipo. Maraujos gyventojai ir kai kurios tautelės, Batso aplankytos, gyvena irgi atskiromis šeimomis arba mažomis ordomis. Sutgėjo žodžiais, kai jagua (arba miškiniai indėnai), gyvenę miškuose tarp Paranos ir Uragvajaus, neturėjo visuomenės: kiekviena šeima gyveno arčiau ar toliau nuo kitos menkoje pirkelėje iš medžio šakų; ji mito tik medžioklės lobiu ir kai pritrūkdavo paukštienos, ji valgydavo kirmėles, peles, skruzdėles, vabzdžius ir kitą biaurybę. Kalbėdami apie koroaido, Spiks ir Marcius sako, kad tie žmonės gyvena nieku nesujungti, neturi jokios valdžios nei respublikiškos, nei patriarchališkos; ir jų šeima labai silpnai laikosi.

Pirmą kartą aplankytoji 1880 metais eskimų tauta togiagamutai neturi nuolatinės gyvenamosios vietos ir bastosi šalyje, ieškodama paukščių arba žuvų; Petrovo žodžiais, togiagamutai gyvena visiškai išsiskirstę. Šeimos ir grupės šeimų nuolat keičia savo vietas, pameta savo bendruomenę, susijungia su kita arba sudaro naują bendruomenę. Kai tik jaunikaitis gali pats pasidaryti kajaką (valtį) ir apsirūpinti kuo reikia, jis nežiūri šeimos ir eina, kur nori, keliauja savo kajake tarpais tūkstančius kilometrų, kol neužsimano vesti žmoną, paskum statosi sau menką pirkelę ir gvena joje laikinai.

Senovės suomiai, kaip sako kalbininkas—tyrinėtojas prof. Alkvistas, nebuvo susiorganizavę tauta. Tokios jų organizacijos negalėjo būti dėl to, kad jie gyvena išsiskirsčiusiomis šeimomis, kad galėtų verstis medžiokle ir rasti ganyklų savo elniams.

Lichtenšteinas sako, kad vargas, kuriame gyvena bušmėnai, negalintieji aprūpinti savęs reikalingiausiais daiktais, neleidžia jiems sudaryti didelių bendruomenių. Bušmėnų šei-

mos sudaro nedideles ordas, bet tarpais jos suskyla ir turi išsiskirstyti, nes negali rasti pakankamai maisto toj pačioj vietoj. Juo mažiau žmonių, juo lengviau rasti maisto visiems.

Fitcroe žodžiais, stoka maisto ir lengvos sąlygos kilnotis iš vienos vietos į kitą laiveliais paaiškina, kodėl Ugningosios Žemės žmonės gyvena išsiskirstę mažomis šeimų sąjungomis salose, nebūna vienoj vietoj ilgą laiką ir niekad negyvena bendruomenėmis, kad ir kelias dienas.

Port - Žaksono vietiniai gyventojai (Naujame Pietų Uelse Australijoj), aplankyti Genterio 18 amžiaus pabaigoje, gyveno tautelėmis iš daugelio šeimų; tos šeimos gyveno drauge, bet, matyt, neturėjo nuolatinės gyvenamosios vietos; ieškodamos maisto, jos bastėsi visur ir susieidavo, kai kildavo ginčas su kita tautele. Mejeris sako, kad enkaunter — veji tauta pakyla iš vietos visa tik tada, kai vietoj nėra maisto; o šiaip jau ji nuolat skirstosi, ieškodama maisto.

Kalbėdamas apie australiečius, Šmidtas pastebi, kad kiekvienoj tautos užimtoj didelėje teritorijoje, kurioje miškų maža tėra ir kengūrų nedaug, įvairios tautelę sudarančios šeimos atsiskiria nuo kitų tam tikram laikui, tam tikrai metų daliai ir eina į tolimas savo krašto vietas, ir tada kiekvienas šeimos galva traukia į vietą jo tėvo kadaise lankytą.

Apie vieną Amerikos indėnų tautelę, vadinamą „kirmėlė", gyvenančią beveik tuščiame tyrame plote, kuris tęsiasi į pietus nuo Sneiko upės lig Sūraus ežero pietų kranto ir į vakarus nuo Uoluotų kalnų lyg Melsvųjų kalnų, Vaijetas rašo: — neabejoju, stoka paukščių esanti priežastis, kad šita tautelė neturi beveik jokios visuomeninės organizacijos; jokių organizacijos pėdsakų ten nematyt, jei nekalbėsime apie atsitikimus, kai ji eina žvejoti; tada ji susirenka upių pakrantėse ir tada matome šiokią — tokią organizaciją... Bet toji organizacija visiškai netobula dėl to, kad visą kitą metų dalį tautelė gyvena šeimomis viena nuo kitos toli, ir šeimos ieško sau maisto, rinkdamos augalų vaisius ir medžiodamos visoj šaly. Kai kurios tautelės, vadinamos bonakais, prisipratino arklius; tada jos susijungdavo vykti į laukinių gyvulių šalį, kad galėtų įsigyti maisto, o dėl to jos nuvykdavo į derlingiausias savo šalies vietas ir tuo būdu pasitraukdavo nuo kalnų sniego ir galėdavo

maitinti savo gyvulius. Kadangi ten medžiodamos jos apsirūpindavo maistu, tai galėdavo gyventi drauge; tatai jos darydavo kasmet. Šitie bendrieji bonakų reikalai iškėlė organizaciją eilei metų; dėl to bonakai stovi pirmoj eilėj kitų „kirmėlės“ tautelių tarpe.

E. Westermarko nuomone, minėtieji faktai aiškiausia rodo, kuriuo būdu įsikūrė visuomenė ne vien „kirmėlės“ tautos tarpe, bet ir viso pasaulio žmonių tarpe bent pagrindiniais bruožais. Žmogaus vartojamo maisto rūšys ir reikalingasis jo kiekis žiliausios senovės amžiais kliudė, turbūt, kurti visuomeninį gyvenimą, išskiriant, gal, kai kurias turtingiausias šalis. Laukiniai žmonės gyvendami ir turtingiausioje šalyje dažnai būna alkani, kad jie ir turi įrankius, apie kuriuos jų protėviai nieko nežinojo. Jei kliūtis dėl stokos maisto būtų buvusi nugalėta, tai visuomeninis gyvenimas pirmykščių amžių žmonėms, žinoma, būtų buvęs patogesnis: gyvendamos drauge šeimos galėtų atremti pavojų gyvybei ir gintis nuo priešų daug lengviau, negu gyvendamos išsiskirsčiusios, juo labiau, kad žmogaus — ir ypatingai laukinio žmogaus — jėga yra menka. Iš tikrųjų, civilizaciją įkūrė žmogaus silpnumas fiziniu atžvilgiu, jo negalėjimas apsiginti ir apsieiti be kitų pagalbos. Kalbamaisiais dalykais Darvinas sako: — jis (žmogus) sugalvojo ir pradėjo vartoti įvairius įrankius, kuriais jis ginasi, nukauja, gaudo žvėris ir tuo būdu minta. Jis pasidarė keltus ir laivus žuvims gaudyti ir perplaukti jūrai lig artimų turtingų salų. Jis rado būdą gauti ugnį, kad galėtų daryti minkštesnes ir valgytinas kietas ir gyslingas šaknis ir naikinti kenksmingumą nuodingų šaknų ir žolių. Trumpai sakant, žmogus palengva rasdavo naujus būdus įsigyti maistui ir vis labiau ir labiau atsipalaiduodavo nuo slėgusių jį gamtos galybių. Tie būdai dalimi nuvertė vyriausiąją kliūtį kurti visuomeniniam gyvenimui, kurio patogumai privertė šeimas ir mažas grupes jungtis į dideles grupes. Taigi aišku, kad linkimas žmogaus į kaimeninio ir visuomeninio gyvenimo pusę yra daugiausia intelektualinės civilizacijos ir materialinės pažangos padarinys, o vyriausias — jei ne vienintelis — pirmykščių amžių žmogaus gyvenimo veiksnys buvo vyro ir moteries, tėvų ir vaikų santykiai. Aš negaliu sutikti su Lebboku — bendrąją taisyklę buvus tą, kad leidžiantis gilyn į civilizacijos istoriją, šeima netenkanti savo reikšmės ir

didėjanti tautos reikšmė. Šita nuomonė gali būti pritaikyta kai kuriems aukštesniems civilizacijos laipsniams, bet visiškai neatitinka pirmųjų civilizacijos laipsnių. Aš nematau jokio pagrindo manyti — kadaise buvus laiką, kad šeima buvusi visiškai aprėpusi tauta. Nėra nė vieno patikrinto atsitikimo, kad taip būtų buvę. Aš, žinoma, neginčiju, kad rišę motiną ir vaikus santykiai buvo kur kas glaudesni ir tęsėsi ilgiau negu rišę vaikus ir tėvą santykiai; bet aš manau, kad vienintelis rezultatas, kurį galime prieiti kritiškai tyrinėdami faktus, yra tas, kad, kaip rodos, niekad nebuvo tokio laikotarpio žmonių civilizacijos eigoje, kada nebuvo vedybos ir manau, kad vyras buvo vyriausiu savo šeimos globėju. Dėl to vedybą žmogus paveldėjo iš kažin kokių panašių į bezdžionę protėvių.

Šita išvada prieštarauja daugumos rašiusių pirmykštės žmonių būklės istoriją sociologų nuomonei, nes jų nuomone, pradžioje vyrų ir moterų santykiai visiškai nebuvę sutvarkyti. Tokią būklę Lebbokas pavadino komunaline vedyba, išreikšdamas šitais žodžiais — visus tos pačios tautos vyrus ir moteris buvus vyrais ir žmonomis tarp savęs.

E. Westermarkas nesutinka su Lebboko nuomone ir sako, kad žinios, kuriomis remiama kalbamoji hipotezė, pasemtos iš dviejų šaltinių: 1) senovės rašytojų ir lankytojų svetimų šalių knygose esą žinių apie kai kurias laukines tautas nesutvarkytais vyrų ir moterų santykiais; 2) nurodomi kai kurie įpročiai, laikomieji žemo civilizacijos laipsnio liekanomis, kai vedybos dar nebuvę.

E. Westermarkas kritikuoja tas žinias. Jis mini autorius, suteikusius žinių apie įvairių šalių tautas nesutvarkytais vyrų ir moterų santykiais — jų tarpe graikų istorikus Herodotą ir Straboną, — Lebboką, Australijos misijonorų anglą Faisoną (Fizoną), Bastianą, Vilkeną, bet sako, kad kai kurie tų autorių pažymėtieji faktai nerodo vyrų ir moterų santykius buvus nesutvarkytus ir vyrus turėjus bendras žmonas. Kiti E. Westermarko nurodomieji australiečių gyvenimo tyrinėtojai sako, kad jiems netekę rasti grupių žmonių nesutvarkytais vyrų ir moterų santykiais. Nemaža žinių apie tautas nesutvarkytais vyrų ir moterų santykiais, kaip sako E. Westermarkas, yra melas, nes lankytojai svetimų šalių dažnai nesuprantą jų

aplankytų tautų įpročių ir būdo, dėl to, kiek galint reikią sulygint suteiktos įvairių rašytojų žinios, ypač sprendžiant tokį sunkų dalyką, kokiu yra vyrų ir moterų santykiai; antai, G. S. Mėnas nuginčijęs Belcherio žinias apie andamanus; kiti rašytojai nuginčiję Lebboko žinias apie bušmėnus. Bridges, gyvenęs 30 metų Ugningosios Žemės gyventojų tarpe, rašęs E. Westermarkui, kad žinios — esą vyrų ir moterų santykiai nesutvarkyti tų tautų tarpe — yra melas, nes ištvirkimas ir susidėjimas moteries su kitu vyru ten baudžiamas. Ginčijama ir Vilkeno nuomonė apie kai kurias malajų rasės tautas kalbamuoju dalyku. Rašytojai nurodo, kad kai kurių tautų vyrai esą labai pavydūs ir kad kai kurių tautų tarpe esanti vedyba, nors žodžio vedyba jų kalboje ir nesą. Postas nerado Afrikoje nė vienos tautos, kur vyrų ir moterų santykiai eitų promiskuiteto pagrindais, bet prieš susijungiant tie santykiai būdavo nesuvaržyti.

Dėl to E. Westermarkas daro išvadą, kad tautų nesutvarkytais vyrų ir moterų santykiais yra nedaug. Atsiminus, kiek yra neteisingų žinių apie daugelį tautų, sunku esą tikėti žinioms ir apie tą nedaugelį tautų. Senovėje su Afrikos tautomis buvę susipažinta mažai; antai, romėnų rašytojas Plinius sako, kad garamantų tarpe vyrų ir moterų santykiai buvę nesutvarkyti, ir ten pat kalba apie kitą Afrikos tautą — blemmianus, kurie buvę be galvų, o su burna, akys gi buvusios ant krūtinės. E. Westermarko žodžiais, galima sakyti, kad daugelio laukinių tautų tarpe vedybos, kaip šitas žodis vartojamas Europoje dabar, nebuvo dėl to, kad vyras ir moteris silpnai buvo surišti, kad moterys dažnai būdavo neištikimos, kad persiskirti būdavo lengva ir kad nebuvo jokių vedybos apeigų. Bet šitas dalykas yra visiškai kas kita negu nesutvarkyti vyrų ir moterų, nelyginant kaip gyvulių, santykiai. Dar gi jei kur buvo arba yra nesutvarkyti vyrų ir moterų santykiai, tai būtų klaida daryti išvadą, kad tokie atsitikimai sudaro žmonių civilizacijos laikotarpį, kurį žmonės turėjo pergyventi. Be to, ne vien žemos civilizacijos tautų tarpe vyrų ir moterų santykiai panėši į nesutvarkytus santykius. Kad vyrų ir moterų santykiai kitados buvo nevaržomi, Posto nuomone įrodąs daugelio tautų įprotis, pagal kurį vyras ir moteris gyvendavo prieš susijungdami. E. Westermarkas pripažįsta, kad daugelio laukinių tautų iš-

tvirkimas didelis, bet sako nereikią laikyti to ištvirkimo necivilizuotos rasės savumu. Jis nurodo daug gyvenančių įvairiose šalyse puslaukinių tautų, kurių mergaitės yra dorovingos; ten mergaitės nusidėjimas smarkiai baudžiamas; kai kur vartojama dargi nužudymo bausmė ir reikalaujama, kad mergaitė prieš ištekėdama būtų nekalta.

E. Westermarkas mano, kad gerbiančių moterų dorovingumą tautų skaičius yra didelis ir kad ištvirkimas laukinių tautų daug pareina nuo jų susidūrimo su baltąja rase ir jos civilizacija; šitą faktą liudija E. Westermarko nurodomieji rašytojai. E. Westermarko nuomone, netvarka vyrų ir moterų santykiuose, apskritai imant, didėja civilizacijai plečiantis; antai, Europos miestuose neteisėtai gimusių vaikų skaičius vidutiniškai dusyk didesnis negu kaimuose; prostitucija ir gi kur kas daugiau išsiplėtusi miestuose, nes miestų gyvenimo aplinkybės, antai, suigrūdimas žmonių vienoj vietoj, daugybė pagundų, vargas, mažėjimas vedybų skaičiaus, brangenybė, neradimas darbo kenkia dorovei. Teisybė, kilnesni dorovės atžvilgiu jausmai eina drauge su žmonių proto progresu ir gali kiek suvaržyti aistras. Bet, imant laukinių žmonių būklę, kada kiekvienas suaugęs vyras veda moterį, kada beveik kiekviena subrendusi mergaitė išleidžiama už vyro ir kada nevedusių maža tėra, randame maža priežasčių neleistiniems vyrų ir moterų santykiams plėstis. Vedyba yra naturali vyrų ir moterų santykių forma ir ji toli gražu nėra pirmykščių žmonių būklės liekana; dėl to, kur randami nesutvarkyti vyrų ir moterų santykiai, ten tokį dalyką galima laikyti anomalija, atsiradusią dėl tam tikrų priežasčių.

Posto įrodymams esą galima dar prikišti, kad laisvi vyrų ir moterų santykiai prieš susijungiant yra visiškai kitas dalykas negu nesutvarkyti vyrų ir moterų santykiai, kurie apsireiškia prostitucijos pavidale. Bet prostitucija yra retas atsitikimas pirmykščių žmonių tarpe, jei tik jų nepasiekia svetimšalių įtaka. Prostitucija nesuderinama su naturaliais moteries jausmais dėl to, kad ji neduoda apsireikšti asmeninei moteries simpatijai; esant gi vyrų ir moterų tik laisviems santykiams, moteris gali pasirinkti: ji pasirenka vieną arba kitą ir tas dalykas daro vyro ir moteries santykius ilgalaikius.

Šitą mintį E. Westermarkas remia paimtais iš laukinių žmonių gyvenimo pavyzdžiais ir Posto nuomonę laiko nepagrįstą.

Graikų istorikas Herodotas rašo, kad Babilonijoj kiekviena moteris turėdavo vieną kartą per savo amžių duoti savo kūną svetimšaliams vyrams dievaitės Milittos maldykloj, kad įtiktų tai dievaitei; toks įprotis buvęs kai kur Kipro saloje. Sako, panašus įprotis buvęs Armenijoj, Gando upės slėny, Pondišeri ir Goa (Azijos Indijoj). Kai kurie rašytojai — jų tarpe ir Lebbokas — tokį įproti laiko valomuoju aktu prieš individualinę vedybą, nes teisė turėti žmoną sau vienam galėjo būti įgyta, laikinai pripažįstant buvusios pirmiau komunalinės vedybos teises. Bet kitų mokslininkų nuomone, toks įprotis priklausė tam tikram kultui ir pasitaikydavo tik perėjusių pirmykštės būklės laikotarpį tautų tarpe, o senesniais laikais tokių įpročių Indijoj nerandama.

Daugelio pirmykščių tautų tarpe yra įprotis, pagal kurį vyras paveda savo žmoną svečiui visam laikui, kol svečias gyvena pas tą vyrą. Kai kurių rašytojų nuomone šitas įprotis rodąs, kad senovėje moterys buvusios visų vyrų bendros. E. Westermarkas atremia šitą nuomonę sakydamas, kad tasai įprotis galėjo būti pagrįstas laukinių žmonių vaišingumu, kaip kad liūdija ne vienas lankytojas svetimų šalių: pavedimas savo žmonos svečiui esąs didžiausia laukinio žmogaus išreiškiamoji pagarba svečiui, dėl to nėra reikalo ieškoti tam įpročiui kažin kokios paslėptos prasmės. Vėl gi, yra tautų, kur mergaitės prieš ištekėdamos turi trumpai gyventi su tautos vyresniuoju arba su tikybinių apeigų saugotoju. Ir šitą įprotį kai kurie rašytojai laikė pirmykščių nesutvarkytų vyrų ir moterų santykių liekana. E. Westermarko nuomone, šitas įprotis galėjo būti pagrįstas stipresnio išplėšta iš silpnesnio teise, arba galėjo būti gera valia suteiktoji viršininkui privilegija, kad tuo būdu būtų išreikšta jam pagarba ir išgauta kuri malonis.

Morganas nurodė 139 tautų giminystės ryšių pavadinimus. Jis dalina pavadinimų sistemas į dvi klases. Pirmajai klasei jo žodžiais priklauso airių, semitų ir uralo tautos; jos vadina šalutinės linijos giminaičius naujais arba pakeistais pirmykščiais giminystės vardais: Tie vardai yra: vyras ir žmona, tėvas ir motina, brolis ir sesuo, sūnus ir duktė, senelis

ir močiutė, anūkas ir anūkė; šitie žodžiai aprėžti tik savo pirmykšte prasme; kiti vardai yra antriniai. Kiekvienas giminystės laipsnis nepareina ir skiriasi nuo kito.

Antrai klasei priklauso turanų, Amerikos indėnų, malajų tautos. Šitos klasės visi giminaičiai sudarantieji, matyt, vieną kartą, susiskirstę esą didelėmis grupėmis ir visiems tos pačios grupės nariams suteikti tie patys vardai. Čia visi giminaičiai sumaišyti ir visi vardai vartojami už jų tikrosios reikšmės sienų. Seniausią antrosios klasės formą rodanti „malajų šeimos" sistema, esanti Havajų saloje ir kitose Australijos salose. Pagal tą sistemą visi artimi ir tolimi giminės suskirstyti penkiomis grupėmis: — mano tikri broliai ir sesrys, netikri broliai ir seserys, ir toliau — sudaro pirmą grupę; visus juos vadinu broliais ir seserimis. Mano tėvas ir motina, jų broliai ir seserys ir toliau sudaro antrą grupę; visus juos aš vadinu tėvu ir motina. Aš vadinu seneliais ir močiutėmis savo senelio ir močiutės tikrus ir netikrus brolius ir seseris; mano sūnų ir dukterų netikrus brolius ir seseris aš vadinu savo sūnumis ir dukterimis; mano tikrų ir netikrų brolių ir seserų anūkus aš vadinu savo anūkais. Visi tos pačios grupės asmenys vadina viens kitą broliais ir seserimis. Dėdės, tetos, netikro brolio ir netikros sesers vardų antroje klasėje nėra, toje klasėje yra tik seneliai ir močiutės, tėvai, broliai ir seserys, vaikai, anūkai. Morganas sako, iš šitos sistemos kilusios kitos antros klasės sistemos. Iš pasakytų sistemų Morganas daro labai plačias išvadas: jo nuomone, jos turinčios būti aiškinamos pirmykštės vedybos įpročiais; antai, pasiremdamas malaujų sistema, jis išvadžioja senovės amžiais buvus labai išsiplėtusią vedybą grupėmis vienos kartos tikrų ir netikrų brolių ir seserų tarpe; jo žodžiais, jei galima išaiškinti malaujų sistemą, manant, kad panaši vedyba galėjo būti, tad mes turį tikėti ją iš tikrųjų kadaise buvus. Be tokios vedybos negalima esą išaiškinti kylimo sistemos tik žemutine linija pripažįstamąja giminyste. Dėlto reikią manyti tokį įprotį viešpatavus visų antros klasės tautų tarpe seniausiais amžiais, jei tos klasės sistemą turėtume laikyti naturalia pradžia. Kilusią iš šito įpročio šeimą Morganas vadina „kraujo šeima" plačia to žodžio prasme ir pripažįsta ją pirmąja šeimos studija, susidedančia iš giminaičių, kurių tarpe vienos kartos vyrų ir moterų santykiai visiškai buvo ne-

sutvarkyti, kitaip sakant, buvo įsigyvendinusi kommunalinė vedyba. Morganas mano dar, kad prieš šitą šeimos stadiją vyrų ir moterų santykiai turėję būti netvarkomi plačiausia prasme, bet pripažįsta tokią žmonių būklę esant pasislėpusią amžių ūkuose ir neprieinamą mokslui.

E. Westermarkas įrodinėja, jog su Morgano išvada, apimančia nesutvarkytų vyrų ir moterų santykių stadiją, kad ir jo nurodytose apibrėžose, negalima sutikti, nes viskas pareina nuo to, ar antrosios klasės sistema paremta kraujo giminyste. Morganas atsako į šitą klausimą teigiamai, bet įrodymų nepristato. O E. Westermarko žodžiais patys vardai nerodo, kad juose būtų kraujo giminystės sąvoka; antai, Bušmanas sustatė įdomų sąrašą, kokiais žodžiais vadinami tėvas ir motina daugely įvairių kalbų; panašumas yra didelis: žodžiais „pa“, „papa“, „baba“, vadinamas tėvas įvairiomis senovės ir naujovės kalbomis; žodžiais „ma“, „mama“ vadinama motina. Tauta Tupi Brazilijoj tėvą vadina „paia“, motiną „maia“; varaguasai tėvą vadina „paptko“, motiną „mamko“. Kitose kalbose tėvas vadinamas „ab“, „aba“, „apa“, „ada“, „ata“, „tata“; motina vadinama „ama“, „ema“, „ana“, „ena“. Kaip sako Bušmanas, esą keturi tipingi žodžiai tėvui ir motinai vadinti: tėvui — „pa“, „ta“, „ap“, „at“; motinai — „ma“, „na“ „am“, „an“. Kai kur šitie žodžiai esą vartojami atvirkščiai, kai kur vartojami kiti žodžiai. Pasakyti žodžiai atsirandą patys savaime, naudojantis arba lūpomis arba liežuviu, bet įvairių tautų tarpe esą varijacijų, atsižiūrint į tai, kaip lengviau kurios tautelės vaikams išreikšti atitinkami balsai. Bet, jei vaikai vadina tuo pačiu žodžiu ir tėvą, ir senelio brolio sūnų, ir motinos brolį, ir kai kur kiekvieną artimą seną giminaitį, o žodžiu „motina“ vadina ir motiną, ir motinos seserį, ir močiutės sesers dukterį, ir kai kur kiekvieną artimą seną giminaitę, tai iš tų žodžių negalima daryti jokios išvados, kokia buvo pirmykštės vedybos forma. Be vaikų vartojamų žodžių yra ir kiti žodžiai, pažymintieji giminystę, bet tie žodžiai kai kur nerodo giminystės laipsnių, o nurodo lytį; tėvui vadinti žodis kai kur reiškia globėją, maitintoją, viršininką. E. Westermarko nuomone, Morganas neįrodė, kad jo antrosios klasės sistema yra kraujo giminystės sistema. Laukinis žmogus nežinodamas, kas yra jo tėvas, galėjo būti priverstas vadinti tėvu kelis vyrus, bet ne-

buvo pagrindo vadinti motina kelias moteris. Dėl to, jei žmogus vadina tuo pačiu žodžiu motiną ir motinos seseris ir jei jis vadinamas sūnum nepagimdžiusios jo moteries, tai tat rodo, kad žodžiai, bent kai kada, negali būti išaiškinti kilme.

Morganas sako, kad Amerikos indėnai, kreipdamies vienas į kitą, nuolat vadina vienas kitą giminystės žodžiais, o ne asmeniniu vardu, jei tik jie yra giminės. Bet E. Westermarkas nurodo faktus, kad kai kurie laukiniai žmonės vadina savo giminaičius, pasiremdami prastesniais pagrindais negu painios kraujo giminystės sistemos pagrindai, būtent, jis sako, kad vardai duodami dažniausia lyties, amžiaus ir artimumo socialiu atžvilgiu; antai, imant paprasčiausią gavajų sitemą, tėvas ir kiti tos pačios kartos vyriškos lyties giminaičiai vadinami vienu vardu; motina, jos seserys, brolio žmona ir tėvo seserys irgi vienu vardu. Žemos kultūros rasėms amžius yra svarbus dalykas; vienas Indijos laukinis paklaustas, kuo jis vardu, atsakė: mane vadina vyru; kai aš buvau jaunas, mane vadino jaunu, kai aš pasensiu mane vadins seniu. Gavajiečiai neturi žodžio broliui vadinti; dėl to tuo pačiu žodžiu jie vadina vyresnius tikrus ir netikrus brolius, vyresnes tikras ir netikras seseris, o kitu žodžiu vadina tuos pačius jaunesnius brolius ir seseris. Tokie reiškiantieji amžių žodžiai vartojami ir kitų tautų. Kai kur tėvui vadinti žodis reiškia „vyresnį“, „aukštesnį“, seni, o motinai vadinti žodis apima apysenę ir seną moterį. Rusų žodžiais „batiuška“ ir „matuška“ vadinami ne tik tėvas ir motina, bet ir seni vyrai ir senos moterys. Kai kur žmonės, kreipdamies į vyresnį, sako: — mano tėve, mano motina; — kreipdamies į lygaus amžiaus žmogų, sako: — mano brolau, į mažą — mano vaike. Vokiškai žodis „tėvas“ — Eltern — reiškia vyresnieji (die ălteren) ir tarpais vadinami „die Alten“, tėvas — der Alte, motina — die Alte arba „Altsche“. Amerikos indėnai visus senus žmones ir gi vadina seneliais ir senelėmis, o kai kur tuo pačiu žodžiu vadina vyresnįjį brolį ir dėdę, vyresniąją seserį ir tetą. Kai kurios tautelės neturi žodžio sūnui ir dukteriai vadinti ir vartoja žodžius vaikas ir mergaitė. Gavajų saloje sūnus vadinamas mažasis patinas, duktė — kūdikis, patelė.

Dėl to E. Westermarkas ir sako, kad taikydami Morgano teoriją, prieitume keistas išvadas, liečiančias daugelio tautų

vedybą jų seniausiais amžiais. Vėl gi, kai kur žodžiai „brolis“ ir „sesuo“ taikomi kiekvienam asmeniui, į kurį kitas kreipiasi draugiškai; kai kur susidraugavę vadina vienas kitą dėde, teta, broliu, seserim, visai nebūdami giminaičiais, o būdami tik draugais. Apskritai, reiškiantieji giminystę žodžiai vartojami ir tada, kada giminystės nėra. Ir dėl to, E. Westermarko nuomone, Morgano hipotezės pagrindas — visiškai nepriimtinas. Kaip jau buvo pasakyta, šveicaras Bachofenas atrado įdomų dalyką, būtent, kad giminystės sistema tik motinos linija buvo daugelio senovės tautų tarpe ir kad toji sistema visur buvo įsigyvendinusi pirmiau negu giminystės sistema tėvo linija. Kiek vėliau Mak - Lennanas savarankiškai priėjo tą pačią hipotezę, pasiremdamas etnologijos duomenimis, ir aiškino tokį reiškinį tuo, kad esant vyrų ir moterų santykiams nesutvarkytiems, kūdikio tėvas nebuvo žinomas ir kad šitas dalykas ir giminystė motinos linija taip yra susiję, jog vieno be kito negalėjo būti. Savo hipotezę Mak - Lennanas įrodinėja faktais, kad vaikai vadindavosi motinos, o ne tėvo vardu ir kad nuosavybė ir teisės būdavo paveldimos iš motinos linijos.

Bachoveno ir Mak - Lennano hipotezes E. Westermarkas atremia sakydamas, kad jei skaičius tautų giminyste ir paveldėjimu tik motinos linija yra didelis, tai nemažas skaičius tautų, laikančių paveldėjimą tėvo linija, neskaitant jau civilizuotų Europos ir Azijos tautų. E. Westermarkas nurodo daug tokių tautų šiaurės Amerikoj, Ramiojo vandenyno salose, Australijoj, Arabų šaly, Tibete, Sibire, Afrikoj. Taipos gi anglų teisininkas Mėnas sako, kad „didžiausios pirmą kartą atrastosios tautos yra jau tiek iškilusios, kad jos veda giminystę vien tik vyro linija“. Kai kurie tyrinėtojai bandė įrodinėti ir pirmykščių amžių airius vedus giminystę tik motinos linija, bet jų įrodymai neįtikina; antai, senovės teutonų šeimoje dėdė iš tėvo pusės turėjo pirmenybės teisę testamentu paveldėti turtą prieš dėdę iš motinos pusės ir, be to, šeimos galvai mirus, visos jo šeimos moterys patekdavo jo vyresniojo sūnaus valion. E. Westermarko nuomone, ar šaiap žiūrint ar kitap, vis gi lieka neišaiškintas faktas, kodėl daugybės tautų tarpe nėra tik motinos linija giminystės pėdsakų. Sutikti su nuomone giminystę motinos linija visur buvus anksčiau negu giminystę tėvo linija, galėtume tik tada, jei būtų pripažinta, jog priežastys, dėl kurių

įsigyvendino giminystė tėvo linija, veikė visas tautas pirmykščiais žmonių amžiais. Bet pasiremti tokia nuomone negalime dėl to, kad negalime įrodyti, ar senovės amžiais žmonės visur perėjo nesutvarkytų vyrų ir moterų santykių arba poliandrijos stadiją, kurios padariniu, kaip sako Mak - Lennanas, buvo nežinojimas tėvo ir giminystė motinos linija.

Be nežinojimo tėvo dar ir kitos priežastys ilgai galėjo kliudyti pripažinti giminystę tėvo linija. Pripažinimas giminystės tėvo linija, G. Mėno nuomone, yra indukcijos dalykas, o pripažinimas giminystės motinos linija yra stebėjimo dalykas; dėl to, tėvo dalyvavimas giminystėje nebuvo pripažintas kartu su giminyste motinos linija. E. Westermarkas nurodo nemaža tautų, pripažįstančių tėvo ir motinos reikšmę gimdyme vaikų įvairiose šalyse; kai kur tėvo reikšmė esanti dar gi perdėta. Ir jau minėtasis keistas įprotis, vadinamas kuvada, sulyg kuriuo, įsūnijant kūdikį, tėvas guldavo trumpam laikui patalą kaip sergantis, stenėdavo ir nevalgydavo, rodąs, kaip spėjama, žmones buvus jau supratusius tėvo ir vaikų giminystės ryšius. Galėjo būti kelios priežastys vadinti vaikus motinos, o ne tėvo vardu: motina ne vien gimdo vaikus, ji peni juos savo krūtimis ir nešioja juos; be to, tėvams persiskyrus, o tatai dažnai būdavo pirmykščiais civilizacijos amžiais, maži vaikai visados, tarpais ir suaugę, likdavo prie motinos; dėl to naturaliau būdavo vadintis motinos vardu, o ne tėvo, nes tėvą vaikai mažai atsimindavo ir dėl to jie glausdavosi prie motinos. Kai kurių rašytojų — jų tarpe Štarkės ir Taylloro nuomone — giminystė motinos linija vedama ten, kur yra išsiplėtusi poligamija arba kur vyras, vesdamas žmoną, pereina gyventi į žmonos tėvų namus. Galime tikėti, kad verčiusios vadinti vaikus motinos vardu priežastys kreipė atitinkama linkme ir paveldėjimo taisykles ir šiuo atžvilgiu turėjo didižausios reikšmės vardas, nes šeimos narių vardai sumezga šeimos būtąjį laiką su esamuoju laiku. Mes patys esame linkę laikyti tolimus giminaičius mūsų šeimos pavarde artimesnius negu giminaičius kita pavarde. Kiek pastebėta, ten, kur senovėje kilmė, teisės ir nuosavybė būdavo paveldomos tik motinos linija, vaikai būdavo vadinami motinos vardu.

Tokie yra laukinių žmonių įpročiai. Labai sunku arba negalima atrasti, kaip yra jie kilę; vis gi aiškinti jų kilmę neži-

nojimu tėvo nėra pagrindo. Ir Spenseris pastebėjo, kad giminystės sistema moteries linija negalinti įrodyti giminystės vyro linija visiškai nebuvus; antai, senovės romėnų įstatymas visiškai nepripažindavo giminystės įvairių tėvų ir vienos motinos vaikams; ir jei tokios sistemos negalime pateisinti nežinojimu, kas buvo vaikų motina, tad neturime teisės laikyti laukinių žmonių giminystės motinos linija sistemą kilus dėl nežinojimo, kas buvo vaikų tėvas.

Vis gi, E. Westermarko nuomone, giminystės moteries linija sistema nerodanti pagrindo manyti vyrų ir moterų santykius visur buvus nesutvarkytus, kad tie santykiai tarpais ir būtų buvę parėję nuo nežinojimo tėvo; dėl to nesutvarkytų santykių hipotezė esanti nepriimtina, nes nė vienas laikomasai „kommunalės vedybos" liekana įprotis nerodąs tokios būklės. Toji hipotezė prieštaraujanti mūsų turimam supratimui apie žmonių pirmykštę būklę.

G. Mėnas sako, kad netvarkymas vyrų ir moterų santykių galėjęs kenkti veislei patologiniu atžvilgiu ir kad nevaisingumas nuolat kovojančių laukinių žmonių tarpe turėjęs traukt jų silpnumą ir nykimą. Kai kurių tautų tarpe randama poliandrija (kada viena žmona gyvena su keliais vyrais); bet ir ten vyrų ir vienos moteries santykiai sutvarkyti, būtent: vyrai paeiliui gyvena tam tikrą laiką su ta viena žmona.

Stipriausias argumentas prieš netvarkomų vyrų ir moterų santykių hipotezę glūdi žmonių, kaip kad ir gyvulių, psichikoj. Darvinas sako, kad pasiremdami žiniomis apie pavydą keturkojų patinų, turinčių dažniausia dar gi įrankius kovoti su savo priešais, netvarkomi vyrų ir moterų santykiai esąs neįmanomas dalykas. Dėl to, priduria Darvinas, jei atkreipsime akis į seniausius laikus ir kalbėsime apie juos, remdamies mūsų laikų žmogaus socialiais įpročiais, tai prieisime patikimą išvadą, kad pirmykščių laikų žmonės gyveno mažomis bendruomenėmis, kiekvienas su savo viena žmona arba keliomis, jei jis buvo stiprus ir uoliai saugojo savo žmonas nuo kitų vyrų. Bet dėl Morgano, Mak-Lennano, Lebboko nurodytų faktų Darvinas tikėjo, jog panašūs į netvarkomus vyrų ir moterų santykiai pasidarė bendru reiškiniu visame pasauly. Kai kurie rašytojai sutiko su Darvino nuomone. E. Westermarkas nesutinka su ja ir tvirtina, kad pavydo jausmas turėjo būti žmoguje

visais amžiais. Jis nurodo daug tautų įvairiose šalyse, kur vyrai uoliai saugoja savo žmonas: kai kur vyras neleidžia svetimam vyrui eiti į savo pirkelę; kitur žmonai draudžiama kalbėti su svetimu vyru; kai kur iš pavydo vyras nupiauja plaukus arba nosį savo žmonai, kad ji būtų biauri; kai kur vyras, sutikęs savo žmoną miške su svetimu vyru, nukauja ją; kai kur vyras leidžia savo žmonai dirbti tik pirkelėje, kai kur vyrai iš pavydo daro baisius darbus; kai kur vyrui draudžiama kalbėti apie kito žmoną, sveikintis su kito žmona; kai kur moterys stengiasi daryti save biauriomis: nesišukuoja, nesiprausia, vaikščioja apdriskusios, kad nepatiktų svetimam vyrui. Magometo tikybos moterims buvo uždrausta išeiti iš namų neapdengtu veidu. Japonijoje moteris tekėdama nukerpa savo skruostus ir juodai nudažo dantis, kad būtų negražesnė.

Pavydo galią žmonių giminės tarpe rodo pirmiausia bausmės už svetimoterystę; bet galimas daiktas, kad nuosavybės teisė žmonai ir gi turi didelės reikšmės. Laukinių žmonių tarpe įtraukęs žmoną į pagundą gali laikyti save laimingą, kai jam tenka sumokėti tik moteries vertė, arba piniginė bauda arba gauti lazdų arba kai jam nuskutama galva, nupiaunamos ausys, išduriamos akys, perduriamos kojos arba kai nubaudžiama jo žmona; paprastai gi jis žudomas. Kai kur jis baudžiamas smarkiau negu nužudytojas žmogaus, kai kur mirties bausmė skiriama tik už svetimoterystę. Susidėjusi su svetimu vyru žmona vienur mušama, kitur laikoma pririšta prie stulpo viešoj vietoj, o dažniausia žudoma; kai kur vyras gadina žmonai veidą, kad ji nepatiktų kitam, arba nupiauja nosį, ausis, plaukus.

Daugely šalių reikalaujama, kad moteris tekėdama būtų nekalta; nekaltybė patikrinama įvairiais būdais ir jei paaiškėja mergaitę buvus nusidėjusią, tai ji grąžinama tėvams, ir atimami už ją sumokėtieji pinigai; be to, nekalta mergaitė turi daugiau šansų ištekėti.

Vyras dažnai rekalauja, kad žmona priklausytų jam ne tik gyvam esant, bet ir jam mirus. Pomirtinis gyvenimas yra beveik universalis dėsnys. Pagal laukinių žmonių supratimą tasai gyvenimas esąs panašus į šio pasaulio gyvenimą; o kadangi žmogui ten reikią to, ko čia, tai jo nuosavybės dalis tu-

rinti būti palaidota drauge su juo. Daugelio tautų tarpe žmona laikoma jos vyro nuosavybe, dėl to tos tautos neleidžia žmonai likti šiame pasauly, mirus jos vyrui. Užtat, kai kur, vyrui mirus, jo mylimoji žmona būdavo žudoma; kai kur sudeginama drauge su vyro kūnu, kai kur laidojama su vyru drauge. Pagal senovės indų—germanų įprotį žmona mirdavo drauge su vyru. Azijos Indijoje našlės būdavo deginamos ant laužo. Totorių viena žmona ir gi turėdavo mirti su vyru. Prieaustralio salose būdavo daroma tas pat. Ten, kur reikalavimai būdavo netoki griežti, našlėms vis gi būdavo dedamos tam tikros pareigos; antai, kai kur mirusio vyro tėvai versdavo našlę atsigulti ant laužo šalia vyro lavono ir gulėti kol neužkurs laužo ir kol ji galės kęsti karštį; kai vyro lavonas būdavo sudegintas, našlė turėdavo susemti pelenus, įsidėti į dėžę ir tą dėžę nešiotis dvejus arba trejus metus, o per tą laiką jai neleidžiama tekėti. Kai kur našlė arba našlės turėdavo būti prie vyro lavono visus metus ginti lavoną nuo žvėrių; ištekėti, šukuotis, dėvėti brangenybes ir puoštis joms būdavo leidžiama tada, kada vyro lavono likdavo tik kaulai. Kitur našlės turėdavo būti užsidariusios šešiems mėnesiams kambary, kuriame būdavo pašarvotas jų vyras. Kai kur našlė turėdavo nešti maistą ant vyro kapo per metus; metams pasibaigus, ji pasiimdavo vyro kaulus, parsinešdavo namo ir saugodavo dar metus, paskum dėdavo kaulus ant savo pirkios stogo ir tik tada jai leidžiama būdavo tekėti. Daugely šalių našlėms draudžiama būdavo tekėti, nes antroji vedyba būdavo laikoma įžeidimu buvusio vyro. Taip žiūrėjo į tą dalyką senovės graikai ir romėnai. Pirmieji krikščionys smarkiai peikdavo antrą vedybą tiek vyrų, tiek moterų, bet Paulius apaštalas aiškiai pasakė, kad jaunos našlės turi ištekėti, o iš tikrųjų antroji vedyba buvo peikiama; matyt dėl to stačiatikių popai ir neveda kitos žmonos. Kur kas dažniau draudimas našlei tekėti antrą kartą būdavo aprėžtas tam tikru laikotarpiu — vieneriais, dvejais, trejais, ketveriais metais. Kai kur vesti žmoną būdavo draudžiama ir našliams.

Šitie paveikslai rodo, kaip giliai buvo įleidusi šaknis nuomonė, kad moteris priklauso tik vienam vyrui. Laukiniai žmonės mano mirusį galint atsikelti, kad jis kankintų gyvus žmones. Vyras, kad ir miręs, galįs nubausti savo neištikimą žmoną.

Sako, kai kurių tautų vyrai nesą pavydūs, nes jie siūlo savo žmonas svetimšaliams ir savo draugams. Bet pavydą ir meilę laukinis žmogus gal supranta kitaip negu civilizacijos žmogus, nes žmoną jis laiko savo nuosavybe, kurios negali liesti kitas be jo sutikimo arba leidimo; antai Naujojo Uelso (Australijoj) gyventojai duodą vieną iš savo žmonų savo draugui, o vis gi jie esą labai pavydūs ir keršija kiekvienam, kas pats kimba prie jų žmonos.

Tarpais laukinis duoda savo žmoną už atlyginimą; bet ir čia lankytojai svetimų šalių mato aukštesnės civilizacijos žmonių įtaką, kuri įsigalėdama keičia laukinių įpročius ir jausmus.

Galima esą manyti, sako E. Westermarkas, jog pavydas — tasai naturalus žmogaus jausmas — yra aprėžtas kai kuriomis sąlygomis, dėl kurių iškilo reikalas ir noras, kad vyras dalytųsi savo žmona su kitu vyru ir kad dėl to įsigyvendino daugely šalių poliandrija. Bet, E. Westermarkas įrodinėja, jog poliandrija yra kilusi daugiausia dėl stokos moterų ir ji esanti paprastai broliškumo santykių išreiškimas: vyresnysis brolis šeimoje vesdavęs pirmas ir leisdavęs savo jaunesniesiems broliams naudotis jo žmona, nes, kitaip, jie turėtų gyventi viengungiais. Dėl to, Mak-Lennano nuomone poliandrijos nieku būdu negalima laikyti pakeistų netvarkomų vyrų ir moterų santykių tobulesne sistema, nes poliandrija esanti kilusi dėl tokių priežasčių, kurios niekados negalinčios paversti jos komunizmu žmonų. Be to, galima įrodyti, kad laukinių žmonių tautos biaurisi poliandrija.

Buvo reiškiama nuomonė, kad linkimas žmonių į visuomeninio gyvenimo pusę padaręs netvarkomus vyrų ir moterų santykius reikalingus, nes tos pačios grupės žmonės turėję arba pyktis dėl moterų ir skirstytis, arba laikytis netvarkomų vyrų ir moterų santykių. Bet sunku suprasti, kodėl tautos santvarka senovės amžiais galėjo kliudyti vyrui turėti žmoną tik sau, jei dabar laukinis žmogus nesutinka tokių kliūčių. Pirmykščių žmonių santykiai buvo paremti jėga, dėlto negalima tikėt, kad stipresni žmonės, kuriems pasisekdavo gauti gražesnė moteris, geru noru dalytųsi ja su silpnesniais vyrais. Laukinių žmonių gyvenimas rodo, kad beveik kiekvienas subrendęs vyras gali turėti žmoną tik sau, o dėl to dar mažiau pagrindo manyti

komunizmą žmonų kitados buvus. E. Westermarko nuomone, kai kurių tautų tarpe vyrų ir moterų santykiai, gal, panešėjo į netvarkomus santykius, bet negalima esą įrodyt netvarkomus vyrų ir moterų santykius buvus žmonių socialės istorijos stadija, dėl to hipotezė apie tuos santykius neturinti nei realaus, nei moksliško pagrindo.

3) A. G e m e l l i. A. Džemelli puola materijalistų - evoliucijonistų teoriją ir savo priekaištus tai teorijai daugely vietų remia E. Westermarko nuomone. Jis sako, kad toji teorija buvo iškelta socialistų — labiausia Vokietijoje. Tuomet buvo manoma mokslą jau radus žmonių gyvenimo tikslą ir prasmę. Toksai 19 amžiaus protavimas buvęs gamtos mokslų pažangos padarinys. Imant evoliucijos teoriją iš gamtos mokslų srities, buvo aiškinami vici gamtos ir žmonių gyvenimo įvykiai ir santvarka. Kai materializmo teorija pasiekė aukščiausį laipsnį, tai jos šalininkai, nežiūrėdami, kad vėliau toli buvo nueita ir kad toj teorijoj daug kas buvo pakeista, vis gi nenustojo tikėję jai; antai, Fr. Engelso knyga iš naujo buvo išleista 1919 metais ir joje nieko nepakeista, ir Bebelio knygos nesenai išleista Vokietijoj 150.000 ekzempliorių, ir gi nieko joje nepakeitus.

A. Džemelli sako, jog dabar joks mokslininkas ir kultūringas žmogus nepriima prasto žiauraus materializmo mokslo jo klasinėje formoje; tasai mokslas laikąsis tradicija socializmo šalininkų tarpe, nes socializmui reikią trumpos filosofijos ir prieinamo miniai mokslo; kas nepriima to mokslo, tas laikomas atsilikėliu mokslo atžvilgiu.

Materialistinio evoliucijonizmo pagrindais A. Džemelli nuomone neleistina statyti filosofijos sistemos viso pasaulio įvykiams, tarp kitko moralio ir socialio pobūdžio įvykiams aiškinti, nes tie pagrindai taikintini tik gyvulių ir augalų gyvenimo sritims, kuriose jie buvo patikrinti, ir neleistina dėl to, kad jie traukia visa ką prie medžiagos ir evoliucijos nuostatus varančios jėgos. Užtat A. Džemeli sako, kad socialio gyvenimo santvarkos pradžią studijuojant, reikia remtis tik faktais ir istoriniu kultūriniu metodu, kurį jis apibrėžia šitaip: mes maža težinome apie pirmykščių žmonių įpročius, jų būdą ir tikybą; archeologija ir gi maža tų žinių mums suteikia. Dėl to turime nepamiršti, kad žmonijos evoliucija ėjo ne vienu keliu visame

pasauly; dar dabar tebėr tautų, kurios gyvenimo aplinkybėmis, įpročiais ir tikyba atvaizduoja pirmykščius žmones. Be to, čia daug padeda etnologijos mokslas ir įvairių laukinių tautų psichologija. Pasiremdami šita renkama medžiaga, galime spręsti, kokie buvo pirmykščių žmonių įpročiai ir būdas. O pagal materialistų teorijos pagrindus renkama viskas, kas yra žema, kas yra žiauru, kas daroma instinktu ir visa tat laikoma buvus žmonių istorijos pradžioje; dėl to mūsų laikų laukiniai žmonės atvaizduoją pirmykščius žmones juo labiau, juo jų įpročiai ir būdas žiauresni ir žemesni, juo daugiau jų būklė panaši į gyvulių būklę, juo daugiau jų tarpe pastebima biaurumo, jėgos vartojimo, keistumo.

Toks metodas nėra moksliškas ir jis turėjo užleisti vietą istoriniam metodui, kurio tikslas yra rinkti faktus, paskum juos tvarkyti ir sistematizuoti. Šito metodo taikymu esą įrodyta, jog mes negalime laikyti mūsų laikų laukinių žmonių atvaizduotojais pirmųjų žemės gyventojų; kaip tik, nemaža laukinių tautų, jei lyginsime jas su pirmykščiais žmonėmis, turi išsigimimo ir degradacijos žymių. Dėl to, reikia žiūrėti, ar laukinių tautų tarpe nėra tokių, kurios savo antropologiniais ir etnologiniais ypatumais galėtų būti laikomos tikrai pirmykštėmis tautomis.

A. Džemelli žodžiais antropologija ir etnologija įrodžiusios, kad pigmėjų tautos yra pirmykštės, ir dėl to tos tautos reikią studijuoti. A. Džemelli ir rašo apie tas tautas, kad galėtų išspręsti klausimą, kaip buvo sutvarkyta pirmykščių žmonių šeima.

Bet pirmiausia jis dėsto evoliucijonistų—materialistų teoriją apie šeimos kilimą, kritikuoja evoliucijonistų tyrinėjamąjį metodą, kritikuoja Morgano giminystės teoriją, kalba apie vedybą grupėmis ir apie matriarchato teoriją.

Apie evoliucijonistų teoriją jau buvo kalbėta, dėl to nėra reikalo dėstyti jos esmė.

Išsitardamas prieš evoliucijonistų tyrinėjamąjį metodą, A. Džemelli sako, kad jau Mak-Lennanas pavadino Morgano veikalą apie pirmykštės šeimos santvarką antimokslišku ir Morgano hipotezę laukinio žmogaus svajojimu. Tik pats Mak-Lennanas manė pirmykštės šeimos santvarka buvus poliandriją ir matriarchatą. Ir Mak-Lennano ir Morgano teorijas smar-

kiai sukritikavo G. Westermarkas ir Štarkė. Bet smarkiausią smūgį evoliucijonistų teorijai sudavę etnologai, kurie vadovavosi istoriniu metodu. Tą metodą ėmė taikyti mokslininkai Fr. Grėbneris ir B. Ankermanas — Berlyno muziejaus vedėjo padėjėjai. Tyrinėdami Okeanijos ir Afrikos tautų gyvenimą, jie įrodė evoliucijonistų metodo šalininkus etnologijos srity nesugebėjus duoti jokių vaisių; jų nuomone reikėjo pradėti civilizacijos padarinių tyrinėjimai objektyviu istoriniu būdu. Prie minėtų mokslininkų darbo prisidėjo ir kiti įvairių šalių mokslininkai, kurie, kaip sako A. Džemelli, stengiasi atstatyti trobesį, evoliucijonizmo šalininkų pastatytą aprioriniu metodu. Pirmesnieji etnologai tyrinėję tautų įpročius vartojamu gamtininkų būdu: kaip kad gamtos moksle randamas įvykių kylimo nuolatumas ir tvirtas priežasčių ir padarinių sąryšis, leidžiantis atrasti reguliuojančius pasaulį nuostatus, taip tikėta rasti ir žmonių įpročių, jų tikybų, jų kylimo, jų plėtimosi ir k. k. nuostatus, dėl to norėta pasaulio tautų istorijai taikyti gamtos įvykių priežasčių nuostatai. Istorinės kultūrinės linkmės šalininkai įrodė tokią viltį tuščią esant, nes kad ir yra bendrieji žmonių psichikos veikimui taikytini nuostatai, vis gi žmonės veikia laisvės srity, ir dėl to, jei kuris faktas būna patikrintas vieną kartą, tai neturime teisės daryti išvados, kad tasai faktas turi pasikartot, kad ir toms pačioms aplinkybėms esant. Gyvenime žmogaus ypatumai apsireiškia visiškai aiškiai: pagrindinį žmogaus psichikos ypatumą sudaro žmogaus veiksmai kaipo geros valios padariniai. Jei bandysime apibrėžti, kokie įvairūs yra įrankiai, ginklai, dainos, tikyba, kaip šitie dalykai progresuoja, kaip jie nyksta, tai galėsime nupiešti apytikrią jų progreso eigą; bet nupiešti tikrą vaizdą, kaip tat galima padaryti kitose mokslo šakose, yra neįmanomas dalykas. Kalbamojoj srity žmogaus valia yra progreso akstinas; ji sudaro įmanomų progreso linkmių daugiau, negu kiek jų galime patikrinti. Toks galimumų skaičius atrodo begalinis, jei matysime mažą žmonių grupės pasiektą progresą galintį būti sutrumpintą laiko atžvilgiu arba padidintą ploto atžvilgiu žmonių talentu, jų genijum, atskirų žmonių tam tikrais gabumais. Dėl to A. Džemelli nuomone, aišku esą gamtos mokslų metodą negalint būti pritaikytą kalbamojoj srity, kadangi joj negalima esą kalbėti apie gamtos

nuostatus, kad ir plačiausia to žodžio prasme. Tinkamas pirmykščių žmonių gyvenimui tyrinėti metodas esąs istorinis metodas, kuris uoliai įrašo kiekvieną faktą, rišą jį ankstybesnio fakto ir tuo būdu rašo kiekvienos tautos civilizacijos istoriją. Istorinis metodas pirmiausia turi surinkti visa ką, kuo galima apšviesti tautos istoriją, dėl to jis tenka vadinti istoriniu kultūriniu metodu.

Šitam metodui kai kurie mokslininkai ,jų tarpe psichologas G. Wundtas, prikiša, kad priėjusių aukštą civilizacijos laipsnį tautų istoriją iš tikrųjų randama, o pirmykščių tautų istorijos nėra. Pirmuoju atsitikimu randame nepaprastus asmenis, aukštai keliančius progreso darbą; antruoju atsitikimu matome žmones veikiant pagal įgimtus pagrindus, ir čia tik bendrieji žmogaus nenugalimieji nuostatai turį reikšmės. Dėl to pirmykštėms tautoms tyrinėti geriausias metodas esąs psichologinis—etnologinis, nes tuo metodu atrandama, kas yra žmonėms bendra jų santykiuose ir veikimo būde, o tasai bendrumas glūdi jų sielos viduj. Ir dėl to, iš vienos pusės matome turinčias istoriją ir civilizaciją tautas (Geschichtsvölker, Kulturvölker), o iš kitos pusės tautas be istorijos ir civilizacijos, kitaip sakant, tautas, tikrai gyvenančias pagal gamtos nuostatus (Geschichtslosevölker, Naturvölker). Pirmajai tautų rūšiai esąs taikytinas istorinis metodas, kitai rūšiai gamtos mokslų metodas.

A. Džemelli nuomone toks suskirstymas nieku nepagrįstas ir yra atsiradęs tada, kada etnologijos darbo srity laikė viršų apriorinės nuomonės. 19 amžiuje etnologija buvo dirbtinė, nes ji buvo pagrįsta svetimų šalių lankytojų pranešimais, o tie lankytojai negalėjo, kaip reikiant, suprasti necivilizuotų tautų sielos. Tik vėliau, P. Šmidtui išleidus savo darbą „Lyginamojo tikybų mokslo ir lyginamosios sociologijos naujos gairės", atkreiptas dėmesys į misijonierių pranešimų svarbumą, kadangi misijonieriai, ilgai gyvendami laukinių tautų tarpe, turi laiko susipažinti su tų tautų siela. Istorinė kilmė aiškiai įrodė reikalą sunaudoti misijonierių patvirtintas žinias. O apskritai sakant, kiekvienos tautos psichologija turi būti studijuojama skyrium; tik tuo būdu galime suprasti tautos protingų žmonių nepaprastą įtaką ir rašyti necivilizuotų tautų istoriją, pradėdami jų pirmais žingsniais civilizacijos darbe ir stebėda-

mi pasireiškusį kai kurių tautų tarpe progresą. Dėl to tarp vienos ir kitos rūšies tautų nėra nei tikro, nei aprėžtino skirtumo; dabar jau pripažinta ir laukinius žmones turint civilizaciją — mažesnę ar didesnę; jų civilizacijos plėtimasis pareina nuo jų gyvenimo aplinkybių.

Naujausių laikų etnologija į evoliucijonistų metodo vietą stato istorinį kultūrinį metodą, kuris studijuoja kiekvienos tautos psichologiją įvairiose tautos gyvenimo aplinkybėse, nustato kiekvienos žmonių grupės senobiškumą ir tuo būdu taria, kokie buvo pirmykščių žmonių įpročiai ir tikybos įvairiais civilizacijos laikais.

Tyrinėjimais, kaip sako A. Džemelli, nustatyta, kad pirmykščių žmonių istorijos amžiais progresas nėjo nuolat tiesiu keliu: jis ėjo, tartum, straksėdamas, vadinas, sustodavo, tarpais prieidavo aukštą laipsnį, bet grįždavo atgal, kitaip sakant, regresuodavo; ir tatai galime sakyti apie materialę civilizaciją; o kai dėl žmonių moralio gyvenimo ir dėl tikybos, tai daugelis etnologų randa nemaža faktų, rodančių žmonių istorijos pradžioje buvus tikrą regresą. Po altruizmo, kilnių jausmų, monogamijos, monoteizmo laikotarpių eidavo ir ilgai tęsdavosi laikai, kada viešpataudavo žemi ir biaurūs instinktai; laukiniai žmonės būdavo tokie, kokius atvaizduoja lankytojai svetimų šalių, būtent, žiaurūs, vagys, įsigyvendinę biaurias tikybas, apeigas ir baisius prietarus, nedorovingi, poligamistai, politeistai. Tokie dalykai reikią turėti galvoje norint žinoti, kaip buvo tvarkoma pirmykštė šeima.

Išdėstęs minėtąsias bendras pastabas, A. Džemelli toliau kritikuoja evoliucijonistų metodo šalininkų pasiektus, tyrinėjant pirmykštės šeimos santvarką, rezultatus ir kalbą apie Morgano kraujo giminystės teoriją, vedybos grupėmis teoriją ir matriachato teoriją.

Kai dėl kraujo giminystės teorijos, tai dar Darvinas yra pastebėjęs, kad vadinimas dėdės ir tėvo tuo pačiu žodžiu nieku būdu nerodąs nei vaiko nežinojus savo tėvo, nei netvarkomus vyrų ir moterų santykius viešpatavus tautoje; motina irgi vadinama tuo pačiu žodžiu, kaip kad ir teta. Vėl gi jau senai manoma giminystės sistemos vardus neišreiškiant kraujo giminystės. Nustatyta, tuos vardus buvus duota pradžioje dėl skirtumo amžių, kad galima būtų pažymėti įvairūs gyvenimo

laikotarpiai. Tasai amžiaus skirtumas turi didelio svarbumo pirmykščiams žmonėms, nes juo vienu būdavo nustatomas skirtumas tarp tautos narių pagarbos atžvilgiu; dėl to tėvas ir dėdė — abu vadinami žodžiu, išreiškiančiu pagarbą, kuri buvo teikiama seniams ir vyresniesiems; taipo gi, kai kur tasai žodis reiškia šeimininką. Tikri ir netikri broliai vadinami tuo pačiu žodžiu, kaip tinka vadinti draugus ir to pačio amžiaus žmones; broliai ir vyresniosios seserys vadinami atskirais žodžiais; maži vaikai ir jų maži pusbroliai vadinami vienu žodžiu. Tėvams vadinti aprėžta tų žodžių prasme pirmykščių žmonių vartojami tam tikri žodžiai, bet tie žodžiai nėra vėlybesnės kilmės, kaip kad mano netvarkomų vyrų ir moterų santykių teorijos šalininkai.

A. Džemelli, pasiremdamas Andamanų tautų šeimos santvarka, sako, kad tų tautų tarpe nerandama nieko, kas galėtų paremti Morgano teoriją: tose tautose nėra dalinimo į grupes vedybos atžvilgiu, o šitas dalykas išreiškia priešingumą vedybos grupėmis teorijai; monogamija ir patikėjimas susituokusiųjų vieno kitu ten yra įsigyvendinęs kuo aiškiausia ir nėra pagrindo manyti pradžioje buvus kitaip; pagalios, tos tautos tėvams ir vaikams vadinti turi atskirus tam tikrus žodžius, vadinas, vaikai gerai žino savo tėvą ir motiną; pagal tuos žodžius tėvai vadinami gimdytojais, o vaikai pagimdytais; tais žodžiais vaikai nevadina savo įsūnytojų. Šitas dalykas ir gi silpnina Morgano teoriją. Vėliau tyrinėjimais įrodyta, Morgano giminystės sistemą toli gražu nebuvus išsiplatinusią visur; be to semitų ir arijų tautų tarpe nerandama tos sistemos pėdsakų. Toliau, įrodyta, kad giminystės sistemos žodžiai, imant juos pagal jų išvidinę reikšmę, o tuo būdu jų kilmę, nerodą žmogaus amžiaus laikotarpių. A. Džemelli, kaip kad ir E. Westermarkas, ima žodžius „tėvas“ ir „motina“, kuriais vadinami „dėdė“ ir „teta“ ir sako, jog šitų žodžių šaknys esančios ne kas kita, kaip mažų vaikų tariamieji balsai, vėliau suaugusių žmonių pasisavintieji. Šaknys trumpos „pa, ap, ta, at“ ir padvigubintos „papa“, appa, tata, atta“ buvo vartojamos vadinti tėvui, o šaknys „ma, am, na, an“ (mamma, amma, nana, anna) vadinti motinai. Psichologas Wundtas tvirtina, kad nė viena iš vartotų vadinti tėvui arba motinai šaknų neapima nei senio, nei senelio, nei globėjo, nei kito asmens, o kad jos yra

mažo vaiko balsai, leidžiamieji emocijos pargindu; dėl to tie balsai galėjo būti kreipiami tik į nedaugelį asmenų, o ne į grupes ir ne į visus suaugusius tautos žmones, nes, kitaip, vaikas netektų įtemptos emocijos. Tikrumoje, sako Wundtas, vaikas taria pirmuosius žodžius savo aplinkumos žmonėms ir daiktams vadinti ir, žinoma, pirmiausia kreipiasi į savo tėvą ir motiną; tie žodžiai ir padaryti iš pirmųjų atskirų balsų; ir suprantama, vaikui nerūpi jokia klasifikacija. Vėliau tų žodžių prasmė buvo ištęsta ir pradėjo apiminėti ir asmenis už šeimos sienų. Prancūzų mažų vaikų žodžiai „papa“ ir „maman“ apima visus abiejų lyčių asmenis, vaikų mylimus ir sudarančius aplinkumą šeimoje. Tas pat galima sakyt ir apie kitus giminaičius.

Nurodoma, kad kai kurių tautų kalbose vartojami tie patys žodžiai vadinti ištekėjusiai moteriai ir mergaitei. Bet dėl šito fakto negalima daryti išvadų, tas tautas nežinojus vedybos; antai, graikai neturėjo žodžio „vedyba“, bet ir be to žodžio vedyba buvo; kaip sako misijonieriai, tas pat buvo ir Kalifornijos indėnų tarpe; prancūzai turi tik žodį „home“, o atitinkamo žodžio moteriai vadinti neturi; taipos gi tėvus jie vadina „parents“, o šituo žodžiu vadinami ir visi giminaičiai, kilę iš vieno protėvio. Bet sąvokos „moteris“, „tėvai“, „giminaičiai“ atskiriamos.

Minėti faktai, A. Džemelli nuomone, rodo, kad Morgano giminystės sistemos lingvistinis papgrindas neturi moksliškos vertės.

Morgano teorija remiama daugelių kitų argumentų: nurodoma daug įpročių, laikomų pirmykščių tautų ištvirkimo pėdsakais. Į tuos priekaištus A. Džemelli atsako, kad tikrai pirmykščių, vadinas, seniausių tautų įpročiai labai skyrėsi vieni nuo kitų; o svarbiausias dalykas esąs tas, kad, civilizacijai augant, moralės sritis krinta, kaip tat rodo graikų, romėnų, istoriko Tacito išgirtų germanų istorija; tuo keliu, be abejo, ėjo ir pirmykštės tautos, dėl to ir jų tarpe pastebimas ištvirkimas.

A. Džemelli žodžiais pirmykščių žmonių ordos netvarkomais vyrų ir moterų santykiais esąs gryno apriorinio įsivaizdavimo padarinys, iškeltas dėl reikalo pateisint evoliucijonistų teoriją: jei ir yra evoliucijonistų teorijos šalininkų minimos tokios tautos, tai jos priėjo socialį ir moralį regresą.

A. Džemelli nepripažįsta buvimo vedybų grupėmis, kadangi pagal evoliucijonistų teoriją tokios vedybos esą kilusios iš netvarkomų vyrų ir moterų santykių. Savo nuomonę A. Džemeli remia anglo M. W. Thomas, psichologo Wundto, vokiečių Hestermanno ir Strattmanno ir E. Westermarko nuomonėmis ir evoliucijonistų teorijai prikiša ją nepasistengus nustatyti, ar jos aprašomieji faktai yra seni ir ar pirmykščių tautų istorija ėjo evoliucijonistų teorijos nurodomąja linija. A. Džemelli nepripažįsta matriarchato teorijos ir sako, kad yra tautų, kurių moterys turi beveik lygias su vyrais teises, bet nerasta tautos, kurios moterys būtų turėjusios valdžią savo rankose arba būtų turėjusios daugiau teisių negu vyrai. Jei kai kuriose tautose vaikai būdavo vadinami motinos, o ne tėvo vardu ir jei jie paveldėdavo turtą ir socialę būklę tik motinos linija, tai tatai nereiškia, kad tėvo teisės nepripažįstamos: yra ir buvo tautų, kur tėvas, ir kalbamoms aplinkybėms esant, būdavo šeimos galva. Be to, matriarchato teorijos šalininkai prieštarauja patys sau: jie sako, senovėje viešpatavusi stipresniojo galia, žmonės buvę žiaurūs, vadavosi instiktu ir jėga; tad neįmanoma, kaip silpnesnės už vyrus moterys, ypačiai kai jos būdavo nesčios, kai turėdavo penėti ir auklėti vaikus, kaip tos moterys įstengė paimti galią į savo rankas ir nustumti vyrus į užpakalį.

Kai dėl matriarchato kylimo priežasties, tai mokslininkų nuomonės skiriasi vienos nuo kitų. A. Džemelli laiko pagrindine nuomonę E. Westermarko nuomonę, pagal kurią giminystė eidavo motinos linija dėl to, kad vyrai galėdavo turėti po kelias moteris, gyvenusias kiekviena atskirai, ir kad tik motinų vardais būdavo atskiriami vieni nuo kitų vieno tėvo vaikai. Be šitos priežasties galėjo būti ir kiti sumetimai laikytis giminystės motinos linija, antai, atskirų šeimų santykiai su tautele, pirkimas žmonų, mažų ir silpnų tautelių noras sustiprėti vedybomis. Kad vadinimas vaikų motinos vardu nėra netvarkomų vyrų ir moterų santykių padarinys, rodo ir pavydumo jausmas, kuris turi didelės reikšmės ir žmonių gyvenime ir gyvenančių poromis — kad ir laikinai — gyvulių tarpe, kaip antai, bezdžionės—gorillos ir šimpanzė.

Prieš pradėdamas kalbėti apie pirmykštės šeimos san-

tvarką A. Džemelli pirmiausia stato klausimą, kurios pasaulio tautos yra seniausios?

Atsakydamas į šitą klausimą, A. Džemelli pastebi, kad ilga eilė tūkstančių metų sunaikino pėdsakus, pagal kuriuos mes galėtume aprašyti pirmąjį civilizacijos laipsnį, o dėl to mes turį kreipti į etnologijos mokslą ir pažiūrėti, ar nėra atvaizduojančių pirmykščius amžius tautų, kilusių tiesiogine linija iš pirmųjų žemės gyventojų. Savo tyrinėjimą mes turį remti faktais ir taikyti naują metodą, o ne evoliucijonistų metodą. Tokiu nauju būdu A. Džemelli laiko P. Šmidto metodą (išdėstytą jo apžvalgoj „Antropos"). Šmidtas renka rezultatus misijonierių tyrinėjimų, darytų moksliškai. To metodo tikslas yra pirmiausia padidinti tyrinėjimų skaičių necivilizuotų tautų gyvenimo smulkmenomis, specialiai kalbos ir materialės civilizacijos srity, paskum, pasiremiant surastais rezultatais, nustatyti palaipsniui įvairių civilizacijos etapų eilę, nepasiduodant savo nepagrįsto nusistatymo įtakai. Tokiu būdu Šmidtas nori surasti, kokia yra buvusi evoliucijos linija, ir konstatuoja tą liniją buvus toli nuo evoliucijonistų teorijos apriorinių sumetimų. Daryti tuo keliu tyrinėjimai rodo, kad civilizacijos pradžia iš tikrųjų susideda iš labai menkų, prastų ir neskaitlingų dalykų jos turinio atžvilgiu, bet protas jau šviečia pirmykščių žmonių smegenyse; žinoma, išminčiai plečiantis, žmonės galėjo pasinaudoti ir civilizuojančiais veiksniais iš šalies, vis gi kiekvienos tautos dvasinės jėgos veikė. A. Džemelli žodžiais mūsų laikų etnologija įrodė, kad po pirmų progreso žingsnių daug tautų išsigimė ypačiai moraliu ir tikybiniu atžvilgiu, o kitų tautų progresas ėjo kreivu keliu. Bet tikrai pirmykštės tautos esančios panašios į vaikus; jų tarpe nesą išsigimimo žymių, kvailumo, keistumo, moralio ir tikybinio regreso. Šitie didieji bendrieji žmonių gyvenimo pradžios bruožai, kaip sako Šmidtas, pastebimi pigmėjų tautų tarpe; tų tautų žmonės yra žemo ūgio; pagal naujausius tyrinėjimus tos tautos priklausančios seniausioms pasaulio tautoms, kurias mes žinome.

Kad senovės priešistoriniais amžiais būta pigmėjų tautų, įtikinanti eilė tyrinėjimų: antai, iš priešistorinių laikų kapų iškasta pigmėjų griaučių Šveicarijoj, Prancūzijoj, Sibire. Antropologų nuomone pigmėjai ir panašių į juos pigmoydų tautos

esančios seniausios pasauly. Žinoma, laikas ir juos veikė, vis gi jie daugeliu atžvilgių stovi arti pirmų pasaulio žmonių.

Dėl to A. Džemelli aprašo pigmėjų ir pigmoydų ypatumus, būdą, šeimos santvarką ir ten mato pirmykščių žmonių šeimos santvarką. Pigmėjai yra žemo ūgio, mažai išssiplėtusiu kaušu, garbiniuotais plaukais. Spėjama, jie yra kilę iš Azijos. Daugiau nieko tikra apie juos pasakyti negalima. Seniausia pigmėjų tauta gyvena centrinėje Afrikoje. Tos tautos kai kurios giminės persikėlė į rytus (Azijos pigmėjai) ir į pietus (bošimanai). Pigmėjų tautų tarpe laikomi vidurinės Afrikos negrilai, Andamano salų (Bengalijos sąsiaurio) gyventojai, Malakkos salos semangai, Filipinų salų negritosai. Kai kurie mokslininkai laiko pigmėjus išsigimėliais (Šmidtas, Švalbė). Bet šita nuomonė nesanti teisinga, nes pigmėjų kaušo formos ypatumai sako kita. Kitų mokslininkų nuomone (Kollmann) aukšto ūgio žmonės esą kilę iš žemo ūgio žmonių; bet šitai nuomonei paremti nėra faktų. Etnologijos atžvilgiu pigmėjams reikią pripažinti kylimo senumas, nes sulig savo įpročiais jie atitinką žmonių kūdikystės amžius. Toks etnologinių ir antropologinių tyrinėjimų rezultatų sutapimas turįs didelės reikšmės. Tų tautų gyvenimo etnologinis tyrinėjimas leidžia išsitarti, ar pirmykštis žmogus buvo daugiau gyvulys negu žmogus, ar jis visiškai neturėjo taurų ir kilnių jausmų, dar gi papraščiausių pagrindinių.

Kyla klausimas, ar pigmėjai yra seniausi gyventojai pagal etnologijos duomenis? Kai dėl socialio gyvenimo, tai pigmėjai užimą žemiausią civilizacijos laipsnį, bet jų gyvenime nematyti regreso žymių, pastebimų kitų tautų tarpe, kaip antai, keistų priešingų dorovei ir kvailų įpročių ir tikybų, surištos su nedorovingais ir barbariškais dievais mitologijos, begėdiškų šokių, ėdimo žmonių, jėgos vartojimo, žiaurumo. Bešališki tyrinėjimai saką, kad tautos tokiais ypatumais nėra pirmykštės, o yra išsigimusios, regresavusios. O pigmėjų įpročiai, būdas, tikyba, apeigos yra praščiausi ir turi gryniausių kūdikystės ir atvirumo ypatumų. Jų materialė civilizacija ir gi yra primityviausia, jų įrankiai ir indai prasčiausi; ir tatai pareina ne nuo to, kad pigmėjams trūko išminties, o nuo to, kad jiems trūksta tvirtos valios: jie patenkinti tuo, ką turi ir ką duoda jiems gamta, jie nieko neieško ir ramiai gyvena gamtos aplinkybėse;

jie nedirba žemės, neaugina gyvulių, nestato sau trobelės, minta medžioklės laimikiu ir augančiais miškuose augalais, gyvena urvuose arba po medžiais; apsisaugoti nuo lietaus, šalčio ir karščio naudojasi medžių lapais; jie neturi ginklų gintis arba pulti, bet patys, matyt, yra sugalvoję ir padarę lanką ir ješmą. Kai kurios pigmėjų tautelės nemoka išgauti ugnies, kitos išgauna ugnį, trindamos du šmotu medžio vieną į kitą. Jie nevartoja jokio metalo ir nesinaudoja akmenimis, kuriais kitų žmonių naudotasi jau seniausiais amžiais. Savo įrankius pigmėjai daro iš medžio ir kaulo. Kai dėl meno srities, tai pigmėjai ir gi užima žemiausią vietą: jie neturi jokio muzikos instrumento, dar gi, ir būbno, nemoka šokti, neturi supratimą apie prasčiausius pagrąžinimus iš medžio ir apie prasčiausią paišybą, kurią šiek tiek vartoja tik bušimanai ir semangų tautelės. Skaičiuoti sugeba lig penkių, o kiti tik lig dviejų.

Vis dėl to nereikią manyti, kad pigmėjai stovi arti gyvulių. Pigmėjų psichinė sritis išplėsta; jų mintys surištos viena su kita; jie jaučia efektus, turi energijos; jų elgesys paremtas padoriais sumetimais. Dėl to pigmėjaus mintis turi savyje logiškumo ir stengiasi rasti priežastis; antai, ir jų indai, kad ir prasti, vis gi padaryti turint galvoj, kaip jie reikia užbaigti; be to, pigmėjai, matyt, patys sugebėjo pasidaryti sau lanką ir ješmą. Gyvenantieji Afrikos centre pigmėjai yra pasisavinę savo kaimynų kalbą, o kiti turi savo kalbą, kuria išreiškia savo bendrąsias sąvokas, nuomones ir k. k. Pigmėjų tarpe nepastebima tarpusavio kovų, nesuvaržyto laukinių žmonių gyvenimo, barnių, sužeidimų, nukovimų. Pigmėjai negaudo žmonių, nežino įpročio aukoti žmones, nelaiko vergų, trumpai sakant, nedaro, kas dažnai daroma laukinių žmonių ir kas laikoma įrodymu tų žmonių senoviškumo ir jų giminystės su gyvuliais. Pigmėjai nėra ištvirkėliai; jie nedaro slaptų orgijų, kitur leidžiamų per šventes naktimis, nerengia naktimis šokių, kaip kad daro kai kurie laukiniai žmonės. Gėdą jie gerai žino; moterys visada apsivilkusios, vyrai ir gi dažnai apsvilkę. Dauguma pigmėjų atskiria pikta nuo gera ir žino altruizmą, kuris apsireikškia aprūpinimu atskirų asmenų gerovės daiktais. Jie deda vaikams pareigą padėti seniams, silpniems, našlėms ir našlaičiams, laikytis mandagumo ir vaišingumo. Pigmėjai žino nuosavybę ir gerbia ją tiek, kad jų tarpe nėra vagysčių ir plė-

šimų. Jie myli teisybę ir saugoja garbingumą santykiuose su kitais.

Pigmėjai tiki aukščiausią būtybę, kuri vadinama tarpais: „tasai, kuris griausti", tarpais „dangus", tarpais „viešpatis", tarpais „mūsų tėvas". Toji būtybė gyvenanti danguje, o ne žemėje; pigmėjai nenurodo jos tam tikros gyvenamosios vietos: ji yra visur esanti, bet ne visada įsivaizduojama dvasios pavidale; semangų tautelė laiko ją ugnimi; pagal kitų tautelių manymą ji valgo, geria ir miega, o pagal kai kurių tautelių manymą ji turi žmoną ir vaikus, bet pastaroji nuomonė yra paimta iš vėlesniosios mitologijos, kuri iškreipė pirmykštį manymą. Visų pigmėjų nuomone aukščiausioji būtybė atsirado pirma visa ko ir yra begalinė. Ji siunčia ligas ir mirtį, dažnai kaipo bausmę už padarytas kaltes; ji leidžia žmonių moralio gyvenimo taisykles ir mokina žmones. Kai kurios pigmėjų tautelės laiko ją visa ką žinančia, dargi slaptas mintis. Ji niekados nesinaudoja savo galybe piktiems darbams daryti; ji ne pataikauja nedoroviingiems darbams, vagystėms, žudymams ir neįsako tokių darbų daryti; ji nepajuokia žmonių, trumpai sakant, jos jausmai nėra žemi ir biaurūs. Toks gerbimas ir pripažinimas aukščiausios būtybės autoriteto apsireiškia saugojimu moralių dėsnių ir elgesio taisyklių. Gerbimas aukščiausios būtybės pigmėjų išreiškiamas prasčiausio turinio maldomis, kalbamomis tada ir taip, kada ir kaip jiems įkvėpia atsitikimai. Pigmėjų malda panėši į laisvą kalbą, susidedančią iš nayvių žodžių, tariamų neiškilmingai, bet išreiškiančių senoviškumą, vaikiškumą ir atvirumą. Be maldos, pigmėjai turi ir kitą kulto formą, būtent, deda aukas iš pirmųjų žemės vaisių, pirmojo medžioklės lobio ir girinių vaisių. Tos aukos dedamos ne mirusiems valgyti, o aukščiausiai būtybei, kaipo pasaulio viešpačiui pagerbti. Pigmėjų tikyba, kad ir nayvi ir vaikiška, daug kuo pralenkia kitų jaunesnių tautų tikybą.

Kaip sako A. Džemelli, etnologijos tyrinėjimai patvirtiną antropologijos tyrinėjimų rezultatus; būtent, kad pigmėjai yra seniausi pasaulio žmonės, kad jie kitados buvo skaitlingesni ir kad jie gyveno aplink pusiaują. Yra dar ir kitos tautelės panašiais į pigmėjų įpročiais, dorove ir tikyba, antai Weddai, Senojai, Toalai, pietų - rytų Australijos gyventojai.

Pasiremdamas naujausiais etnologijos tyrinėjimais, A. Džemelli sako, kad žmonių istorija rodo apčiuopiamą progresą kovoje su gamta, materialėje gyvenimo srity, socialiame gyvenime, o žmogaus dvasinėje srityje, jo moralių ir tikybinių jausmų srity per tam tikrą laiką civilizacijos pradžioje istorija rodo regresą, jei lyginsime tą laiką su pačiais pirmykščiais amžiais. Tasai regresas sunkiai atsiliepęs šeimos gyvenime ir tikyboje ir tik šeimos sutvarkymas ir tikyba galėję jį sustabdyti. A. Džemelli žodžiais šeima rodanti aiškų regreso pavyzdį. Žmonių gyvenimo pradžioje — tikrai pirmykščių žmonių tarpe — šeima buvusi įkurta monogamijos pagrindais, kaip tat rodo pirmykščių tautų gyvenimas, antai, pigmėjų, pigmoydų, kai kurių Australijos tautelių. Tų tautų tarpe poligamija nesutinkama; kaip tik tos tautos laikosi griežtai monogamijos; ten šeimų nariai surišti vieni su kitais kilniais ir švariais jausmais ir altruizmu. Dėl to esą suprantama, kodėl pirmykščių žmonių tarpe nematyti pėdsakų pagrobimo arba pardavimo moterų, kaip kad įtikinėja evoliucijonistų teorijos šalininkai; pagrobimas ir pardavimas moterų reiškia jau regresą, nes pirmykščių žmonių tarpe vedyba buvusi paremta meile ir simpatija. Norinčiam vesti žmoną vyrui vienur padeda jo sesuo, kitur tėvas arba dėdė. Tik likusi našlė — moteris turi tekėti už savo mirusio vyro brolio, likęs be vaikų našlys turi teisės vesti savo mirusios žmonos seserį. Kai kur jaunikis duoda savo būsimosios žmonos tėvams dovanų, bet tatai jis daro dėl to, kad įsigytų palankumą žmonos tėvų, o kai kur, kad atlygintų žmonos tėvams nuostolį, išleidžiant iš namų suaugusią dukterį. Kur tasai atlyginimas panėši į pirkimą žmonos, ten pasireiškia kitų jaunesnių tautų įtaka.

Senojų tautos tarpe vestuvių ceremonija yra tokia: susituokę valgo ryžių iš to pačio indo ir vyras savo dešiniosios rankos mažuoju pirštu laiko savo žmonos kairiosios rankos mažąjį pirštą. Veddų tautos tarpe jaunikis pasirenka mergaitę jam patinkančią, stengiasi išgauti jos tėvo sutikimą menkomis dovanomis, antai, medaus puodu ir, gavęs tėvo sutikimą, jis šaukia mergaitę, o anoji eina pasitikti jo, laikydama rankoje jos pačios nupintą virvę; ta virve ji apjuosia jaunikį ir tada juodu darosi vyras ir žmona; vyras būna ap-

sijuosęs ta virve nuolat ir nemeta jos niekados; virvei nutrūkus, žmona turi nupinti naują ir vėl apjuosti vyrą; iš savo pusės vyras duoda savo žmonai pluoštelį plaukų, kurį žmona turi įpinti į savo plaukus ir nešioti visados.

Australijos pietų rytuose tėvai patys parenka žmoną savo vaikui, bet jei mergaitei nepatinka jai parinktasis jaunikis, o patinka kitas, tai ji su tuo kitu paruošia pabėgimą. Juos visada vejasi ir jei jiems pasiseka pabėgti ir pasislėpti ligi tol, kol nepraeis tėvų ir giminaičių pīktumas ir dažniausia, kol negimsta vaikas, tai jie gali grįžti be beimės ir nuo tada jie jau būna vyras ir žmona. Jei jie būna pagauti, kitos moterys plaka mergaitę, o jos vyras turi atlaikyti kovą su mergaitės vyrais - giminaičiais; bet ar jis nugalės ar bus nugalėtas, porelei jau nedaromas nemalonumas. Toks įprotis randamas kai kur ir Australijoj.

Karajų tautos tarpe Brazilijoj jaunikaitis prašo motiną arba kitus mergaitės giminaičius leisti už jo mergaitę ir stengiasi įgyti jų palankumą dovanomis, bet vis gi mergaitė taria paskutinį žodį. Kai kur pigmėjų vestuvių ceremonijose norėta matyti žmonos pagrobimo pėdsakus: antai, gavęs mergaitės tėvų sutikimą jaunikaitis turi pats įvykdyti vestuves; vis gi mergaitei liepiama bėgti į mišką ir ten ją paslepia. Jaunikaitis eina į mišką, ieško mergaitės ir jei mergaitė nori būti atrasta, viskas greit baigiama. Kai kurie tyrinėtojai pastebi, kad pasakytasis įprotis nėra pagrobimo pėdsakas, o yra suteiktas mergaitei laisvės pažymis, nes mergaitė, ir davus tėvams sutikimą, gali sutikti arba atsisakyti tekėt. Mergaitės pabėgimas išreiškia moterišką gėdą; kai kur toji gėda išreiškiama verksmu ir įpročiu uždengti veidą. Kiek pastebėta, neleidžiama jungtis artimiems giminaičiams ir tos pačios tautelės nariams.

A. Džemelli sako, esą aiškiai įrodyta, jog tikrai pirmykščiai žmonės laikęsi monogamijos, ir tvirtina, kad monogamija esanti įgyvendinta be išimties andamanų, semangų, Malakkos salos senojų, Ceilono salos veddų, Celebeso salos toalų tarpe, daugumoje Filippinų salų negritosų ir centrinės Afrikos tautelių tarpe; dažniausia monogamijos laikosi rytų Brazilijos tautelės, pigmoydai ir pietų rytų Australijos tautelės.

Savo pareiškimą A. Džemelli remia pasakytų tautelių tyrinėtojų aprašymais. Jei tų tautelių tarpe randama poligamija, tai ji esanti aukšto ūgio kaimynų ir vėlesnės civilizacijos įtakos padarinys. Kai kur monogamija yra užsilikusi dėl to, kad vyras negali daugiau maitinti kaip vieną žmoną. Ir G. Wundtas pripažino, kad pirmykščiai žmonės laikėsi monogamijos. Be to, ir daugumos pigmėjų tautų mitologija sako, kad tauta yra kilusi iš vieno vyro ir vienos moteries.

Kitas pirmykštės vedybos ypatumas esąs jos tvirtumas, kurio nerandame vėliau. Dėl to pigmėjų, pigmoydų ir rytų--pietų australiečių tarpe meilužis esąs labai retas atsitikimas; už susidėjimą žmonos su kitu vyru skirta mirties bausmė. Persiskyrimų labai maža, ypačiai, kai būna gimęs kūdikis. Žmonos būklė nepanėši į vergės būklę. Vedyba yra laisvo susitarimo ir laisvo noro padarinys ir paremta patikimumu ir vyro ir moteries gyvos galvos. Nesutikimai susituokusiųjų tarpe reti ir baigiasi geruoju.

Išdėstytieji faktai esą patvirtinti daugelio tyrinėtojų.

Pigmėjų, pigmoydų ir pietų - rytų australiečių šeimos tvirtumas pareinąs nuo moteries užimamos šeimoje vietos: žmonos padėtis šeimoje yra lygi vyro padėčiai ir žmona nevaržoma vaidina svarbų vaidmenį, vesdama šeimos ūkį. Pigmėjų ir pigmoydų tautų kaimynai esą pasiekę didelį progresą: jie turi ginklus, tobulesnius įrankius, tikras pirkeles; jų kultūra, jų karai ir medžioklės rodą daug progreso. Bet jie esą žengę atgal moralės kultūros atžvilgiu: antai, daugelio tų kaimynų tarpe žmona neteko lygios su vyru padėties ir turėtos pirmiau laisvės; ji buvo paversta verge, arba gyvuliu, arba daiktu, trumpai sakant, nuosavybe, su kuria leista buvo pasielgti, kaip norint.

Pasakytoji žmonos padėtis pigmėjų, pigmoydų ir rytų--pietų australiečių tarpe paliūdyta irgi daugelio tyrinėtojų.

Kai kurių pigmėjų tautų (andamanų, semangų, vatvasų) mitologijoje moteris turi vietą šalia vyro. Kai kur atliekamos tos pačios apeigos, kai būna subrendęs jaunikaitis ir mergaitė. Ir tokie faktai išreiškia vyrų ir moterų lygybę.

Pigmėjų gyvenimo tyrinėtojai daugiausia gerai atsiliepia apie pigmėjų vyrų ir moterų santykius prieš jiems susituokiant ir santuokos metais: moterys — jautrios gėdos at-

žvilgiu; pigmėjų tarpe nerandama gyvuliškų darbų arba begėdiškų šokių su visokiais iškrypimais iš padorumo kelio. Jungtuvės be tam tikrų apeigų laikomos nusidėjimu; vyras turi vesti moterį, susilaukusią iš jo kūdikį; susižadėjęs su mergaite vyras negali vesti kitos mergaitės. Trumpai sakant, vyrų ir moterų santykiai tvirtai pastatyti ir paremti aukštesniais moraliais pagrindais negu jų kaimynų — aukšto ūgio žmonių. Kai dėl susituokusių, tai reikalaujamas griežtas patikimumas; tatai rodo reti atsitikimai, kad žmona turėtų meilužį; žiaurios bausmės skiriamos meilužiui ir retai pasitaiko susijungusiųjų persiskyrimai, ypač kūdikiui gimus.

Pirmykštės šeimos ypatumas apsireiškia, kaip sako A. Džemelli, dar tuo, kad tėvai rūpinasi savo vaikais. Pigmėjų tautų tyrinėtojai liūdija, kad tėvai pigmėjai ir pigmoydai labai rūpinasi maitinimu, auginimu ir mokymu savo vaikų, o šitas dalykas stiprina šeimos narių santykius. Tėvų meilė vaikams, suprantama, yra įgimta, nes ir gyvuliai rūpinasi savo vaikais ir myli juos, o žmonių tarpe toji meilė turi didžiausios reikšmės ir virsta moralio pobūdžio reikalavimu. Andamanų tarpe žudymas vaikų ir abortų darymas yra nežinomi. Įsūnytais vaikais ten rūpinamasi kaip savais. Jaunieji gerbia senius ir klauso jų, kaip klauso savo tėvų; negalinčius dirbti senius maitina ir jais rūpinasi šeimos nariai. Tas pat pastebėta bošimanų, veddasų, pietų - rytų australiečių, kurnajų, karayas'ų tarpe. Kai kur tėvai bara savo vaikus, bet nemuša jų, mokina vaikus pildyti pareigas prieš senius, nebūti šykščiais, laikytis vaišingumo dėsnių santykiuose su svetimtaučiais. Tuo būdu vaikams įskiepijami kilnūs jausmai. A. Džemelli sutinka, kad pirmykštės tautos buvo ekzogaminės, vadinas, vyrai vesdavo žmonas ne iš savo giminės, o iš svetimos, kai kur iš svetimos šeimos, kai kur iš svetimos tautelės arba apskritai iš svetimos vietos. Šitas dalykas iškėlė kliūtis vedybai; pažymėtina, kad tos kliūtys buvo vienodos pirmykščių tautų tarpe: draudžiama būdavo jungtis vaikams dar gi įsūnytiems su tėvais ir seneliais, broliams su seserimis, netikriems broliams su netikromis seserimis tiek iš tėvo, tiek iš motinos pusės.

A. Džemelli nesutinka su Morgano, Mak-Lennano ir Spenserio aiškinimu ekzogamijos kylimo priežasties. Jis prisideda

prie Westermarko, Darvino, Havelock Elliso ir kitų nuomonės, pagal kurią draudimas jungtis artimiems giminėms turėjo įsigyvendinti dėl to, kad iš mažens drauge augę ir gyvenę artimi giminaičiai patys nenorėdavo jungtis: kasdieniniai giminaičių santykai palengva dildo meilės ir noro jungtis akstiną, nes tie glaudūs santykiai parodo žmogaus ydas ir jo fizinio bei moralio pobūdžio peiktinus ypatumus, o dėl to nyksta pagrindas idealizuoti mylimąjį asmenį. Meilei gi reikią to, kas yra nauja, kas yra nežinoma, kas uždengta paslapties skraiste; štai kas verčią moterį mylėti vyrą. Ir dėl to, kai šeimos būdavo mažos, jose negalėdavo būti stipraus meilės akstino; kaip tik meilė sutikdavo minėtąsias kliūtis. Vėliau tos kliūtys įgijo didelės reikšmės ir virto draudimu jungtis artimiems giminaičiams. Žinoma, pirmykščių tautų ištvirkę kaimynai veikė kitas tautas, o dėl to kai kur galėjo palinkti blogon pusėn ir kitų tautų geri įpročiai.

Darydamas savo išvadą, A. Džemelli sako, kad pirmykštis žmogus atsirado mūsų pasauly kaipo žmogus tikra to žodžio prasme, vadinasi, nebuvo perėjęs jokių stadijų, kuriose jis būtų stovėjęs arti aukštesnios rūšies gyvulių. Evoliucijonistų teorijos šalininkų atvaizduotasis pirmykštis žmogus esąs fantazijos padarinys. Antropologija savo priemonėmis nustatė, kad tikrais pirmykščiais žmonėmis turi būti laikomi pigmėjai ir tuo būdu ji patvirtino etnologijos ir tautų psichologijos išvadas. Dėl to pirmykščių tautų šeimos santvarka buvusi pagrįsta tais pačiais dėsniais kaip pigmėjų tautų šeimos santvarka. Tik vėliau dėl ypatingų sąlygų žmogus neteko kilnių jausmų ir padorių įpročių, nes dažnai būna, kad žmonės išsigimsta moraliu atžvilgiu, vadinasi, iškrypsta iš tiesaus kelio. Dėl to evoliucijonistų teorija negali pasiremti vėliau padarytais mokslo tyrinėjimais; dar daugiau — mokslo tyrinėjimai pakerta tą teoriją.

III. Ar evoliucijonistų - materialistų teorija gali būti taikoma socialiam gyvenimui.

Iššiūrėję evoliucijonistų - materialistų teoriją ir padarytus jai priekaištus, turime pripažinti, kad kritikų suduoti jai dideli smūgiai. Dėl to, neginčydami tos teorijos nuopelnų, mes negalime remti ja savo išvadų štai kodėl: evoliucijos sąvoka biologijos moksle vartojama tam tikra prasme. Taikyti žodį „evoliucija" socialiam gyvenimui galime tik vadindami tautos evoliucija visa, kas įvyksta tautos istorijos eigos amžiais. Bet tautos istorija neina vienu kuriuo keliu, tatai pripažino ir K. Marksas. Netikėti perversmai, karai ir kiti svarbūs nenumatyti atsitikimai gali nukreipti tautos istorijos eigą kitu keliu. Ir tatai būna dėl to, kad visi socialio gyvenimo įvykiai pareina nuo žmogaus psichinio pobūdžio veiksnių. Kovodami su įvairios kilmės sunkumais, žmonės visada galvoja, kuriuo būdu jie galėtų nuveikti tuos sunkumus; čia žmonėms ir tenka griebtis ne evoliucijos diktuojamų priemonių; pavyzdžiui galime imti prancūzų didžiąją revoliuciją, rusų revoliuciją, didįjį 1914 m. karą. Tokie įvykiai pagrįsti žmonių protavimu, jų norais, jausmais, kitaip sakant, psichinio pobūdžio veiksniais. Kad kova ir vyksta per amžius visur, bet jos linkmė ir formos sunku įspėti, nes jos nuolat keičiasi, dėl to taikyti žmonių psichinei sričiai — o su ja ir socialiam gyvenimui — taikytinus tik biologinei sričiai dėsnius mes negalime, nes kitaip, prasilenktume su kasdien mūsų stebimais faktais.

Evoliucijonistai stengėsi surasti bendrą socialės evoliucijos formulę, būdami įsitikinę, kad žmonės visur yra tais pačiais savumais, kad įvairių tautų reikalai, tikslai ir gabumai skiriasi tik smulkmenomis ir kad tie skirtumai nyksta, siekiant pirmykščių žmonių gyvenimą; dėl to žmonija ir sudaranti vienetą. Savo teorijai paremti evoliucijonistai, kaip sakėme, pavartojo lyginamąjį metodą, stengdamies praplėsti savo tyrinėjimus ploto ir laiko atžvilgiu.

Čia turime statyti klausimą, ar evoliucijonistai įrodė tvirtai savo teorijos teisingumą. Fr. Engelsas rėmė evoliucijonistų - materijalistų teoriją, kaip jis pats sako, Bachoveno ir L. Morgano tyrinėjimais.

Bachoveno tyrinėjimai apima, kaip minėjome, senovės graikų mitologiją; iš tų tyrinėjimų Engelso padarytos išvados.

Bet mitologijos duomenų mes negalime laikyti nekelenčiais abejojimų ir patikimais įrodymais, nes yra mitų, kurie atvaizduoja, tarpais, įvykusius tautos gyvenimo faktus, o ne maža yra mitų, kurie pereidami iš vienos žmonių kartos kitai kartai, atrodo žmonių fantazijos padaru; jie kiek pakeičiami, papildomi ir vėliau būna išpūsti tiek, kad dažnai prieštarauja žmogaus logikai. Jų kilmė laiko ir vietos atžvilgiu dažniausia būna neaiški. Dėl to mitai yra silpna medžiaga išvadoms daryti ir dėl to vengiama jais remtis. Jie minimi tik tada, kada jie atitinka dar kitu būdu įrodytus faktus arba turi reikšmės kuriuo atžvilgiu.

Juk Graikijos gyventojai, kaip vėliau matysime, susidarė iš įvairių tautelių žmonių: į Graikiją vyko žmonės iš Mažosios Azijos, iš esančių aplink Graikiją salų, iš Makedonijos, iš Aigipto. Patys graikai prekybos reikalais važinėdavo į svetimas šalis; jų geografai ir filosofai irgi lankydavo svetimas šalis. Dėl to graikų gyvenimo aplinkybės turėjo būti palankios žmonių fantazijos plėtimui: ir mes matome Graikijoje daugybę dievų, kurie veikia kaip galingiausi asmenys, ginčijasi, renkasi išsitarti įvairiais klausimais; matome daugybę didvyrių, kurie, esą, padarė nepaprastai didelius darbus. Visa tat pateko į graikų mitologiją, kurioje sunku atskirti, kas yra graikų, kas yra svetimtaučių, o svetimtaučiai, be abejo, atnešė Graikijon šiek tiek savo kultūros ir mitų; sunku ir gi atskirti, kas tuose mituose atvaizduoja faktus ir kas yra fantazija, kada ir kur atsirado kuris mitas.

Kai dėl L. Morgano — tai jo yra didelis nuopelnas, kad jis smulkiai ištyrė šiaurės Amerikos indėnų tautelių giminystės sistemas ir šeimos formas ir įrodė, jog mūsų vadinamų laukinių žmonių socialio gyvenimo santvarka nustatyta pagal aiškias įpročių taisykles ir jog tos taisyklės visiškai paneši į kai kurių kitų pasaulio šalių žmonių socia-

lio gyvenimo santvarkos taisykles. Iš L. Morgano darbo vaisių buvo padaryta išvada, kad visur žmonių socialis gyvenimas eina pagal vienodas evoliucijos taisykles.

Su tokia išvada negalime sutikti dėl to, kad evoliucijos teorijos šalininkai ėmė lyginimui keliolika arba keliasdešimt tautų ar tautelių, kurių socialio gyvenimo santvarka panėši viena į kitą. O tos teorijos priešai nurodė nemažesnę eilę tautų ir tautelių, kurių socialio gyvenimo santvarka yra kitokia.

Kyla klausimas, katriems tikėti, kitaip sakant, katrą gyvenimo santvarką laikyti bendrąja? Šitas klausimas kyla dėl to, kad mūsų pasauly yra daugybė tautų: antai, pietų Azijos Indijoj žinovai suskaitė 240 įvairių kalbų ir apie 300 tarmių; vadinas, vienoj Indijoj buvo ir tebėra daug tautų ir tautelių. Toliau, H. Baudesson'as, kuris buvo moksliškos misijos nariu prancūzų Indokinijoje, taip sako apie tos šalies gyventojus: —paprastai ir nuolat pastebimas faktas, kad pirmykščių žmonių grupės skiriasi nuo savo kaimynų ypatingai savo kalba; dėl to moysų (tauta) tarpe randame didžiausių tarmių skaičių; jų yra beveik tiek, kiek atskirų giminių ir keista — vienos apylinkės tarmė beveik visada nėra suprantama gretimos apylinkės žmonėms. Pagalvojus, toks dalykas nestebina: plėtimasis kalbos susijęs su intelektualia ir socialia pažanga tautos, kuri vartoja tą kalbą; kai pažanga nedaroma, tai paprastai kalba vis gi nestovi vienoj vietoj ir pasiduoda visoms įtakoms kaimynų, su kuriais tauta arba tautelė susisiekia*).

Tai taip yra tik pietų Azijos šalyse; o jei paimsime kitas pasaulio šalis ir vandenynų salas, tai suprasime, kokia galybė tautų yra pasauly. Dėl to, remtis keliolikos arba kelių dešimčių tautų ar tautelių gyvenimo santvarka ir daryti išvadą, kad toji santvarka buvo bendra visai žmonijai, rodos, yra nerimtas žingsnis. Mes galime tik konstatuoti faktus, būtent, kad vienoj ar kitoj vietoj tos ar tos tautos gyvenimas taip ir taip yra sutvarkytas.

Vėl gi, evoliucijonistų-materijalistų teorijos šalininkai lyginimui ima laukinių žmonių gyvenimą ir sako, kad tų žmonių gyvenimas atvaizduojąs pirmykščių žmonių gyvenimą, nes

*) Com. H. Baudesson. Au pays des superstitions et de rites. Chez les mois et les chams. 1932. Paris.

laukiniai žmonės atsiliko nuo kultūringų tautų ir nežengia pirmyn civilizacijos atžvilgiu, dėlto jų gyvenimas rodąs, kaip buvo sutvarkytas pirmykščių žmonių socialis gyvenimas.

Ir su šita nuomone sutikti negalime štai kodėl: imami dabar gyvenantieji laukiniai žmonės ir manoma, kad jų socialis gyvenimas per ilgiausią laiką nesikeitė ir dabar atvaizduoja pirmykščių žmonių gyvenimą. Bet ir pačių evoliucijonistų-materijalistų vienas pagrindinių dėsnių yra tas, kad socialis žmonių gyvenimas nestovi vietoje, kad jis keičia savo formas. O laukinių žmonių istorijos mes neturime ir jos nežinome, dėl to negalime pasakyti, kuria linkme ėjo lig šiol jų socialis gyvenimas, kada ir kodėl buvo prieita jų dabartinė gyvenimo santvarka. Dabartinė laukinių žmonių gyvenimo santvarka rodo, kad laukiniams žmonėms rūpėjo gyvenimas sutvarkyti; gerai ar blogai jie tvarkė savo gyvenimą — yra kitas dalykas.

Mes žinome tik, kad laukiniai žmonės visiškai skiriasi nuo kultūringų tautų žmonių, kad jų gyvenimo santvarka mums yra nesuprantama ir keista, kad jie yra atsilikę nuo mūs.

Priežastys dėl kurių taip yra, kol kas, neišaiškintos. Stengtasi įrodyti — bet neįrodyta, kad čia lemiančios reikšmės turįs pagal vienus — klimatas, pagal kitus — rasė, kūno sudėtis, smegenų ypatumai, jų formos, ir svorio atžvilgiu.

Dabar prieita aiškinimas, kad laukinių žmonių atsilikimas pareina nuo jų nepajėgumo galvot, o ne nuo kitų priežasčių. Toks aiškinimas yra priimtinas dėl šių sumetimų: kad žmogus iškiltų galvojimo srity, jis turi būt mokomas ir lavinamas. Be mokslo, be lavinimosi žmogus lieka, kaip mes sakome, tamsiu žmogum, o išmokslintas ir išlavintas žmogus sugeba apimti daug dalykų ir plėsti savo galvojimo jėgą; antai, kas nemoka rašyti, tas nesugeba išdėstyti savo minčių raštu; kas nemoka aritmetikos, tas negali padaryti sunkesnio ir sunkaus uždavinio; yra tautelių, kurių žmonės gali suskaityti tik lig 3—4, o toliau susipainioja*). Vadinasi, žmogaus galvojimui praplėsti reikia tam tikrų sąlygų. Kai žmogus nustoja mokęsis ir lavinęsis, tai jis palengva netenka įsigyto intelektualinio turto, kitaip sakant, jo mokslas pradeda palengva išdilti iš jo gal-

*) Com. H. Baudesson op. cit.

vos. Dar daugiau: imkime žmogų, atskirkime jį nuo kitų žmonių taip, kad jis negirdėtų kitų žmonių kalbos, ir jis palengva pradės savo kalbos žodžius užmiršti, o pagalios, gal, visiškai nustos kalbėjęs. Dažnai sutinkame žmonių išmokusių kalbėti svetimą kalba; ilgai negirdėdami ir nevartodami tos kalbos, jie pradeda ją užmiršti.

Visa tat rodo, kad žmogaus proto jėgos gali būti išlaikomos ir plečiamos, tik padedant kitiems žmonėms iš šalies. Imkime kad ir miestą ir kaimą: miesto žmonės yra susigrūdę dideliais būriais; jie verčiasi įvairiais darbais, dažnai susitinka ir susirenka, kalbasi įvairiais klausimais, stengiasi iškilti aukščiau vienas už kitą; tuo būdu jie veikia vienas kitą, plečia gabumą galvoti ir kelia kultūrą. Kitas dalykas yra su kaimu: ten žmonės dirba vienodus žemės darbus, kurie paima kuo ne visą laiką, gyvena išsiskirstę, retai susirenka mažais būreliais tam tikrais atsitikimais, kalbasi apie ūkio darbus, apie orą, apie apylinkės įvykius, eina vienu gyvenimo taku, nelinkę priimti, kas jiems yra nauja. Dėl to mes sakome, kad jie yra konservatyvūs, ir stengiamės plėsti švietimą jų tarpe įvairiais būdais, stengiamės, kaip sakoma, kelti juos iš miego, lavinti jų protą.

Tatai rodo, kad civilizacija plečiasi iš didelių šalies centrų; taip buvo visur ir visados.

Civilizacijos laipsnių atžvilgiu ir valstybės žymiai skiriasi viena nuo kitos: vakarų Europos valstybės aukščiau stovėjo už rusų valstybę; Rusijos ūkininkai per ištisus amžius gyveno savo įpročių teise ir tai nevienoda. Rusijos rytuose gyvena kirgyzai, kurie tik 19 amžiaus pabaigoje pradėjo sėti javus, o šiaip jau jie vertėsi gyvulininkyste.

Laukiniai žmonės gyvena susiskirstę nedidelėmis tautomis ir tautelėmis Afrikos, Azijos, Amerikos ir Australijos plotuose ir pasaulio salose. Tos tautelės kilnojasi, ieškodamos geresnių vietų, stumia viena kitą, sudaro pavojų viena kitai. Jų rūpestis yra surasti sau maisto žvejojant, medžiojant arba renkant medžių ir augalų vaisius. Galvot apie kitus dalykus joms netenka, nes nėra, kas iš šalies jas veiktų.

Kai kurių atskirų tautelių psichologijos tyrinėtojai pastebėjo, kad laukiniai žmonės turi atmintį, bet kai jiems duodamas uždavinys ir dėlto reikia pagalvoti, tai jiems tat yra ne-

malonus ir sunkus darbas ir jie atsikrato juo*). Com. H. Baudesson'as ir gi sako, kad Indo-Kinijos laukiniai žmonės beveik visada atsisako atsakyt į klausimus, kada reikia pagalvoti, teisindamies, jog dėl tų klausimų jiems skauda galvą. Laukiniams žmonėms abstrakčių dalykų ir skaičių sritis nesanti prieinama; kad ji turėtų jiems reikšmės, ji reikia pritaikyti atskiram atsitikimui, kuriuo laukinis žmogus būtų suinteresuotas.

Pastebėta ir gi, kad laukinis žmogus gerai orientuojasi savo siauroje gyvenimo srityje.

Mokslininkai mano, kad laukiniams žmonėms besikilnojant iš vienos vietos į kitą geresnę vietą, daug silpnesnių tautelių buvo nustumta į nepatogias gyventi vietas — šaltas, karštas, į kalnus ir miškus. Ten tos tautelės turėjo verstis savo jėgomis, nesusisiekdamos su kitais žmonėmis. tartum nuteistas gyventi siaurame plote, negaudamos nieko iš kitur ir pačios neįstengdamos sugalvoti ką nors nauja; ten jos pasirinko gyvenimo būdą, prie kurio jas vertė aplinkybės; dėl to per amžių eilių-eiles jos visiškai neteko dvasinės jėgos.

Bet ir tautos ar tautelės — nugalėtojos dažniausia neparodė savo gabumų, neįkūrė centrų, kuriuose gali prasidėti kultūros darbas, neįkūrė šiokių—tokių mokslo įstaigų; vadinas, ir jos neįgijo gabumo galvoti ir negalėjo eiti progreso keliu: ir jų galvojimo organai atbuko, kitaip sakant, atrofavosi. Joms didelės reikšmės turi magija, burtai, kerėjimai, kurie yra apipynę visą laukinio žmogaus gyvenimą, valdo jo sielą ir neskatina jo galvoti. Laukiniam žmogui visiškai nesuprantamas baltosios rasės žmonių gyvenimas. Dėl to skiepyti laukiniams žmonėms baltosios rasės kultūrą yra be galo sunkus darbas; tą darbą visur dirba kultūringų valstybių misijonieriai; to darbo vaisiai gali atsirasti tik po labai ilgo laiko. Mokslininkai dabar nesitenkina apriorinėmis teorijomis ir pradėjo smulkiai tyrinėti laukinių žmonių ypatumus.

Deja, laukinių žmonių istorijos mes nežinome ir medžiagos jai, kol kas, neturime; gal vėliau kada nors tyrinėtojams pasiseks atrasti tai istorijai duomenų, bet tatai bus greičiausia tik nebyliai liūdytojai dabartinių laukinių žmonių praeičiai.

Neagli kilti jokio abejojimo, kad laukinių žmonių istori-

*) Raoul Allier. Le non — civilisé et nous. 1929, pusl. 254.

ja buvo, nes dabar gyvenamuosiuose žemės plotuose jie atsirado ne paskutiniaisiais keliais amžiais: kaip jau sakėme, žmonės atsirado mūsų planetoje labai ir labai senai. Vėl gi, negalime abejoti, kad laukinių žmonių protėvių socialis gyvenimas nestovėjo vienoje vietoje sustingęs: kad ir palengva — jis turėjo eiti viena ar kita linkme, bent taip sako mūsų protas.

Tyrinėjant laukinių žmonių gyvenimą, pastebėta, kad tautelės, kurios, kaip rodos, atvaizduoja tikrai seniausią žmonių gyvenimo stadiją, nėra žiauriausios, nėra nežmoniškos, nėra neneturinčios supratimo apie dorovę. Tokiomis tautelėmis yra: Andamanai, Semanojai, Senoliai, Vedai, pietų — rytų Australijos šalies kai kurios tautelės, centrinės Afrikos negritosai. Jei žmonija—kaip ilgai buvo sakoma—pradėjo savo gyvenimą nesutvarkytu gyvulišku gyvenimu, tai keista, kodėl žemiausia stovėję materialės civilizacijos atžvilgiu žmonės laikosi griežtos monogamijos, kodėl buvo nustatytos visos jungtuvių smulkmenos, kodėl jungtuvės dažnai buvo pripažįstamos nenutraukiamos, kodėl magija tų tautų tarpe buvo mažiausia išsiplėtusi, kodėl visa tat tyrinėjimai patvirtina vis labiau ir labiau. Vis gi, iš šitų faktų mes negalime daryti išvadų, kurias kaip žinome, padarė A. Džemelli, būtent, kad visos vadinamos pirmykštės tautos ir tautelės turėjo būt tokios, kokios buvo minėtosios pigmėjų tautelės, nes tokioms išvadoms sustiprinti dar trūksta nemaža įrodymų; dabar, kol kas, renkama tik medžiaga apie laukinių tautų ir tautelių gyvenimą.

Kitas laukinių žmonių gyvenimo tyrinėtojų nurodomasis ypatumas yra tas, kad laukinių žmonių įsitikinimai nėra vien tik jų proto klaidos. Į tuos įsitikinimus reikia žiūrėt kaip į laukinių žmonių istorijos padarinius, apimančius jų moralę ir socialę gyvenimo sritis ir veikiančius jų protą, jų išvidinę energiją. Žinoma, visa tat sunku tyrinėt, nes būdas, kuriuo atskiri žmogaus veiksmai vyksta, apsireikškia įvairiausiomis formomis ir traukia įvairius padarinius. Vienų žmonių veiksmai susiduria stačiai su kitų priešiniais veiksmais, tarp dviejų kraštutinumų yra vidurinių kelių. Tuo būdu susiskirsto žmonių gyvenimo ypatumai, nuo kurių pareina ir vienos ar kitos žmonių dalies būklės forma. Tie ypatumai per ilgą laiką sudarė laukinius žmones tokiais, kokie jie yra. Dėl to, norėdami tiksliai atsakyt į klausimą, kodėl viena ar kita laukinių žmonių tauta yra tokia, kokią mes matome, turime žinot jos istoriją, jos

idėjų, nuomonių ir jausmų esmę ir pagrindus. Bet, kol kas, mes tik paviršutiniškai esame susipažinę su dabartinių laukinių žmonių gyvenimu. Vis gi vieną dalyką turime pažymėt, būtent: laukinių žmonių socialio gyvenimo santvarka ligšiol visa yra persisunkusi religija; tik kita religija galėtų pakeisti jų dabar merdinčią ir slėgiančią religiją. Kad žmonės galėtų apsieit be religijos, toli gražu neįrodyta. Tad reikia laukinių žmonių dabartinė religija palengva pakeist tokia kita religija, kuri įkvėptų laukiniams žmonėms kilnius jausmus ir iškeltų juos aukščiau, negu kad jie dabar yra.

Kalbėdami apie laukinius žmones, turime dar nepamiršt, kad jie stūmė vieni kitus, maišėsi vieni su kitais, ėmė daug ką vieni iš kitų, trumpai sakant, veikė vieni kitus; dėl to, negalime sakyt, kad laukinių tautų gyvenimo evoliucija visur buvo vienoda, negalime nustatyt, kuria linkme ėjo jų socialis gyvenimas ir nerandame pagrindo tvirtint, jog laukinių žmonių gyvenimas pradžioje buvo visiškai nesutvarkytas ir nuo žiaurumo ėjo į tobulumą.

Taigi, mes nežinome, ar dabartinių laukinių žmonių gyvenimas atvaizduoja pirmykščių žmonių gyvenimą.

Dėl to ir H. Spenseris pasisako prieš pavadinimą dabartinių laukinių žmonių pirmykščiais žmonėmis; jis taip sako: — labai galimas daiktas — ir pagal mane panėši į teisybę, — kad jų (laukinių žmonių) regresas ėjo taip gi dažnai kaip ir progresas... Yra pagrindo manyt, kad žemesnio tipo žmonės, kurie yra dabar, neatvaizduoja žmonių, gyvenusių pradžioje. Patikimas dalykas, jog dauguma jų — jei ne visi — turėjo protėviais žmones, pasiekusius aukštesnį būklės laipsnį, nes jų įsitikinimų tarpe randama idėjų, kurios galėjo atsirast tos aukštesnės būklės amžiais. (H. Spencer. Principes de sociologie t. l. p. 138).

Prof. Raoul Allier prisideda prie L. Weberio nuomonės apie dabartinius laukinius žmones, būtent, apie centrinės Afrikos, pietų Amerikos ir Okeanijos tautas; o L. Weberis taip sako:—„nėra jokio pagrindo prilygint visiškai šitas dabartines tautas aigiptiečių, graikų, romėnų, gallų, germanų buvusiems protėviams... Aplamai, dabartinius laukinius žmones galime laikyt pirmykščių žmonių liekanomis. Bet aišku, kad tatai nėra senobinės liekanos, praslinkusių laikų išlikę liūdytojai, nes

pats jų išlikimas neišvengiamai vertė juos keistis. Ugningos žemės gyventojai, centrinės Australijos gyventojai, be abejo, yra pirmykščių žmonių atstovai, bet matyt, yra jau išsigimę... Atrodo, kad sociologijos teorijos, kurios remiasi dabartinių laukinių tautų gyvenimo tyrinėjimais, neatsižiūri į tai, kad išlikę paveikslai nėra visiškai teisingas atvaizdas tų pirmykščių žmonių, kurie, prieš pradėjus šviest istoriniams laikams, gyveno šalyse, kur civilizacija paskui prasidėjo ir išsiplėtė". Ir prof. R. Allier sako, kad įvairios žmonių grupės moralės atžvilgiu stovi įvairiose laiptų vietose ir kad jos niekad nestovėjo vienoj vietoj, o kėlėsi aukštyn arba leidosi žemyn, nes nėra tautos, kuri nebūtų pergyvenusi dramų, tos gi dramos turėjo veikt tautos sąžinę ir protą ir judint tautą iš vietos. *)

Nėra keista, kad tautos — bent kai kurios — leidosi žemyn: jau sakėme, kad laukinių žmonių tautų buvo daugybė, kad jos kovodavo viena su kita, kad jos stumdavo viena kitą į nepatogias gyventi vietas, kad jos pavergdavo viena kitą, ir kad jos naikindavo viena kitos turtą ir ardydavo viena kitos gyvenimo santvarką. Tad nenuostabu, kad nugalėtosios tautos turėdavo nusileist žemyn visais atžvilgiais.

Visi išdėstytieji sumetimai verčia mus prieit išvadą, kad mes negalime laikyt dabartinijų laukinių žmonių pirmykščiais žmonėmis, nes mes nežinome jų istorijos, dar nežinome tikrai, kodėl jie yra atsilikę nuo baltosios rasės, nežinome, katros laukinių žmonių tautos stovi arčiau pirmykščių žmonių: ar tos, kurios mūsų nuomone stovi aukščiau moraliu atžvilgiu, ar tos, kurios stovi visiškai žemai tuo atžvilgiu.

Neturėdami kalbamųjų žinių, mes galime tik konstatuot, kokia yra dabar tos ar kitos laukinių žmonių tautos — ar tautų grupės — gyvenimo santvarka, bet negalime laikyt tos santvarkos pirmykščių žmonių santvarka.

Dėl to nustatyt šeimos santvarkai senovėje mes imsime tas tautas, kurių senovės gyvenimą pasiekia istorija.

Suprantama, vienų tautų praeitį istorija toliau pasiekia, kitų mažiau. Be to, ir istorijos duomenys yra ne vienos rūšies. Tad mes stengsimės naudotis visais duomenimis, kurie negali kelt abejojimo savo tikrumo atžvilgiu. Tik tokių duomenų išvada, mūsų nuomone, bus tvirtai pagrįsta.

*) Raoul Allier. Le non — civilisé et nous. 1927 (pusl. 254).

Laikydamies bešališkumo dėsnio, mes vengsime apriorinių nuomonių, kurios gali tik pakenkt tyrinėjimo darbui, nes jos verčia tyrinėtoją ištraukt iš gyvenimo reiškinius, patvirtinančius apriorinę teoriją ir praeit pro kitus reiškinius, kurie prieštarauja tai teorijai arba nepatvirtina jos. Taipos gi vengsime nepagrįstų arba silpnai pagrįstų spėliojimų, nes jie neturi vertės arba maža jos teturi.

Kadangi šeimos santvarka sudaro žmonių socialio gyvenimo dalį, tai mes stengsimės — kad ir trumpai — paliest kai kurias atskirų tautų gyvenimo aplinkybes, nes, kitaip, ne visai aiški būtų šeimos santvarka senovėje. Čia ypatingos reikšmės turi tautos religija, kuria, kaip sakėme, buvo persisunkęs senovės žmonių gyvenimas. Tada tik mes šiek tiek atvaizduosime atskiros tautos veidą ir jos sielą, prisimindami prancūzų sociologo G. Le Bon'o žodžius, kuriais jis taip apibrėžia tautos sąvoką: — mes turime laikyt tautą nuolatine būtybe, atpalaiduota nuo laiko. Šita nuolatinė būtybė susideda ne tik iš gyvenančių kuriuo imamuoju laiku individų, bet ir iš ilgos eilės mirusių individų, buvusių jos protėviais. Kad suprastume tikrą tautos pažymį, mes turime jį pratęst kartu į būtąjį laiką ir į būsimąjį laiką. Kur kas skaitlingesni negu gyvenantieji individai — mirusieji individai kur kas galingesni už gyvenančius. Jie valdo didžiausią mums nežinomą ir nematomą sritį, iš kurios pasireiškia mūsų siela ir būdas. Žmonės vedami daug daugiau mirusiųjų individų negu gyvenančiųjų. Tik mirusieji yra įkūrę tautą. Amžius po amžiaus — jie kūrė mūsų idėjas ir mūsų jausmus ir visus mūsų elgesio pobūdžius. Išmirusios kartos suteikė mums ne vien sudėtį fizinių atžvilgiu, jos suteikė mums savo protavimų vaisius. Mirusieji yra neginčytini gyvenančiųjų mokytojai. Mes nešiojame jų klaidų sunkumus, mes naudojamės jų gerų darbų padariniais. *)

Iš tautų, apie kurias turime istorinių duomenų, mes imsime šias tautas: 1) asiriečius, 2) babilonečius, 3) pietų Azijos indusus, 4) žydus, 5) persus, 6) arabus, 7) aigiptiečius, 8) graikus, 9) romėnus, 10) keltus, 11) rusus, 12) pietų Amerikos inkus, 13) pietų Amerikos actekus, 14) japonus ir 15) lietuvius ir pažiūrėsime, kokia buvo jų šeimos santvarka ir susijusios su šeima moterų teisės.

---

*) G. Le Bon. Lois psychologiques de l'évolution des peuples. Paris. 1927. (pusl. 27).

IV. Turinčių istoriją tautų šeimų santvarka.

Babilonija ir Asirija Tekančios iš Armenijos Tigro ir Eufrato upės plačiai apima lygumą, pagerinamą jų atneštu derlingu dumblu. Iš vakarų šita lyguma susisiekia su Syrijos sauslaukiais, iš rytų — su Irano kalnais, iš pietų — su persų įlanka. Žemuma tarp tų dviejų upių, sueinančių pietuose į vieną vagą, vadinamą Mesopotamija. Jos pietinė lygesnė dalis senovėje buvo puikiai įdirbta ir turėjo daug gyventojų. Prieš kokius du tūkstančiu metų prieš Kr. gimimą Mesopotamijoj buvo Babilonijos ir Asirijos valstybės. Babilono mieste, kaip sako, kadaise gyveno apie pusė milijono gyventojų; dabar Babilono miesto beveik nieko neliko. Pati Mesopotamija dabar — pelkėta šalis nesveiku klimatu ir mažu gyventojų skaičium. Gyventojai susideda šalies viduj iš arabų—bastūnų, o upių pakrantėmis ir oazisuose iš žemdirbių, kurie verčiasi finikinių palmių vaisiais ir gyvuliais. Senovės babiloniečiai, asiriečiai ir kitos vakarų Azijos tautos suvaidino labai svarbų vaidmenį — ypač babiloniečiai — kėlime ir ūgdyme žmonių kultūros.

Senovės Mesopotamijos kultūros ypatingą pažymį sudaro jos rašyba, vadinamoji kyliaraščiu. Tos rašybos iššifravimas atidarė duris senovės Mesopotamijos kultūros tyrinėjimams. Kyliaraštis apsaugojo žinias, kurios vienos leidžia suprasti tos seniausios kultūringos šalies dvasią ir atrasti jos ištisų amžių gyvenimo smulkmenas ir ypatumus. Kyliaraštis buvo vartojamas keliais tūkstančiais metų prieš Kr. gim.; paskutiniai kyliaraščiu rašytieji dokumentai baigiasi paskutiniu amžium prieš Kr. gim. Suprantama, kyliaraštis keitėsi, apimdamas vis didesnius žemės plotus, nes be Mesopotamijos gyventojų juo naudojosi ir kai kurios kitos vakarų Azijos tautos, pritaikiusios jį savo kalbai.

Kaip sako žinovai, kalba, kuria būdavo rašomi dokumentai, per tokį ilgą laiką, svarbiausiais dalykais nepasikeitė dar ir tada, kada ja nustota kalbėti. Toji kalba vadinama babilo-

niečių arba asiriečių kalba pagal dvi svarbiausias šalis, kur ji buvo vartojama. Ji įskaitoma į vadinamų semitų kalbų tarpą, dėl to yra glaudžiai susijusi su grupėmis kalbų: chananejiškų (žydai, fenikėnai), aramėjiškų (siriečiai arba chaldėjai), arabiškų (arabai) ir pietų Arabijos (etiopai).

Seniausiais kylaraščio laikais Babilonijoje jau gyvenusi semitų tauta, kuri kalbėjusi babiloniečių — asiriečių kalba; ta kalba ir buvo rašomi žodžiai molinėse lentelėse. Bet šalia šitos kalbos rastos senos lentelės, parašytos kita kalba, kuri visiškai skiriasi nuo semitiškos kalbos. Lentelėse toji kalba vadinama sumero arba sumero ir akkado kalba, dėl to ir kalbėjusi ta kalba tauta vadinama sumeriečių arba sumeriečių akkadiečių kalba (žodžiu sumer buvo vadinama pietų, o žodžiu akkad žiemių Babilonijos dalys). Toji kalba jau panaudota seniausioms semitų lentelėms, dėl to prieinama išvada, kad kalbėję sumerų kalba gyventojai tuomet, apie trys tūkstančiai metų prieš Kr. gim., matyt, išnyko arba buvo nustumti atgal viešpatavusių tada šaly semitų. Taigi, nėra lentelių parašytų pačių sumerų. Panašų atsitikimą matome ir viduramžy: vakarų Europos tautos rašė lotynų kalba, o pačių senovės lotynų jau nebuvo. Sumerų kalba lentelėse išnyko su pačio kyliaraščio išnykimu.

Vadinas, gyvenusių Mesopotamijoj, prieš atsidanginant į ten semitams, sumeriečių tarpe prasidėjo babiloniečių kultūra ir svarbiausia kultūros dalis—kyliaraštis, kuriuo buvo pradėta reikšti žodžiai ir mintys. Apie sumeriečių istoriją, jų gyvenimą ir likimą žinių nėra. Mokslininkai tik laiko sumeriečius nebuvus nei semitais, nei indo-germanais; sunku esą nustatyti, ar sumeriečiai buvo kitos kurios žmonių grupės giminės; galimas esąs daiktas, kad sumeriečiai, atėjus semitams, išsisklaidė į visas puses arba išnyko, kilnojantis žmonėms iš vienos vietos į kitą ir kovojant dėl vietų. Šiaip ar taip, svarbus esąs sumeriečių palikimas Babilonijos kultūrai.

Bet ten, kur pradėjo kalbėti pirmieji lentelių rašiniai, turime dalyką ne su pačia kultūros pradžia; ir tatai suprantama, nes vartojimas rašybos rodo tautą ilgą eilę amžių dirbus kultūros darbą. Be to, senovės Babilonijoj randamas moksliško pobūdžio žinių sujungimas į vieną sistemą, kurios pagrindai įsigalėjo ir viešpatavo kaip ir kyliaraštis, bet turėjo apimt

ilgesnį negu kyliaraštis buvimo laiką ir didesnį plotą. Toji sistema sudariusi senovės rytiečių pasauliažiūrą, tik nustatyt, kada ji prasidėjo ir plėtėsi, esąs neįmanomas dalykas; galima tik suprasti toji pasauliažiūra ir jos esmė užbaigtame pavidale, kuris yra išlikęs, ir stebėti jos įtaka kitoms tautoms. Dėl to suprantama, jog kylimas senovės pasauliažiūros veda per priešistorinių amžių ilgą eilę.

Vakarinės Azijos senovės kultūros tyrinėtojai mato tos kultūros svarbiausių pagrindų vienodumą visoj toj Azijoj ir dar kitoj didelėj šaly tokia pat sena praeitim, būtent, Aigipte ir sako, kad istorijos amžiais Babilonijos ir Aigipto kultūros skiriasi viena nuo kitos kalba ir rašyba, o jų mokslas ir visuomenės pasauliažiūra savo vyriausiais pagrindais ir dėsniais yra vienodi: tatai liudija senovės aigiptiečių įrašai piramydose ir senovės babilonіečių tekstai. Abiejose šalyse nuo pačios pradžios pastebimi tie patys reiškiniai: abiejų šalių kultūra buvo plečiama iš seniausių amžių; tatai rodo galingos piramydos, kurių nesugebėtų statyti žmonės žemu kultūros laipsniu, piramydų tekstų turinys ir tų laikų architektūros ir kitų meno šakų stovis; vadinas, ir Aigipte, kaip kad ir Babilonijoj apie 3000 metų prieš Kr. gim. jau buvo senovės kultūra, kuri išreiškė visa ką tvirtomis formomis; tos formos vėliau nepasiekė aukštesnio tobulumo, bet buvo išlaikytos, o dažniausia buvo sugadintos arba suakmenėjo. Seniausiais ir Babilonijos, ir Aigipto amžiais jau būta kulto centrų—miestų su ju šventyklomis ir su valstybės tvarkytojų būstinėmis.

Ypatingas Babilonijos vaidmuo Mažosios Azijos senovės kultūroj aiškėja iš tokio mokslininkų nurodomojo fakto: 1887 metų pabaigoj fellachai, kasdami molį arti Tel-el-Amarno kaimo Aigipte (tarp Memfiso ir Tebų miestų), rado dešiniojoj Nylo upės pusėj daug įvairios spalvos molinių lentelių ir skeveldrų su parašytais jose kyliaraščio rašyba žodžiais; dauguma tų lentelių puikiai išsilaikė, iš viso jų buvo apie 326. Iššifravus lentelų tekstus, paaiškėjo, kad tie tekstai yra dalimi raštai—pranešimai įvairių Mažosios Azijos valdovų Aigipto faraonams Amengotepu III (1438—1410) ir Amengotepu IV (1400—1385), dalimi Babilonijos, Asirijos, Mėtanijos ir Kipro salos valdovų laiškai, dalimi moterų laiškai faraono artimiems žmonėms, dalimi faraonų atsakymų nuorašai Mažosios Azijos valdovams.

Tie raštai ne tik nupiešią anų laikų žmonių būklę, bet nustatą labai svarbų faktą: kadangi ir Aigipto, ir Mažosios Azijos valdovai rašė babiloniškai, tai iš to matyti didelė anų laikų Babilono reikšmė ir jo svarbiausias vaidmuo senovės kultūros darbo srity.

Bet ir Mažojoje Azijoje senovėj buvo politinio pobūdžio perversmų kaip kad ir Europoje. Tie perversmai atsiliepdavo Mažosios Azijos tautų vidaus gyvenime, vadinas, buvo susiję ir su perversmais kultūros darbo srity. Tuo būdu pasireikšdavo vienos tautos kultūros įtaka kitų tautų kultūrai.

Ir Babilonijos gyvenime buvo daug audrų.

Seniausi įrašai lentelėse atvaizduoją Babiloniją susidedančią iš smulkių valstybėlių eilės. Valstybėlės—miestai, apimantieji, palyginti, mažus šalies plotus, gyvena šalia vienas kito. Jų gyventojai susideda jau iš semitų, nors įrašai padaryti sumeriečių kalba. Būdami nugalėti vieno kurio karžygio, valstybės—miestai greit būdavo sujungiami į didesnes valstybes, kurios išsiplėsdavo toli už savo sienų.

Pirmos žinios eina iš pietų Babilonijos, kur buvo įsigalėjusi sumeriečių kalba kaipo literatūros kalba. Tuo pačiu laiku šiaurės Babilonijoj įsigalėjo semitų kalba, o po kelių amžių pastebimas šiaurinės Babilonijos viršus visoj šaly. Tas įsigalėjimas yra susijęs su valdovų vardais: Sargono ir jo sūnaus Naram—Sino (apie 2800 m. prieš Kr. gim.). Abu jie apėmė visą Mesopotamiją, Siriją, Finikiją ir Palestiną, kur dar nebuvo finikėnų ir izraelitų, bet ten jau minimi uostų miestai, iš kurių laivai plaukdavo per tarpužemio jūrą. Į šiaurę babiloniečiai išsiplėtė lig Armenijos kalnų; rytuose Elano šalis virto babiloniečių provincija, o pietuose buvo paimta Arabija. Aigiptas, matyti, nebuvo paimtas. Babilioniečiai, matyt, ėjo jiems jau žinomais keliais. Tais keliais Babilonija išplėtė savo galią didžiausiam savo istorijoje plotui; dėl to Sargonas pasidarė gerbiamiausias babiloniečių didvyris visoj istorijoj. Tais laikais ir galėjo išsiplėsti Babilonijos kultūra. Babilonijos įtaką kultūros darbo srity rodo išlikusios kyliaraščio lentelės: į rytus nuo Babilonijos Elamo šaly kylaraštis buvo vartojamas perdėm; Palestinoj ir Sirijoj per antrą tūkstantį metų kyliaraščiu viskas rašoma, nes kyliaraštis yra pritaikytas ir kitoms kalboms. Dar gi Aigipte, kaip jau sakyta, raštai svetimų valstybių valdovams

būdavo rašomi kyliaraščiu. Kretos saloj rasti kyliaraščio pėdsakai.

Vienas iš rytiečių pasaulėžiūros ypatumų yra tas, kad dideli politinio pobūdžio perversmai buvo glaudžiai susiję su tikyba, būtent: nauja valstybės santvarka laikoma dieviško darbo padariniu, dėl to ji keičia kultą ir tikybą; naujos valstybės įkūrėjas darosi ir naujos tikybos įkūrėju, o dažnai jis pasidaro valstybės valdovu, kaip antai Magometas ir jo įpėdiniai.

Ir Babilonijoj tatai apsireiškė valstybės naujos sostinės įkūrimu, būtent, įkūrimu Babilono miesto, kuris buvo ir valdovo rezidencija ir centru, lygiai garbinamu su seniausiais šventais šalies miestais (Ūr, Eridu); jo tikybos pagrindai įgyja lemiančios reikšmės kitų miestų tarpe. Be to, jis darosi kultūros centru. Babilono dievu buvo pripažintas Mardukas, kuris įgijo pasaulio valdovo galią; nežinia tik, ar Mardukas buvo garbinamas Babilonijoj pirmiau, ar jis pradėta garbinti Sargono laikais. Mokslas apie Marduką — pavasario dievą ir išganytoją — aprepia ir nulemia visus kitus mokslus; o kur jis kitaip vadinamas, tai ir ten jis turi tų pačių ypatumų.

Sargono laikais babiloniečiai aukštai iškėlė meno ir technikos sritis; jų kūriniai išreiškia laisvą sumanumą ir formų tobulumą. Vėliau, į kūrinius buvo dedama daugiau grožio technikos atžvilgiu; bet babiloniečių menas greit nustoja toliau plėtęsis ir tobulinęsis: jo formos, tartum, suakmenėjo ir menas pasitraukė iš laisvos kūrybos kelio.

Babilonijos prekyba ir gi išsiplėtė. Babiloniečių laivai iš Persijos įlankos plaukdavo aplink Arabiją, lankydavo Indijos ir Afrikos pakrantes. Vėliau, po politinio pobūdžio perversmų, Babilonija buvo atstumta nuo jūros.

Po pasakyto pirmo galingo šiaurinės Babilonijos pakilimo politinio gyvenimo centras dar kartą keliems šimtams metų persikelia į pietus. Ten įsikuria valstybė, kurios valdovai vadina save „Sumero ir Akkado viešpačiais“, o paskum priima titulą, kuriuo naudojasi Sargono sūnus Naram-Sinas, būtent „keturių pasaulio šalių viešpačių“. Savo sostine (apie 2600 m. prieš Kr. gim.) jie išsirinko senovėje visų gerbiamą mėnulio kulto centrą, būtent, Ūro miestą. Toji valstybė per kelis amžius naudojosi sumeriečių kalba ir rašyba, bet jau paskutinį kartą. Ji du kartu keitė savo sostinę: iš Ūro miesto perkėlė

sostinę į Isiną, o iš Isino į Larsą, kuris buvo saulės kulto centru. Pasakytoji dinastija viešpatavo apie 300 m., rėmė savo galią svetimšalių jėga ir leido kištis į valstybės reikalus nugalėtojams iš Elamo, o dėl to ji pradėjo žlugti. Po kiek laiko šiaurės Babilonija grąžino pirmiau turėtą vietą, nes pietinės Babilonijos valdovai pripažino Babilono miestą visos valstybės sostine ir valdė drauge su nepriklausomais šiaurinės Babilonijos valdovais. Babilonijoj atsirado daug naujų gyventojų, ir gi semitų kilmės, bet tie gyventojai nebuvo senovės Babilonijos semitai: matyt, jie įsiskverbė kovodami, ardydami šalies santvarką ir darydami perversmus. Babilonijai atsistojus priešaky, jos valdovai turėjo gydyti žaizdas, padarytas šaliai pereinamaisiais kovų ir netvarkos laikais: pradėta atstatyti senieji miestai, atgaivinti kanalai drėgninti žemei, leisti ir skelbti įstatymai ir k. k. Priemonių tvarkai atstatyti ėmėsi pirmieji penki Babilonijos valdovai maždaug per 200 metų. Šeštam valdovui viešpataujant, šiaurinė Babilonija nugalėjo ir baigė su „Sumero ir Akkado" valdovais. Valdovu, kuris per 50 savo viešpatavimo metų laimėjo kovą ir kurį galime laikyti aukštai iškėlusiu Babilonijos vardą, buvo valdovas Hamurabi. Jo laikais senovės Babilonijos kultūra plėtėsi toliau, šalis buvo iš naujo sutvarkyta, Marduko kultas iškilo aukščiau už kitų dievų kultą ir piliečių santykiai buvo sutvarkyti išleistais naujais įstatymais. Hamurabi įstatymai buvo išdėstyti kyliaraščiu ant akmens, po kiek laiko nugabenti į Sūzų miestą, o ten atkasti 1901—1902 metais mūsų eros, vadinas prieš 30 metų. Po Hamurabi valdė (maždaug lig 2100 ar 2000 m. prieš Kr. gim.) dar penki jo dinastijos valdovai. Tais laikais naujoji Babilonijos valstybė žydėjo ir vaidino svarbiausią vaidmenį Mažojoj Azijoj, apimdama didelį plotą. Paskum prasidėjo didelio žmonių kilnojimosi laikai, per kuriuos kultūringas valstybes užplukdė naujos žmonių grupės, o dėl to įsikūrė naujos valstybės. Tuomet Babilonija vis labiau ir labiau stumiama į šalį nuo jos užimtos vietos, bet nenustoja reikšmės kultūros darbo srity.

Po kelių amžių (maždaug nuo 18 ar 17 amž. prieš Kr. gim.) matomas jau kitas vaizdas: šalį apie Eufrato upę valdo jau kiti žmonės. Pati Babilonija paimta tautos, vadinusios save kassu (kassitai); toji tauta jau nuo seniau ardė Babilonijos ramybę šiaurės—rytų pasieny, kai kada samdydavosi

eiti karo tarnybą Babilonijoj. Pagalios, kassitai, vis verždamies į Babiloniją, paėmė į savo rankas senovės kultūringą šalį, bet ir patys subabilonėjo. Matyt, jie buvo atvykę iš vidurinės Azijos. Maždaug nuo 1700 m. prieš Kr. gim. kassitai jau yra nesuvaržyti Babilonijos ir susisiekiančių su Babilonija šalių valdovai. Babilonijoj viešpatauja kassitų karaliai, kurie vadina save Babilono karaliais, bet palengva jie subabilonėja. Babilonijos valdovų sąrašai suskaito ne mažiau kaip 36 kassitų dinastijos valdovus ir sako, tie valdovai viešpatavę ne mažiau kaip 500 metų. Bet tais laikais Babilonija jau ne viena vaidino pirmą vaidmenį. Dalykas yra tas, kad iš vakarų ir iš šiaurės į viršutinę Eufrato upės sritį atsidangino narsios ir stiprios tautos iš Mažosios Azijos valstybės, vadinamos Chatti (Kapadokijoj); taip įsiveržė į Babiloniją žmonės vadinami chattiečiai; jie paėmė Siriją ir šiaurės Palestiną ir sudarė kultūringose valstybėse naują gyventojų sluoksnį. Kassitai ne kartą puldavo chattiečius, bet tada jie susidūrė su kita kultūringa šalimi, būtent, su Aigiptu, kuris, Babilonijai einant silpnyn, pradėjo karo žygius ir per Palestiną ir Siriją atsidūrė Prie Eufrato upės. Tatai Aigiptas darydavo kiekvieną kartą, kai jį valdydavo energinga dinastija ir kai Mažojoj Azijoj susiklodavo palankios jam aplinkybės. 15—14 amžiais Aigiptas vaidino vyriausią vaidmenį ir į jį ėjo keliai iš Mažosios Azijos. Tatai rodo dviejų Aigipto faraonų archyvo dalis, rastoji, kaip jau minėta, Tell-el-Amarno kaime, kur kitados buvo faraono Amenofiso IV sostinė. To archyvo dokumentai rašyti Babilonijos, Asirijos, Mitamijos, Chattijos, Kipro salos, Sirijos ir Palestinos valdovų „didžiajam Aigipto karaliui" ir rašyti kyliaraščiu babiloniečių kalba, kiek paveikta įvairių vietos kalbų. Ta pačia kalba naudojosi ir Aigipto karalius, atsakydamas savo „tarnams" Palestinoje ir savo „broliams" — nepriklausomiems kitų šalių valdovams.

Tais pačiais amžiais Eufrato upės viršuj įsikūrė nauja valstybė Asiri arba Asirija. Besikeičiant tautoms ir valstybėms Asirija išgavo nepriklausomybę, praplėtė savo valdžią kairiojo Tigro upės kranto žemėms ir pasivarė į Babilonijos pusę. Dar kassitams viešpataujant Babilonijoj, minimi jau „Assuro" valdovai kaipo Babilonijos duoklininkai; vėliau jie palengva darosi Babilonijos globėjais. 13 amžiuje naujoji Asi-

rijos valstybė jau paima visą valdžią Babilonijoj. Asirijos karalius vadino save senovišku babilonišku titulu „Sumero ir Akkado karalium“ ir paskyrė Babilone patinkantį jam valdovą. Vėliau (apie 1100 m. prieš Kr. gim.) Asirijos kralius nugalėjo chattiečių valstybę ir pagal susitarimą su Aigipto faraonu gavo Siriją ir šiaurinę Palestiną. Nuo to laiko vyriausią vaidmenį vakarinėj Azijoj vaidina Asirija. 9 amžiuj ji nugali vis daugiau ir daugiau valstybių, o 8 ir 7 amžiais ji jau valdo plotą nuo Persų įlankos lig Tarpužemio jūros ir savo didumu primena senovės Babiloniją Sargono ir Neram-Sino laikų. Asirijos karalius dar gi pavadino save Sargonu antruoju. To Sargono anukas sparčiai stengėsi atnaujinti susisiekimą su tolimomis šalimis. Babilonas buvo pripažintas Asirijos sostine. Netrukus, Babilonija iš visų pusių apkarpyta, buvo palikta Asirijos globojama. Babilonija sukilo prieš Asiriją, bet buvo nugalėta. Vis gi tas sukilimas sujudino ir kitas valstybes ir žymiai nusilpnino Asirijos galybę.

Maždaug 8 ir 7 amžiais (prieš Kr. gim.) pastebimas įsiveržimas naujų žmonių masių į turtingą Eufrato žemę iš žiemių ir rytų žiemių pusių. Tie žmonės visiškai skiriasi nuo pirmiau ten veikusių tautų. Atsidanginę buvo indo-germanai: pradžioje indusai, toliau į šiaurę — aškūzai ir kiek į vakarus kimeriečiai ir tvėrai. Visos tos tautos apsistojo ties Asirijos siena. 7 amžiaus pradžioj dideli kimeriečių karo žygiai kaip vilnys užliejo visą Mažąją Aziją, naikino kultūrą ir vos nesugriovė midėnų valstybės (apie 660 m. prieš Kr. gim.).

Vis gi ir patys kimerieičai arba sutirpo kitų tautų tarpe arba buvo išnaikinti. Aškūzai susidėjo su asiriečiais, midėnai su babiloniečiais. Midėnai ir babiloniečiai laukė progos sutriuškinti galingą Asiriją jau pabaigtinai. Babilonijai pasisekė atsipalaiduoti nuo Asirijos globos ir gauti atskirą valdovą — Chaldėjos princą Nabopolasarą. Per 20 metų babiloniečiai ir midėnai rengė Asirijos žlugimą. 606 metais (prieš Kr. gim.) krito Asirijos sostinė Ninevija, o su ja žlugo visam laikui Asirijos valstybė, kuri jau nebandė atgauti savo galybės, nes patys asiriečiai jau buvo susimaišę su kitomis tautomis, kurios kilnodamosios veržiavosi į Asiriją iš visų pusių. Midėnai ir babiloniečiai pasidalino Asirijos palikimą po to, kai babiloniečiai greit atrėmė Aigipto pretenziją į Siriją. Tuomet

Midija ir Babilonija drauge su sustiprėjusia Lidija pasidarė trys vakarinės Azijos valstybės.

Babilonas vėl pasidarė didelės kultūringos valstybės sostinė ir vaidino svarbiausią vaidmenį kitų valstybių tarpe. Bet Babilonijos žvaigždė žibėjo, kol ją valdė Nabuchodonosoras (605—562), kuris stengėsi atstatyti sostinę ir miestus, sustiprinti šalies galybę, traukti iš visur turtą į Babiloną, plėsti kultūrą. Babilonijos dinastija buvo iš Chaldėjos. Chaldėjiečiai, kaip manoma, buvo semitų tauta, atsidanginusi iš Arabijos ir palengva įsiveržusi į Babilonijos teritoriją, kaip derlingą šalį. Ten per kelis amžius jie sudarė mažas valstybes, kurių valdovai buvo pasidavę Babilonijos ir Asirijos valdovams. Žlungant Asirijai, jie pagrobė Babilonijos sostą. Dėl to naujoji Babilonijos valstybė buvo pavadinta chaldėjų valstybe. Taip ją vadino ir biblija. Mirus Nabuchodonosorui (kuris visiškai sugriovė Jeruzalemą) persų tautų vadas Kyras greit paėmė Midiją, nugalėjęs jos valdovą Krezą, pagarsėjusį savo turtingumu, o kilus riaušėms Babilonijoj, Kyras, persikėlęs per Tigro upę, nugalėjo babiloniečius, paėmė jų sostinę Babiloną (539 m. prieš Kr. gim.) ir pasidarė didelės valstybės viešpačiu. Jis pavadino save Babilono karaliumi ir savo sostine padarė Babilono miestą. Po Kyro sūnaus Kambizo galvos persai sukilo prieš Kambizo įpėdinį ir savo valdovu pastatė Darijų.

Darijus, stengdamasis praplėsti savo valstybės teritorijos plotą į vakarus, susidūrė su graikais. Kovomis prie Maratono ir Salamino persai buvo sustabdyti ir Tarpužemio jūra pasidarė persų valstybės siena. Tuomet kultūringasis pasaulis pasidalino į dvi dalis: vakarų ir rytų. Vakarų kultūra ėjo savo keliu ir, graikų galingai plečiama, statė naujos kultūros pagrindus. Rytų gi kultūra vis labiau darėsi svetima vakarų kultūrai. Graikai pradėjo gauti per Aigiptą senovės rytų kultūros lobį.

Kova su persais pasibaigė graikų laimėjimu. Aleksandras Makedonietis greit parbloškė galiūną molinėmis kojomis. Jis pasirinko savo sostine Babilono miestą, buvo sumanęs atnaujinti kelius su tolimomis šalimis upėmis ir jūra ir paskelbė save dievu. Tik jis anksti mirė, jo valstybė suiro, ir tarp įvairių šalių prasidėjo karai dėl žemės plotų, kaip būdavo ir pirmiau. Naujų valstybių kylimas kaip ir pirmiau — pareidavo

nuo šalies gamtinių ypatumų ir jos kultūros ypatumų. Per tų šalių riaušes ypatingai pakilo dvi valstybės, būtent: Ptolomėjų Aigipto valstybė ir Seleukydų Babilonijos valstybė. Tos valstybės pasidalino Nilo ir Eufrato upių baseinų žemės plotus. Aigiptas pateko graikų kultūros įtakai; per Aigiptą graikai, paskum ir romėnai, susipažindavo su senovės rytų kultūra. Seleukydai turėjo perkelti savo sostinę iš Babilono miesto į Antijochiją Syrijoje ir jų valstybė pasidarė Syrijos valstybe, o greit ji neteko didelių savo žemės plotų, iš kurių, tarp kita ko, susidarė baktrų ir partėnų valstybės. Baktrai stūmėsi toliau į vakarus, o partėnai, būdami artimi persų giminės, įkūrė naują persų valstybę. Partėnai nebuvo kultūringi žmonės ir laikėsi senovės tradicijų; jie stengėsi neleisti plėstis vakarų— pradžioj graikų, o paskum romėnų kultūrai į rytus nuo Eufrato upės. Šitas kultūrų skirtumas sukliudė vakarų pasauliui susijungti su rytų pasauliu. Graikai, kaip sakėme, sustabdė persų veržimąsi į vakarus. Cezaris ruošėsi karui su partėnais, tik tuomet jis buvo nukautas. Bet Roma jautė rytų pasaulio galą. Būdama per toli į vakarus, ji buvo priversta pasirinkti kitą valstybės centrą rytuose, kuris atitiktų jos santykius su rytų tautomis ir pradėtų plėsti romėnų kultūrinę įtaką šiaurės ir rytų šalyse. Tą centrą pasirinko impeatorius Konstantinas; tuo centru buvo Konstantinopolio miestas; dėl to romėnų imperija virto Bizantijos imperija, o jos vakarų pusė atsidūrė atsidanginusių į Europą indo-germanų tautų įtakoje, pati gi Roma išlaikė dvasinio centro reikšmę. Romėnų imperatoriai ne kartą puldavo įsikūrusią po partėnų naują persų valstybę ir įsiveržd avo lig Babilonijos; bet persams pasisekdavo atsiginti nuo romėnų ir išlakyti skirtumą tarp abiejų senovės pasaulio pusių. Bizantijos imperija ir naujoji persų valstybė gyvavo keletą amžių. Bet rytams teko pergyventi didelis galingas smūgis: apie septinto amžiaus vidurį (po Kr. gim.) semitų kilmės tautos dar kartą užplukdė rytų šalis. Magometo mokslas sutraukė Arabijos tautas po savo vėliava, užliejo turtingas kultūringas šalis ir pasireiškė kaipo paskutinis kultūros perijodas su jo ypatumu, semitų kalbos viešpatavimu. Tasai mokslas išėjo iš Arabijos (Mekka, Medina) ir ėmė plėstis į visas puses. Magometonai greit atėmė iš Bizantijos Palestiną, Siriją, Aigiptą ir šiaurinės Afrikos pakrantę; vėliau paėmė Ispaniją. Į rytų pusę

magometonai paėmė visas šalis lig šiaurinės Indijos. Tuo būdu susidarė valstybė, kurią galime prilyginti Aleksandro Makedoniečio monarchijai. Bet po dviejų — trijų šimtų metų toji valstybė (greičiau organizacija) suskilo į dalis. Vis gi Magometo tikyba (islamas) plėtėsi toliau ir lig šiol apima tas šalis, nežiūrint į jų skirtumą politiniu atžvilgiu. Magometo įpėdiniai (chalifai) perkėlė savo sostinę į Mesopotamiją — pradžioje į Damaską, paskum į Bagdadą. Magometonų bandymas veržtis iš Mažosios Azijos į Europą sulaikydavo Konstantinopolis. Bet vėliau vakarų Aziją užplukdė turkų tautos, kurioms pasisekė nugalėti arabus ir stoti arabų vietoje. Pradedant dvyliktuoju amžium (po Kr. gim.) turkai — seldžiukai ir osmanai — jau šeimininkavo vakarų Azijoj. Bet greit iš tolimjų rytų atsidangino mongolai, kurie eidami triuškino vakarų Azijos valstybes (Čingis-chanas 13 amžiuje) ir ėjo į Europą. Jų žygiai buvo sustabdyti lenkų ir vokiečių ricierių kovoje ties Lignicu 1241 metais ir mongolai turėjo trauktis atgal. Antrą kartą mongolai atsidangino apie 1400 metus, juos vedė tada Timūras. Turkų valstybė teko mongolams; bet Timūrui mirus, jo valstybė suskilo. Turkų—osmanų valstybė greit atsigriebė ir 1453 metais paėmė Konstantinopolį, o į Balkanų pusiasalį lig Dunojaus upės jie buvo įsiveržę kiek pirmiau. Tuo būdu turkų — osmanų valdovas (sultonas) stipriai įsitvirtino patogiausioje sostinei vietoje. Jis privertė Bagdado chalifus įduoti jam dvasinę valdžią ir dėl to jis pretendavo gauti pasaulinę valdžią, pasiremdamas vakarų Azijos tikyba. Babilonijos idėjos nugalėjo romėnų idėjas paskutinį kartą istorijoj. Dar per du šimtu metų turkai gresė vakarų Europai, bet paskutinis smūgis jiems buvo suduotas, kai jie apgulė Vieną 1683 metais; tada pavojus iš turkų pusės buvo pašalintas.

1. *Babiloniečių įstatymai.* Po trumpos babiloniečių ir asiriečių istorijos apžvalgos eisime prie išdėstytų raštu istorinių liekanų, kurios atvaizduoja šeimos santvarką ir susijusius su ja moterų teises Babilonijoje ir Asirijoje.

Sakėme, kad Babilonijoje buvo veiklus valdovas Hammurabi, kurį istorijos vadovėliai vadina teisės karaliumi. Vakarų Azijos tyrinėtojai sako, kad Hammurabi gyveno apie 2000 metų prieš Kristaus gimimą. Likę jo įstatymai buvo atrasti senovės tyrinėtojo M. Morgano (ne L. Morgano) dalimi 1901 metų

gruodžio mėn., dalimi 1902 metų sausio mėn., atkasinėjant Mesopotamijoje senovės Sūzų miestą. Jie esą parašyti paties Hammurabi Sipparo maldyklai (dabar Abu Habba griuvėsiai arti Bagdado miesto), ir esą žmogaus galvojimo puikiausias padarinys. Apie 1120 metus prieš Kristaus gimimą elamitų valdovo Šutruk-Nahhunte jie buvo pagrobti kaipo lobis ir nugabenti į to valdovo sostinę.

Įstatymų viršuje atvaizduotas Hammurabi tuomet, kai jis priima įstatymus iš saulės dievo.

Įstatymas buvo iššifruotas ir išverstas į prancūzų kalbą V. Scheilio.

Prakalboje Hummurabi sako: kai aukščiausias dievas — Anunnakis valdovas, — ir Bel — dangaus ir žemės viešpatis, — kuris stiprina pasaulio likimą, pavedė Mardukui — vyresniajam Ea sūnui — vyriausią valdžią visiems žmonėms ir išaukštino jo vardą Igigi tarpe, kai jie iškėlė šventą Babilono vardą ir išgyrė jį visose šalyse ir kai jie įkūrė tame mieste Mardukui amžiną valstybę, kurios pamatai stiprūs kaip dangus ir žemė, tada El ir Bel pašaukė mane, mane Hummurabi — įžymų karalaitį, — kuris bijo dievų, daryti gera žmonėms, suteikti galios teisei visoje šalyje, išnaikinti ištvirkimą ir visa pikta, neleisti galingam kenkti silpnam, pasirodyti žmonėms kaip saulė ir apšviesti šalį... Toliau Hammurabi nurodo, ką gera jis yra padaręs, o dar toliau eina jo įstatymų tekstas.

Iš tų įstatymų mes imsime tik liečiančius šeimos santvarką ir moterų teisės nuostatus.

Įstatymų straipsniuose randama žodžių, kurių prasmę reik išaiškinti, kad galėtume suprasti tų straipsnių tekstus. Tie žodžiai yra: 1) tirhatu, 2) šeriktu, 3) bibliu ir 4 nudunnu.

Kaip aiškina pasakytasis vertėjas V. Scheil, tirhatu yra jaunikio įnešimas žmonos tėvui. Šitas įnešimas nebūdavo skiriamas susituokusių ūkio reikalams; jis nebūdavo žmonos pirkimo kaina, nes Hammurabi įstatymuose niekur nesakoma, kad babiloniečiai iš tikrųjų pirkdavo žmonas, arba darydavo tą pirkimą tik dėl akių. Tithatu nebuvo ir būtinoji sąlyga susituokti. Be to, į žmoną nebūdavo žiūrima kaip į prekę; babiloniečio žmonos padėtis šeimoje buvo daug geresnė už romėno žmonos padėtį. Tirhatu buvo laidavimas, kad jaunikis neatsimes. Tirhatu tekdavo žmonos tėvui, išskiriant du atsitikimu,

kada tėvas turėdavo grąžinti tirhatu: a) jei jis priešindavosi vedybai, b) jei žmona mirdavo, neturėdama vaikų. Jei vyras be teisybės persiskirdavo su žmona, tai jis turėdavo sumokėti žmonai sumą, lygią tirhatu vertei.

Bibliu buvo jaunikio dovana po įvykusio susižadėjimo ir susidėdavo iš kilnojamojo turto, kurį jaunikis atnešdavo į žmonos tėvo namus, be abejo, padalinti šeimos nariams. Jei tėvas pasipriešindavo vedybai, tai jis turėdavo grąžinti jaunikiui dvigubą duotos dovanos vertę.

Šeriktu buvo žmonos įnešimas bendriems su jos vyru reikalams; tatai buvo žmonos dalia. Šeriktu vertė būdavo didesnė už vyro dovanos vertę žmonos tėvui ir būdavo nustatoma žmonos tėvo. Vyras tik naudodavosi žmonos šeriktu. Žmonai mirus, šeriktu pereidavo jos vaikams, o jei vaikų žmona neturėdavo, tai šeriktu grįždavo į žmonos tėvo namus. Šeriktu būdavo grąžinamas žmonai įstatymų nurodytais atsitikimais.

Nudunnu buvo vyro dovanos žmonai, duotos per visą jų abiejų gyvenimą.

Po šitų pastabų eisime prie Hammurabi įstatymų nuostatų, kurie taip sako:

Jei vyras veda žmoną ir neapibrėžia jos pareigų, tai toji moteris nelaikoma žmona (128 §). Jei gyvenanti su vyru žmona nori pamesti vyrą, jei dėl jos įvyksta turto pasidalinimas, jei ji eikvoja turtą, niekina savo vyrą, tai ji šaukiama pas teisėją ir, jei vyras pareiškia, jis persiskirsiąs su ja, tai jis leidžia žmonai eiti, kur ji nori, ir nieko neduoda jai persiskirdamas. O jei vyras pasako jis nepersiskirsiąs su žmona, tai jis gali vesti kitą žmoną; pirmoji gi žmona gali gyventi vyro namuose vergės vietoje (141 §). Jei žmona nekenčia savo vyro ir sako jam: „aš tavo daugiau nebūsiu“, tai jos paslaptis tyrinėjama, ir jei ji yra šeimininkė, kuriai nieko negalima prikišti, o vyras dažnai išeina ir labai niekina ją, tai žmona laikoma nekalta; ji gali atsiimti savo šeriktu ir eiti į savo tėvo namus (142 §). Jei žmona nesilaiko taupumo, valkiojasi, eikvoja namų turtą ir niekina savo vyrą, tai ji metama į vandenį (143 §). Jei žmona neturi vaikų ir jei vyras nori imti konkubiną (neteisėtą žmoną), tai jis gali paimti konkubiną į savo namus; bet konkubina nelaikoma lygi teisėtai žmonai (145 §). Jei žmona duoda savo vyrui vergę, kuri pagimdo vaiką, ir jei

vyras nori imti konkubiną, tai toks vyras neįgalinamas taip padaryti (144 §). Jei žmonos duotoji vyrui vergė nori lygintis su savo savininke—šeimininke dėl to, kad ji būna pagimdžiusi vaikų, tai šeimininkė negali jau parduoti jos, ji pažymi vergę ir laiko vergės vietoj, o jei vergė nepagimdo vaikų, tai šeimininkė gali parduoti ją (146, 147 §§). Jei žmona serga neišgydoma liga, tai vyras gali vesti kitą žmoną, bet jis negali persiskirti su sergančia žmona: toji žmona gali gyventi savo vyro namuose ir vyras turi maitinti ją lig jos gyvos galvos. O jei žmona nenori gyventi vyro namuose, ji gali išeiti ir vyras turi atiduoti jai šeriktu (148, 149 §§). Jei vyras raštu padovanojo savo žmonai sklypą, sodą, ar namus, tai, mirus vyrui, jo vaikai negali kelti jokio ginčo: žmona mirdama gali palikti tą turtą tam vaikui, katram nori, tik ji negali atiduoti to turto savo broliui (150 §).

Jei vyras turi vaikų iš savo žmonos ir toji žmona miršta, tai jos tėvas negali gauti nieko iš jos šeriktu, nes tada šeriktu tenka jos vaikams (162 §). Jei vyras duoda uošviui bibliu ir tirhatu, o paskum kreipia savo akis į kitą moterį ir pasako uošviui: „aš nevesiu tavo dukters", tai uošvis gali pasilikti visa, ką jis yra gavęs. O jei gavęs bibliu ir tirhatu uošvis pasako savo būsimajam žentui: „aš neleisiu už tavęs savo dukters", tai jis turi dvigubai atiduoti žentui, ką yra gavęs. Jei kalbamuoju atsitikimu būsimojo žento draugas apšmeižia jį uošviui ir uošvis pasako žentui: „aš neleisiu savo dukters už tavęs", tai uošvis turi dvigubai atiduoti žentui, ką yra gavęs, bet žento draugas netenka teisės vesti uošvio dukterį (160, 161 §§).

Jei vyras turėdamas vaikų iš žmonos ir iš vergės ir būdamas gyvas, pasako vergės vaikams „jūs esate mano vaikai" ir laiko juos su žmonos vaikais, tai po jo galvos žmonos ir vergės vaikai dalinasi tėvo kilnojamąjį turtą lygiomis dalimis, tik žmonos vaikai pasirenka sau dalis. O jei tėvas mirdamas nebūna pripažinęs vergės vaikų savais, tai vergės vaikai nedalyvauja kilnojamojo turto dalybose. Tada vergė su jos vaikais atleidžiama, tik žmonos vaikai netenka teisės vėl reikalauti iš vergės vaikų vergauti pas juos. Žmona gi atsiima savo šeriktu ir nudunnu, kurį vyras jai buvo davęs raštu, ir lieka vyro namuose; lig savo gyvos galvos ji gali naudotis turtu, tik neturi

teisės jo parduoti; jai mirus, turtas lieka jos vaikams (170, 171 str.). Jei vyras nėra davęs žmonai nudunnu, tai žmonai grąžinamas visa šeriktu ir, be to, žmona gauna iš vyro kilnojamojo turto lygią su vaikais dalį. Jei vaikai varo ją iš namų, tai teisėjas turi ištirti dalyką ir kai būna pripažinta vaikų kaltė, tai žmona lieka savo vyro namuose. Jei žmona pati nori išeiti iš vyro namų, tai ji turi palikti gautas iš vyro dovanas vaikams, atsiimti šeriktu, gautą iš savo tėvo, ir ištekėti. Jei ji išteka ir susilaukia vaikų su antruoju vyru, tai abiejų vyrų vaikai dalijasi jos šeriktu; o jei su ntruoju vyru ji neturi vaikų, tai jos šeriktu dalijasi pirmojo vyro vaikai (172 — 174 str.).

Jei valdovo vergas arba muškinu vergas veda laisvo žmogaus dukterį ir su ja susilaukia vaikų, tai vergo savininkas neturi teisės reikalauti iš laisvo žmogaus dukters vaikų vergauti pas jį. (Muškinu vadinami neaiškios klasės žmonės, turintieji turtines, bet ne asmenines privilegijas) (15 ir 175 str.).

Jei pasakytu atsitikimu laisvo žmogaus duktė atsineša į vergo namus šeriktu ir jei paskum abu begyvendami įsigija turtą, tai vergui mirus, laisvo žmogaus duktė atsiima savo šeriktu, o jos užgyventas su vyru turtas dalinamas į dvi dalis: vergo savininkas gauna pusę, o vergo našlė gauna kitą pusę turto savo vaikams. Taip dalinamas turtas ir tada, kai laisvo žmogaus duktė neturi šeriktu. Turinti mažų vaikų našlė negali ištekėti be teisėjo žinios; kai ji išteka, tai teisėjas renka žinias, kas liko po pirmo našlės vyro galvos; pirmojo vyro namai raštu pavedami antram našlės vyrui ir našlei. Jie turi saugoti namus, auklėti mažamečius našlaičius ir negali parduoti jokių namų daiktų. Kas perka tokius daiktus, tas netenka savo pinigų ir turi grąžinti daiktą (176—177 str.). Jei tėvas duoda dukteriai — vaidelutei arba nenorinčiai tekėti ir linksmai gyvenančiai dukteriai šeriktu ir dėl to parašo raštą, kuriame nepareiškia dukterį galint atiduoti savo palikimą, kam nori, ar pasielgti kaip jos širdis linksta, tai tėvui mirus, dukters broliai pasiima žemę ir sodą ir pagal sesers dalį duoda jai javų, aliejaus, vilnų, kad ji būtų patenkinta; o jei broliai neduoda jai tų produktų ir ji būna nepatenkinta, tai savo žemę ir sodą ji gali duoti nuomininkui, kuriam nori, ir nuomininkas turi ją maitinti; gautu iš tėvo turtu ji gali naudotis lig savo gyvos galvos,

bet negali parduoti to turto, nes jos dalis priklauso jos broliams. O jei tėvas raštu paveda pasakytai dukteriai pasielgti su turtu, kaip ji nori, tai duktė gali atiduoti turtą, kam ji nori, ir jos broliai ginčo dėl to kelti negali. Jei tėvas neduoda šeriktu tokiai dukteriai, tai po jo galvos duktė gauna atitinkamą kilnojamojo turto dalį, kuria ji gali naudotis lig savo gyvos galvos, o jai mirus, jos dalis tenka jos broliams.

Kai tėvas neduoda šeriktu pašvęstai dievui dukteriai arba dukteriai babiloniiečių dievo Marduko vaidelutei, tai tos dukterys gauna dalį iš savo tėvo kilnojamojo turto (178—180 str.). Jei žmona gyvena su savo vyru ir per savo vyrą pareiškia raštu ji neatsakysianti prieš vyro kreditorius, ir jei jos vyras prieš vesdamas ją turėjo skolų, tai kreditorius negali kreipti pretenzijos į žmoną už jos vyro skolą; o jei žmona prieš ištekėdama turėjo skolų, tai jos kreditorius negali kreipti savo pretenzijos į jos vyrą už jos skolą. Jei susijungę vyras ir moteris pasidarė skolų, tai jas turi mokėti abudu (151—152 str.). Jei vyras būna paimtas nelaisvėn, o jo namuose yra pakankamai maisto, ir jei žmona išeina iš vyro namų į kitus namus, tai žmona už nesaugojimą savęs ir pametimą vyro šaukiama į teismą ir metama į vandenį. Jei vyro namuose nebūna maisto ir žmona išeina į kitus namus, tai jos kaltės nėra. Kai paskutiniu atsitikimu žmona kituose namuose pagimdo vaikų, o jos sūnūs lieka pas savo tėvą. Jei vyras pabėga iš savo miesto jos sūnus lieka pas savo tėvą. Jei vyras pabėga iš savo miesto, o po to žmona išeina į kitus namus, ir jei vyras sugrįžta ir nori atsiimti savo žmoną, tai tokio pabėgėlio žmona gali negrįžti pas savo vyrą (133—136 str.). Jei vyras nori persiskirti su savo žmona, kuri neturi vaikų, tai jis turi atiduoti žmonai tirhatu ir grąžinti jos atsineštą šeriktu ir tada persiskirti. Jei tirhatu nebuvo duotas, tai vyras sumoka žmonai tam tikrą sumą. Jei vyras yra muškinu, tai jis moka tik trečią dalį pinigų. Jei vyras nori persiskirti su žmona, turinčia vaikų, arba su konkubina, turinčia vaikų, tai jis turi grąžinti moteriai jos šeriktu; be to, moterims duodama teisė naudotis žeme, sodu ir kitu turtu ir moterys auklėja vaikus. Kai moteris išauklėja savo vaikus, tai jai duodama lygi su vaikais dalis ir leidžiama pasirinkti sau vyrą (137—140 str.).

Moterys apsaugojamos nuo įžeidimo. Jei žmogus pakelia

pirštą prieš vaidelutę arba kito žmogaus žmoną ir neįrodo jos kaltės, tai jis šaukiamas į teismą ir jam daromas ženklas ant kaktos. Jei žmogus suduoda laisvo žmogaus mergaitei ir dėl to įvyksta abortas, tai jis baudžiamas pinigais. Jei dėl to moteris miršta, tai nukaujama kaltininko duktė. Už muškinu mergaitės mušimą mokama pusė pasakytos baudos, o jei muškinu moteris nuo smūgių miršta, tai kaltininkas baudžiamas irgi pinigais. Už vergės mušimą skiriama mažesnė bausmė (127, 209—214 str.). Jei žmona dėl kito vyro nukauja savo vyrą, tai ji nužudoma (153 §). Įstatymuose nurodomi ir neleistinieji lyties santykiai.

Jei žmogus turi lyties santykius su savo dukterim, tai jis nukaujamas vietoje. Jei tėvas išrenka vesti mergaitę savo sūnui, o sūnus tą mergaitę pažįsta, ir jei tėvas paskum būna užtiktas gulintis su ta mergaite, tai jis surišamas ir metamas į vandenį. Jei sūnus dar nebūna pažinęs tos mergaitės, tai tėvas turi sumokėti mergaitei pusę minos pinigais ir grąžinti, ką ji yra atsinešusi iš savo tėvo, o mergaitė gali tekėti, už ko nori. Jei žmogus guli su savo motina drauge, tai abudu sudeginami. Jei žmogus būna užkluptas su ta, kuri jį išauklėjo ir kuri turėjo vaikų su jo tėvu, tai jis išvaromas iš tėvo namų (154—158 str.). Konkubinos dukters teisės taip apibrėžiamos: jei tėvas davė savo konkubinos dukteriai šeriktu, padarė raštą tuo reikalu ir išleido tą dukterį už vyro, tai, tėvui mirus, toji duktė nieko negauna iš savo tėvo kilnojamojo turto. O jei tėvas nedavė šeriktu tai dukteriai ir neišleido jos už vyro, tai jos broliai, po savo tėvo galvos, turi duoti jai šeriktu pagal tėvo turtą ir išleisti ją už vyro (183—184 str.).

2. *Asiriečių įstatymai.* Asirieičų įstatymus atrado vokiečių rytų draugija (Deutsche Orientgesselschaft) senovės Asirijoj, Kalat Šergate, nesenai. Vokiečių mokslininkas O. Šrederis paskelbė tuoj po 1920 m. tų įstatymų svarbiausių lentelių tekstus, kurie kitais metais buvo išversti į kitas kalbas ir studijuojami įvairių šalių asiriologų ir teisininkų. Vienu laiku Jastrowas Amerikoj ir V. Scheilis Prancūzijoje perrašė ir išvertė lentelių tekstus 1921 metais ir tuo būdu supanžindino visuomenę su asiriečių įstatymais. Tie įstatymai pasiekia keturioliktą amžių prieš Kr. gim. Prancūzų teisininkai Cuq ir Testaud savo paaiškinimais dar labiau supažindino

prancūzų visuomenę su asiriečių įstatymais. Tas pat buvo padaryta ir Knuto Tallquist vertimu kalbantiems anglų kalba ir Hanso Ehelolfo vertimu ir Paulio Košakerio tyrinėjimais kalbantiems vokiečių kalba.

Kaip sako asiriologai-specialista, daug eilių asiriečių įstatymų nebegalima įskaityti, nes raidės išdilusios. Turime pasakyt, kad babiloniečiai ir asiriečiai rašydami vartodavo nedideles plonas lenteles, padarytas iš medžiagos, panašios į mūsų plytų medžiagą ir tose lentelėse išdroždavo raides. Kai kur raidėms rašyt būdavo vartojama oda. Dėl to senovės rašiniai taip ilgai išsilaikė. Be to, kai kurių straipsnių prasmė yra labai neaiški, nes gyvenimo santvarka prieš pusketvirto tūkstančio metų buvo kitokia. Užtat, asiriologai—specialistai nusikundžia, kad skaitant ir verčiant įstatymų originalus, sutinkama didelių sunkumų ir kad be tam tikrų paaiškinimų ir lyginimo asiriečių įstatymų su Hamurabi įstatymais ir izraelitų įstatymais anie įstatymai nelengva esą suprasti. Specialistams taipos gi neaišku, ar asiriečių įstatymai yra įstatymai tikra žodžio prasme ar jie yra teismo sprendimai? Ar į juos neįdėti vėliau kai kurių straipsnių paaiškinimai, ar įstatymų autorius nesinaudojo medžiaga iš įvairių šaltinių? Ar rastieji asiriečų įstatymai yra tikra ištrauka iš kodekso, ar jo dalis? Bet šitie klausimai tenka spręsti asiriologams - specialistams. Dėl to mes išimsime savo reikalams tik straipsnius nepraleistomis eilutėmis ir nepraleistais sakiniais, naudodamies ir tų straipsnių paaiškinimais specialistų.

Vyro ir žmonos turto srities santykiai asiriečių įstatymo taip atvaizduojami: jei žmona gyvena savo tėvo namuose, o jos vyras miršta ir jei jos vyro broliai nėra pasidalinę turto ir žmona neturi sūnų, tai dumakų (papuošalai), duotasai jos vyro jai, nepaliekamas žmonai: dumakų pasiima žmonos vyro broliai. Kai dėl žmonos vyro kito turto, tai vyro broliai gali nusileist ir duot našlei, kiek jie nutars. O jei žmona buvo susilaukusi vaikų su savo vyru, kuris paskum mirė, tai dumaku gauna jos vaikai; arba jei prieš mirštant vyrui, jis su broliais buvo pasidalinęs turtą, tai žmona gauna dumakų, kad ir neturėdama vaikų iš mirusio vyro*). Jei žmona eina į savo vyro na-

*) P. Cruveilhier. Recueuil des lois Assyriennes, 28—29 §§.

mus, tai jos širku (kaip babiloniečių šeriktu), ir viskas, ką ji yra atsinešusi iš savo tėvo namų ir ką buvo padovanojęs jai jos vyro tėvas, jai ateinant, tenka jos vaikams. O jei vyras išvaro savo žmoną, tai tą turtą jis turi atiduoti savo vaikams (30 §). Jei tėvas įneša į savo būsimojo svainio namus bibliu, bet mergaitė būna dar neatiduota, ir jei kitas to tėvo sūnus, kurio žmona gyvena savo tėvo namuose, miršta, tai tėvas išleidžia mirusio sūnaus žmoną už to sūnaus, kurio vardu jis buvo įnešęs bibliu į savo būsimojo svainio namus. Jei tėvas mergaitės, gavusios zubulliu (bibliu), nesutinka atiduot savo dukters, tai davęs zubulliu (bibliu) jaunikaičio tėvas gali, jei nori, paimt ano dukterį ir atiduot ją savo sūnui, arba, jei nori, gali atsiimt viską, ką jis buvo įnešęs, būtent, šviną, pinigus ir nevalgomuosius daiktus (31 §). Jei vyras įneša dovanas (zubulliu) į savo uošvio namus, paskum jo žmona miršta, o uošvis turi daugiau dukterų, tai, sutinkant uošviui, našlys gali imt kitą uošvio dukterį į mirusios žmonos vietą, arba, jei jis nori, gali atsiimt tik savo pinigus, o javų, avių ir valgomųjų daiktų jis negali atsiimt (32 str.). Jei žmona, jos vyrui mirus, neišteka, ir jei vyras jai nieko nepaliko raštu, tai ji gali gyvent kurio nori sūnaus namuose, ir jos sūnus turi ją maitinti, panašiai kaip savo mylimą, su kuria jis būna ssižadėjęs. Jei ji yra vėlesnioji žmona ir neturi vaikų, tai ji gali gyvent pirmosios žmonos vaikų šeimoje ir tie vaikai turi ją maitinti. O jei turi savo vaikų, o pirmosios žmonos vaikai nenori jos maitinti, tai gali gyvent savo vaikų namuose ir jos vaikai turi ją maitint, o ji jiems dirbt. Jei vienas iš pirmos žmonos jos vyro sūnų nori ją vest, (tai gali vest) ir (turi ją maitint, o jos pačios vaikai) gali jos nemaitint. Paskutinio sakinio žodžiai skliauteliuose atstatyti Košakerio; jie atitinka neaiškią mintį ir išlikusius ženklus, dėl to atitaisymas laikomas teisingas (47 §). Kai dėl skolų mokėjimo, tai jei žmona gyvena savo tėvo namuose ir (nudunnu) jai buvo jau duotas, ar ji primta į vyro tėvo namus, ar nepriimta, tai ji atsako už vyro skolas.

Košakerio nuomone, žodžiai: „ar ji priimta į tėvo namus ar nepriimta“, esą kurio aiškintojo priedas, nes jie prieštarauja pirmiau pasakytiems žodžiams: „jei žmona gyvena savo tėvo namuose“ (33 §). Jei žmona gyvena savo tėvo namuose, o paskum jos vyras įgyvendina ją į atskirus namus, išvykdamas,

kur, ir nepalieka jai aliejaus, vilnų, rūbų, maisto ir jokių lauko vaisių, kuriuos galėtų jai duot, tai žmona penkerius metus turi laukt savo vyro ir netekėt už kito. Jei ji turi sūnų, kurie samdosi (dirbt) ir iš savęs maitinasi, tai ji turi laukt savo vyro ir netekėt už kito. O jei ji neturi sūnų, tai turi laukt vyro penkerius metus; šeštų gi metų pradžioje ji gali pasirinkt kitą vyrą; kai jos vyras sugrįžta, tai jis negali pretenduot į ją, nes ji jau yra tekusi antram vyrui. Jei vyras išbuvo daugiau kaip penkerius metus, negalėdamas grįžt laisvu noru ar dėl to, kad jį sugriebė koks valdovas, bet jis pabėgo, ar dėl to, kad kaipo sukilėlis jis buvo suimtas ir pasivėlino grįžt, tai, kai jis sugrįžęs įrodys tatai, jis gali duot turinčiam jo žmoną vyrui kitą žmoną kaipo atlyginimą už savo žmoną, o savo žmoną gali atsiimt. Jei valdovas siunčia vyrą į svetimą šalį ir vyras išbūna daugiau kaip penkerius metus, tai žmona turi laukt jo ir negali tekėt. Jei prieš sueinant penkeriems metams, ji išteka už kito vyro ir pagimdo vaikų, tai pirmasis vyras sugrįžęs atsiima žmoną ir vaikus dėl to, kad žmona, kaip įstatymas reikalauja nelaukė (37 str.).

Persiskyrimas nustatytais šiais pagrindais: kai vyras skiriasi su žmona, tai, jei nori, jis duoda šį - tą savo žmonai, o jei nenori-neduoda, ir žmona turi išeit be nieko. Jei žmona gyvena savo tėvo namuose ir jei vyras persiskiria su ja, tai duotąjį vyro jai dumakų ji pasiima, taipos gi ir vyro įneštasis tirhatu tenka jai. Jei žmona būna ištekėjusi ir jei jos vyras patenka nelaisvėn, o ji neturi nei uošvio, nei vaiko, taj ji dvejus metus turi laukt vyro. Čia žodis „ištekėjusi" gali būt taikomas ir tam atsitikimui, kada tėvas pabaigtinai būna atleidęs dukterį iš savo namų ir jau neduoda jai pašalpos, ir tą atsitikimą, kada tėvas miršta ir duktė nieko negali gaut iš tėvo namų, nes toliau įstatymas sako: — jei per tuos du metu žmona neturi kuo maitintis, tai ji turi eit ir pareikšt apie tai; ir jei ji yra rūmų ekallait, arba, kaip sako įstatymo vertėjai, žmona asmens, tarnavusio valdovui, tai iš rūmų ji turi gaut maisto ir dirbt savo darbą. Jei ji yra žmona prastos kilmės vyro (toliau praleistos trys eilutės) žemės ir namų .....ji turi eit ir pareikšt: „ištikrųjų aš neturiu ko valgyt". Teisėjai turi prašyt viršininkus ir miesto didžiūnus surast žemės jai tame mieste. Ji laiko žemę ir namus, duodamus naudotis per dvejus metus, ir jai iš-

duodamas raštas. Ji ten gyvena dvejus metus, o paskum gyvena su pasirinktu vyru. Jai išdodamas našliškas raštas. Jei tuo tarpu jos vyras grįžta į savo šalį, tai jis atsiima savo žmoną, ištekėjusią su tikslu išmįst. Kai dėl vaikų iš antro vyro, tai jie tenka ne jos pirmajam vyrui, o antrajam. Jei pirmasis vyras jau neina atgal į kariuomenę, tai duotoji jo žmonai žemė ir namai tenka jam ir jis turi sumokėt už tą turtą pagal jo vertę. O jei jis negrįžta ir miršta svetimoj šalyj, tai antrasis vyras grąžina žemę ir namus ten, kur valdovas tą turtą buvo davęs (38, 39, 46 str.).

Jei vyras veda našlę, neapibrėždamas jos pareigų, ir jei našlė gyvena du metu vyro namuose, tai ji darosi vyro žmona ir negali pamest vyro. Jei našlė išeina į vyro namus, tai visas jos įnešimas pereina jos vyrui. Taip pat, kai vyras, vesdamas našlę, eina į jos namus, tai jo įnešimas pereina jo žmonai (35—36 str.). Įsiskolinęs tėvas gali duot savo kreditoriui savo dar neištekėjusią dukterį kaipo įkaitą; tada toji duktė turi gyvent kreditoriaus namuose ir dirbt kreditoriui. Kreditorius gali išleist ją už vyro ir gaut iš jaunikio visa, ką jaunikis turėtų įnešt mergaitės tėvui. Bet kreditorius, norėdamas išleist tą mergaitę, turi gaut jos tėvo sutikimą. Jei mergaitės tėvas būna miręs, tai kreditorius turi atsiklaust vieno iš mergaitės brolių; ir jei brolis pasako: „per mėnesį aš atpalaiduosiu savo seserį“, o paskum to nepadaro, tai kreditorius gali atleist mergaitę ir išleist ją už vyro. Bet jei tada atsiranda ummianu (kreditorius kitas), tai išleidęs mergaitę už vyro, žmogus turi sumokėti tam kreditoriui žmonos vertę. Jei jisai neturi tokios sumos, tai kreditorius ummianu gali paimt jį patį (40, 49 str.). Turime pastebėt, kad asiriologai sako „ummianu“ buvusi kreditorių rūšis, bet kokia rūšis — nežinia, nes asiriologų nuomonės skiriasi ir yra tik spėliojimai.

Kai dėl susižadėjimo, tai jis sudaro ceremoniją, per kurią jaunikis pila kvepalus ant mergaitės galvos ir duoda dovanas, susidedančias iš brangenybių, įvairių daiktų ir valgomųjų daiktų. Nuo tada būsimoji žmona priklauso jaunikio tėvo šeimai. Jei prieš vestuves jaunikis miršta arba dingsta, tai jaunoji neatgauna savo laisvės, o atiduodama vienam iš jaunikio brolių. Jei jos jaunikio tėvas miršta, arba jei nėra jaunikio brolių, tai ji turi tekėt už vieno iš brolių vaikų, turinčių teisę vest, o toji

teisė pripažįstama tiems, kuriems sukako dešimt metų; o jei tokių vaikų nėra, tai tik tada mergaitės tėvas gali ją leist į kitą šeimą, bet turi sugrąžint visas dovanas, išskiriant maistą. Mergaitei mirus, jos jaunikis negali reikalaut per žmoną jos sesers. Jis turi teisės atsiimt dovanas, išskiriant maistą. Susižadėjimas gali būt nutrauktas ir tada, kai vienas iš jaunikio brolių miršta ir palieka našlę, o tėvas verčia jauniką vest tą našlę.

Yra įrodymų, kad asiriečių valdovo Sargono įpėdinių amžiais žmona būdavo perkama kai kada. Ištekėjusi moteris gali gyvent savo tėvo namuose arba vyro namuose. Kai žmona gyvena savo vyro namuose, tai visa, ką ji atsineša iš savo tėvo ir ką gavo iš vyro tėvo, tenka jos sūnams. O kai žmona lieka gyvent savo tėvo namuose, tai vyras duoda jai „dumaku" bendroms ūkio išlaidoms, paskiria jai „nudunnu" (našlės turtas), arba „tirhatu", kuris tenka žmonai kai vyras persiskiria su ja be tam tikro pagrindo; pagalios vyro tėvas gali duot jai „cubulliu" — dovaną sidabru, auksu, maistu.

Ištekėjusiai laisvos klasės vyro žmonai neleidžiama išeit gatvėn neužtiestu veidu. Tokių vyrų dukterys turi ir gi dėvėt nustatytą galvos papuošalą; tuo būdu jos atskiriamos nuo kitų klasių mergaičių. Konkubinos (esirtu), eidamos gatvėn su savo šeimininke, turi užsidengt savo veidą; kitais atsitikimais jos turi vaikščiot atidengtu veidu. Jei vyras nori, kad jo konkubina vaikščiotų neatidengtu veidu, jis turi pakviest penkis ar šešis draugus, po jų akių atidengt konkubinos veidą ir tart: „ji yra mano žmona", ir ji jau būna jo žmona; kitaip, konkubina nelaikoma to vyro žmona, o lieka konkubina. Kitos mergaitės (vergės, tarnaitės, prostitutės) turi vaikščiot atidengtu veidu (41—42 str.). Nepatikimos žmonos smarkiai baudžiamos. Jei žmona eina į kito vyro namus su tam tikru tikslu, o tasai vyras žino ją esant kito vyro žmona, tai juodu abu nukaujami. Jei vyras užklumpa kitą vyrą su savo žmona, įrodo tatai ir įtikina kitus, tai jis gali nukaut ir tą vyrą ir savo žmoną, ir jis nebūna kaltinamas. Jei meilužis ir žmona būna pagauti, nuvesti pas valdovą arba teisėjus, ir jei vyras nukauja savo žmoną, tai nukaujamas ir žmonos meilužis. Jei vyras deda savo žmonai kitą bausmę, tai kita bausmė dedama ir žmonos meilužiui; o jei vyras atleidžia kaltę savo žmonai, tai atleidžiama kaltė ir žmonos meilužiui. Jei žmona turi intrygų su bet kuo, tai tasai

žmogus nelaikomas kaltas, o žmonos vyras gali skirt jai bausmę, kokią nori (13, 15, 16 str.).

Jei žmona priima savo namuose kito vyro žmoną ir duoda ją išniekint bet kuriam vyrui, ir jei tasai vyras žino tą moterį esant kito vyro žmoną, tai tasai vyras baudžiamas už išniekinimą svetimos žmonos, o tarpininkei - šeimininkei dedama tokia bausmė, kokią deda vyras savo išniekintai žmonai; jei jis nebaudžia savo žmonos, tai nebaudžiami jo žmonos išniekintojas ir tarpininkė - šeimininkė. Bet jei tarpininkė - šeimininkė būna anksčiau susitarusi su išniekintoju ir slaptai pakviečia išniekintoją į savo namus, o vyro žmona apie sąmokslą nieko nežino, tai išniekintoji apgaulės būdu žmona turi pareikšt apie tai ir tada ji nebaudžiama; o tarpininkė - šeimininkė ir išniekintojas nukaujami; jei išniekintoji žmona nepareiškia apie atsitikimą, tai vyras gali nubaust ją kaip nori. Jei žmona gera valia eina pas kitą namų šeimininkę ir ten nakvoja tris ar keturias naktis, o tų namų šeimininkas apie tai nežino, tai žmonos vyras gali nupiaut savo žmonai ausis ir atsiimt ją, jei nori; namų šeimininkei ir gi nupiaunamos ausys, bet jos vyras gali, jei nori, sumokėt tam tikrą pinigų sumą ir atvaduot savo žmoną nuo bausmės. O jei namų šeimininkas žinojo svetimo vyro žmoną gyvenant jo namuose, tai jis turi mokėt trissyk tiek. Kilus ginčui tarp abiejų žmonų vyrų, daromas bandymas, metant juos į upę ir žiūrima, katras liks gyvas. Jei ėjusios iš namų žmonos vyras nenupiauja ausų savo žmonai, tai bausmė niekam nededama.

Vyras gali netekt savo žmonos, kai jam taikomas kerštas: antai, jei vyras jėga išniekina mergaitę, tai mergaitės tėvas gali pasiimt to vyro žmoną ir negrąžint jos. Tėvas gali ir išleist savo išniekintąją mergaitę už išniekintojo. Jei išniekintojas būna nevedęs, tai jis turi sumokėt mergaitės tėvui tam tikrą pinigų sumą, ir tėvas gali išleist mergaitę už kito vyro. Tą pačią pinigų sumą vyras moka mergaitės tėvui ir tada, kai mergaitė gera valia būna pasidavusi tam vyrui (24, 25, 57 str.). Už darymą aborto skiriama smarki bausmė: jei moteris savo noru daro abortą, tai dalykas tyinėjamas, ir kai kaltė būna įrodyta, tai moteris sodinama ant kuolo ir nelaidojama; ta pati bausmė taikoma moteriai, kad ji ir miršta aborto darymo metu (54 str.).

Šiaip jau šeima Asirijoj buvo sutvarkyta kaip ir Babilonijoj: viršuj stovėjo šeimos galva, būtent tėvas, o jo nesant — vyresnysis sūnus; kai po tėvo galvos likdavo mažamečiai vaikai, tai motina eidavo globėjos pareigas. Bet buvo ir didelių skirtumų: Hammurabi įstatymai suteikia šeimos nariams didesnes asmenines teises, o asiriečių valdovo Sargono ir jo įpėdinių laikais pastebima labiau atsilikusi socialė būklė, nes šeimos galva turi neapréžtą teisę parduot savo vaikus, užstatyt juos už skolą. Tokių šeimos galvos teisių nerandame Hammurabi įstatymuose.

Asiriečių įstatymai nustato bausmes už moteries įžeidimą veiksmu arba žodžiu ir už šmeižimą; antai, jei einančią gatve vyro žmoną pagriebia koks žmogus, siūlo jai daryt, kas yra priešinga dorovei, o ji nesutinka ir ginasi, ir jei liudytojai įrodo tą žmogų pavartojus jėgą prieš žmoną ir suteršus jos garbę, tai toks žmogus nukaujamas, o žmona laikoma nekalta. Jei žmogus kur namuose ar gatvėje suteršia moteries garbę, žinodamas, kad toji moteris yra vyro žmona, tai su tuo žmogum daroma taip, kaip vyras pasielgs su savo žmona. Jei tas žmogus nežino, kad moteris yra vyro žmona ir suteršia jos garbę, tai jis nebaudžiamas, o vyras gali nubaust savo žmoną kaip nori. Jei žmogus, nebūdamas kito vyro žmonos nei tėvas, nei brolis, nei sūnus, kviečia žmoną keliaut kuriais reikalais ir prisiekia jis nežinojęs moterį esant vyro žmoną, tai jis turi sumokėt žmonos vyrui tam tikrą pinigų sumą. Jei žmogus pakelia ranką prieš kito vyro žmoną ir . . . . . (toliau neįskaitoma ką daro), tai tam žmogui nukertamas pirštas. Jei žmogus įkanda kito žmoną, tai jam ištiesiama apatinė lūpa ir nukertama.

Jei žmogus suduoda (muša) kito vyro žmonai ir toji žmona persileidžia (netenka savo vaisiaus) ir dėl to miršta, tai tas žmogus nukaujamas. Jei tos žmonos vyras neturi sūnų, tai tasai žmogus vis gi nukaujamas, kad žmona ir nemirtų. Jei žmogus suduoda kito vyro žmonai, pastojusiai nesenai, ir dėl to žmona persileidžia, tai tasai žmogus turi sumokėt žmonos vyrui tam tikrą pinigų sumą. Jei tatai buvo padaryta su ištvirkėle, tai žmogui suduodama tiek smūgių, kiek buvo jis davęs. Jei tatai buvo padaryta su laisvos klasės žmogaus dukterim, tai kaltininkas ir gi sumoka baudą pinigais, gauna

penkiasdešimt lazdų ir vieną mėnesį tnri dirbt sunkius darbus valdovui.

Vyrui suteikiama teisė dėt žmonai šias bausmes: skust žmonai galvą, biaurint ją įvairiais būdais, dar gi atimant kūno dalis, tyčia nužudyt bet kuriuo būdu.

Kai dėl šmeižimo, tai asiriečių įstatymuose numatyti tokie atsitikimai: jei žmogus sako kitam: „tavo žmonos garbė suteršta“ ir nenurodo liudytojų, tai tam žmogui surištam daromas bandymas upėje. Jei žmogus sako savo draugui, ar ginčydamasis, ar šiaip kalbėdamas su juo: „tavo žmonos garbę suteršė ir aš tau tatai įrodysiu“, tai, jei jis nepristatys įrodymų, jam duodama penkiasdešimt (arba keturiasdešimt) lazdų, jis verčiamas dirbt valdovui sunkius darbus vieną mėnesį, išbiaurinamas ir turi mokėt dar pinigų sumą. Jei žmogus tais pačiais žodžiais plėšia savo draugo garbę, tai jam dedama ta pati bausmė (17, 18, 19 str.).

Azijos Indijos gyventojai. Indijos didumas beveik lygus Europos didumui. Indija apima Azijos pietinę dalį. Ji atskirta nuo kitų Azijos dalių aukštais ilgais Gimalajų kalnais, einančiais žemyn į rytus, kur Bramaputros upės slėnis sudaro susisiekimą su Tibetu, o žemiau su Indo-Kinija; daugelyje vietų pereinama į Beludžistaną ir Afganistaną.

Kadangi Indija yra pietų šalis ir iš pietų šono pasiekia vandenyną, o iš žiemių pusės apsaugota nuo šaltų vėjų aukštais Gimalajų kalnais, tai jos klimatas šiltas, bet ne karštas. Indijos žemės derlingumas ir jos klimato minkštumas buvo patogūs gyvent žmonėms; bet pirmykščiai gyventojai buvo palengva nustumti į pajūrį ir ten jie gyveno per ilgą šimtmečių eilę. Per Bramaputros upės slėnį ir iš vakarų per vadinamą Pendžabą centrinės Azijos gyventojai užplukdydavo Indiją; dėl to Indijoje randame žmonių tipų įvairumą. Vis gi Indija neturėjo nuolatinių santykių su Azija.

Aukso, sidabro ir brangiųjų akmenų kasyklos davė pagrindo pavadint Indiją turtinga šalimi, bet turėdama mažai geležies ir anglių, Indija negalėjo pasidaryti pramonės šalimi. Atskirta nuo kitų šalių Indija pradėjo kurti savotišką civilizaciją, bet įsiveržusios į ją svetimos tautos žymiai pakeitė jos civilizaciją. Būdama labai didelė ir užimta įvairių rasių žmo-

nių, Indija negalėjo lengvai sudaryt vieneto politiniu ir socialiu atžvilgiais.

Indija dalinama į tris dalis: kontinentalinę — vakaruose, centrinę — žiemiuose ir pusiausalinę, vadinamą Dekan, — pietuose.

Nuo žemės turtų ir klimato pareina gyventojų būdas ir darbas. Derlingiausios yra Gango ir Bramaputros upių baseinų sritys į paūrį; dėl to ten žmonės parodė savo gabumus proto darbo srity.

Indijos gyventojų būdą veikė ir kitos aplinkybės. Jokioj šalyj gamtos reiškiniai nėra tokie dideli ir tokie baisūs: kaitinanti saulė, didelės audros su mussono vėju, patvinusios lietaus metu ir be to plačios upės, ciklonai (vėjai), kurių metu žūsta nemaža žmonių (antai 1874 metais žuvo 200.000 žmonių), Gimalajų kalnai — aukščiausi ir gražiausi pasauly; iš augalų — didžiausios palmos, bananai, po kurių lapais gali pasislėpt daugybė žmonių, džungliai; iš gyvulių — drambliai, raganosiai, liūtai, tigrai, beždžionės, didžiausi laukiniai buliai, didelės r pavojingos krmėlės. Rudenį, žiemą ir pavasarį — sausa, vasarą nuolat lyja.

Tokie gamtos reiškiniai verčia žmogų galvot, verčia plėst fantaziją. Indų protavimas sukūrė jų originalią civilizaciją, kuri pritraukė kitas rases ir kitas tautas, dar gi atsinešusias į Indiją savo įpročius ir tikybą. Iš ko gi susidėjo indusų rasė ir kaip kilo jų civilizacija? Priešistoriniais laikais Indijoje gyveno, kiek žinoma, laukiniai vietos žmonės (o, gal, jie buvo atsidanginę iš kitur), būtent, todosai ir negritosai. Kitos tautelės stovėjo aukščian nž anas; antai, koliarai buvo maži, juodi, riestanosiai, iškištu smakru, storomis lūpomis, garbiniuotais plaukais, apdengę kūną nuo juostos lig kelių medžiaga iš lapų, valgydavo žalią mėsą, tik medžiodavo ir žvejodavo. Kai kurios tautelės tašydavo akmenis arba poliruodavo juos, darydavo paminklus iš sustatytų akmenų aplink didesnį akmenį, statydavo pirkeles ir aptverdavo jas tvoromis, gyvendavo grupėmis; dirbdavo žemę ir ganydavo gyvulius. Tose tautelėse valdžia priklausydavo vyresniajam ir burtininkui.

Vėliau į Indiją atėjo kitų rasių žmonės: per Bramaputros slėnį mongolai, per Pendžabą turaniečiai (dravidai). Mongolai apsigyveno Indijos rytuose (Assame ir Bengalijoj); jų

žymės: plati galva, kreivos akys, gelsva odos spalva, beveik blizgantis veidas. Jie buvo ramūs, dirbo žemę, laikėsi patriarchhalės šeimos santvarkos, tikėjo geras ir piktas dvasias.

Turaniečiai — dravidai apėmė beveik visą kitą Indiją, ypač Dekano pusiausalį. Jie buvo vidutinio ūgio, beveik juodi, žema galva; jų kalba turėjo daug įvairių tarmių; garbino bezdžiones, iš kurių jie laikė save kilusius, kirmėles, tigrus, o ypač karves. Tikėjo mirusių žmonių dvasias slepiantis uolose, augaluose arba gyvuliuose. Vis gi būdami energingi, protingi, jie greit ėjo civilizacijos keliu; buvo piemenys ir žemdirbiai; vartojo molinius indus ir kai kuriuos metalus; gyveno kaimais, turėjo ir miestų. Šeimos buvo susiskirsčiusios pagal jų amatus ir laikėsi tam tikros ierarchijos; amatai, kur reik daug proto, duodavo pirmenybę jais verstis sugalvojusioms juos šeimoms; tie amatai būdavo laikomi paslapty. Vyrui buvo leidžiama turėt kelias žmonas. Tautos viršūnę sudarydavo dvasininkai ir valdovai - despotai. Tarp 20-to ir 15-to amžių prieš Kristaus gimimą iš vakarų per Pendžabo kalnų protarpius į Indiją atvyko airiai — Persijos iraniečių sąjungininkai. Kaip rašoma indų knygose, jie buvo dideli, stiprūs, šviesia odos spalva, skusti, bet su ūsais (Rig Veda II, 11 (202), 17). Kalbėjo labai išlavinta kalba ir buvo kilę iš indo-europiečių šeimos. Vieni buvo apsivilkę odomis, kiti vilnoniais arba lininiais rūbais. Jų ginklai buvo padaryti iš bronzos ir iš medžio: lankai, durtuvai, kirviai, kalavijai ir kariški vežimai. Jie buvo daugiausia piemenys ir atsivarė kaimenes galvijų, ožkų ir avių, mokėjo dirbt žemę ir nemėgo bastytis. Jie lengvai pavergė vietos gyventojus. Klimatas mažai juos veikė, nes Pendžabas nėra tikroji Indija: žiema šalta; gyvuliai, paukščiai ir augalai beveik tie patys kaip ir centralinėje Azijoje. Į vietos gyventojus jie žiūrėjo kaip į gyvulius; didelius derlingos žemės plotus jiems turėdavo dirbt vietos gyventojai, nes jie patys nemėgo sunkaus darbo ir nustojo karingumo, bet daug pasiekė savo gabumais: jų medžio dirbiniai, išdirbtos odos, verpalai ir audiniai, išsiuvinėti rūbai, molio indai, virvės, laivai, keltai, dideli vežimai, pakinktai arkliams ir buliams, balnai, iškėlė juos aukštai. Jie darydavo daiktus iš aukso, sidabro ir bronzos. Įprastos jų pramogos būdavo: įtaisytos vienų su kitais kovos ir arklių lenktynės. Jie turėjo gy-

dytojų ir plaukų kirpėjų. Indijos airių šeima būdavo tvarkoma senelio. Padidėjusios ir išsiplėtusios šeimos sudarydavo klanus, kurie susidėdavo iš kelių atskirų šeimų. Karai, persikėlimai į kitą vietą jungdavo klanus į tautas; tos tautos rinkdavo sau vyresnįjį, o vėliau vyresniojo vieta pereidavo įpėdiniams.

Vyras turėdavo tik vieną teisėtą žmoną ir galėdavo laikyt kelias konkubinas.

Tikyba buvo šeiminė: iš vienos pusės būdavo reiškiama pagarba pačiai šeimai, garbinama namų ugnis; išvirti toj ugnyj valgiai buvo laikomi pašventinti; tik tėvas ir vaikai galėdavo liest tą ugnį. Didžiai buvo garbinami protėviai. Buvo manoma, kad lavonai kape snaudžia, o siela skrajoja aplink vietas, kuriose numirėlis gyveno. Vėliau, sielos buvimo vieta buvo laikomas požemis. Po mirties siela ir kūnas, kaip buvo manoma, turi tuos pačius norus, tuos pačius rūpesčius; neturėdama maisto šmėkla keršija savo vaikams; pasisotinusi ji juos veda ir gina. Iš kitos pusės, pagarba būdavo reiškiama gamtos dievams: dangui, saulei, aušrai, audrai, požeminių sričių valdovui, perkūnui. Kiekviena šeima turėdavo savo dievus ir pasirinkdavo vieną iš jų savo sargu. Kaip numirėliams, taip ir dievams reik aukų: antai, be saldaus svaiginančio gėrimo, be riebių valgių perkūnas negalėtų nuveikt sausumos šėtono ir negalėtų išmelžt lietaus iš debesų karvių dideliais speniais.

Airiai neturėjo maldyklų ir stabų. Dievams ir protėviams pagerbti giedodavo giesmes. Pagarba, prakeiksmas, grasinimas, malda, geras darbas, burtai, giesmės padrąsina dievus jų kovos metu su velniais. Šeimos, kurios gieda gražiausias ir labiausia veikiančias jausmus giesmes, iškelia savo dievus ir savo numirėlius, laikomus didvyriais. Sugebėjimas sugalvot giesmes ir burtus buvęs duotas iš aukštybių, dėl to giesminiinkų žemutinės linijos žmonės buvo pavadinti bramomis (nuo žodžio „brama“, reiškiančio aukščiausią būtybę). Tos giesmės buvo statomos per šimtus metų ir iš jų buvo sudarytas rinkinys, pavadintas Rig Veda (tarp 15 ir 10 amžių). Jose randamos įvairios tikybinės linkmės: politeizmas, panteizmas, misticizmas. Tokia buvo airių visuomenė Pendžabe.

Atvykusios naujos tautos sustiprino indusų rasę. Civilizacija ėmė greit plėstis, o su ja bramonų reikšmė ir valdovų galingumas. Airiai greit stūmėsi į visas puses — labiausia į rytus Gango upės baseinu ir į Bengaliją. Tos vietos yra jau tikroji Indija: klimatas šiltas, vėjas (mussonas) pučia tam tikrais laikotarpiais, du kartus per metus imami javai, ryžiai auga kukuruzų vietoje, didžiausi plotai apžėlę medžiais, aukšta žole, vijokliniais augalais ir bananais; iš žvėrių — tigrai, daugybė bezdžionių; be to įvairių rūšių paukščiai, kirmėlės ir k. k. Bengalijos pasieny miškai dar tankesni, žvėrių dar daugiau. Ten jau naujas gyvenimo vaizdas: kaimai su molinėmis pirkelėmis, ant upių krantų miestai su namais iš nedegintų plytų ir iš medžio, dideli juodi laukiniai raguočiai, maži raguočiai smailomis strėnomis, kinkyt ir art arkliai ir drambliai. Didelis skaičius įvairių rasių vietos gyventojų: vieni iš jų laukiniai žmonės, kiti atėjūnai — dravidai arba mongolai jau su aukštoka civilizacija. Išsisklaidę tarp juodųjų, baltieji žmonės jungėsi ir kūrė kolonijas; atskiras šeimas jungė kaimynystė ir bendrieji reikalai. Tos kolonijos virto kastomis ir, kaip kad ir šeimos, kastos laikėsi tam ttikrų taisyklių, dėjo aukas ir garbino savo dievus. Dėl savo išdidumo, dėl nusilpimo šiltame klimate su jo drugiais ir ligomis airiai pradėjo nekęst bet kurio žeminančio ir sunkaus amato. Tuos amatus airiai metė arba pavedė juos žemo luomo žmonėms, tais laikais jau pavadintiems sudrais. Bet sudrų buvo tiek daug, kad airiai negalėjo padaryt juos vergais. Baltieji vis gi susidėdavo su vietos kaimų gyventojais, kurie parduodavo jiems savo medžioklės, savo žvejybos ir savo darbo vaisius. Vietos gyventojai ir gi buvo susiskirstę sulig savo profesijomis ir sudarė ir gi kastas. Dėl juodųjų žmonių įpročių ir dėl baltųjų žmonių prietarų ir nusistatymo kastos buvo suskirstytos griežtos ierarchijos pagrindais. Airių gerbimas šeimos židinio ir jų nekentimas sudrų vertė laikyt nusikaltimu bet kurį susidėjimą vienos rasės su kita. Bet airiai negalėjo veistis, kaip reikiant, per šiltame klimate, dėl to susijungimai įvairių rasių žmonių vis didėjo. Vėliau, baltųjų kolonijos atsirado dravidų ir mongolų valdomose Indijos šalyse.

Tik bramonų kasta stengėsi apsisaugot nuo susidėjimo su kitomis ir ji pasidarė airių tradicijos dabotoja: bramonai

stengėsi kalbėt tarme, kuria parašyta Rig-Veda — pirmoji iš keturių šventų indų knygų; tatai buvo senovės airių tarmė; o tarmė „sanskrita“ atsirado kiek vėliau. Be savo dievų airiai garbino ir vietos žmonių dievus kaipo teisėtus šalies šeimininkus.

Naujose vietose airiai negalėjo išlaikyt savo senovės įpročių. Airiui visas jo gyvenimas atrodė nusidėjimas; airis nuolat kreipdavosi į bramonus, prašydamas išmokyt, kaip reik nuvalyt savo sielą, kaip pašventint aukas mirusiems ir kaip suteikt jiems ramybę. Dėl to bramonai virto maldininkais ir tikybos mokytojais. Daug reikėjo įtempt jėgos senovės įpročiams suderint su naujomis aplinkybėmis; ; užtat visas airių gyvenimas buvo apipintas formalumais: kaip elgtis, kokius namus statyt, kokius rūbus dėvėt, kaip gaminti valgius, kaip gert, valgyt, eit, gult! Kiekvienas žodis — giesmė, kiekvienas veiksmas —auka. Airis visur matė šėtonus ir šmėklas — keršintojas. Dėl to asketizmas buvo laikomas geriausiu darbu. Bramonai buvo garbinami visos tautos.

Indų visuomenė buvo susiskirsčiusi keturiomis kastomis (kai kas sako klasėmis): 1) dvasininkai arba bramonai, 2) valdovai ir jų kariai arba „kšatrijas“, 3) airiai - žemdirbiai (ir pirkliai) „vaisijas“ ir 4) vietos gyventojai arba „sudras“. Šitos kastos arba klasės dalinosi į daugybę grupių iš atskirų šeimų. Suskirstymas kastomis arba klasėmis reiškia linkmę sudaryt indų civilizaciją.

Turime dar pasakyt, kad įvairios Indijos rasės gali būt suskirstytos keturiais vyriausiais tipais: 1)indusai; jie buvo kilę iš susimaišiusių per amžius airių, dravidų, kolarų ir mongolydų (nes tiurkai ir mongolai dažnai įsiveržd avo į Indiją); 2) dravidai — turanų rasės, bet susimaišę vėliau su pirmykštėmis rasėmis: negritosais, kolarais, mongolais; 3) negritosai ir kolarai; 4) mongolai.

Žemiausias tipas yra Andamano salų negritosai. Jie buvo žmogėdžiai lig anglų laikų, vartojo įrankius iš netašyto akmens; jų moterys baltino savo kūną kalkėmis; jie miršta dažniausia tarp 20 ir 30 metų, nyksta nuo atneštų europiečių ligų ir, matyt, greit išnyks.

Laukiniai Indijos žmonės pirklauso negritosų ir kolarų tipams, bet abu tipu yra susimaišę su mongolų tipu. Dau-

gelį Indijos laukinių žmonių anglai pavadino miškų tautelėmis, kurių suskaito kelias dešimtis. Iš tų tautelių evoliucijos teorijos šalininkai mini (arba, kitaip sakant, remia savo teoriją) todas tautelę ir nayrų tautelę. Todas tautelė stovi jau aukščiau už kitas pirmykštes tauteles; todasai yra vidutinio ūgio, tirštais galvos ir barzdos plaukais, apžėlusiu plaukais kūnu, didelėmis lūpomis, prispausta nosimi, palyginti šviesia kūno spalva. Jie yra piemenys ir garbina karves ir medžius, ramūs, laikosi ir poligamijos ir poliandrijos.

Nayrų tautelė laikosi poliandrijos. Kai moteris turi kelis vyrus, tai ji negyvena nuolat nė su vienu iš jų, o gyvena savo brolių ir sūnų namuose. Vyras gali turėti tiek žmonų, kiek jis nori. Jo vaikai, kuriuos jis mažai pažįsta arba nepažįsta, nepaveldi jo turto: jo turtą paveldi vyresniosios sesers vaikai; o žmonos turtas pereina jos vaikams. Nayrai per amžius buvo karingiausia Indijos tautelė, dėl to kelis kartus buvo keliamas klausimas, ar nereikėtų imt jų į anglų Indijos kariuomenę.

Be vadinamų miškų tautelių buvo daugybė kitų tautelių, kurios vertėsi įvairiais amatais: kasdavo ir skaldydavo akmenis, pindavo įvairius daiktus iš šiaudų ir lendrių, medžiodavo, plėšikaudavo, apdirbinėdavo odas, naktimis saugodavo kaimus ir k.k. Kadangi tautelių buvo daug, tai ir kalbų, ir įvairių tarmių buvo daugybė: įvairių kalbų ir tarmių Indijoje suskaitydavo apie 230.

Iš tautelių susidarydavo didesnės ar mažesnės valdovybės. Pradžioje valdovus rinkdavo tautelės, o vėliau valdovo teisės pereidavo paveldėjimo keliu. Laukinių tautelių teisės būdavo dažniausia neaprėžtos.

Suprantama, kad suskirstymas žmonių kastomis arba klasėmis negali išsilaikyt gyvenime; dėl to ir indusų kas-tos pradėjo maišytis; tik aukščiausios bramonų kastos buvo interesas trukdyt tą procesą, bet veltui: pradėjo kilt nauja pasauliažiūra, atsirasdavo naujų įpročių, atsirado ir nauja budistų tikyba;; kūrėsi ir plėtėsi naujos valstybės — didesnės ir mažesnės. Tik vėlai 263—222 m. prieš Kr. gim. valdovui Asokai pasisekė paimt valdžią visoje Indijoje, bet ta prasme, kad jis apkrovė mokesčiais kitas valstybėles ir vis gi neilgam laikui. Į Indiją nuolat veržėsi centralinės Azijos gyventojai, į

ją darė ekspedicijas persų valdovas Darius ir Aleksandras Makedonietis. Dar vliau į Indiją veržėsi skitai, gūnai, magometonai, tiurkai, afganai ir vėl mongolai, o pagalios atsidangino europiečiai.

Matome, kokia marga buvo Indija jos gyventojų atžvilgiu. Suprantama, kad vienodos gyvenimo santvarkos Indijoje negalėjo būt. Vis gi iš susimaišiusių airių, dravidų (turanų rasės), mongolų ir kai kurių vietos gyventojų susidarė indusų tauta, kuri padėjo pagrindus Indijos civilizacijai ir iškėlė ją labai aukštai.

Manu įstatymas. Iš senovės indusų laikų liko raštų, kuriais pasiremiant atvaizduojama indusų socialio gyvenimo santvarka, o su ja ir šeimos santvarka. Iš tų raštų didžiausios reikšmės turi keturios indusų šventos knygos, būtent: Rig Veda, Sama Veda, Yajur Veda ir Atharva Veda. Kiekviena knyga Veda susideda iš trijų dalių: vienoje išdėstytos giesmės, kitose paaiškinimai giesmių tekstų. Tose knygose išdėstyta indusų tikyba, mitologija, filosofija, aukoms daryt taisyklės, ceremonijų taisyklės įvairiems žmonių gyvenimo atsitikimams. Kalbamosios knygos parašytos vediška kalba. Kaip sako mokslininkai orientalistai, sanskrito kalba atsirado vėliau. Senovės indusų literatūroje surasta ir apimančių teisės sritį knygų. Iš tų knygų žinomiausias yra Manu įstatymas. Tuo įstatymu mes ir naudosimės, kalbėdami apie šeimos santvarką.

Manu įstatymas buvo išverstas į anglų kalbą Viljamo Džonso (William Jones) mūsų ėros 18 amžiaus pabaigoj. Paskum, jis buvo išverstas į prancūzų kalbą A. Liuazelėr-Delonšano (A. Loiseleur-Deslongshamps).

Jis susideda iš įvairių taisyklių, paremtas knygų „Vedas" nuostatais ir padėtas dabartinės indusų teisės pagrindan. Jis vadinamas Manava-Dharma-Sastra arba Manu įstatymo knyga ir nėra kodeksas tikra to žodžio prasme, būtent, jis nėra kodeksas, kurio tikslas būtų tvarkyti žmonių santykius ir skirti bausmes už nusikalstamuosius darbus. Iš tikrųjų jis apima taisykles, kaip žmogus turi elgtis su kitais ir kaip jis turi atlikt tikybos pareigas. Be šitų taisyklių jis kalba apie pasaulio įkūrimą, apie metafiziką, apie daugybę liečiančių tikybos pareigas taisyklių, apie dievų ir protėvių garbinimo ceremo-

nijas, apie saugojimą dievobaimingumo taisyklių, apie būdus išmaldaut atleidimą nuodėmių, apie išlaikymą grynos sąžinės ir susivaldymą, apie dorovingumo principus, apie politiką, apie karui vesti ir prekybai varyti taisykles, apie bausmes ir atlyginimą po mirties, apie įvairius pomirtinius žmogaus sielos keliavimus ir apie būdus pasiekt amžinai laimei, apskritai, tasai įstatymas nurodo, kaip žmogus turi elgtis visais savo gyvenimo laikotarpiais.

Kaip matyt iš pirmos įstatymų knygos, Manu vardu buvo vadinami septyni dievais laikomi asmenys, kurie pagal indusų manymą viens po kito valdė pasaulį. Pirmajam Manu vadinamam Svajambūva, kitaip sakant kilusiam iš asmenybės, pačios savaime atsiradusios, įstatymų knyga buvusi atidengta pačio Brama (visų pasaulių vyriausiojo valdovo). Galime manyt, kad Manu vardu buvo vadinamas senovės indusų gyvenimo taisyklių rinkėjas, kurį indusai vėliau pripažino dievu ir viena iš šventų asmenybių, valdžiusių pasaulį, bet tatai galėjo būt labai senai.

Kuriuo amžiu ir metais Manu įstatymas buvo sustatytas, nėra žinių, dėl to mokslininkai priversti apsieiti spėliojimais. Tvirtai paremta nuomonė, kad Manu įstatymas buvo suredaguotas 13 amžiuje prieš Kr. gim.

Manu įstatymas smulkiai kalba apie šeimos santvarką ir moterų būklę; tik atitinkami nuostatai nesutraukti į vieną kurį skyrių, o išdėstyti įvairiose to įstatymo vietose ir sumaišyti su kitų rūšių nuostatais, smulkiai aptariančiais kiekvieną žmogaus gyvenimo žingsnį. Gal, tos smulkmenos labai suvaržė žmones ir dėl to, matyt, indusai nepadarė pažangos socialio gyvenimo srityje.

Kaip sakėme, didelis socialio indusų gyvenimo ypatumas buvo tas, kad žmonės griežtai buvo suskirstyti keturiomis klasėmis arba kastomis, kilusiomis, kaip aiškina įstatymas, iš atskirų aukščiausios asmenybės kūno dalių: burnos, rankos, šlaunies ir pėdos; vadinas, iš tų kūno dalių kilo kastos: 1) bramonų, kuriems buvo skirta studijuot šventas raštas, išdėstytas knygose „vedas“, mokyt kitus to rašto, dėti aukos, vadovaut kitiems per aukų dėjimo ceremonijas, davinėt ir priiminėt turtas. 2) Kšatrijos kastos pareiga buvo gint tautą, daryt labdarybės darbus, dėt aukas, skaityt šventą raštą ir ne-

pasiduot jausmų įtakoms. 3) Vaisija kastai buvo uždėta pareiga rūpintis gyvuliais, duot išmaldą, aukot, pramokt švento rašto, varyt prekybą, skolint pinigus, dirbt žemę. 4) Sudra kastos buvo vienintelė pareiga — tarnaut anų trijų kastų žmonėms, neženiminant jų nuopelnų. Kadangi burna buvo laikoma švariausia kūno dalimi ir kadangi bramonai buvo laikomi kilę iš aukščiausios asmenybs tauriausios kūno dalies, — burnos ir mokėjo šventą raštą, tai jie pagal teisę buvo laikomi visų viešpačiais, juo labiau, kad jie atlikdavo aukų ceremonijas dievams ir kad per jų burnas rojaus gyventojai ir namų dievai valgydavo valytą aliejų ir laidotuvinius valgius, dėl to bramonai kaipo išmintingiausi buvo laikomi aukščiausiais.

Bramono gimimas pagal įstatymą yra amžinasis įsikūnijimas teisingumo, o kadangi bramono pareiga yra vykdyt teisingumą, tai bramonui lemta lygintis su Brama.

Jau gimdamas bramonas statomas pirmoje vietoje šiame pasauly: kaipo visų asmenybių suverėnas — viešpatis jis turi veizdėt, kad būtų saugojami civiliniai ir tikybiniai įstatymai. Viskas, kas yra šiame pasauly, galima sakyti, sudaro bramonų nuosavybę, dėl to bramonai turi teisės visa kam.

Bramonai valgo tik savo valgį, dėvi tik savo rūbus, duoda tik savo turtą, tik dėl jų taurumo kiti žmonės naudojasi savo turtais. Kiekvienas išmokslintas bramonas turi uoliai studijuot Manu įstatymą ir aiškint jį savo mokiniams, o joks žemesnės klasės žmogus neturi teisės to daryt. Už puolimą bramono su tikslu jį nukaut, įstatymas skiria būt pragare šimtą metų; kas suduotų bramonui bet kokiu įrankiu, tam skirta būt pragare tūkstantį metų. Už bramono sužeidimą kaltininkas turi būt pragare tiek tūkstančių metų, kiek dulkelių aplaistyta bramono krauju. Už puolimą bramono su grasinimais įstatymas liepia atlikt tim tikrą atgailą.

Klasės arba kastos tiek būdavo skiriamos viena nuo kitos, jog laidojant mirusius, vienos kastos žmonės nešdavo už miesto per rytų vartus, kitos klasės per žiemių vartus, trečios per vakarų vartus, ir ketvirtos per pietų vartus.

Turime paaiškinti, kad Brama, pagal indų nuomonę, yra aukščiausioji būtybė, vienintelis dievas, amžinasis, pasaulio pradžia ir esmė, iš kurio kilo visos būtybės ir į kurį jos grįžta. Lygybė su Brama įvyksta, atsipalaiduojant nuo ryšių su kūnu;

tada siela, būdama atleista nuo transmigracijos, įeina į dievybę. Į galutinį sielos atsipalaidavimą žiūrėta kaip į didžiausią laimę. Tatai buvo kiekvieno dievobaimingo induso karščiausias noras.

Bramono tikyba išsilaikė ligšiol, Magometo ir Buddos tikybos patraukė tik dalį indusų.

Vedyba. Išėjęs švento rašto mokslą, pirmųjų trijų kastų vyras gali vest pirmą žmoną iš tos pačios kastos kaip jis, žiūrėdamas, kad žmona nebūtų jo giminaitė iš tėvo ar motinos pusės lig šešto laipsnio ir kad ji nebūtų kilusi iš vyro tėvo arba motinos šeimos, o tatai gali būti įrodyta, jei žmona vadinama šeimos vardu.

Įstatymas įsako neimt žmonos iš šių šeimų, kad jos ir turėtų daug karvių, ožkų, avių, turto ir javų: kurios nesilaiko tikybos taisyklių, kurios neturi vyriškos giminės vaikų, kurios nestudijuoja švento rašto, kuriose yra žmonių ilgais kūno plaukais, arba nesveikų, arba raupsuotų, arba sergančių hemoroidu, džiova, sunkia vidurių liga, priepuoliais. Nepatariama vest mergaičių rudais plaukais, arba raudonomis akimis, arba turinčių nereikalingą kūno narį, arba dažnai sergančių, arba visiškai neturinčių plaukų, arba perdaug apaugusių plaukais, arba nepakenčiamų dėl jų plepėjimo, arba kurio žvaigždyno vardu, arba medžio, arba upės, arba barbariškos tautos, arba kalno, arba paukščio, arba kirmėlės, arba vergo, arba baisaus daikto vardu, arba neturinčių brolio, arba turinčių nežinomą tėvą. Patariama vest žmoną gera kūno sudėtim, maloniu vardu, gulbės arba jauno drambliuko gražia eisena, apaugusiu mažais pūkeliais kūnu, minkštais plaukais, mažais dantimis ir žavinčiais kūno nariais.

Jei trijų pirmųjų kastų vyras nori vėl vest žmoną, tai jis gali imt ją iš žemesnės kastos, neprasilenkdamas su kastų eile; tik sudra vyras turi vest žmoną tos pačios kastos, o bramonas negali vest žmonos iš sudra kastos, kšatrija kastos vyras negali vest pirmos žmonos iš sudra kastos.

Vesdami žmoną iš Sudra kastos, trijų pirmųjų kastų vyrai nužemina savo šeimas ir savo kilmę lig Sudra kastos žmonių padėties. Jei bramonas veda žmoną iš Sudra kastos, jis patenka į pragarą, o jei jis susilaukia sūnų, jis nustoja būti bramonu.

Kieno lūpos būna subiaurintos Sudra kastos moteries lūpomis, kas būna suteršta Sudra kastos moteries kvėpavimu ir kas susilaukia iš tos kastos moteries vaiką, tam įstatymas nenumato jokio atleidimo.

Dėl tokio griežto žmonių suskirstymo kastomis buvo nustatyti ir vedybų būdai. Tų būdų įstatymas numato aštuonis, būtent: Bramonų būdas, dievų būdas, šventųjų būdas, kūrėjų būdas, piktų genijų būdas, dangaus muzikantų būdas, gigantų būdas ir kraugerių būdas. Įstatymas sako, kad vedybos būdas suteikia arba nesuteikia naudos jungiantiesiems ir kad nuo nuo jo pareina, geri ar blogi būna vaikai. Be to, kiekvienos kastos vedybos būdai vieni laikomi teisėti, kiti neteisėti.

Bramonams buvo leista jungtis vienu iš šešių pirmųjų būdų, bet tinkami bramonams buvo pripažinti tik keturi pirmieji būdai. Kitų trijų kastų žmonėms buvo leista jungtis vienu iš keturių paskutinių būdų, bet Kšatrija kastos žmonėms buvo pripažintas gigantų būdas, o Vaisija ir Sudra kastoms — piktų genijų būdas. Bramonų kastoje, leidžiant dukterį už vyro, būdavo laistomas vanduo, o kitose kastose toji dukters leidimo ceremonija būdavo atliekama pagal kiekvieno norą. Įdomu, kad Manu įstatymas mini pagrobimą mergaitės: antai, 3 knygos 33 str. sako: „kai iš tėvo namų jėga pagrobiama mergaitė, kuri šaukiasi pagalbos ir verkia, ir kai būna nukauti arba sužeisti tie, kurie norėjo pasipriešinti jėgai ir kai būna pralaužta siena, tai toks vedybos būdas vadinamas gigantų būdu".

Gimęs iš įvykusios bramonų būdu santuokos sūnus, jei tik jis nuolat daro gerus darbus, atpalaiduoja nuo nuodėmių dešimt savo protėvių, dešimt ainių ir save dvidešimt pirmą; gimę iš įvykusių dievų būdų, šventųjų būdų ir kūrėjų būdų santuokų sūnūs atpalaiduoja mažiau žmonių. Iš keturių pirmųjų santuokų gimę vaikai žiba dieviško mokslo šviesa, jie gerbiami dorovingų žmonių; jie būna malonios išvaizdos, geri, turtingi, įžymūs, viso pilni, eina savo pareigas ir gyvena šimtą metų. O iš kitų keturių santuokų gimę vaikai būna žiaurūs, melagiai, bijo švento rašto ir nustatytų pareigų.

Rankų sujungimo ceremonija reikalinga tada, kada žmona būna vienos su vyru kastos; o kai žmona būna kitos kastos, tai atliekama tokia ceremonija: Kšatrija kastos mergaitė, te-

kėdama už bramono, turi laikyti strėlę, per kurią vyras turi suduoti ranka; Vaisija kastos mergaitė, tekėdama už bramono arba Kšatrija kastos vyro, turi laikyti lazdą; Sudra kastos mergaitė, tekėdama už aukštesnių kastų vyro, turi laikyti vyro rūbo skverną.

Mokantis įstatymus žmogus negali imti jokio atlyginimo už leidžiamą už vyro dukterį, nes, kitaip, jis laikomas pardavęs savo kūdikį iš gobšumo. Kai tėvai neima sau jaunikio skirtų mergaitei dovanų, tai tatai nėra mergaitės pardavimas, o yra grynas mandagumo dalykas jaunai žmonai ir išreiškimas jai tėvų meilės. Ištekėjusios moterys turi būti aprūpintos dovanomis jų tėvų, jų brolių, jų vyrų ir jų vyrų brolių, jei norima sulaukti daug ainių.

Kur moterys gerbiamos, ten dievai būna patenkinti, o kitaip — visi geri darbai nueina niekais. Šeima, kurioje moterys būna nuliūdusios, greit išnyksta, o kai moterys šeimoje nebūna nelaimingos, šeima didėja ir turi pasisekimo, visokioms aplinkybėms esant. Šeimos moterų prakeiktieji namai, kuriuose moterims nereiškiama tinkama pagarba, visiškai sunyksta, tartum mostelėjus magiška lazdele. Dėl to, norintieji pralobti vyrai turi atsižvelgti į savo šeimos moteris ir duoti joms parėdų, rūbų, gerų valgių ir pramogų. Kurioje šeimoj vyras patinka savo žmonai, o žmona vyrui, ten laimė viešpatauja visados. Kai žmona nebūna puikiai parėdyta, tai ji nekelia džiaugsmo vyro širdyje, o jei vyras nejaučia džiaugsmo, tai santuoka būna tuščia. Vadinasi, nuo žmonos pareina šeimos gražumas. Šeima nyksta ir tada, kai santuoka būna peiktina, kai neatliekamos nustatytos ceremonijos, kai nestudijuojamas šventas raštas, kai nereiškiama pagarba bramonams, kai verčiamasi ėmimu nuošimčių, kai susilaukiama vaikų tik su Sudra kastos žmonomis, kai nepripažįstamas atlyginimas būsimajame gyvenime už gerus darbus.

Šeimininkas, kurdamas vedybos ugnį, turi dėti namie aukas kas rytas ir kas vakaras, palaistyti ugnį aliejum ir tirti kasdieninį valgį.

Kai kuriomis ceremonijomis apeinamos moterys, laikiusiosios eretikų papročių, dėvėjusios eretikų rūbus, ištvirkusios, padariusios sau abortą, nužudžiusios savo vyrus. Tokios moterys visuomenės smerkiamos. Geros moterys įsakoma

gerbti, ypatingai dvasinio tėvo žmona. Kalbėdamas apie kito žmoną arba kalbėdamas su žmona ne giminaite, vyras turi vadinti ją „ponia“ arba „geroji sesuo“. Tetos, dėdienės ir senelės turi būti gerbiamos kaip dvasinio tėvo žmona. Vyrui įsakoma pulti ant kelių prieš brolio žmoną, jei ji yra tos pačios klasės ir vyresnė; taipos gi, sugrįžęs iš kelionės vyras turi eiti pasveikinti moteris giminaites iš tėvo ir motinos pusės.

Įsakoma reikšti pagarba dėdei, tetėnui, uošviui, dvasininkui, švento rašto mokytojui, kad jie būtų ir jaunesni; apskritai, įsakoma gerbti vyresnis žmogus: antai, jaunesniems draudžiama sėsti ant lovos arba ant suolo su vyresniuoju: vyresniam įeinant, jaunesnis, jei jis guli arba sėdi, turi atsistoti ir pasveikinti vyresnį.

Žmonos būklė šeimoje Manu įstatymo taip apibrėžiama: žmonos visada turi klausyti savo protektorių, vadinasi, tų asmenų, kurie turi jas prižiūrėti. O mergaitė tėvo prižiūrima, kol ji būna kūdikiu, vyro — kai ji išteka, sūnų — kai ji pasensta; tėvo giminaičių — jei ji neturi sūnų, ir valdovo — jei neturi tėvo giminaičių; taigi, ji negali elgtis, kaip nori. Tėvas smerkiamas, jei jis neleidžia dukters už vyro atitinkamu laiku; vyras smerkiamas, jei jis nelimpa prie savo žmonos; vyrui mirus, sūnus smerkiamas, jei jis nesirūpina savo motina. Ypatingai patariama apsaugoti moteris nuo blogų palinkimų. Šiuo atžvilgiu didžiausia pareiga dedama vyrui, nes jis atgimsta savo vaikuose ir turi ginti savo liniją, savo papročius, savo šeimą, save ir vykdyti savo pareigas. Bet vyrui nepatariama vartoti jėgos prieš žmoną, o elgtis taip: uždėti žmonai pareigą duoti pajamų ir išlaidų apyskaitą, valyti daiktus ir savo kūną, pildyti savo pareigas, gaminti valgį, laikyti tvarkoje indus. Namie uždarytos žmonos dar nėra apsaugotos, dėl to joms patariama pačioms saugotis blogų darbų. Plėšiančiais ištekėjusių moterų garbę laikomi šie darbai: vartojimas svaiginančių gėralų, lankymas blogų žmonių, persiskyrimas su vyru, valkiojimasis, miegojimas nenustatytu laiku ir gyvenimas kito vyro namuose.

Kaip sako įstatymas, Manu pats skyrė moterims pamėgimą miegoti, sėdėti vienoj vietoj, rėdytis, pykti, linkti blogon pusėn, daryti blogus darbus ir ištvirkauti.

Moterims nėra nustatytų maldų nuodėmėms išpirkti, nes moterys nemoka įstatymo ir išperkamųjų maldų; už motinos blogus darbus melstis gali sūnus.

Kurios moterys išteka su tikslu turėti vaikų, tos būna labai laimingos, vertos pagarbos, teikia šlovės savo namams ir yra tikros laimės deivės. Jų pareiga yra gimdyti vaikus, juos auklėti ir kasdien rūpintis namų reikalais. Nuo moterų pareina patekti į dangų ir traukti į ten prosenių sielas ir patį vyrą. Čia reikia paaiškinti, kad indusų nuomone, žmonės patenka į dangų tik, kai jie palieka vaikų, kurie gali atlikti laidotuvių pamaldas, ceremonijas ir mirusiųjų minėjimą, nes šitie dalykai suteikia laimės sieloms kitame gyvenime. Kuri žmona neprigaudinėja savo vyro, kurios žmonos mintys, žodžiai ir kūnas yra švarūs, ta po savo mirties patenka į tą pačią vietą, kur būna jos vyras, ir gerų žmonių ji vadinama dorovinga. O kuri žmona nusikalsta savo vyrui, ta netenka šlovės šiame gyvenime ir po mirties vėl atgimsta iš šakalo vidurių ir suserga džiova ir dramblio liga.

Kai vyras ir žmona nesusilaukia vaikų, tai žmonai gali būti leista susidėti su vyro broliu ar kitu giminaičiu, kad žmona pastotų.

Jei vyras miršta, būdamas jau pažadėtas mergaitei, tai jo broliui patariama vesti toji mergaitė; tada atliekama vedybos ceremonija, kurios metu mergaitė turi būti apsivilkusi baltais rūbais.

Kas pažada savo dukterį vienam vyrui, tas negali leisti jos už kito, o kitaip — jis būna kaltinamas melavimu. Vyras, kad jis ir veda pagal nustatytas taisykles, gali išgyvendinti žmoną, jei ji turi pragaištingų žymių, arba serga, arba būna suteršta garbe, arba išleista prigavimo keliu, arba turi kitą kokią ydą, apie kurią jos tėvas nebūna pranešęs vyrui.

Išvykdamas į svetimą šalį savo reikalais, vyras turi aprūpinti savo žmoną maistu, nes ir gera žmona, būdama didelia me varge, gali suklysti. Jei vyras tada aprūpina žmoną, tai žmona turi elgtis, kaip reikiant; jei vyras nieko nepalieka žmonai, tai ji turi užsidirbti duoną padoriu amatu, antai, verpdama. Kai vyras išvyksta tikybinių pareigų reikalais, tai žmona turi laukti jo sugrįžtant 8 metus. Jei vyras išvyksta mokslo arba garbės įgijimo reikalais, žmona turi laukti jo 6 metus, o jei jis išvyksta pramogos tikslu, tai žmona turi laukti jo 3

metus; šitam laikui praslinkus, žmona turi vykti ieškoti vyro.

Per vienerius metus vyras turi susilaikyti prieš žmonos neapykantą, o metams praslinkus, jei žmona ir toliau nekenčia jo, jis gali paimti žmonos turtą, duoti žmonai maisto ir rūbų ir nustoti gyvenęs su žmona.

Jei žmona nežiūri vyro, kad jis būtų ir lošikas, mėgtų gerti svaiginančius gėralus arba būtų apimtas ligos, tai vyras gali išgyvendinti žmoną per tris mėnesius ir atimti iš jos parėdus ir baldus. Bet jei žmona nekenčia vyro dėl to, kad vyras yra beprotis, arba padaręs sunkų nusikalstamąjį darbą, arba bejėgis, arba apimtas dramblio ligos, arba džiovos, tai vyras neturi teisės nei išgyvendinti žmonos, nei atimti iš jos turto.

Jei žmona vartoja svaiginančius gėralus, yra žemo padorumo ir pikto būdo, nuolat ginčijasi su savo vyru, yra apimta neišgydomos ligos, kaip antai raupsų, eikvoja turtą, tai ji turi būti pakeista kita žmona. Negimdanti vaikų žmona turi būti pakeista aštuntais metais; ta, kurios visi vaikai mirė, — dešimtais metais; ta, kuri gimdo tik mergaites, — vienuoliktais metais; ta, kuri kalbėdama užgaudinėja vyrą, — tuojau. Bet, jei žmona, kad ir apimta ligos, būna gera ir labai dorovinga, tai ji negali būti pakeista kita žmona be jos sutikimo ir negali būti nekenčiama. Kai žmona būna pakeista teisiu būdu ir išeina iš vyro namų perširdusi, tai ji gali būti suimta arba visiškai perskirta su vyru, susitarus jos tėvų ir jos vyro šeimoms.

Jei aukštesnių kastų vyrai ima žmonas iš savo kastos ir iš kitų kastų, tai pirmenybė, pagarba ir kambarys turi būti teikiami žmonoms pagal kastų eilę. Vyro kastos, o ne kitos kastos žmona turi formaliai rūpintis vyru ir vykdyti kasdien tikybines pareigas.

Tėvas turi leisti savo dukterį tik už vyro gerai išauklėto, malonios išvaizdos ir tos pačios kastos, kad dukteriai dar ir nebūtų suėję aštuoneri metai, nes tada ji jau turi būti išleista už vyro.

Mergaitei patariama likti netekėjusiai, negu tėvo būti išleistai už vyro be gerų savumų.

Duktė, kuri jau gali tekėti, bet nebūna išleista už vyro, turi laukti trejus metus, o po trejų metų ji gali pasirinkti sau vyrą iš tos pačios kaip ji kastos; tada ji niekuo nenusideda kaip ir jos vyras; bet ji tada neturi teisės išsinešti gautų iš tė-

vo, iš motinos ar iš savo brolių parėdų. Jos vyras ir gi tada neduoda dovanų jos tėvui, nes tėvas jau būna nustojęs valios dukteriai, pratęsdamas jai laiką būti motina.

30 metų vyras turi vesti dvylikos metų mergaitę, o 24 metų vyras gali vesti aštuonių metų mergaitę; išėjęs švento rašto mokslą gali vesti tuojau. Bet dar gi ir Sudra kastos tėvas negali imti pasiūlyto atlyginimo už dukterį, leisdamas ją už vyro, nes imdamas atlyginimą, jis laikomas parduodąs dukterį tyliu būdu; taipos gi ir jis negali leisti pažadėtos vienam vyrui dukters už kito vyro.

Pagrindine susijungusių vyro ir moteries pareiga įstatymas laiko pasitikėjimą vieno kitu lig gyvos galvos ir įsako vengti skirtis.

Žmonai įsakoma visada būti gerai nusiteikusiai, sumaniai vesti namų reikalus, rūpintis indais ir nedaryti didelių išlaidų. Palaiminimo žodžiai ir aukos Viešpačiui jungtuvių metu suteikia susijungusiems gerą gyvenimą.

Kad vyro poelgis būtų ir peiktinas, kad vyras turėtų kitą mylimąją, kad jis ir neturėtų gerų savumų, vis gi dorovinga žmona turi gerbti jį kaip Dievą šiame ir kitame gyvenime, nepamiršdama paminėti vyrą tam tikromis ceremonijomis ir nedaryti to, kas vyrui nepatinka. Vyrui mirus, žmonai draudžiama tarti kito vyro vardas.

Bet Manu įstatyme niekur nepasakyta, kad našlė turi sudeginti save ant laužo, kaip būdavo daroma senovėje kitur.

Prigavimas, leidžiant dukterį, baudžiamas: antai, jei tėvas, parodęs jaunikiui pažadėtą dukterį, už kurią jaunikis buvo davęs dovaną, paskum duoda kitą dukterį, tai abi dukterys tenka jaunikiui už tą pačią dovaną.

Kuris tėvas, leisdamas dukterį, pasako jos ydas, būtent, kad ji yra pamišėlė, arba serga dramblio liga, arba buvo susidėjusi su kitu vyru, tas tėvas nebaudžiamas. O kuris tėvas nepasako jaunikiui dukters ydų, tą tėvą baudžia šalies valdovas.

Kas iš piktumo pasako: „Šita mergaitė nėra nekalta“, tas turi mokėti pabaudą, jei jis nepristato įrodymų savo žodžiams pateisinti.

Jungtuvių maldos kalbamos, tik ištekant nekaltai mergaitei, o ištekant nusikaltusiai mergaitei, nustatytosios ceremonijos netaikomos.

Jungtuvių maldos sudaro būtiną santuokos tvirtimą, nes palaimintas maldomis susitarimas įgija galios ir darosi neatšaukiamas su septintu žingsniu nuotakos, kai ji eina duoti savo ranką jaunikiui.

Meilužiai. Meilužiams skirtos didelės — o kai kada — žiauriausios bausmės: antai, valdovas turi bausti, kankindamas lig visiško nusilpimo tuos, kurie tvirkina svetimas žmonas, o paskum išvaryti juos iš savo šalies; ir tatai būdavo daroma dėl to, kad dėl meilužių susimaišo kastų žmonės, o susimaišę žmonės nevykdo nustatytų kastoms pareigų, naikina žmonių rases ir traukia į pražutį pasaulį.

Pagal Manu įstatymą meilužiu laikomas tas, kas kalba su svetima žmona toj vietoj, į kurią žmonės atkeliauja pasimelsti; kas kalba su žmona miške arba ten, kur susieina dvi upės, kitaip sakant, nuošalioj vietoj; kas siuntinėja žmonai gėles, kvėpalus; kas žaidžia su ja; kas dasilyti jos parėdus arba rūbus; kas sėdi su ja lovoj; kas dasilyti jos kūną nepadoriu būdu arba leidžia jai dasilytėti ir kas susideda su ja slaptu būdu. Elgetos, taipos gi pradėję aukų apeigas žmonės, amatininkai, virėjai gali kalbėti su ištekėjusiomis moterimis, jei tatai jiems žmonos ir jos vyro leidžiama. Niekas negali kalbėti su svetimšalėmis žmonomis, kai kalbėti su jomis uždraudžia tie, kam tos žmonos priklauso.

Pasakytos taisyklės netaikomos žmonoms tų, kurie ima sau pelną už jų moterų garbę plėšiančius darbus. Dėl to, kas susideda su tokiomis žmonomis, arba su kito tarnaitėmis, arba eretikėmis, tas baudžiamas nedidele pinigų suma.

Jei Sudra kastos vyras jėga išniekina bramonų kastos žmoną, tai jam skiriama mirties bausmė. Kas išniekina šiaip mergaitę, tas tuoj mušamas. Jei mergaitė gera valia kimba prie žemesnės kilmės vyro, ji turi būti uždaryta tėvų namuose ir saugojama. O jei žemos kilmės vyras kimba prie aukštos kilmės mergaitės, tai jis turi būti mušamas.

Jei geros šeimos ir gerų savumų žmona darosi nepatikima savo vyrui, tai valdovas turi leisti šunims suėsti ją žmonių lankomoje vietoje, o jos meilužį sudeginti įkaitintoje lig raudonumo lovoje ir įsakyti bausmės vykdytojams nenustojant dėti malkų į ugnį, kol ištvirkėlis sudegs.

Jei Sudra kastos žmogus būna baustiname santykyje su viena iš trijų pirmųjų kastų žmona, kuri nesaugojama namie, tai jam atimamas atitinkamas jo kūno organas ir visas jo turtas, o jei žmona būna saugojama, tai iš jo atimamas visas turtas ir gyvybė. Už tą patį vyro iš Kšabrija ir Vaisija kastų nusikaltimą su aukštesnės kastos žmona bausmės skiriamos kur kas mažesnės; o jei saugojamoji bramono žmona būna gerbtinų savumų, tai iš pasakytų dviejų kastų jos meilužis baudžiamas kaip sudra kastos vyras. Bramonams ir gi skirta mažesnė bausmė; be to, mirties bausmė jiems pakeista įsakymu būti negarbingais vienuoliais.

Šalies valdovui nesuteikiama teisė bausti mirtimi bramoną už bet kurį nusikalstamąjį darbą. Valdovas gali tik išvaryti bramoną iš savo šalies, bet turi palikti bramonui jo turtą ir nedaryti nieko bloga.

Imant giminystės reikšmę vedybai, reikia pasakyti, kad Manu įstatymas draudžia vyrui vesti tetos iš tėvo pusės dukterį, tetos iš motinos pusės dukterį ir dėdės iš motinos pusės dukterį, kitaip sakant, vyrui draudžiama vesti pusseserė (kn. IV, 172 str.). Suprantama, kad artimesnės giminaitės ir gi vyrui draudžiama vesti.

Paveldėjimas. Pagal Manu įstatymą, moterų paveldėjimo teisė yra tokia: prieš mirdamas tėvas pats gali padalinti savo turtą vaikams ir pavesti jiems valdyti turtą. Jei tėvas turto nepadalina, tai po jo ir motinos galvos sūnai pasidalina tėvų turtą. Bet vyresnysis sūnus, jei jis būna aukštai dorovingas žmogus, gali paimti visą tėvų turtą, o kiti broliai turi gyventi jo globojami, kaip kad jie buvo gyvenę tėvo globojami. Vyresniajam sūnui suteikiame tokia teisė dėl to, kad sūnui gimus, žmogus darosi tėvu; tada žmogus vykdo savo pareigą prieš savo prosenius, būtent, jis laidoja, kad proseniai bus minėjami aukomis ir bus gerbiami būsimuoju laiku; tada gimusio sūnaus tėvas pats darosi amžinas, o kiti vaikai laikomi tik meilės vaisiais. Vyresnysis brolis, kol jis tėvų turtą laiko, stoja tėvo vietoje savo jaunesniems broliams ir anie turi gerbti jį kaip tėvą, kaip motiną. Jis nustoja tokios pagarbos, jei jis nesielgia taip, kaip turi elgtis dorovingas vyresnysis brolis. Tada jis laikomas giminaitis ir broliai gali pasidalinti tėvo turtą. Įstatymas leidžia broliams gyventi drauge, bet pataria skirtis,

jei jie nori vykdyti pareigas prieš prosenius kiekvienas skyrium, nes tuo būdu padidėja gerų darbų skaičius.

Kai broliai dalinasi, tai vyresniajam turi būti išskirta dvidešimtoji dalis palikimo su geresniais kilnojamojo turto daiktais. Kiti broliai turi gauti po pusę to, ką gauna vyresnysis brolis arba po keturiasdešimtąją dalį; tik jauniausias turi gauti ketvirtą dalį to, ką gauna vyresnysis brolis, arba aštuoniasdešimtąją dalį. Atskyrus šitas dalis, likęs turtas dalinamas lygiomis dalimis. Kitais atsitikimais vyresniojo brolio dalis gali būti mažesnė.

Kiekvienas brolis turi duoti ketvirtą tekusio jam turto dalį savo seserims vienažindėms (tos pačios motinos), dar neištekėjusioms, kad jos galėtų ištekėti.

Jei vyras turi ne vieną žmoną ir jei pirmosios žmonos sūnus būna jaunesnis už antrosios žmonos sūnų, tai pirmosios žmonos sūnus vis gi gauna kiek daugiau turto. Jei vyro žmonos yra tos pačios kastos, tai privilegija suteikiama tos žmonos sūnui, kuris pirmas gimė. Kuris vyras neturi vyriškos giminės sūnaus, tas gali pavesti savo dukteriai pagimdyti ir išauginti jam sūnų tardamas: „lai mano dukters pagimdytasis vyriškos giminės kūdikis bus mano ir lai jis vykdys man pagerbti laidojimo ceremonijas“. Tada duktė atstoja sūnų ir jos sūnus paveldi tėvo motinos turtą. Jei pavedęs savo dukteriai išauginti sūnų žmogus vėliau pats sulaukia sūnų iš savo žmonos, tai jo sūnus ir dukters sūnus dalinasi palikimą lygiomis dalimis, o duktė padalinime nedalyvauja, nes vyresniškumo teisė moterims nesuteikiama. Jei tokia duktė nepagimdo ir neišaugina vyriškos giminės kūdikio, tai jos vyras gali paimti visą jos turtą.

Svarbu buvo turėti sūnų dėl to, kad, kaip sako Manu įstatymas, sulaukęs sūnų žmogus laimi dangaus pasaulius, o sulaukęs anūko sūnų, jis iškyla lig saulės. Visais atsitikimais jis išsigelbsti nuo pragaro, o per dukters sūnų jis pasiekia tą pat.

Jei vyras turi įvairių kastų žmonas, tai aukštesnės kastos žmonos sūnus gauna didesnę palikimo dalį. Kadangi sudra kastos vyras turi vesti tik sudra kastos žmoną, tai tos kastos vaikai, kiek jų bebūna, turi dalintis tėvų turtą lygiomis dalimis.

Manu įstatymas suskaito dvylika rūšių sūnų, iš kurių šešių rūšių sūnūs laikomi giminaičiais ir šeimos turto paveldėto-

jais ir šešių rūšių laikomi giminaičias, bet ne paveldi šeimos turto. Pirmajai rūšiai priklauso: teisėtu būdu susijungusių vyro ir žmonos sūnūs, gimę iš vyro žmonos ir vyro brolio sūnūs pirmiau nurodytais atsitikimais, atiduotieji vaikai, įsūnytieji vaikai ,slaptu būdu gimę vaikai, kitaip sakant vaikai, kurių tėvas nėra žinomas ir vaikai, kurių išsižadėjo tėvai. Antrajai rūšiai priklauso: netekėjusių mergaičių vaikai, vaikai žmonos, kuri išteka, būdama pastojusi; pirktieji vaikai, antrą kartą ištekėjusių moterų vaikai, patys pasidavę vaikai ir sudra kastos moterų vaikai.

Bet tik teisėtu būdu susijungusių vyro ir žmonos sūnus statomas skyrium kaipo gerbtinas ir pirmas, o kitų rūšių sūnūs vadinami neapkenčiami. Jei žmona pagimdo sūnų iš giminaičio, jos vyrui sergant liga, kuri buvo laikoma neišgydoma, o paskum vyras pasveiksta ir sulaukia savo sūnų, tai pirmasis žmonos sūnus nelaikomas įpėdiniu; tokiam sūnui teisėtas sūnus, įkainojęs tėvo turtą, turi duoti šeštą turto dalį, o jei ansai yra dorovingas — penktą dalį.

Jei nėra pirmos rūšies sūnų, būtent, teisėtų sūnų, o jų nesant, dukters sūnaus, tai kitų vienuolikos rūšių sūnūs gali paeiliui stoti teisėto sūnaus vietoje, kad nebūtų nutrauktas mirusio tėvo minėjimas tam tikromis apeigomis; tada kiekvienas iš tų sūnų, einant rūšių eile, gali būti pripažintas teisėtu sūnum.

Kas neturi nei sūnaus, nei dukters ir nepalieka našlės, to turtas grįžta jo tėvui, o jei jis neturi tėvo ir motinos, tai jo broliams. Jei žmogus neturi artimų ir tolimų giminių, tai jo turtą paveldi bramonas, kuris moka tris knygas švento rašto, kuris yra žmogus nesuteptais dvasia ir kūnu ir kuris suvaldo save. Jei nėra nė vieno iš minėtų įpėdinių, tai šalies valdovas gali paimti palikimą; bet bramono turtas negali pereiti valdovui.

Jei vyras mirdamas nepalieka vaikų ir jei jo našlė, gyvendama su giminaičiu pagal taisykles, pagimdo sūnų, tai ji turi atiduoti tam sūnui savo mirusio vyro turtą, kai sūnus pasiekia pilnus metus.

Kiekvienas vienažindis sūnus gauna savo tėvo turtą po tėvo galvos. Mirus motinai, jos vienažindžiai sūnūs ir neištekėjusios dukterys dalinasi motinos turtą lygiomis dalimis, o ištekėjusios dukterys gauna atitinkamą turto vertei dovaną.

Žmonos atskiras turtas yra šešių rūšių: duotasis prie vedybinės ugnies, duotasis nuotakai išvykstant į jaunikio namus, giminaičių duotasis iš meilės, nuotakos gautasis iš brolio, motinos ir tėvo. Po vedybos ištekėjusios žmonos gautosios iš vyro šeimos, iš savo šeimos ir iš vyro dovanos, žmonai mirus, turi tekti jos vaikams, kad tėvas dar ir būtų gyvas.

Kai bramonų jungtuvės atliekamos dievų, šventųjų, dangaus muzikantų ir kūrėjų būdais, tai visas ištekėjusios žmonos turtas turi tekti jos vyrui, jei ji mirdama nepalieka vaikų. Kai jungtuvės atliktos vienu iš kitų trijų būdu, tai turtas, kurį žmona ištekėdama turėjo gauti iš tėvų, lieka jos tėvui ir motinai, jei žmona miršta, nepalikdama vaikų. Kai bramonas turi įvairių kastų žmonas ir kai jo žmona vienos iš trijų paskutinių kastų miršta, nepalikdama vaikų, tai turtas, kuris jos tėvo galėjo būti duotas jai bet kada, tenka bramonų kastos žmonos dukteriai arba vaikams.

Prie vyro gyvos galvos žmonos dėvimieji parėdai negali būti pasidalinti vyro įpėdinių. Nužemintieji, akliejі ir kurtieji nuo gimimo dienos žmonės, bepročiai, silpnapročiai, nebyliai ir neturintieji kurio kūno organo negali būti įpėdiniais; tik tas, kas paveldi jų turtą, turi duoti jiems maistą ir rūbus lig jų gyvos galvos.

Kai, tėvui mirus, broliai gyvena ūkyje drauge ir užsidirba ką, tai ir tą pelną dalinasi; bet kas įsigyja turtą vien savo mokslu, tam tasai turtas lieka vienam. Jei kuris brolis gali įsigyti turtą savo verslu, tasai brolis turi atsisakyti savo dalies ir gauna tik nedidelę dovaną, kad jo vaikai neieškotų jo dalies. Atskirai įgytasis darbu turtas nedalinamas.

Jei, dalinantis turtą, vyresnysis arba jaunesnysis brolis nustoja savo dalies dėl to, kad jis pasirenka askėto (maldininko - atsiskyrėlio) gyvenimą arba miršta, nepalikdamas nei žmonos, nei vaikų, o jo tėvas ir motina būna jau mirę, tai jo turtą dalinasi jo vienažindžiai broliai ir seserys.

Jei vyresnysis brolis dėl savo gobšumo skriaudžia jaunesnius brolius, tai jis netenka jo vyresniškumui suteikiamos pagarbos ir dalies ir turi būti valdovo nubaustas.

Jei kuris brolis būna ištvirkęs, tai jis ir gi netenka teisės paveldėti turtą.

Jei, tėvui padalinus turtą sūnams, gimsta dar vienas sūnus, tai ir tas sūnus gauna dalį.

Jei sūnus miršta, nepalikdamas nei vaikų, nei žmonos, tai jo tėvas arba motina turi paveldėti jo turtą.

Žydai. Žydai gyveno tarpužemio jūros pietų-rytų pakrante. Jų šalis vadinama Palestina. Palestina susideda iš dviejų dalių: pakrantės lygumos ir kalnų. Pakrantės lyguma perkertama kalnelių ir buvo vadinama Kanaanu, kitados pagarsėjusiu savo derlingumu. Pakrante į žiemius ėjo Libanas su Jordano upe, įtekančia į Negyvąją jūrą. Palestinos klimatas karštas ir sausas; vandens yra tik žemose vietose; jaučiama, kad sauspločiai yra arti. Žemesnėse vietose auga medžiai ir javai. Kalnuotoji šalis buvo vadinama Judėja.

Žydai istorijoje iš tikrųjų iškyla tik vienuoliktame amžiuje prieš Kr. gim., kada per didelį tautų kilnojimąsi į jų šalį atsidangino tarpužemio jūros rytų pakrantės gyventojai, iš kurių žydams labiausia įkyrėjo filistinai. Vis gi žydai, pagal jų rašinius, turi ilgą praeities istoriją. Jų protėviai, esą, atėję iš Uro, buvusio ant Eufrato upės kranto, į Kaldėją ir patriachų Abraomo ir Jokūbo vedami apsistojo netoli Jordano upės. Paskum, jie buvo nuėję į Aigiptą, kur vienas iš jų, būtent, Juozapas, pasidarė Aigipto faraonui patikimas žmogus. Bet po laimingų dienų žydai turėjo perkęst didelį vargą. Po vienos revoliucijos, kuri dabar prikišama faraono Tut Ank Amono viešpatavimui, žydai buvo paversti belaisviais ir priversti dirbti plytas vienam miestui statyti. Jie pasinaudojo ypatingomis aplinkybėmis pamesti Aigiptą; vieno karo ir tikybos vado, būtent Mozės vedami, jie atsikraustė į sauslaukių plotus ir ten gyveno sunkų klaidžiojančių žmonių gyvenimą. Jiems apsistojus netoli Sinajaus ar Horebo kalno, tarp jų išsiplėtė garbinimas Jehovos. Tasai Dievas norėjo būti garbinamas tik vienas, o už tai žadėjo savo ištikimiems pergalę. Nuo tada žydai turėdavo savo būrių priešaky nešiojamą šventenybę kaipo sąjungos su Jehova ženklą. Toji šventenybė susidėdavo iš akmens lentelės, kurioje buvo išrėžti dešimt jų naujojo įstatymo įsakymų.

Pasidarę stipresni, žydai puolė labai turtingą Kanaano šalį — tą jiems pažadėtą žemę — ir jos dalį jie paėmė. Bet jie neįstengė paimti gynusių Jordano lygumą iš vakarų pusės

tvirtovių ir dėl to buvo padalinti į dvi dalis: Izraėlio tautelės apsistojo Jordano lygumoje į žiemius ir Galilėjoje, o Juda su kitais davė savo vardą kalnuotai pietų šaliai ir visai žydų tautai, dėl to ir yra kilęs žodis žydai (pagal prancūzų tarmę). Žydai nustojo kilnojęsi ir pasidarė žemdirbiais ir sodininkais.

Tada žydai turėjo baisų priešą, būtent filistinus, kurie stengėsi atimti visą žydų šalį. Žydai turėjo mokėti filistinams didelius mokesčius, dargi jie neteko savo šventenybės. Jie keikė filistinus ir norėjo išvyti juos iš savo šalies. Dėl to jiems reikėjo susijungti. Liaudis norėjo turėti priešaky karalių kaip ir kiti kaimynai. Didysis dvasininkas Samuelius išrinko Saūlą ir patepė jį pašventintu aliejum; nuo tada ir įsigyvendino įprotis patepimo karalių. Po kelių laimėjimų Saūlas buvo nugalėtas ir žuvo kovoje. Žydus išgelbėjo Dovydas, kuris jau buvo parodęs savo didvyriškumą: pasakoja, jis, būdamas visiškai jaunas, nugalėjo didįjį Galiotą. Dovydas buvo pripažintas žydų karalium. Jis geriau sutvarkė kariuomenę, išvijo filistinus, kurie, berods, buvo nusilpę, atgavo šventenybę ir atėmė šalį lig tarpužemio jūros. Jis paėmė dar priešininčiuosius miestus. Sostine buvo Jeruzalemas, kurią Dovydo kareiviai paėmė nuostabiu būdu, eidami tuneliu, iškastu vandeniui praleisti į miestą. Dovydas metė savo būstinę ir apsigyveno Jeruzaleme, kuriame jis pastatė tvirtovę, jo pavadintą Sionu.

Saliamonas (1000—960 m. prieš Kr. gim.) stojo po savo tėvo. Jo laikais valstybė žydėjo ir tatai liko žmonių atmintyje. Jis saugojo taiką ir teisingumą ir buvo geruose santykiuose su kaimynais. Jis vertė žmones gerbti tvarką, žemės ūkis ėjo geryn. Jis pakėlė prekybą, įkūrė, susidėjęs su Tyro karalium, Raudonojoj jūroj laivyną ir jo laivai plaukdavo į Indiją. Kupranugarių karavanai vis dažniau ir dažniau eidavo Jeruzalemo keliu, kad pasiektų jūros krantą. Dėl to, karalius galėjo nustatyti didokus mokesčius. Valstybė buvo padalinta į dvyliką provincijų, kurių kiekviena turėjo mokėti mokesčius kas mėnuo. Saliamonas pakankamai turėjo aukso statyti rūmams, kuriuos jo pavaldiniai laikydavo puikiausiais; jis pastatė vieną maldyklą Dievui, į kurią įdėjo „sąjungos arką“, vienus rūmus sau ir rūmelius vienai iš savo žmonų. Jis dėvėdavo, kaip ir kiti karaliai, ilgus rūbus, turėjo paauksuotą liūtų laikomą trono. Tokia prabanga stebina, atsižiūrint į tai, kad žydai tik-tik

pradėjo išbristi iš vargo; ir Saliamonas atrodė kažkoks stebukladarys, dėl to apie jį užsiliko daug arabų pasakų. Bet Saliamono viešpatavimo pabaiga buvo ne tokia laiminga: mokesčiai buvo per dideli, pats karalius buvo palankus svetimoms tikyboms; jis pasidarė žiaurus ir neklausė savo žmonių skundų; dėl to dešimt tautelių atsisakė klausyti jo ir sudarė atskirą valstybę, kurios sostine buvo Samarijos miestas. Tatai buvo turtingiausia Saliamono valstybės dalis, artimiausia Finikijai ir susidarė iš labiausia susimaišiusių gyventojų. Taipos gi ginčai ir kivirčai nesibaigdavo. Kai kurie žydų karaliai buvo nužudyti už palankumą svetimiems dievams. Dėl to, kai atvyko asiriečiai, tai jie lengvai nugalėjo žydus, paėmė žydų šalies dalį, sostinę Samariją ir išvedė du šimtu tūkstančių belaisvių.

Judos valstybėje buvo toki pat neramumai. Jeruzalemas turėjo kristi tuo pačiu laiku kaip ir Samarija. Maras išvijo iš Judėjos asiriečius, kai žydų karalius Ezėkas buvo jau uždarytas „kaip paukštis narvelyje". Judėja tada gavo kokį šimtmetį atsikvėpti. Bet greses pavojus neišmokino jos, nes kivirčai žmonių tarpe augo. Karaliai, užuot sėdėję ramiai, padarė beprotišką darbą, paskelbdami karą Babilonijos karaliui. Kai kurių toliau reginčių žmonių įspėtu padariniu buvo griuvėsiai. Babilonijos karalius Nabuchodonosoras nugalėjo žydus ir kad galėtų nubausti sukilėlius, jis išvarė į Babiloną turtingus žydus, geriausius žydų amatininkus ir dvasininkus (587). O kai dėl žydų karaliaus Ezekielio, tai tasai turėjo žiūrėti, kaip buvo žudomi jo vaikai, pačiam gi jam buvo išdurtos akys. Jeruzalemo maldykla buvo sugriauta.

Babiloniečių viešpatavimas tęsėsi septyniasdešimt metų. Persų karalius Kyras, paėmęs Babiloniją ir Palestiną, leido Nabuhodonosoro išvarytiems žydams grįžti ir daug žydų sugrįžo į Palestiną (536). Bet apiplėšta ir netekusi gyventojų šalis jau nesulaukė geros būklės. Nelaimingos maldyklos, kad ir atstatytos, vaizdas spaudė senių gailesčio ašaras. Vėliau Jeruzalemas sukilo prieš romėnus, pasidariusius mažosios Azijos viešpačiais, bet nugalėtojai — romėnai visiškai sugriovė Jeruzalemą (70 m. prieš Kr. gim.). Palestinos gyventojai pasklido po visas pasaulio šalis; kai kur jie apsigyveno didelėmis grupėmis, bet ne ilgam. Palestina lieka jiems tikybos ir

tautybės lopšiu ir dėl to šiandien mes matome ne maža žydų, vadinamų sionistais, kurie stengiasi atgauti kelią į Jeruzalemą ir ten atgaivinti žydų tautą.

Nedidelė žydų tauta iškėlė savo vardą savo tikyba, su kuria surišta daug kitų tikybų, ir savo šventa knyga, vadinama biblija.

Pradžioje žydai garbino daug dievų. Po išvykimo į Aigiptą jie pripažino vieninteli Dievą, vadinamą Jehova. Šitas įvykis yra susijęs su Mozės vardu. Bet žmonės buvo labai neištikimi savo Dievui: žydai garbindavo ir Kanaano dievus ir Finikijos dievus; jų karaliai dažnai būdavo palankūs svetimoms tikyboms; dar gi maldyklos daiktų tarpe būdavo stabai. Dvasininkų, levitais vadinamų, protestai maža tegelbėdavo ir tik nelaimei ištikus, žydai atsimindavo apie sąjungą, nes laikydavo nelaimę dangaus bausme. 621 metais (prieš Kr. gim.) žydų karaliui Jozijas buvo įteikta penktoji ir Paskutinė Mozės knyga, neseniai parašytoji; ten Jehova įsako sudaužyti visus stabus ir garbinti jį tik Jeruzalemė. Jozijas nutarė paklausyti ir įsakė sušaukti į sostinę visus provincijos dvasininkus; bet, — kiek vėliau — jis mirė ir svetimos tikybos vėl ėmė plėstis. Būdami išvaryti žydai gailėjosi savo klaidos. Jehova nepasidarė nugalėtoju Dievu; jis liko su savo tauta; pranašai skelbė, kad ateis diena, kurią jis suteiks žydams pergalę. Žydai atsidavė Jam iš tikros širdies. Jis liko jų tautos Dievu, o Jeruzalemas jų šventu miestu.

Jehova įsakė žydams dėti aukas, bet jis nenorėjo būti atvaizduotas stabo pavidale. Jis gyveno „sąjungos arkoje" (šventųjų šventenybė), bet jis buvo visur dvasiniu atžvilgiu: žmonės galėjo šauktis jo keliaudami, ant kalnų viršūnių, prieš altorius. Jehovos tikyba nebuvo palanki dailei; ji nugadėjo stabmeldišką ir materialistišką linkmę toj srity ir ragino atsiskaityti su sąžine ir melstis. Jehovos maloniai gauti reikėjo pildyti jo įsakymai.

Jehovos tikybos dėsnius platino pranašai, kurie dargi buvo sudarę galingas brolijas kelti žmonėms prieš svetimas tikybas ir smerkti didelei nelygybei jų tautos žmonių tarpe (Elizėjus, Elija, Isaja, Jerėmija, Jezekielius).

Krikščionys ir magometonai daug ką paėmė iš žydų tikybos. Jie skaitė bibliją (graikų žodis, kuriuo vadinama knyga)

ir paėmė iš jos daug žinių ir apeigų. Biblija yra rinkinys daugelio rašytojų darbų, kurie skiriasi vienas nuo kito parašymo laiku, turiniu ir forma. Kaip dabar yra, biblija prasideda atpasakojimu pasaulio įkūrimo ir žydų istorijos lig Juozapo mirties („Įkūrimas"). Pasaulio pradžios atpasakojimas panėši į mesopotamiečių atpasakojimą (babiloniečių, asiriečių ir kt.), bet biblijoje atpasakota ir daug žilos senovės tradicijų. „Išėjime" (antroji knyga) atpasakotas Mozės gyvenimas ir Jehovos sąjungos su žydų tauta sudarymas Sinajaus kalne. Kitose dviejose knygose išdėstytos tikybos taisyklės ir atpasakotas žydų tautos padalinimas. Penktoji knyga (arba antrasis įstatymas) parašyta 621 m. Rinkinys šitų penkių knygų vadinamas „Penkiaknyge". Antrojoj biblijos daly atpasakojama žydų istorija toliau, kitoj knygoj atpasakotas paėmimas Kanaano („Jozuė" knyga). „Teisėjų knygoj" kalbama apie karalius lig Jeruzalemo sunaikinimo. „Pranašų" knyga, dalimi jų, dalimi jų mokinių parašytoji, papildo rinkinį. Pagalios, surinktos psalmės ir giesmės, giesmių knyga, „Jobo" knyga ir „Ekleziastas".

Biblijos atpasakojimai liko žmonių atminty ir įkvėpė atatinkamą dvasią daugeliui poetų ir dailininkų ypač viduramžių metais. Įdomu, kad žydai švęsdavo ir švenčia šventę, vadinamą Pesach, mes vadiname ją žydų velykomis. Bet žydų šventės reikšmė viena, o krikščionių kita: mat, rytiečiai manė, kad prieš žiemą šviesa (saulė) pradeda kovoti su tamsuma (piktomis dvasiomis); šviesa palengva nugali tamsumą; ir kai pavasarį diena susilygindavo su naktimi, tai būdavo didelis džiaugsmas, kuris būdavo švenčiamas po tos dienos pirmą pilnačio naktį. Krikščionys irgi švenčia velykas po pasakytos pavasario dienos pilnačio pirmą sekmadienį ir ta šventė išreiškia gyvybę nugalėjus mirtį. Vėliau, žydai švęsdavo javų ir vynuogių rinkimo šventes, naujus metus ir kitas šventes pritaikytas kai kuriems jų gyvenimo istorijos įvykiams.

Dabar pažiūrėsime, kokia buvo žydų šeimos santvarka ir moterų būklė.

Mozė įsakė vyrams vesti žmonas labai anksti. „Aukite ir veiskitės" — buvo vienas pirmųjų jo patarimų žmonėms. Rabinai buvo nutarę leisti vyrui vesti žmoną — kai vyrui sueidavo aštuoniolika metų. Kas būdavo nevedęs suėjus dvidešim-

čiai metų, tas būdavo laikomas nusidėjęs prieš įstatymus, nes jis nesistengiąs išlaikyti tėvo namų ir tėvo giminės. Šitie priekaištai būdavo taikomi ir moterims; antai, ammonitų nugalėtojo duktė, būdama suvaržyta savo tėvo draudimu tekėti, jaunų mergaičių lydima du mėnesiu vaikščiojo kalnuose verkdama, kad ji turi visam laikui išsižadėti pavadinimo motinos ir žmonos. Kituose raštuose sakoma: ateis diena, kada vyrų bus tiek maža, jog kiekvienas iš jų bus ieškomas septynių moterų kartu. Jos visos ginčysis dėl jo širdies ir rankos ir tars jam: mes nieko nereikalaujame, mes prašome tik mus apdengti ir maitinti; leisk mums tik vadintis tavo žmonomis ir išgelbėk mus nuo gėdos*).

Nenuostabu, kad Mozė leido turėti daug žmonų; vėl gi jis sumažino žmonų skaičių, lyginant su anksčiau leistu skaičium.

Žydų dar buvo toks įprotis, vėliau palengva išnykęs: kai žmona neturėdavo savo vaikų, ji duodavo savo vyrui savo vergę, neva dalindamasi su verge savo teisėmis ir pasiskolindama iš vergės jos vaisingumą.

Kai vyras turėdavo kelias žmonas, tai jo visos žmonos laikomos būdavo teisėtos, o ne konkubinos. Dažnai, kai vyras imdavo antrą arba trečią žmoną iš vergių tarpo, tos žmonos eidavo tarnaičių pareigas ir dirbdavo visus namų darbus. Tik jų susijungimas nebūdavo atliekamas bet kuriuo viešu būdu ir jos negaudavo iš vyro jokios turto dalies. Į jas žiūrima būdavo kaip į žemesnės rūšies žmonas; bet vis gi jos būdavo laikomos tikromis žmonomis, nes jų vaikai būdavo pripažinti teisėti, ir vyro persiskyrimas su jomis turėdavo būti atliekamas nustatytu paprastu būdu. Senovėje žodis „konkubina“ nebuvo, kaip yra dabar, žodžiu, reiškiančiu gėdą ir plėšiančiu moters garbę; jis reiškė ta pat, ką reiškia žodžiai „vyro žmona“. Rabinai nutarė vyrą galint turėti keturias žmonas. Kai kurie žydų autoritetai neaprėžia žmonų skaičiaus, o kai kurie pataria turėti tik dvi žmonas. Poligamija žydų tarpe palengva nyko, nes retas vyras galėdavo maitinti daugiau kaip vieną žmoną; ji žymiai sumažėjo į ketvirto amžiaus pabaigą po Kr. gim. Gal čia turėjo įtakos romėnų imperatoriaus Teodozijaus I įstatymas, kuriuo žydams buvo uždrausta jungtis pagal jų

*) M. de Pastoret. Moyse.

įpročius ir turėti daugiau kaip vieną žmoną; teisybė, tas įstatymas ilgai nebvo griežtai taikomas.

Jei nelaisvas vyras vesdavo nelaisvą žmoną, tai tokia vedyba, kad ir tebūdavo draudžiama, nesuteikdavo visų teisių, antai: per „sabatos“ metus nelaisvas žmogus galėdavo atgauti savo laisvę; jei toks žmogus būdavo vedęs jo savininko jam duotą nelaisvą žmoną, tai jo žmona ir vaikai neatgaudavo laisvės; vadinasi, tada žmogui reikėdavo pasirinkti ar likti vergu ar mesti savo šeimą.

Kai tėvas duodavo vieną savo vergių per žmoną savo sūnui, tai jis turėdavo elgtis su ja kaip su kūdikiu ir jei sūnus, vedęs vergę, gaudavo iš tėvo kitą žmoną, tai pirmosios žmonos - vergės teisės nebūdavo keičiamos: rūbai, maistas ir kita kas jai turėdavo būti duodami; be to, ji įgydavo laisvę ir už tą įgijimą nemokėdavo nieko.

Kai vergė tekėdavo už vergo, ji turėdavo gauti savo šeimininko sutikimą. Vergės vaikai priklausydavo vergės savininkui ir likdavo vergais kaip kad ir jų motina.

Taipos gi sūnus, norėdamas vesti žmoną, turėdavo gauti sutikimą savo tėvo. Duktė galėdavo ištekėti ir gi tik sutinkant jos tėvui. Dažniausia tėvas pats parinkdavo žmoną savo sūnui ir vyrą savo dukteriai; jis galėdavo neleisti sūnui vesti pasirinktą mergaitę, o dukteriai tekėti už pasirinkto vyro dėl vienų ar kitų aplinkybių, bet tėvas negalėdavo naudotis savo teise pikta valia. Taipos gi, dukteriai subrendus, nepagrįstas draudimas tekėti būdavo laikomas neleistinas, nes iš jaunų piliečių ir visuomenė galėdavo reikalauti vykdyti įstatymų nustatytas taisykles ir įpročius, dėl to ir tėvas su savo valia turėdavo nusileisti.

Pažadėjimas. Senovės žydų dukterys viešai nesirodydavo; jos būdavo uždarytos tėvo namuose ir kantriai laukdavo, kol joms neparinks vyro; dėl to, lig vedybos jaunieji dažnai nepažindavo vienas kito. Kad tokių atsitikimų būtų mažiau, tėvas pažadėdavo dukteris, tarpais prieš joms subręstant. Tatai būdavo daroma, kai jaunuoliams sueidavo dvylika metų ir viena diena. Tik tada būdavo keliamos vestuvės. Kadangi vestuvių laikas nebuvo nustatytas, tai vestuvės būdavo paprastai keliamos, praslinkus šešiems mėnesiams, vieneriems mtams ir dvejiems metams po pažadėjimo.

Pažadėjimas būdavo vykdomas trimis būdais: leidimu jauniesiems gyventi kaip vyrui ir žmonai, sutartim raštu, įteikimu pinigo. Kuo skyrėsi pirmasis būdas nuo tikrojo susijungimo — nežinia; vėliau jis buvo panaikintas. Kai pažadėjimas būdavo daromas raštu, tai rašte būdavo minima, ar jaunieji nori susijungti, kokį turtą tėvas duos jaunajai ir jaunojo pasižadėjimas atsakyti už pavestą jam turtą ir pasiduoti žydų nustatytoms vedybos sutarčių taisyklėms. Kalbamąjį raštą pasirašydavo trys liūdytojai. Kai dėl trečiojo būdo, tai jaunasis prie liūdytojų įteikdavo jaunajai pinigą ir tardavo kelis žodžius, į kuriuos jaunoji turėdavo atsakyti. Paskum žydai, kaip ir kitos tautos, pakeitė pinigą žiedu.

Ar šiaip ar taip būdavo padarytas pažadėjimas, vyras neįgydavo jokios teisės būsimosios žmonos turtui. Tik jei jaunoji susidėdavo su kitu vyru, tai ją laikydavo turint meilužį, dėl to ji būdavo baudžiama.

Pažadėjimo teisė priklausydavo tėvui. Nereikėdavo dukters sutikimo, jei dukteriai nebūdavo suėję dvylika metų ir viena diena, dar gi ir šeši mėnesiai po to laiko. Tėvas galėdavo pažadėti dukterį ir nuo jos gimimo dienos. Jaunųjų noro susijungti nepakakdavo ir jai jie prieš subręsdami susižadėdavo tėvui nežinant, tai toks susižadėjimas neturėdavo galios, kol tėvas nepatvirtindavo jo.

Nesubrendusios mergaitės pažadėjimas leidžiama būdavo naikinti, nesilaikant persiskyrimo tvarkos. Vyrui ir gi leidžiama būdavo atsimesti. Kai būdavo padaryta sutartis, o jungtuvės neįvykdavo dėl vyro kaltės, tai moteris galėdavo reikalauti savo dalios; tą pačią teisę ji turėdavo, kai mirdavo tasai, kam ji buvo pažadėta.

Žydai laikydavo jungtuves civilinės teisės dalyku ir atlikdavo jas draugų ir giminių susirinkime. Jei dievobaimingi tėvai ir jaunavedžiai tuo svarbiu gyvenimo įvykiu keldavo akis į dangų, tai tatai darydavo su tikslu išprašyti Jehovos malonies savo šeimai, savo vaikams ir patiems sau. Tėvas jaudinančiu būdu palaimindavo jaunavedžius: dėdamas dešiniąją dukters ranką į jaunikio dešiniąją ranką, jis tardavo šiuos žodžius: „lai Abraomo Dievas, Izaoko Dievas, Jokūbo Dievas būna su jumis, lai Jis veda jūsų susijungusių gyvenimą ir suteikia

jums malonies". Prieš jungtuves būdavo rašoma sutartis, kuria būdavo nustatomos susijungusiųjų teisės ir pareigos.

Mozės įstatymai draudžia daug rūšių jungtuvių: antai, draudžiama jungtis su artimais giminaičiais ir svainiais, su kitos tikybos ir kitos tautybės žmonėmis, su nevaisingomis moterimis. Su svetimšalėmis moterimis jungtis ir gi buvo draudžiama, kad tos moterys palengva neišaugintų vaikų stabmeldžiais ir nepripratintų prie svetimų dievų, bet šitas draudimas ne visada būdavo vykdomas. Su paimtomis nelaisvėn moterimis leidžiama būdavo jungtis; tik kai vyrai nustodavo jas mylėję, jie galėdavo grąžinti joms laisvę, bet neturėjo teisės parduoti jų arba kitu būdu išnaudoti.

Žydai nebuvo verčiami vesti žmoną iš savo giminės. Kaip sako žinovai, priešingoji šitai nuomonei kai kurių žydų įstatymų aiškintojų nuomonė paremta esanti neteisingu aiškinimu atitinkamo įstatymo, būtent: įstatymas nesakąs tik, kad „kiekviena moteris turi tekėti už vyro iš savo giminės"; jis sakąs: „kiekviena žmona, kuri paveldės turtą". Taip buvo nustatyta dėl vieno atsitikimo: vienai dukteriai tėvas buvo palikęs labai didelį turtą; bijota, kad tasai turtas nepereitų į kitą giminę; susirinko galvočiai ir nutarė — turinčią paveldėti turtą moterį negalint tekėti už vyro iš kitos giminės. Žinoma, toks specialus nutarimas pasakytu atsitikimu nulėmė bendrąjį įstatymą, bet kitais atsitikimais bendrojo įstatymo galia liko. Teisybė, Abraomas, Izaokas ir Jokūbas pasirinko žmonas iš savo giminės, dėl to žydų raštai dažnai pataria ir kitiems taip daryti.

Žydai visada nekęsdavo nevaisingumo ir nevesdavo nevaisingų žmonų, jei jie dar neturėdavo vaikų. Dėl to raštuose nurodomos nevaisingumo išorinės žymės. Dvasininkams dar buvo uždrausta vesti našlės ir persiskyrusios su savo vyrais moterys; jiems patariama vesti tik mergaitės iš Levi giminės, nes Levi giminės sūnūs būdavo maldyklų tarnautojais.

Jei vienas brolių būdavo vedęs ir mirdavo, nepalikęs vaikų, tai žydų įstatymas versdavo kitą nevedusį brolį vesti mirusiojo brolio našlę; ir pirmas gimęs iš tokio susijungimo su našle vaikas būdavo vadinamas mirusio našlės vyro vardu, kad tasai vardas neišnyktų žydų tarpe; tasai vaikas paveldėdavo mirusiojo motinos vyro turtą. Toks įprotis buvo žydų tarpe dar gilioje senovėje ir buvo vadinamas leviratu. Bet brolis

galėdavo atsisakyti vesti našlę; tada našlė turėdavo kreiptis į senius ir jei brolis pakartodavo savo atsisakymą prie senių, tai našlė nutraukdavo avalą nuo vienos jo kojos, spiaudavo jam į veidą ir tardavo: „tai taip elgiamasi su žmogum, kuris nenori laikyti savo brolio vardo ir dėl to nekenčiamu vardu bus vadinami namai žydų tarpe“.

Jei po brolio galvos likdavo kelios žmonos, tai gyvam broliui pakakdavo vesti vieną jų arba atsisakyti ją vesti. Jei mirusio būdavo keli broliai, tai tik vienas brolių galėdavo vesti našlę arba atsisakyti vesti ją. Jei našlė būdavo mirusio vyro brolių giminaitė, tai levirato teisė nebūdavo taikoma.

Broliui vedant našlę arba atsisakant ją vesti, būdavo daromas tam tikras aktas.

Persiskyrimas vyro su žmona iš senovės buvo leidžiamas žydų tarpe, bet persiskyrimo priežasčių įstatymas stačiai nenurodo. Pagal vieno įstatymo aiškintojo nuomonę vyras gali persiskirti su žmona, jei jam nepatinka žmonos elgesis, jos būdas, jos išvaizda. Persiskyrimas buvo surištas su formalumais ir ilgai neišgaunamas, tad kol aktas nebūdavo parašytas ir pristatytas, kam reikia, vyras turėdavo laiko susitaikyti. Persiskyrimo rašte būdavo išreiškiamas vyro noras persiskirti ir būdavo minima apie nutraukimą santykių su žmona, apie vyro atsisakymą žmonos ir apie atleidimą jos iš namų. Be to, būdavo pažymimi vyro ir žmonos tėvų ir senelių vardai, kad neįvyktų klaidos. Raštas turėdavo būti išdėstytas švariai, be jokių pataisų ir paliūdytas dviejų žmonių antspaudais. Vyras būtinai turėdavo pareikšti, kad jis atleidžia savo žmoną geru noru, grąžina jai laisvę ir teisę tekėti už kito vyro. Persiskyrimo raštas būdavo įteikiamas žmonai prie liūdytojų; tada persiskyrimas būdavo laikomas įvykęs sulig įstatymais.

Ar persiskyrimo teisė priklausė vyrams ir moterims, ar tik vyrams, apie tai žydų įstatymai nesako. Taipos gi raštai nenurodo atsitikimų, kad žmona pradėtų persiskyrimo procedūrą. O kadangi žmona būdavo visiškoje vyro valioje, tad reikia manyti žmona neturėjus kalbamosios teisės. Vis gi žmonoms būdavo suteikiama teisė pamesti vyrą, jei jis sirgdavo pavojinga užkrečiama liga; šita teisė buvo išplėsta aiškinimais ir kitiems atsitikimams, antai, kai vyro amatas darydavo namuose smarvę, kai iš vyro burnos smirdėdavo. Bet ir

šitais atsitikimais stengtasi suvaržyti moterų teisė. Vyrui draudžiama būdavo persiskirti, jei jis būdavo privertęs žmoną susijungti su juo arba jei jis neteisingai įtardavo žmoną netekus nekaltybės prieš jungtuves.

Žydai, kaip kad ir kitos senovės tautos (išskiriant romėnus), reikalaudavo iš vyro tam tikro vedybinio mokėjimo, kuris ne visada susidėdavo iš pinigų, o tarpais ir iš javų, gyvulių, brangenybių, dar gi laisvės; antai, Jokūbas, norėdamas gauti Rachilę, tarnavo jos tėvui nemokamai kaip vergas keturioliką metų.

Vis gi tėvai duodavo ištekėjusiai dukteriai nedideles dovanas, antai, parėdus, jungtuvių išlaidas. Žmonos atsineštasis turtas — vergai, brangenybės, kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas — būdavo minimas vedybinėje sutartyje ir likdavo žmonos atskiru turtu, kuris būdavo vadinamas „nedunia“. Šitą turtą vyras saugodavo, naudodavosi juo ir atsakydavo už jį savo turtu, o jei vyras mirdavo, tai atsakydavo jo įpėdiniai. Tas turtas, kurį gaudavo žmona, būdama ištekėjusi, kaip antai dovanojimo arba paveldėjimo keliu, nedėdavo vyrui minėtos pareigos: kadangi vyras nesinaudodavo tuo turtu, tai jis nebūdavo verčiamas garantuoti jo likimą.

Būsimojo vyro duotasis būsimajai žmonai turtas buvo vadinamas „cetūba“. Jis vyro būdavo duodamas, kad vyras neišvarytų žmonos iš namų dėl neapykantos arba nepersiskirtų su ja; užtat vyras negalėdavo gyventi su žmona nė dienos, jei nebūdavo nustatyta „cetūba“. Paprastai mokėjimo „cetūba“ sumą sudarydavo du šimtai dinarų, jei vyras vesdavo mergaitę, ir šimtas dinarų, jei jis vesdavo našlę. Toji suma būdavo maž-daug lygi visoms mergaitėms. Jei vyras vesdavo atgavusią laisvę žmoną, arba perkrikštytą žmoną, arba pirktą patekusią nelaisvėn žmoną, tai mokėdavo šimtą dinarų; o jei mergaitės, jaunesnės negu trejų metų ir vienos dienos būdavo perkrikštytos arba atgaudavo laisvę, tai už jas būdavo mokama ir gi du šimtai dinarų, nes mergaičių nekaltumui gresdavo pavojus.

Priklausantis žmonai nuo jungtuvių dienos turtas leidžiama būdavo žmonai atsiimti tik po jos vyro galvos arba po persiskyrimo; ir kai žmonai tekdavo tada kreiptis į teismą, tai jai būdavo atiteisiama kukli turto vertė. Bet turtui atgauti po

vyro galvos našlė turėdavo prisiekti, kad ji nieko nesanti pasisavinusi, ir tada jos rūbai būdavo įkainojami pagal buvusią per jungtuves vertę. Persiskyrimo gi atsitikimu našlei nereikėdavo nei prisiekti, nei įkainoti turto. Vyrui mirus, našlės turtas neleidžiamas būdavo naudoti maitinti mirusio vyro dukteriai.

Jei žmonos turtas užaugdavo arba būdavo pagerintas mirusiojo vyro pinigais, tai našlė negaudavo prieauglio arba kilusio iš pagerinimo pelno.

Turtui paveldėti teisė priklausydavo vyriškos giminės vaikams. Jei sūnų nebūdavo — dukterims; jei dukterų nebūdavo — tėvo broliams, o jei ir tų nebūdavo, — dėdėms iš tėvo pusės. Kai nebūdavo pasakytų giminaičių, tai turtą paveldėdavo kiti artimi giminės.

Anksčiau, tėvas kaip norėdavo, taip dalindavo savo turtą. Dėl to, Sara bijodama, kad jos vyras nepadalintų savo turto Izaokui ir Izmaėliui lygiomis dalimis, įkalbėjo vyrą išvaryti antrą žmoną Agarą su sūnumi, ir dėl to Izaokas vienas gavo Abraomo turtą.

Mozės įstatymas įtvirtino vyresniškumo teisę, pagal kurią vyresnysis sūnus turėdavo gauti tėvo turto dusyk tiek negu jo kiekvienas kitas brolis. Bet vyresnysis sūnus neturėdavo tos teisės, kai būdavo paveldimas motinos turtas. Vyresniškumo teisė būdavo taikoma tik vyresniajam gimusiam prie tėvo gyvos galvos sūnui ir tik paveldint tėvo valdomąjį mirties metu turtą.

Šita teisė nebuvo suteikta dukterims; dėl to, jei dukterys paveldėdavo turtą vienos, tai turtas būdavo dalinamas lygiomis dalimis. Kai po tėvo galvos likdavo sūnūs ir dukterys, tai dukterys gaudavo maistą iš tėvo turto ir ištekėdamos dešimtą dalį palikimo.

Jei vaikai — įpėdiniai būdavo visi pilnamečiai arba visi mažamečiai, tai jie nesidalindavo palikimo; o jei vieni būdavo mažamečiai, kiti gi pilnamečiai, tai dalindavosi.

Jei motina turėdama sūnų, pergyvendavo jį ir sūnus mirdavo, nepalikdamas vaikų, tai motinai mirus, jos palikimas netekdavo sūnaus tėvo giminaičiams, o tekdavo jos tėvo giminaičiams. Tas pat būdavo, kai motina nepalikdavo vaikų. Bet jei sūnus pergyvendavo motiną, tai jis paveldėdavo moti-

nos turtą ir tada jis perkeldavo teises savo turtui savo įpėdiniams.

Taip būdavo paveldimas turtas žemutine linija. Jei žemutinės linijos giminaičių nebūdavo, tai palikimą paveldėdavo tėvas arba senelis, kai tėvas nepalikdavo vaikų. Jei senelis mirdavo pirma neturinčio vaikų tėvo, tai palikimą paveldėdavo tėvo broliai, brolių vaikai, tėvo seserys. Motina ir jos giminė čia neturėdavo paveldėjimo teisės. Tėvas ir gi neturėdavo paveldėjimo teisės, kai broliui mirus, jis vesdavo brolio našlę (levirato atsitikimu). Tada vyresniškumo teisė ir paveldėjimo teisė pereidavo iš vienos šeimos į kitą, nes pirmas gimęs santuokoje su našle gaudavo kaip sūnus, kaip vieninteli ir tikrasis įpėdinis mirusio ir nepalikusio vaikų dėdės turtą. Kaip vaikai paveldėdavo motinos našlės turtą, taip vyras paveldėdavo savo mirusios žmonos turtą ir tą turtą įskaitydavo į savo įpėdinių turtą išvien su savo turtu. Tasai žmonos turtas, matyti, buvo laikomas atlyginimu už dedamas vyrui pareigas, kurių buvo skaitoma dešimts, būtent: 1) duoti žmonai maistą, 2) rūbus, 3) vyro pareigą, 4) dovanas, 5) gydyti žmoną ligoje, 6) palaidoti mirusią žmoną, 7) išpirkti žmoną, patekusią nelaisvėn, 8) maitinti ir laikyti ją namuose, 9) išlaikyti jos dukteris lig joms ištekant, 10) pagalios, duoti vyriškos giminės vaikams dalį motinos gauto bet kuriuo keliu turto. Kai kurios šitų pareigų apsunkindavo paveldėtinąjį turtą ir, matyt, dėl to visas žmonos turtas tekdavo vyrui. Dar gi, vyrui leidžiama būdavo atsiimti žmonos perleistąjį turtą, neduodant už jį atlyginimo, jei žmonos gautų pinigų jau nebūdavo likusių, bet tik tais atsitikimais, kai turtas būdavo žmonos perleistas to paties miesto gyventojui, kitais gi atsitikimais pardavimas būdavo galingas.

Taigi vyro ir moteries teisės nebūdavo lygios, nes vyras paveldėdavo žmonos turtą, o žmona nepaveldėdavo vyro turto; ji nepaveldėdavo ir savo vaikų turto.

Įstatymas buvo be galo žiaurus vaikams, svetimšalės arba stabmeldės pagimdytiems. Tie vaikai būdavo prakeikti ir neturėdavo jokios teisės paveldėti bet kurį tėvų turtą. Kai dėl vergų, tai jie pereidavo su kitais palikimo daiktais vyriškos giminės mirusiojo įpėdiniams, jei tik jie nebūdavo žydai.

Meilužis. Griežtai draudžiami būdavo žmonos meilės santykiai su svetimu vyru: nusikaltę šiuo atžvilgiu žmona ir svetimas vyras būdavo baudžiami mirties bausme. Čia kaltinti galėdavo tik vyras savo žmoną, o žmona vyro kaltinti negalėdavo. Šeimos galva turėdavo ne tik varyt iš savo namų žmogų, įtartą norint pajuokti jo žmonos nekaltumą, bet dar prie dviejų liūdytojų uždrausti žmonai susidėti su svetimu vyru ir slapstytis su juo. Jei nežiūrėdama tokio draudimo žmona vėl slapstydavosi su svetimu vyru, tai ji galėdavo būti su savo vyru tik išgėrus kartaus vandens (gerti kartų vandenį žmona būdavo verčiama, kad įrodytų savo nekaltybę).

Jei vyras negalėdavo iškelti kaltinimo žmonai pats, ar dėl to, kad jis būdavo kurčias ar beprotis, ar dėl to, kad jis būdavo laikomas kalėjime, tai kaltinti jo žmoną turėdavo valdininkas; valdininkas galėdavo nubausti žmoną vien atėmimu jos gauto vedybos metu turto.

Atėmimas turto iš žmonos būdavo taikomas sulig įstatymais ir tada, kada žmona atsisakydavo gerti kartų vandenį; o gerti tą vandenį ji būdavo verčiama, kai kildavo abejojimo ir kai jos kaltė negalėdavo būti įrodyta nei liūdytojais, nei kitu būdu.

Jei kas matydavo žmoną svetimo vyro glėbyje, arba jei žmona pati prisipažindavo kalta, tai turtas iš jos būdavo ir gi atimamas.

Visais atsitikimais žydai čia pasitenkindavo vienu kuriuo įrodymu, giminių ir vergų liūdijimais, kitais gi atsitikimais vieno įrodymo nepakakdavo, o giminių ir vergų paliūdijimai būdavo nepriimami. Dar gi jei atvykdavo du liūdytojai — vienas pirmiau, kitas paskiau — ir pirmasis patvirtindavo kaltinimą, o antrasis kalbėdavo prieš kaltinimą, tai nulemdavo pirmojo liūdytojo pareiškimas.

Nebūdavo verčiamos gerti kartų vandenį moterys, kurios negalėdavo pastoti, kurioms vyras drausdavo gerti tą vandenį, kurios būdavo tik susižadėjusios, kurios laukdavo tekėti levirato teisėmis, kurios pačios arba kurių vyrai būdavo nurodytomis įstatyme ydomis.

Kartaus vandens gėrimas nepateisindavo tos moteries, kurios vyras nebūdavo pasidavęs slaptai meilei; jei vyras būdavo apsunkintas ta kalte, tai jis negalėdavo kaltinti ir savo

žmonos, o jei jis kaltindavo, tai jo kaltė būdavo dviguba, nes jis neklausydavo įstatymo ir versdavo žmoną be reikalo tarti Dievo vardą.

Mozė smerkė nusidėjusias moteris ir žadėjo visokeriopą malonę patikimiems vyrams. Bet jis nesumažino visiškos subordinacijos, kurioje žydų moterys jau buvo ilgą laiką. Moterys dirbdavo visus namų darbus. Kreipdamosios į savo vyrą, moterys vadindavo jį ponu ir turėdavo vykdyti visus vyro įsakymus. Ir žmonų pareigos ir vyrų pareigos buvo apibrėžtos įstatymais. Senovės laikais ir žydų moterys, kaip kad ir kitų tautų moterys, vaikščiodavo uždengtais veidais. Joms draudžiama būdavo laikyti palaidi plaukai ir atidengtos krūtys.

Žydai labai rūpindavosi savo tautos žmonių prieaugliu. Jų raštuose dažnai giriami turintieji dideles šeimas; ir Jehova, būdamas patenkintas Abraomu, žada jam suteikti daug vaikų ir anūkų. Senių karūną sudarydavo vaikų vaikai. Dėl to, jei susituokę nesusilaukdavo vaikų, tai toks dalykas būdavo laikomas nelaime; ir jei tat įvykdavo dėl priežasties iš žmonos pusės, tai vyras galėdavo persiskirti su žmona.

Rūpindamiesi padauginti piliečių skaičių ir glaudžiai surišti vyrą ir moterį, įstatymai darydavo vyrui kliūčių pasirinkti verslą, dėl kurio vyras turėdavo dažnai išvykti iš namų, išskiriant tik atsitikimus, kada vyras turėdavo reikalo vykti į savo apylinkę. Vėl gi ir žmonos būdavo baudžiamos pinigais už nėjimą savo pareigų, o jei baudos nepadėdavo, tai vyras galėdavo persiskirti su žmona.

Persai. Kalbėdami apie asiriečius ir babiloniečius, mes jau minėjome Mažosios Azijos tautas — medus ir persus. Medai gyveno Irano žiemiuose; visas jų turtas buvo gyvuliai. Asiriečiai greit nugalėjo juos ir žiauriai elgėsi su jais. Kelis kartus jie buvo sukilę prieš asiriečius, nugalėjo asiriečius ir atgavo savo laisvę. Bet juos pačius užpuolė kimeriečiai ir skitai. Kai kimeriečiai ir skitai išsidangino toliau į vakarus, tai medai vėl pradėjo kovoti su asiriečiais ir paėmė dar gi asiriečių sostinę Nineviją. Jų valdovas, paėmęs Asiriją, sumanė pulti Lidiją, kurios valdovas buvo laikomas turtingiausiu žmogum Mažojoj Azijoj. Karas ilgai tęsėsi ir pasibaigė taikiu

būdu. Medai, matyt, buvo paklusę ir kelias dešimtis metų nekariavo. Tatai nepatiko daugumai valdovo artimų žmonių ir kariams. Jų tarpe įvyko sukilimas, ir persai, buvę tuomet po medų valdžia, prisidėjo prie sukilimo. Tada vienas persų vadų -- Kyras — pasidarė valdovu ir apėmė medų valstybę (549 m. prieš Kr. gim.). Kyras buvo kilęs iš aukštos ašemenidų šeimos, iš kurios po jo galvos būdavo renkami visi persų valdovai

Kyras visą laiką kariavo. Jis paėmė Lidiją, kurios valdovu buvo žinomas turtuolis Krėzas, paėmė šalis lig tarpužemio jūros, Babiloniją, Siriją, Palestiną ir sudarė didžiausią valstybę. Jo sūnus Kambizas paėmė Aigiptą, tik greit mirė. Po Kambizo galvos valdžią paėmė į savo rankas Darijus, kuris turėjo malšinti daug sukilimų, pasidarė žiaurus, bet leido pavergtų šalių gyventojams laikytis jų tikybos ir įpročių. Jis labai dažnai kariaudavo, bet gerai sutvarkė persų valstybę ir pasidarė tikru rytų valdovu su jo išdidumu, puikybe ir prabanga. Įsakymus savo valdininkams į provincijas jis siųsdavo su pasiuntiniais, kurie vykdavo valstybiniais keliais, gerai įtaisytais. Valstybę jis padalino į satrapijas, bet satrapams pristatė savo sekretorius. Kariuomenę pavedė vienam vadui. Be to į provincijas siųsdavo patikimą inspektorių pažiūrėti, ar valstybėje viskas eina gerai. Kiekviena satrapija pagal savo išteklių duodavo valdovui duoklę daiktais ir karo metu turėdavo statyti kareivius. Valstybės sienos buvo saugojamos tam tikrų būrių. Apyvartoje pinigai buvo su Darijaus atvaizdu. Prekyba smarkiai pakilo. Dar gi graikai stebėjosi didelės valstybės tvarka.

Darijus, kaip ir jo pirmtakūnai, sumanė dar labiau praplėsti savo valstybę: jis pasiekė Indiją, paskum puolė skitus, jau atsidūrusius pietų Rusijoj, ir graikus; bet su graikais ilgai kovojo ir pralaimėjo, kai iškilo Aleksandras Makedonietis, kuris, kaip žinome, paėmė ne tik Mažąją Aziją, bet ir daug gretimų šalių.

Kultūros srity persai ne daug ką padarė. Meną ir dailę jie ėmė iš Asirijos ir Babilonijos. Jų rašyba ir gi buvo paimta iš Babilonijos.

Persų valstybei iškilus didžiųjų valdovų Kyro, Kambizo, Darijaus ir Kserkso laikais, buvo pakeista ir persų tikyba. Tą

pakeitimą padarė Zoroastras. Neišaiškinta Zoroastro kilmė, bet tyrinėtojai sako Zoroastrą kilus iš neturtingos persų ar medų šeimos šeštame amžiuje prieš Kr. gim. Manoma, kad dėl tėvų neturtingumo Zoroastras jaunystėje buvęs vieno žydų pranašo vergu; dėl to pripažįstama Zoroastrą išmokus žydų įstatymus ir susipažinus su žydų tikybos pagrindais, nes jo mokslas ir jo tikybos pagrindai žymiai panėši į žydų kultą ir mokslą. Rašo, jis buvęs išvarytas iš žydo pranašo namų, sugrįžęs į savo šalį, atsiskyręs nuo žmonių, nuvykęs į kalnus ir ten sugalvojęs drąsią sistemą, pakeitusią jo tėvynės išvaizdą. Tuomet persai tikėjo daugelį dievų, iš kurių vyriausias buvo Mitra. Zoroastras gi mokino tik vieną Dievą tebesant — Ahurą Mazdą, labai gerą, labai aukštą, apsireiškiantį ugnimi, kuri visa valo. Mazda sutvėręs žmogų, kad žmogus padėtų jam jo geruose darbuose; dėl to žmogus turi naikinti savyje ir aplink save visa, kas yra negera arba nešvaru, turi dirbti žemę, gerai elgtis su gyvuliais, turi daryti gerus darbus, apgalvoti savo veiksmus ir melstis. Mazda apdovanosiąs sielas tų žmonių, kurių gyvenimas šiame pasauly buvo šventas, ir nubausiąs kitas. Bet esąs Mazdos priešas, būtent — piktoji dvasia, vadinama Ariman, kuri gundo žmogų. Dėl to gyvenimas esąs geros ir piktos dvasių kova, bet po ilgos kovos geroji dvasia (Mazda) nugalėsianti piktąją dvasią (Ariman).

Toks dualizmas pastebimas ir kitose šalyse (Aigipte, Kaldėjoje ir k.).

Pasipriešinti piktajai dvasiai žmogus galįs tik melsdamasis, dėl to Zoroastras labai dažnai ragina žmogų melstis.

Keistai atrodo tikėjimas — pirmiausia buvus sutvertą jautį, o iš jaučio kilus kitus gyvulius, augalus ir žmones. Matyt, čia išreikšta pagarba dirbančiam žemę gyvuliui kaipo maitintojui visų žmonių ir gyvulių. Zoroastras pripažįsta žmogaus valios laisvę, visuotinį mirusiųjų prisikėlimą, pirmykštę žmogaus nuodėmę, žmogaus sielos nemirtingumą. Rojų jis žada teisingiems žmonėms, kančias — piktiems.

Ugnis buvo persų labai gerbiama dėlto, kad ji buvo laikoma atvaizduojanti aukščiausią būtybę ir teikianti žemei našumą, žmonėms ir gyvuliams gyvybę, medžiams augimą: nėra saulės karščio — nėra gyvybės. Užtat Zoroastras įsakė įtaisyti aukūrus ir juose laikyti matomą materialią ugnį. Prieš

tuos aukūrus Zoroastro mokiniai melsdavosi penkis kartus per dieną, o dvasininkai dėdavo į ugnį malkas ir kvėpalus. Leisti užgęsti ugniai — būdavo didelis nusikaltimas. Draudžiama būdavo gesint ugnis vandeniu. Kilusį gaisrą persai gesindavo ne vandeniu, o žeme, akmenimis, moliniais daiktais. Kas gaisro metu vartodavo vandenį, tam būdavo skiriama mirties bausmė; ta pati bausmė laukdavo ir to, kas gesindavo ugnį lūpomis, nes tada kvapas eina iš žmogaus nešvaraus kūno. Taipos gi draudžiama būdavo mažinti ugnies šviesa, spiauti į ugnį, mesti į ją nešvarūs daiktai, deginti ugnyje lavonai. Persų valdovai ir turtingi persai, tarpais, dėdavo į ugnį brangius daiktus (žemčiūgus) ir įvairius kvėpalus.

Be ugnies, Zoroastro tikybos taisyklės įsako rūpintis žemės ir vandens švarumu: antai, Zoroastro mokiniai neužkasdavo lavonų į žemę, o palikdavo lavonus ant viršaus žvėrims ir paukščiams sukapoti; tuo būdu norėta neužteršti žemės ir nepagadinti oro. Kur būdavo užkastas lavonas, ten žemės nedirbdavo per kelias dešimtis metų. Apsaugoti vandens švarumui ir ramumui Zoroastro mokiniai išmušdavo vėžlius ir varles.

Didelį vaidmenį persų gyvenime vaidino magija. Magiją dabar mes laikome kvailybe ir pajuokiame ją, bet anais amžiais magijos sąvoka apimdavo mokslą žmonių, kurių pareiga buvo žinoti dievų garbinimo taisykles. Dėl to magai būdavo persų gerbiami ir turėdavo įtakos politikai. Jie būdavo tautos mokslininkais, dvasininkais ir filosofais. Svarbiais atsitikimais valdovas atsiklausdavo jų nuomonės. Sosto įpėdinio mokymas būdavo pavedamas jiems: sosto įpėdiniui paaugus, keturi pagarsėję savo susivaldymu ir teisingumu išmintingi žmonės dėstydavo jam magijos mokslą ir jis negalėdavo būti valdovu, kol neišmokdavo garbinti dievų ir valdyti valstybės. Bet daugelis magų panaudodavo savo mokslą piktiems tikslams, antai, garbindavo piktas dvasias, prigaudinėdavo žmones nugalėtose šalyse, ir dėl to tokie magai visiškai nužemino savo vardą ir pasidarė niekšais.

Tikybos srity Zoroastras buvo laikomas Ormusdo (Ahura Mazda) pranašu kaipo dorovingiausias iš visų žmonių ir kaipo tinkamiausias priimti Ormusdo įstatymui ir jam paskelbti. Zoroastras ir ragina žmones atydžiai skaityti tą įstatymą ir

apšaukia kaltais visus, kas nepildo tos šventos pareigos, vadinas, kas nesimoko įstatymo ir neįsideda jo į galvą. Sukakus penkiolikai metų, persai turėdavo pradėti studijuoti įstatymą, kuris buvo išdėstytas Zend-Avesta knygose. Nuo to laiko persas būdavo laikomas įstatymo šalininku ir darydavosi tautos dvasinio kūno nariu.

Kiekvienų metų pradžioje Zoroastro šalininkai viešai švęsdavo šventę. Jie manydavo tuomet buvus įkurtą pasaulį, priimta pranašo įstatymą ir įvyksiant mirusių prisikėlimą. Be to, persai švęsdavo užsilikusias iš senovės šventes; antai, rudens pradžioje jie švęsdavo šventę pagerbti Mitrai, kuris, kaip sako Zend-Avesta knygos, nugalėdavo žmogaus priešus, saugodavo ganyklas, padėdavo žemdirbiams ir padarydavo nedirbamus laukus derlingais. Per metų paskutines dešimt dienų žmonės melsdavosi ir atlikdavo tam tikras apeigas, nes būdavo tikima žmonių sielas — dargi nuteistas — tuomet prisiartiniant prie žemės aplankyt ir savo draugų ir savo šeimų. Prieš dažnai daromų švenčių pokylius turtingiems buvo įsakyta duoti pavargėliams pinigų ir valgių, kad ir anie galėtų tinkamai atlikti švenčių apeigas. Tik susiteršę žmonės negalėdavo dalyvauti apeigose, o susiteršusiais būdavo laikomi tie, kas dasilytėdavo žmogaus lavoną arba kritusio gyvulio lavoną. Tokie žmonės turėdavo atlikti skirtą jiems atgailą.

Senovės Persijoje buvo trys dvasininkų laipsniai: 1) Magas, 2) Mubadas, kuris stovėjo visų provincijos magų priešaky, parinkdavo tinkamus magus ir suteikdavo jiems mago titulą ir 3) Mubad-Mubadanas, kuris buvo kulto ir tikybos vyriausiuoju dvasininku ir buvo vadinamas išmintingiausiu iš išmintingųjų. Iš jo buvo reikalaujama geriausia mokėti visus įstatymus ir skirtis iš kitų tarpo savo gerais darbais. Tatai buvo daroma, kad jis galėtų gražiai pamokyti žmones ir būti jiems geru pavyzdžiu. Jei jis nepateisindavo pasitikėjimo, eidamas savo aukštas pareigas, tai jis būdavo smarkiai baudžiamas. Dvasininkai būdavo išlaikomi žmonių duoklėmis ir dovanomis už apeigas ir turėjo būti visų gerbiami.

Dvasininko pareigos buvo sujungtos su valdininko pareigomis: visi ginčai buvo sprendžiami dvasininkų. Dvasininkai galėdavo būti ir kariais, bet jiems būdavo draudžiama būti darbininkais ir žemdirbiais. Negalėdavo būti dvasininkais tie,

kas turėdavo kūno ydas. Dėl to norinčius būti dvasininkais apžiūrinėdavo ir viešai darydavo jiems kvotimus, kad galėtų įsitikinti, kiek jie moka ir sugeba. Zend-Avesta knygos reikalauja didžiausio švarumo iš dvasininkų. Sako, dvasininkai negerdavo iš svetimo puoduko, kad neužsikrėstų svetimomis nuodėmėmis.

Kai dėl šeimos santvarkos, tai Zoroastras nuolat ragina savo mokinius vesti žmoną; vedybą jis sustiprina religijos antspaudu. Didžiausiu mergaitės tėvo, brolio, globėjo nusikaltimu būdavo neleidimas mergaitei tekėti, kai ji subręsdavo ir norėdavo ištekėti. Mergaitė būdavo laikoma kalta, jei ji neištekėdavo po aštuoniolikos metų; jei ji mirdvo neištekėjusi, tai jos laukdavo pragaras lig mirusiųjų prisikėlimo. Tokiems atsitikimams išvengti tėvai pažadėdavo mergaitę vyrui, kai ji būdavo dviejų—trejų metų, bet visada laukdavo su jungtuvėmis, kol aiškiai pasirodydavo mergaitės subrendimo žymės. Zoroastras, Ormusdo patariamas, įsako tėvams, renkant vyrą savo dukteriai, gerai pagalvoti ir vadovautis išmintimi, nes nuo parinkto vyro pareina jų dukters laimė. Giminystė nebūdavo laikoma vedybos kliūtimi: įstatymas itin pataria jungtis netikriems broliams su netikromis seserimis.

Persai, kaip kad ir žydai, leisdavo mirusio vyro broliui vesti likusią našlę;; tik persai leisdavo tokias santuokas, o žydai versdavo mirusio vyro brolį vesti našlę.

Zoroastro šalininkams nustatytos penkios vedybos rūšys: 1) pirmą kartą ištekančios mergaitės, 2) mergaitės ištekančios su sąlyga, kad pirmas jos vyriškos giminės vaikas bus laikomas jos tėvo arba brolio sūnum, jei tėvas arba brolis neturi sūnų, 3) žmonos, duotos už sutartą sumą vyrui mirusiam po penkiolikos gyvenimo metų, kad tas vyras nebūtų laikomas miręs nevedęs, nes kitaip jis būtų nelaimingas, 4) antrą kartą ištekėjusios moters, 5) nepaklusnios mergaitės santuoka, būtent, kai mergaitė, netekėdama už siūlomo jai vyro, pati pasirenka vyrą ir išteka be šeimos sutikimo. Šituo atsitikimu mergaitė netenka įpėdinybės teisės ir jei ji susilaukia vaikų, tai kai vaikams sukanka penkiolika metų, tėvai turi pakartoti jungtuves. Bet vis gi buvo bendroji taisyklė, kad tėvai negali versti dukters tekėti už vyro, kurio duktė nenori.

Kiek žmonų persui buvo leidžiama turėti, čia tyrinėtojų nuomonės skiriasi: vieni sako — penkios, kiti viena, jei gimdo vaikus, o jei ji vaikų neturi, tai vyras gali imti antrą žmoną, gavęs pirmosios sutikimą. Žmona gi negalėdavo tekėti už kito vyro, kad ji neturėdavo vaikų ir dėl vyro kaltės. Tiek moters, tiek vyro kaltė būdavo smerkiama, nes dėl jos santuoka nustodavo reikšmės ir naudos, kadangi ji nedidindavo gyventojų skaičiaus, o to skaičiaus didėjimą Zoroastras laikė svarbiu politiniu atžvilgiu, dėl to ir Zend-Avesta knygos pilnos visokeriopo palaiminimo žodžių toms poroms, kurios turi daug vaikų. Tokioms poroms persų valdovai kasmet duodavo dovanas. Užtat, nustojusioms gimdyti moterims būdavo draudžiama tekėti, o neturinčioms vaikų moterims patariama įsūnyti vaikus.

Persų įstatymai leisdavo vyrui persiskirti su žmona šiais atsitikimais: kai žmona viešai reikšdavo savo ištvirkimą, kai ji stodavo į garbinančių piktas dvasias eiles, kai ji atsisakydavo vykdyti žmonos pareigas, kai būdavo lengvai prieinama kitiems arba turėdavo meilužį.

Šiais atsitikimais žmona negalėdavo reikalauti iš vyro duoti jai našlės dalį ir vykdyti pažadus. Tatai būdavo bausmė jai. Ištekėdama antrą kartą, ji atgaudavo savo dalį. Našlės dalį sudarydavo žmonos atneštasis vyrui turtas, dažniausiai brangenybės.

Vyras turi būti patikimas ir vykdyti savo pareigas, žmona turi klausyt vyro ir gerbt jį. Geriausias atlyginimas žadamas moterims, kurios laiko savo vyrus savo mokytojais, o bausmės yra numatytos moterims nepaklusnioms ir nevykdančioms savo pareigų.

Vaikams ir gi įsakoma būti paklusniems tėvui visame kame. Čia įstatymas buvo labai žiaurus, nes jis skyrė mirties bausmę vaikui, kuris tris kartus prieštaraudavo tėvui arba motinai, arba kuris nepaklausydavo tėvų tris kartus.

Už lig penkerių metų vaikų kaltę atsakydavo tėvai. Įstatymas sako, kad lig penkerių metų tėvas ir motina nemokina vaikų, kas yra gera ir kas bloga: tėvas turi tik apsaugoti vaikus nuo nešvarumo, o jei vaikas padaro klaidą, tai tėvai turi tik patarti jam daugiau taip nedaryti. Vaikų auklėjimas buvo pavestas dvasininkams. Mokinys turėdavo reikšti mokytojui ne mažesnę kaip savo tėvams pagarbą ir padėką. Sūnūs galė-

davo pasirinkti ir ne tėvo verslą, išskiriant tik valdovo vaikus, kurie tos pasirinkimo teisės neturėjo. Kai kurie verslai būdavo visuomenės smerkiami, būtent tie, kuriais verčiantis galima būdavo suteršti ugnis arba užgesinti ji. Taipos gi griežtai būdavo draudžiama imti dideli nuošimčiai.

Zoroastro šalininkams buvo įsakyta laikytis minčių, žodžių ir veiksmų grynumo, kad remdamies šitos dorovės pagrindais, jie įstengtų nuversti Arimano ir piktų dvasių galią. Už laikymąsi pasakytų dorovės pagrindų pažadėta: ilgas amžius, gera sveikata, daug vaikų, daug gyvulių, linksmybės, malonumas ir laimė; tatai dažniausia ir būdavo prašoma visose maldose. Dėl to buvo patarta stengtis nustumti negeras mintis, atsisakyti pavydėjimo, išdidumo, gobšumo, nepajuokti kito, nekeikti, nešmeižti, nekalbėti nieko, kas priešinga dorovei, įstatymui, begaliniam laikui, Ormusdui, geroms dvasioms ir Zoroastrui, nemokyti nieko pikta, nemeluoti, nepykti, negerti svaigalų. Laikytis teisybės, ypatingai buvo patarta dvasininkams kaipo Dievo tarnams. Santykiuose žmogaus su kitais žmonėmis buvo uždrausta vartoti jėga ir žiaurumas, neskriausti žemiau stovinčių žmonių ir nebūti, tartum, vilku žmonių tarpe. Labai patariama turėti gėdos, nes gėda sulaiko žmogų nuo daugelio piktų darbų.

Zoroastras ragina taipos gi padėti vargšui, būti draugu neturtingo ir ginti jį nuo skriaudos. Jo žodžiais tautą turėtų valdyti tik tas, kas stovi aukščiau už visus gerų darbų atžvilgiu,, kas sumažina žmonių vargą ir kas maitina nelaimingus.

Žmonių dorovei kelti labai svarbūs dar šie patarimai: „niekad neatidėkite gerą darbą daryti kitai dienai"; ir dar: „nepakanka daryti geri darbai; jie reikia daryti susirūpinus ir supratus, kodėl jie daromi".

Be to, patariama užmiršti kito padarytas skriaudas, dovanoti įžeidimai, viešai pasipiktinti slaptai daromais piktais darbais.

Įdomios mintys išreiškiamos apie karą: daromas nusikalstamasis darbas, keliant karą; dar biauriau, kai žmonės būna priversti kovoti, o nesistengiama sumažinti kovos nelaimės ir parodyti laimėjimas gerumu, kai daroma priespauda, žudynės, kai reiškiama įniršima ir kitos baisenybės, kurios supurvina kovos laimėtoją.

Žmonių santykiuose giriamas draugavimas; patariama stengtis patikti visiems gyviems sutvėrimams ir ypatingai branginti žmones, rūpintis žomnių reikalais ir laime, stengtis išauklėti išmintingus, garbingus ir dorovingus piliečius ir k. k.

Daug dėmesio kreipiama į žemės ūkį ir daug laimės žadama žemdirbiams, jiems patariama rūpintis gyvuliais, laikyti gyvuliams geras ganyklas sveikose vietose, auginti gyvulius, sėti javus, stengtis drėkinti sausą žemę, nusausinti šlapią; ir sakoma: kas sėja javus, tas Ormusdo tiek išaukštintas, kaip kad jis būtų suteikęs gyvybę šimtui sutvėrimų, o kas rūpinasi gyvuliais ir jų ganyklomis, tas užsipelno dangų ir to norai būna išpildyti.

Pagal Zoroastro mokslą nusikaltimas nėra vien sukrėtimas visuomenės santvarkos: į nusikaltimą žiūrima kaip į užpuolimą pagrindų dievo galybės ir jų gerų norų, kaip į mažinimą Ormusdo garbės, stiprinimą Arimano galios ir dauginimą Arimano piktų darbų vaisių, o dėl to kaip į priemonę sugriauti pasaulį.

Užtat ir bausmės už nusikaltimus prieš Zoroastro įstatymus skirtos žiaurios: tegu jo (nusikaltusio) kūną perpiauja nuo viršaus lig apačios geležiniu peiliu, sako įstatymas; tegul jo (nusikaltusio) kūnas, supiaustytas į dalis, atperka savo kaltę; tegul nusikaltėlis būna išvytas iš visų žmonių tarpo, nes nusikaltėlis traukia su savim šimtą žmonių į baisią būstinę, kur baudžiami piktadariai. Aplamai, nieko gera negali sulaukti žmogus, jei jis nemyli įstatymų ir nevykdo jų aukščiausios valios.

Mirties bausmė skiriama ir už apsiėmimą daryti įstatymų numatytą nešvarų darbą. Ji būdavo skiriama dar gi gydytojui, kuriam buvo uždrausta gydyti žmonės dėl to, kad jis jau buvo nuvaręs ligonį į kapus, bet kuris, nežiūrėdamas to uždraudimo, visgi vertėsi gydytojo darbu ir padarė žalos ligonio kūnui. Už melavimą, liečiantį skolas arba pasižadėjimus, skiriamas plakimas diržais, išpiautais iš arklio arba kupranugario odos. Bausmės skiriamos už nelaikymą savo žodžio, už neprižiūrėjimą gyvulių. Kai kuriais atsitikimais leidžiama būdavo atpirkti bausmė keistais būdais: antai, nusikaltėlis turėdavo leisti savo dukterį už dievobaimingo Zoroastro mokinio, duoti savo geros žemės sklypą ir žemei dirbti įrankius žemdirbiui,

duoti, kas reikia, dvasininkui arba kariui. Bet nusikaltėlio turtas nebūdavo atimamas: jis būdavo dalinamas nusikaltėlio įpėdiniams ir pirmą dalį gaudavo nusikaltėlio žmona. Bausmės būdavo taikomos ne vien žmonėms, bet ir gyvuliams.

Už pirmą kartą padarytą vagystę nusikaltėlis turėdavo grąžinti nukentėjusiam dvigubą turto vertę, būdavo plakamas rykštėmis, sodinamas į kalėjimą, o tarpais jam būdavo nupiaunamos ausys. Jei vagystė būdavo padaryta antrą kartą, arba ji būdavo didelė, tai bausmė būdavo skiriama žiauri, tarpais būdavo skiriama ir mirties bausmė.

Smarkios bausmės skiriamos ir už nusikalstamuosius begėdiškus darbus, už santykius su neščia ar su peninčia savo kūdikį krūtimi moterim, už išniekinimą moteris jėga, už pagrobimą moteris ir už jos ištvirkinimą, išvedus iš gero kelio.

Jei žomna turėdavo meilužį, tai jos vyras galėdavo persiskirti su ja, o meilužiui gręsdavo bausmė ir kitame gyvenime, jei nusikaltusios žmonos vyras jam nedovanodavo jo susidėjimo su žmona.

Už vaikų žudymą dėl bet kurios priežasties bausmės ir gi buvo žiaurios.

Arabai. Arabų šalis apima didelį pusiausalį tarp Azijos ir Afrikos, lygu maždaug ketvirtadaliui Europos. Į žiemių-vakarų kraštą nuo jo yra tarpužemio jūros galas, į vakarų ir pietų — vakarų kraštą vadinamoji Raudonoji jūra, į pietus — Indijos vandenynas, į rytus — Persų įlanka ir Mesopotamija. Visas pusiausalis aukštas, bet lygus; tik pakraščiais ir per vidurį jis yra kalnuotas. Didesnėje pusiausalio dalyje klimatas labai karštas; ten žemės paviršius užklotas smėliu, ypatingai pusiausalio pietuose. Upių beveik nėra; vietomis matyt išdžiūvusių upelių vagos, kurios neša vandenį tik retų liūčių metu. Pusiausalio pakraščiuose žemė drėgnesnė ir ten ji gali būt dirbama, bet turi būt kiek drėgninta.

Pusiausalis dalinamas į dvi įvairias dalis: į pakraščių sritis ir į vidurinį plotą, vadinamą Nedžd, apsuptą smėlėta dykuma.

Vakarų pakraščio Arabijos dalis susideda iš dviejų svarbesnių plotų: Hedžazo ir Jemeno.

Hedžaz apima pakrantę tarp Raudonosios jūros ir kalnų ir tęsiasi nuo Sinaujaus pusiausalio į pietus lig Mekkos miesto apylinkių.

Jemenas tęsiasi pakrante toliau į pietus nuo Hedžazo ir vadinamas laimingąja Arabija, nes jo žemė iš senovės derlinga; jis ypatingai pasižymi savo kavos kultūra. Jame yra daugybė griūvėsių, kurie liūdija apie jo žibėjusią politinę praeitį su jo senovės sostine Sanaa.

Pietų pakrantė vadinama Hadramant. Ji kalnuota, daugely vietų perkirsta žemumomis, apsupta dykuma. Ir joje daug likusių iš senovės griūvėsių. Rytų-pietų kraštas vadinamas Oman; jis ir gi kalnuotas, bet derlingas; jame yra gerų uostų; iš ten išėjo daug arabų jūrininkų.

Rytų kraštas, apimantis Persų įlankos pakrantę, yra žemas ir buvo vadinamas Barainas, dabar Liasa; jis yra žemčiūgų gaudytojų ir jūros plėšikų šalis, pagarsėjo savo palmų medžiais, duodančiais daug finikų.

Didelė dykumos plotai (Dana, Nedžd, Nefud) atskiria jį nuo vakarų Arabijos. Kokios didelės tos dykumos, rodo Danos dykuma: toji dykuma yra du kartu didesnė už Prancūziją. Dykumų smėlis raudonos spalvos. Upių dykumose nėra; tik po smarkių žiemos lietų pasirodo žolė; tada dykumų gyventojai beduinai trįs — keturis mėnesius ten gano savo gyvulius, kurių girdyt nereik dėl to, kad žolė labai sultinga. Atėjus karščiams, beduinai pasitraukia į dykumų pakrantes su savo gyvuliais — kupranugariais, ožkomis ir avimis. — Be kupranugario pieno pusė beduinų žūtų, — sako vienas Arabijos tyrinėtojas. Arklys jau yra prabanga dėl to, kad dykumoje jo beveik negalima laikyt be vandens ir javo; auginami arkliai Jemene ir derlingesnėje Nedždo dykumoje. Kai dėl asilų, tai beduinai jų nekenčia.

Beduinų gyvenimo santvarka buvo paremta padalinimu į tauteles; nežinia tik, ar jų tarpe buvo laikytasi toteizmo. Tautelės branduoliu buvo šeima; kuri šeima turėdavo daugiau sūnų, ta priversdavo kitas šeimas pripažint jos vyresniojo — vadinamo Šeiku — valdžią ir prisidėt prie jos. Išmestasis dėl kurio nusikaltimo iš tautelės tarpo žmogus atsidurdavo sunkioje padėtyje, jei jis nebūdavo priimtas kitos tautelės (taip buvo vienu tarpu su Magometu).

Beduinų moterys buvo daug laisvesnės negu miestų moterys, bet visas namų darbas būdavo ant jų pečių. Kai dėl vyrų, tai jie augindavo gyvulius, medžiodavo, varydavo prekybą ir darydavo razzias. Razzia buvo vartojama iš gilios senovės: viena tautelė puldavo tautelę—kaimynę, greit pagrobdavo jos gyvulius, tarpais moteris ir vaikus, ir paskum reikalaudavo išpirkti grobį; bet čia reikėdavo, kiek galint, vengt praliet kraują, nes kraujo praliejimas galėdavo iškelt žiaurų nuskriaustosios tautelės kerštą. Toks įsisenėjęs beduinų pamėgimas pasipelnyt darydavo juos pavojingus visiems apylinkės kaimynams ir senovėje ir dabar. Įdomu, kad toks įprotis (baranta) buvo ir gyvenusių Rusijos plote (Turgajaus apygardoje) kirgyzų tarpe, tik rusų valdžia buvo pradėjusi jį draust.

Svarbiausiu beduinų pelno šaltiniu būdavo gynimas karavanų, kuriuos beduinai lydėdavo per dykumas ir kuriems pristatydavo kupranugarių; taipos gi miestų gyventojai, kai jiems reikėdavo pereit per beduinų tautelės žemę, turėdavo mokėt beduinams. Būdavo apdedami duokle ir dykumų pakraščių gyventojai, jei jie neišlaikydavo beduinų puolimo.

Kaip sako biblija, arabai esą kilę iš Abraomo sūnaus Izmaelio, kuris su savo motina Agara buvęs atvykęs į šiaurės Arabiją.

Arabai padalinti į žiemių tautas (Nizaritai arba Maadditai) ir pietų tautas (Jėmenitai). Šits padalinimas nepasireiškė griežtai dėl to, kad arabų tautos, ypatingai jęmenitai, kilnodavosi, traukdamosios nuo saulės išdegintų vietų, ir kai kurios pametė savo šalį dėl vandens stokos. Galime manyt, kad kilnojimasis vyko ir dėl kitų ekonominių priežasčių. Šiaip ar taip, kilnojimąsi galime laikyt svarbiu pagrindu nesantaikos, kilusios tarp Arabijos šiaurės ir pietų tautų. Tą nesantaiką matome dar prie Magometo gyvos galvos tarp Mekkos miesto gyventojų (Nizaritai) ir Medinos miesto gyventojų (Jėmenitai).

Šiaurės tautos, pavadintos legendinio protėvio Nizaro arba Maado vardu, buvo susiskirščiusios dviemis vyriausiomis grupėmis: Rabia ir Modhar, kurios, dar prieš įsigalint islamui, išsikėlė į Iraką ir ten jų pavadinimai užsiliko Eufrato upės baseine. Iš šitų dviejų grupių kilo daug mažų tautelių; vienai jų, būtent Koreišitų tautelei, įsikūrusiai Mekkos miesto apylinkėse, priklausė Magometas.

Kai dėl Arabijos pietų šalies, tai protėvio Katano giminė, kurios vardu ligšiol vadinasi viena tautelė, dalinasi į dvi vyriausias grupes: Himjar ir Kalan, iš kurių tarp kitų — yra kilusios tautelės: Lakm, Kinda, Gasan. Šitos dvi grupės tikrai yra įtraukusios Arabiją į istoriją.

Kaip sako tyrinėtojai, nuo 3000 metų prieš mūsų erą babiloniečių raštai mini arabų Magano valstybę, kuri, kaip manoma, galėjo apimt pietų Arabiją. Tie raštai mini taipos gi Meliuko valstybę, kurią galima esą laikyt Amalekitų valstybe.

Kur kas vėlesnių laikų yra tikri arabų dokumentai. Pietų Arabijos seniausi raštai pasiekia bent 800 metų prieš mūsų erą. Jie dalinasi į dvi dideles grupes, kurios skiriasi tarmėmis: valdovo Magano laikų rašťai ir valdovo Saba laikų raštai. Pasiremdami tais raštais, tyrinėtojai nustato tris pietų Arabijos didelius periodus: maganiečių, sabajiečių ir himiaritų. Tik antro amžiaus pabaigoje (prieš mūsų erą) vyriausioji valdžia iš sabajiečių rankų perėjo į himiaritų rankas.

Šitos pietų Arabijos valstybės iškilo dėl to, kad jų žemė derlinga ir dėl to, kad Indijos su Sirija prekybos kelias ėjo pietų Arabijos pakraščiais. Kai vėliau tasai kelias buvo pakeistas keliu per Indijos vandenyną ir per Raudonoją jūrą, prasidėjo pietų Arabijos smukimas; galimas daiktas, kad šits smukimas traukė paskui save šalies apdrėgninimo darbų stabdymą, nes vėliau žemės drėgninimo pėdsakai buvo surasti; matyt, dėl to, ir žmonės pradėjo apleist savo vietas.

Be to, himiaritai, užimdami Raudonosios jūros pakrantes, atsidūrė prieš kitapus tos jūros gyvenančius Abisiniečius. Dalykas yra tas, kad tikrai nežinia kada — gal po penkto amžiaus prieš mūsų erą — semitai pradėjo kraustytis į Abisiniją. To kraustymosi padariniu buvo atsiradimas etiopų valstybės, kurią įkūrė Aksumo dinastija, būvusi pietų Arabijoje kiek anksčiau už himiaritus. Apie mūsų ėros penkto amžiaus pabaigą žydai ir krikščionys turėjo savo šalininkų himiaritų valstybėje. Vienas žydų tikybos pietų Arabijos valdovas ėmė spaust savo pavaldinius — krikščionis. Krikščionys šaukėsi pagalbos aksumitų, kurie jau apie 100 metų buvo priėmę krikščionių tikybą. Aksumitai, pasitaikius progai, įsiveržė į pietų Arabiją ir užėmė šalį, kurioje pirmiau jie patys gyveno. Jėmėnas pradėjo būt valdomas Abisinijos vice-valdovo lig tol, kol vienas iš hi-

miarių, nesulaukdamas jo prašytos iš Bizantijos valstybės pagalbos, negavo iš persų valdovo — didelio Bizantijos priešo — kariuomenės ir su ta kariuomene neišvijo abisiniečių. Vis gi pietų Arabijoj pasikeitė tik valdovas, nes pietų Arabija pasidarė persų satrapija (provincija).

Trys minėtos pietų Arabijos tautos, būtent, lakm, gassan ir kinda išsikraustė į žiemius ir ten įkūrė atskirą civilizaciją, tiesiog susidėję su persų ir bizantiečių valstybėmis, kurios padėdavo joms ginti sienas nuo dykumos gyventojų, bet leido pačioms tvarkytis; dėl to greit iškilo lakmidų ir gassanidų dinastijos. Tos valstybės, reikalui esant, turėdavo padėt viena persams, kita bizantiečiams, kovėsi viena su kita ir svarbesnio vaidmens nevaidino. Kiek vėliau — jas visas nugalėjo magometonai.

Apie arabų tikybą prieš Magometą šiek tiek kalba pietų Arabijos raštai, iš kurių matyt, jog arabai garbino mėnulį — vyriškos giminės dievaitį — daugiau už saulę — moteriškos giminės dievaitę. Buvo dievų, primenančių babiloniečių dievus. Atskirose vietose buvo daug kitų dievaičių, kurių tarpe dievaitė — jūra (vadinama Liat arba Iliat). Pietų Arabijoje (kvėpalų šaly) dievus garbino degindami kvėpalus ant aukūro.

Arabijos žiemių — vakarų krašte — ypatingai Hedžaze ir Nedžde — buvo išsiplėtęs garbinimas stačių aukštų akmenų, nes tie akmenys buvo laikomi dievų namais, o tarpais pačiais dievais: jie būdavo garbinami tam tikrų iškilmingų švenčių metu pavasarį ir rudenį: aplink tokį akmenį žmonės eidavo ir paskum jį dasilytėdavo, kad gautų truputį paslėptos jame galios. Du tokie akmenys yra aptvertoje vietoje Mekkos mieste: Juodasis akmuo ir Ybragimo akmuo. Garbinamieji akmenys dažnai būdavo poroje (vyriškos ir moteriškos giminės). Šitam dualizmui Magometas pastatė griežtą monoteizmą. Akmenys būdavo įtvirtinti ir kilnojami. Kilnojamieji akmenys būdavo nešami, persikeliant tautelei iš vienos vietos į kitą; kovos metu jie vaidindavo gynėjų vaidmenį; nešami būdavo kupranugario, kuris būdavo laikomas šventu gyvuliu; aplink tokį akmenį burtininkai ir burtininkės palaidais plaukais būbnydavo ir rėkdavo, stengdamies užkerėt, kas reikėjo. Magometas uždraudė

tokius darbus ir suvaržė moterų laisvę, susijusią su nepadorumu.

Arabai turėjo namų dievus, garbino mirusius, ypatingai protėvius. Arabas—beduinas nepraeidavo pro kapą, neuždėjęs ant jo akmenų ir šakų, kuriomis kapas būdavo apkrautas. Didžiausia nelaimė būdavo — mirt toli nuo savo tautelės. Mirusio laidojimas būdavo susijęs su aukomis: atvestam prie kapo kupranugariui nukirsdavo kojas ligi kelių, kad jis padvėstų ant kapo. Šito įpročio ilgai laikėsi ir krikščionys arabai (gassanidai) ir Magometo tikybos arabai.

Šiaurės arabai manė mirtį neatskiriant kūno nuo sielos. Jie įsivaizduodavo mirusį saldžiai užsnūdus savo tamsiame būste ir dar kurį laiką turint pusę sąmonės. Giesmėmis ir perveriančiu riksmu moeterys norėdavo sulaikyt sielą nuo atsiskyrimo su kūnu, o vyrai žadėdavo mirusiam greit už jį atkeršyt. Dalykas yra tas, kad beduinai laikydavo kerštą viena iš tikybos dedamų žmogui prievolių, dėl to kerštas turėdavo svarbią vietą kūkliame rinkiny taisyklių, padėtų menko tikybinio ir dorovinio beduinų gyvenimo pagrindan. Dar prieš Magometą kraujo kerštas buvo pakeistas sumokėjimu nustatytos pinigų sumos. Keršto tikslas buvo — gynimas giminės nuo įvairių skriaudų.

Vis gi, ir būdami žiaurūs, beduinai laikėsi kai kurių moralių dėsnių: didvyriškumo — gindami savo tautelę, taurumo — turėdami dalyką su priešu (išskiriant keršto atsitikimus), didelio vaišingumo, suteikiamo tam, kas prašo, laikymosi duoto pažado. Antra vertus, tarpais bado spiriami, jie darydavo baisius darbus: jie žudydavo mažas mergaites, užkasdami jas gyvas į žemę, kad nereikėtų jų maitint. Matyt, dėl tos pačios priežasties Kinijoje skandindavo mergaites, dar gi jau esant Kinijos valdovo draudžiamajam įsakymui.

Žinovai sako, kad šitų arabų—beduinų tarpe atsirado arabų literatūra: pietų Arabijos kalbos ir tarmės buvusios visiškai išnykusios, o šiaurės Arabijos gyventojai davę kalbą, kuria parašytas Magometo Koranas ir kuri vaidinusi visų magometų tarpe vaidmenį, panašų į lotynų kalbos vaidmenį vakarų Europoje. Toji arabų—beduinų kalba apsireiškusi jų poezijoje. Poėtai supažindinę klajoklius - beduinus su išminties pagrindais, kurie buvę laikomi beveik šventi, paėmę beduinų neturtingą moralės sritį ir išaiškinę beduinams tikybos esmę; dėl to ir Ma-

gometas aukštai vertino poetų reikšmę ir pats stengėsi plėsti savo mokslą poetų įprastu būdu. Vis gi Mogometas rėmėsi ne dykumos klajokliais—gyventojais, o miestiečiais: jo mokslas buvo platinamas miestiečių tarpe ir ten tasai mokslas nugalėjo arabų politeizmą.

Mūsų ėros septinto amžiaus pradžioje sėslių—gyventojų tarpe pasireiškė iš visų pusių svetima įtaka. Arabijos žiemių krašte jau minėti lakmidai ir gassanidai buvo tos įtakos tarpininkai. Vėl gi, nuo senai krikščionių ir žydų bendruomenės įsikūrė Jėmene ir Gedžaze. Vyriausia krikščionių bendruomenė buvo Nedžran; žydai vertėsi prekyba ir žemės ūkiu Kaibare ir Jatribe (būsimoji Medina). Bet visi susidurdavo Mekkos mieste, kuriame buvo pakankamai vandens, o tatai reta sausoje šalyje; be to, Mekkoje buvo ir pagarsėjusi Šventykla. Dėl to kupranugarių karavanai iš visur traukdavo ant Mekkos. Per prekymečius ir per dideles šventes Mekkoje būdavo daugybė žmonių iš visur, juo labiau, kad Mekka yra nepertoli nuo jūros ir kad ji buvo mazgu kelių iš Indijos, Persijos, Babilonijos, Etijopijos, Syrijos ir Palestinos. Karavanais būdavo atgabenami Mekkon įvairūs daiktai: iš Arabijos — jos kraštų brangūs metalai, misingas ir kvėpalai; iš Afrikos aukso smėlis ir dramblių kaulai; iš Syrijos audiniai, ginklai, javai ir aliejus; iš Kinijos šilkas, iš Abisinijos juodieji vergai. Dėl to Mekka pasidarė dideliu prekybos ir finansų centru. Ten prekyba buvo aukštos kilmės koreišitų giminės rankose; be to, šita giminė turėjo didelės įtakos Mekkos politiniame gyvenime.

Be koreišitų prekybą varė krikščionys ir žydai. Bet krikščionys buvo silpnas gyventojų elementas, nes jų tikyba buvo suskilusi į atskiras linkmes: nestoriečių Persijoje ir Aitiopijoje, armėnų, aigiptiečių, ir tos linkmės varė ginčus viena su kita. Žydai buvo suorganizavę savo jėgas ir veikė išvien, dėl to jie, kiek galėdami, gynėsi nuo savo tikybos ir tautos priešų.

Tokioms aplinkybėms esant, Mekkos mieste gimė Magometas (apie 570 — 580 m. po Kr. gim.). Arabai tada buvo stabmeldžiai. Arabijos kaimynai buvo: Aigiptas, Syrija, Palestina, Persija, Mesopotamija; Romėnų imperatorių spaudžiami, po šitas šalis buvo išsisklaidę krikščionys, o po Jeruzalemo sunaikinimo ir žydai. Ir krikščionių ir žydų daug buvo arabų šalyje.

Dėl to, arabams ir savo šalyje ir keliaujant po kitas šalis prekybos reikalais tekdavo susipažinti su kitų tautų tikyba ir įpročiais. Magometui dar mažam būnant ir gi teko lankyti svetimos šalys prekybos reikalais su savo dėde Abutalebu, kuris, Magometo tėvui mirus, augino Magometą. Tada Magometas įgijo patyrimo prekybos srity ir patiko pažįstamiems savo geru būdu. Kai Magometui buvo kiek daugiau kaip 20 metų, viena turtinga ir aukštos kilmės našlė — vardu Kadiž — pavedė jam tvarkyti jos turtą ir varyt prekybą. Kartą Magometui teko tos našlės reikalais vykti į Syriją. Ten Magometui pasisekė gerai parduoti pavestos jam prekės ir parvežti daug pelno. Kadiž labai nudžiugo ir pasiūlė Magometui vest ją. Magometas sutiko. Kaip sako arabų istorikai, Magometui tada buvo 25 metai, o Kadiž 40 metų. Šita vedyba davė Magometui turto. Toliau istorija tyli; nėra žinoma, ką Magometas veikė nuo 25 metų lig 40 metų savo amžiaus. Magometo gyvenimo 15 metų uždengta nuo žmonių akių ir eina tyliai. Vienas arabų istorikas (Abul-Feda) tik trumpai sako: „Dievas įkvėpė Magometui vienuolio ypatumą; Magometas pasidarė atsiskyrėliu ir kasmet gyveno vieną mėnesį Hara kalno urve". Matyt, per šitą 15 metų Magometas statė savo ateities pamatus; matyt, atsiskyręs nuo žmonių, jis tyliai ir ramiai svarstė pagrindinius dėsnius tos tikybos, kuri apėmė didžiausią rytų žemės plotą. Apsigyvenę Arabų šalyje krikščionys ir žydai jau nuo senai garbino vieną Dievą; o arabai beveik neturėjo supratimo apie vieną Dievą. Pastatytoji viena iš pirmutinių Aukščiausiam Dievui garbinti maldyklų buvo aplink apkrauta stabais.

Magometas sumanė įvest naują tikybą, kad galėtų surinkti Arabų susiskaldžiusią tautą po viena vėliava. Žydai turėjo Mozės knygas, krikščionys evangelijas. Magometas gerai sususipažino su krikščionių ir žydų tikybų dogmatais ir savo mokslą pavadino islam; šits žodis reiškia pasidavimą Dievo valiai, o Magometo šalininkai buvo pavadinti muslim (muslemin), iš to žodžio padarytas žodis musulmonai.

Magometas padėjo arabų tikybos pagrindan monoteizmą (vieną Dievą). Jo mokslas išdėstytas Korane, kuris arabų laikomas šventu raštu.

Koranas susideda iš tikybos, dorovės, teisės ir kitų sričių taisyklių.

Kad Magometas buvo susipažinęs su krikščionių ir žydų tikybomis, rodo tas faktas, kad Korane jis dažnai kalba apie Mozę, jo stebūklus ir mokslą, taipos gi kalba apie Jėzų Kr., Jo mokslą ir apie Šv. Mariją, ir nurodo, kuo skiriasi jo mokslas nuo krikščionių mokslo. Jis sako, kad arkangelas Gabrielius buvo nusivedęs jį į dangų ir ten antrame danguje jis sveikinęsis su Jėzum Kr. ir kalbėjęs su Juo. Savo mokiniams jis net buvo sakęs: „klausykite manęs taip, kaip klausė Jėzaus Kr. jo mokiniai". Savo mokslą Magometas derino su arabų karštu būdu, jų įpročiais ir istorija.

Koranas stato dogmatu tikėti vieną Dievą ir Magometą Dievo Pranašą, o pagrindiniais dėsniais: melstis kelis kartus per dieną, duoti išmaldą pavargėliams, pasnikauti per metus vieną kartą 7 dienas, kitą 9 dienas ir trečią kartą visą (Ramadano) mėnesį, keliauti bent vieną kartą per savo amžių į Mekką pesimelsti, būti teisingu ir dorovingu žmogum, plėsti islamą visais būdais. Magometas įsakė gerai elgtis su vergais, bet nekėlė balso prieš pavertimą žmonių vergais. Už gerus darbus Magometas žada visa, ko gali norėti arabas.

Magometo mokslas buvo skelbiamas per 23 metus dalimi Mekkoje, dalimi Medinoje, daugiausia eilėmis. Pats Magometas sakė tik kalbas — pamokslus įvairiais atstikimais ir reikalais, o mokiniai surašė tas kalbas palmų lapuose ir papiruse ir įdėjo į skrynią, kur lapai gulėjo sumaišyti; paskum vieno mokinio (Abubekro) iš tos medžiagos buvo sudaryta knyga, bet tekstas nebuvo sutvarkytas sulig datomis, kada kokia kalba buvo pasakyta, nebuvo suderinti arba išmesti prieštaravimai; todėl Korane nerandame nei tvarkos, nei sistemos; mintys dažnai kartojamos kiek kitais žodžiais, ne maža yra pasakų, gasdinimų, prakeiksmų. Bet yra daug gilių minčių, daug entuzijazmo ir karštumo, o tatai rodo, kad Magometas įdėjo į savo kalbas - pamokslus daug išminties, padėjo daug energijos ir darbo, kad galėtų patraukti arabus. Žinodamas arabų psichologiją, Magometas darė gilaus įspūdžio savo klausytojams: karštos įsitikinusio ir genialaus žmogaus kalbos, surištos su grąsinimais, bausmėmis ir prakeiksmais negalėjo neveikt prastų žmonių psichikos. Prakeiksmą jis meta žydams, kad jie neklausė savo pranašų. Neapykantą žydams Magomete sukėlė, matyt, ir tas dalykas, kad žydai griežtai buvo priešingi Magometo tikybai ir

kurstė kitus prieš Magometą. Dėl to Magometas, paėmęs kurią žydų gyvenamąją vietą, be pasigailėjimo žūdydavo vyrus, o moteris ir vaikus imdavo nelaisvėn.

Pradžioje Magometas plėtė savo mokslą Mekkoje iš lėto, toliau darėsi drąsesnis ir vis smarkiau puolė stabmeldžius. Tada mekkiečiai nutarė jį nužudyti ir jis turėjo slapstytis ir bėgti į Mediną; nuo jo pabėgimo dienos arabai ir skaito savo ėra. Pabėgimas sukėlė Magometo norą žūt-būt kovoti su stabmeldžiais, juo labiau, kad Medinoje jis rado daug šalininkų ir paėmė valdžią į savo rankas. Jis pradėjo aršią kovą pradžioje su arabų tautelėmis, o paskum ir su aplinkinėmis šalimis ir varė ją lig savo gyvos galvos. Dėl to galime sakyti, kad Magometo mokslas buvo plečiamas jėga, kalaviju ir kraujo praliejimu. Dėl to suprasime, kodėl Magometo tikyba greit apėmė didelį žemės plotą. Dabar ji turi daugiau kaip 240 milijonų tikinčiųjų. Be tikybos, Magometas padarė reformas ir kitose socialio gyvenimo srityse. Ir čia jo darbe matyt įtaka iš šalies.

Dabar pažiūrėsime, kaip Korane atvaizduota arabų šeima ir kaip apibrėžtos moterų teisės.

Korano ketvirtame skyriuje sakoma, kad vyrai ir moterys turi turėti dalį palikto jų tėvų ar giminaičių turto. Toji turto dalis nustatyta įstatymo, ar turtas yra didelės ar mažos vertės (6 §). Dalinant paveldėtą turtą, įsakoma aprūpint neturtingus tėvus ir teisingai pasielgt su našlaičiais. Tėvui patariama palikt iš jo turto berniukams dusyk tiek negu mergaitėms. Kai po tėvo galvos lieka tiktai dukterys ir jų būna daugiau kaip dvi, tai joms skiriama du trečdaliai paveldėtino turto. Jei duktė lieka tik viena, ji gauna pusę turto. Jei lieka tik vienas sūnus, tai sūnaus giminaičiai gauna šeštą turto dalį. Jei vėlionis vaikų neturi ir jei jo turtą turi paveldėt jo tėvai, tai motina gauna trečią dalį turto, o jei velionis turi brolių, tai jo motina gauna šeštą dalį turto, liekančio po sumokėjimo skolų ir dovanojimų pagal testamentą. Jei žmona miršta ir nepalieka savo vaikų, tai pusę jos turto gauna jos vyras, o jei ji palieka vaikų, tai vyras gauna trečdalį jos turto, atskaičius skolas ir dovanojimus. Žmona gauna ketvirtą dalį vyro turto, jei vyras nepalieka vaikų, o jei jis palieka vaikų, tai jo žmona gauna aštuntą dalį, atskaičius skolas ir dovanojimus. Jei įpėdinis paveldi turtą iš tolimo giminaičio ir jis turi vieną brolį arba seserį, tai

jis turi duot jiems šeštą paveldėto turto dalį, o jei jis turi daug brolių ir seserų, tai jis turi duot jiems trečią turto dalį, atskaičius skolas ir dovanojimus.

Mirusio bevaikio žmogaus sesuo gauna pusę jo likusio turto. Jei tas žmogus turi dvi seseris, tai tos seserys gauna du trečdaliu brolio turto ir pasidalina tą turtą. O jei jis turi brolių ir seserų, tai vyrai gauna dusyk tiek, kiek seserys. Brolis paveldi mirusios ir nepalikusios vaikų sesers turtą.

Vyrui draudžiama išgauti iš žmonos turtą bet kuriuo keliu prieš jos valią, taipos gi daryti kliūtys žmonai ištekėti (kai persiskirta su ja) su tikslu atimti kad ir dalį jo padovanoto jai turto, jei tik žmona nėra aiškiai nusikaltusi.

Jei vyras persiskiria su žmona, kuriai jis buvo davęs didelę dovaną, ir nori vest kitą žmoną, jis turi palikt pirmajai žmonai dovaną.

Įsakoma neimti žmonos iš artimų giminaičių tarpo, taipos gi nevesti kito vyro žmonos, kilusios iš laisvos klasės, išsikriant paimtas nelaisvėn žmonas.

Kas neturi pakankamo turto, kad galėtų vesti patikimą laisvos klasės žmoną, tas gali vesti patikimą žmoną iš vergių tarpo, gavęs sutikimą vergės savininko ir žiūrėdamas, kad vergė būtų neištvirkusi ir neturėtų meilužio. Jei tokia žmona ištekėjusi ištvirksta, tai vyras gali skirt jai pusę bausmės, nustatytos laisvos klasės žmonai. Vyrai laikomi stovį aukščiau už žmonas. Žmonos turi klausyt vyrų ir tylėt apie žinomas joms vyrų paslaptis. Už nepaklusnumą vyras gali baust žmoną, neturėt santykių su ja ir dar gi mušt ją. Su paklusnia žmona vyras turi gerai elgtis.

Vyrui ledžiama turėt dvi, tris, keturias žmonas. Kaip sako arabų istorikai, prieš Magometą vyrai turėdavo po 8 ir po 10 žmonų. Taigi, Magometas esąs suvaržęs arabus šiuo atžvilgiu. Kas negali tinkamai išlaikyt kelių žmonų, tam patariama vest vieną žmoną arba pasitenkint vergėmis. Vyrui patariama aprūpint žmonas dovanomis. (2, 8, 12, 14, 15, §§).

Jei katra vyro žmona randa sau meilužį, tai vyras turi pakviest keturis liūdytojus; ir jei liūdytojai išsitars prieš žmoną, tai vyras gali uždaryt ją savo name ir laikyt ją uždarytą lig jos gyvos galvos. Vyras gali nubaust ir meilužį, pagautą su žmona; bet jei meilužis ir vyro žmona apgailestauja negerai

padarę ir žada pasitaisyt, tai vyras gali atleist jiems bausmę. Kas kaltina dorovingą žmoną turint meilužį ir negali statyt keturių liūdytojų, tas gauna dvidešimt keturis smūgius botagu ir daugiau nepriimamas liūdytoju. Jei vyras remdamasis vienu paliūdijimu, kaltina savo žmoną turint meilužį, tai jis turi keturis kartus prisiekt jis sakąs teisybę; penktoji priesaika būna prakeiksmu pačiam, jei jis prisiektų neteisingai. Žmona gali atsipalaiduot nuo bausmės, prisiekdama keturis kartus ji neteisingai esanti kaltinama; prisiekdama penktą kartą, ji užtraukia sau dangaus kerštą, jei ji yra kalta. Paskum, nesusitaikius, užtraukia bausmę tas, kas prisiekė neteisingai.

Kas kaltina žmonas išmintingas, kūklias, paklusnias vyrui ir patikimas, tam gręsia prakeiksmas ir kančios šiame pasaule ir kitame.

Ištvirkęs vyras gali vest ištvirkusią žmoną arba žmoną iš stabmeldžių tarpo; tikintiesiems ir dorovingiems vyrams draudžiama vesti pasakytos rūšies žmonos. Tas pat įsakoma ir moterims, kurios rengiasi tekėti. Moterims leidžiama tekėti už išmintingo tarno arba vergo. Vyras turi įsakyt žmonoms nuleist akis, laikytis padorumo ir nerodyt jokių kūno dalių. Savo veidą žmona gali rodyt tik savo vyrui, tėvams, seneliams, vaikams, savo vyro vaikams, savo broliams, jų vaikams, jų žmonoms, savo vergams ir tarnams ir vaikams, kurie nežino, kas turi būt uždengta. Senoms žmonoms leidžiama būt atidengtais veidais. Vyrams draudžiama verst savo žmonas verges paleistuvaut, jei jos nori būt dorovingos (24 sk., 3—9, 32, 33, 49).

Kai dėl persiskyrimo, tai pagal magometų įpročių teisę, kai vyras patvirtina priesaika jis persiskiriąs su žmona, tai jis nutraukia su ja santykius. Gavus žinią apie priesaiką, žmona uždengia savo veidą, eina į savo būstą ir daugiau nesirodo savo vyrui. Praslinkus keturiems mėnesiams ir per tą laiką vyrui nesusitaikus su žmona, visi jų ryšiai nutraukiami. Žmona atgauna laisvę ir, išeidama iš vyro namų, gauna nustatytą vedybos sutartyje turto dalį. Dukterys išeina su motina, o sūnus lieka prie tėvo.

Persiskyrimas negali vykti ankščiau negu nustatyta. Prieš tą laiką vyras negali išvaryt žmonos iš savo namų ir turi neleist jai išeit, jei tik ji neturi meilužio. Nurodytam laikui praslinkus, vyras gali ir palikt žmoną, jei jis su ja susitaiko, arba

atleist ją nurodytais įstatymo pagrindais. Tada turi būt pakviesti teisingi liūdytojai išklausyti persiskyrimo sąlygoms. Neščios (pastojusios) moterys turi būt išlaikomos, kol jos nepagimdo; įsakoma atitinkamai rūpintis jomis, kol jos būna neščios. Jei pagimdžiusios moterys peni savo krūtimis jų saviminkų vaikus, tai joms turi būt duotas teisingas atlyginimas; o jei joms laikyt būna kliūčių, tai reik paimt kitos vaikams penėt.

Aigiptiečiai. Aigiptas tęsiasi iš pietų į šiaurę ir apima šiaurės — rytų Afrikos kampą arba, kaip senovėje sakydavo, Libijos dalį. Šiaurėje Aigiptas susisiekia su tarpužemio jūra, rytuose — su Raudonąja jūra ir sąsiauriu, jungiančiu jį su Azija, pietuose su Nubija, kitados pavadinta Aitiopija, ir vakaruose su Afrikos sauslaukiais. Iš Abiejų Nilo upės pusių Aigipte eina žemuma, kuri rytuose atsiremia į Arabijos kalnus, o vakaruose į Libijos kalnus. Aukštesniojoj pietų daly — senovės Aitiopijoj — Aigiptas, labai siauras, ten jo platumas nepraneša penkių — šešių kilometrų. Toliau jis darosi platesnis ir jo platumas vidutiniškai pasiekia dvidešimt — dvidešimt penkis kilometrus, o dar toliau į šiaurę ėjimas žemyn baigiasi ir pasikeičia didele lyguma, vadinama dėlta dėl to, kad ji panėši į graikų raidę d.

Netoli Memfis miesto Nilo upė dalinasi į dvi šakas: Rozetą iš vakarų pusės ir Damietą iš rytų pusės. Šalies padalinimas į dvi sritis, iš kurių viena apima Nilo upės pakrantes labai turtingas, labai derlingas ir labai tirštai apgyventas žmonių, o kita apima nedirbamus sauslaukius, dažnai lankytus kilnojusiusi iš vienos vietos į kitą tautų, priešingų civilizacijai, paaiškina, kodėl Aigipte buvo daugybė įpročių.

Senovėje Aigiptas buvo vadinamas Nilo upės dovana. Iš tikrųjų: jei nebūtų Nilo upės, tai visas Aigipto plotas susidėtų iš sauslaukių; o dabar Nilo upė, patvindama, sniegui tirpstant pietų kalnuose, užlieja iš abiejų pusių laukų plotus ir dėl to būna didelis įvairių augalų derlius. Be to, iš Nilo upės išvesta daug kanalų laukams apdrėgnint.

Dalyvavęs su Napaleonu ekspedicijoj į Aigiptą De Rozier taip parašė apie Aigiptą: „Sienhos (pietų Aigiptas) ir krioklio apylinkės be galo gražios. Bet kitų Aigipto dalių ir ypatingai

Dėlto išvaizda yra vienoda ir dar tokia menka, kokios nerastum kitur. Dėltos laukai tris kartus keičia savo išvaizdą sulig aigiptiečių metų laikotarpiais: nuo vidurio pavasario, po derliaus sudėjimo, matai tik pilką dulketą žemę taip giliai suskilusią, kad per pasidariusį plyšį bijai peršokt. Apie rugsėjo mėn. pabaigą laukai atrodo kaip didžiausias raudono arba gelsvo vandens plotas, kuriame stūkso palmos, kaimai ir siauri pylimai kaip susisiekimo priemonės; vandeniui nuslūgus po trumpo laiko, ligi sezono pabaigos matai tik juodą purvyną. Žiemos metu gamta parodo visą savo puikumą: tada žalumas, naujų augalų galingumas ir jų įvairumas praneša visa, kuo stebimasi labiausia giriamose šalyse. Šituo laimingu metu Aigiptas nuo vieno krašto lig kito atrodo kaip puiki pieva, kaip gėlių laukas, kaip didžiausias varpų plotas, kaip derlingiausia vieta, kuri sudaro kontrastą su aplinkinių šalių saulės nudegintais laukais. Vis gi, nežiūrint vaizdo turtingumo, vietų vienodumas daug mažina pasigerėjimą; jaučiamas tuštutumas, kai neįgaunami naujų įspūdžiai, ir pasireiškęs akyse nudžiugimas nyksta, nes žmogus pradedi žiūrėt abejingai į tą begalinę lygumą, kuri iš visų pusių, kiek siekia akys, rodo tuos pačius daiktus, tuos pačius skirtumus, tuos pačius nuotikius".

Šitą de Rozier aprašymą visi geografai pripažįsta teisingą. Siauras Nilo upės pakrančių žemumos plotas kitados maitindavo dešimt milijonų žmonių. Romėnų valdymo amžiais Aigiptas išveždavo daug javų. Nepaprastas Aigipto žemės derlingumas pareina nuo pakilimo vandens Nilo upėje; dėl to kai kurios vietos, buvusios garsios savo derlingumu ir vėliau netekusios vandens, šiandien yra visiškai sunykusios nuo sausros. Daugybė kanalų ir išardytų pakrančių yra išvagoję Nilo upės apylinkių žemę. Pasistengta apsisaugot nuo sauslaukių smėlio ir imtasi priemonių sulaikyt vandeniui po Nilo patvinimo, kasant ir ežerus įvairiose vietose; vandeniui nuslūgstant, užtvenkiami kanalai ir kitos vandeniui nubėgt vagos. Kanalai turėjo didžiausios reikšmės visai šaliai ir jų išlaikymu buvo rūpintasi nuolatos.

Aigipto civilizacija buvo prisiglaudusi Nilo upės pakrantėmis; už jos sienų gyveno tik barbarai. Suprantama, kad tarp derlingos žemės gyventojų ir sauslaukių gyventojų buvo antagonizmas; barbarai puldavo Aigipto gyventojus su plėšimo

tikslais juo labiau, kad Aigipto žemės derlingumas buvo žinomas daugely šalių. Blogais metais Azijos gyventojai atvykdavo per Sueco sąsiaurį ieškot javų Aigipte. Bet dažnai tie svetimšaliai susidėdavo su Aigipto apylinkių barbarais, kad galėtų pasipelnyt plėšimo vaisiais; ir tuo tarpu svetimšaliai puldavo Aigiptą su didelėmis jėgomis.

Lig 19 amžiaus raštai, kuriais mokslininkai naudojosi Aigipto istorijai atstatyt, susideda tik iš graikų istorikų atpasakojimų ir iš kai kurių randamų biblijoj vietų, labai svarbių kai kurioms smulkmenoms išaiškinti, bet nesudarančių tinkamos medžiagos istorijai. Laimė, kad prancūzui Champillon (Šampijon) pasisekė suprast, kaip reik skaityt aigiptiški ieroglifai; dėl to mokslininkai galėjo sulygint rašinius apie Aigiptą su įrašais, surinktais Aigipto paminkluose ir papyruse.

Senovės istorikai pavadino gieroglyfais aigiptišką rašybą ir manė ją būta taikytą, tik kalbant apie šventus dalykus. Gieroglyfiška rašyba susideda iš ženklų, atvaizduojančių įvairius daiktus ir išreiškiančių — vieni mintis, kiti balsus. Dėl to yra įvairios rūšys ženklų: figūriniai ženklai yra paprasti atvaizdai, antai, parašyt žodžiams liūtas arba žvaigždė ženklui suteikiama liūto arba žvaigždės forma. Bet abstrakčioms mintims reikšt reikėjo imt nustatyti ženklai, vadinami simboliniais, antai, išreikšt žodžiui karas rašte žymėdavo dvi rankas, iš kurių vienoj būdavo įrankis gintis, kitoj — durtuvas. Pagalios, kai kuriais ženklais išreiškiami balsai. Toks rašymo būdas nepatogus būdavo, kai reikėdavo kas parašyt greit, dėl to buvo įvesti sutrumpinimai ir pakeitimai, ypač rašant pardavimo aktus, o gieroglyfiški ženklai liko rašyti žodžiams paminkluose. Vis gi, ir išmokus skaityt gieroglyfus, neranda ma medžiagos, kuri teiktų žinių apie pirmykščių aigiptiečių gyvenimą; dėl to mokslininkai turi remtis apytikriomis žiniomis, paremtomis biblija, graikų istorikų atpasakojimais ir aigiptiečių nuomone apie save. Bet visi šitie šaltiniai maža vertės teturi: antai, grakai ir romėnai, rašydami apie priešistorinių laikų aigiptiečius, pasitenkina gryna mitologija. Biblijoj nėra pakankamos medžiagos kalbamuoju dalyku. Aigiptiečių rašiniai pagrįsti ir gi mitologija.

Dėl nurodytų priežasčių mokslininkai negali sustatyt Aigipto istorijos amžių paeiliui, juo labiau, kad aigiptiečiai dės-

tė faktus savo metraščuose, remdamies metų skaičium nuo kiekvieno faraono viešpatavimo pradžios; dėl to paimtų iš įrašų paminkluose ir papyruse žinių neužtenka.

Mokslininkams liko remt savo išvadas dvasininko Manetono rašiniais. Aigipto valdovo Ptolomėjaus Filadelfo metais Manetonas, iššiūrėjęs rūpestingai saugotus maldyklose senus raštus, parašė Aigipto istoriją graikų kalba, tik toji istorija neužsiliko lig mūsų laikų. Bet Manetonas savo knygos pradžioje įdėjo sąrašą dinastijų (arba karalių šeimų), viešpatavusių Aigipte lig Aleksandro, ir tasai sąrašas su pažymėtu jame kiekvienos dinastijos viešpatavimo metų skaičium buvo cituojamas kitų rašytojų ir tuo būdu užsiliko. Tasai dokumentas yra svarbiausias senovės Aigipto istorijai, juo labiau, kad, išmokus skaityt gieroglyfus ir patikrinus Manetono rašinius, buvo įsitikinta, jog daugely atsitikimų tie rašiniai sako teisybę. Tik nežinia, ar dinastijos, apie kurias kalba Manetonas, visada ėjo viena po kitos: juk vienoj Aigipto vietoj galėjo viešpataut viena dinastija, o kitoj tuo pat laiku kita dinastija, nes Aigiptas ne visada sudarydavo vienlypę valstybę aukštutinėj daly ir žemutinėj daly; dėl to metų skaičius, kuriuos galėjo viešpataut Aigipto dinastijos viena po kitos, žymiai sumažėtų, jei viešpatavo kai kurios dinastijos viena šalia kitos.

Kalbamuoju dalyku yra dvi mokslininkų nuomonės: pagal vieną nuomonę — šalutinių dinastijų buvę daug, bet istorikas Manetonas turėjęs išskirt jas iš savo dinastijų skaičiaus; be to, nėsą jokių įrodymų manyt, kad Manetono sąraše išvardintosios dinastijos nėjo viena po kitos. Pagal šitą nuomonę — o ji turi daugiausia šalininkų — trisdešimt viena dinastija viešpatavo Aigipte prieš Ptolomėjus, pradėjusius viešpataut 332 metais prieš Kr. gim., ir turėjo apimt viso 4672 metu; tuo būdu Aigipto valstybės istorija turėtų prasidėt 5004 metais prieš Kr. gim.

Pagal kitą nuomonę reikėtų laikyt šalutinėmis dinastijomis 9, 10, 11, 13, 16 ir 25 dinastijas, kurių viešpatavimas apima viso 1777 metus. Tuo būdu Manetono sąraše pažymėtosios dinastijos apimtų iš priešptolomėjinių laikų 3555 metus.

Iš viešpatavusių Aigipte faraonų tarpo vieni buvo vietinės kilmės, o kiti buvo paėmę troną nukariautojų teisėmis. Vietinės dinastijos vadindavosi savo sostinių vardais, antai:

Memfiso, Tėbų, Elefantinos, Tanisos ir k. Nukariautojų dinastijos vadindavosi savo šalių vardais, antai: aitiopų, persų, graikų. Aigipto istorija dalinama į penkis didelius laikotarpius, būtent: 1) senoji valstybė, 2) vidurinių laikų valstybė, 3) naujoji valstybė, 4) graikų laikų valstybė ir 5) romėnų laikų valstybė.

Užsilikę įvairūs aigiptiečių paminklai, esantieji Europos muziejuose, priklauso įvairiems laikotarpiams, dėl to mokslininkai nurodo tik dinastiją, nuo kurios laikų kuris paminklas yra užsilikęs.

Pagal Manetoną senoji valstybė išbuvo nuo 5004 metų lig 3249 metų, vidurinių laikų valstybė nuo 3064 metų lig 2214 metų, naujoji valstybė nuo 1703 m. lig 340 metų.

332 metais Aigiptą paėmė makedoniečiai ir nuo tada faraonų laikai pasibaigė, o prasidėjo graikų ir romėnų laikai.

Aigiptiečių istorijoj atskiriami du laikotarpiai, būtent, faraonų ir Ptolomėjų dėl to, kad Ptolomėjai valdė Aigiptą, jau jam kritus nuo makedoniečių smūgių, ir tada pralobęs iš prekybos ir pramonės Aigiptas jau neteko savo senoviško veido, nes nauji įpročiai ir santvarka keitė senuosius.

Pagal graikų istorikus Aitijopija buvusi aigiptiečių civilizacijos lopšys. Bet dabar šita nuomonė atmesta, kadangi įrodyta, jog aigiptiečiai priklausė rasei, atėjusiai iš Azijos, o ne kilusiai Afrikoj, ir kad jų civilizacija plėtėsi iš Nilo upės apačios (nuo Azijos krašto), o ne iš viršaus (nuo Aitijopijos pusės).

Istorikai sako, kad šeštosios dinastijos laikais Aigiptas pasiekė labai aukštą savo civilizacijos laipsnį: kai kitur žmonės, kurie vėliau vaidino svarbų vaidmenį istorijoj, dar gyveno barbarų gyvenimą, Nilo pakrantės jau maitino išmintingą ir sutvarkytą tautą, kuri jau buvo sugebėjusi įkurt galingą valstybę; nuo tada užsiliko daugybė paminklų ir jų tarpe piramydos.

Po šeštosios dinastijos Aigiptas, kaip sako istorikai, tartum užsnūdo, nes iš daugelio praslinkusių po tos dinastijos amžių jokių paminklų neliko. Spėjama, kad į Aigiptą įsiveržė kažkokia nauja tauta, kuri turėjo didelės įtakos aigiptiečių gyvenimui.

Kai vienuoliktos dinastijos viešpatavimas prasidėjo, Ai-

giptas vėl iškilo. Bet senosios tradicijos Aigipte jau išnyko: vardai šeimų, pavadinimai valdininkų, dar gi rašyba ir tikyba — visa tat atrodė nauja. Valstybės sostine pasidarė Tėbo miestas. Šits laikotarpis vadinamas vidurinių amžių Aigipto valstybe.

Pirmųjų šio laikotarpio dinastijų amžiais pastebima Aigipto istorijoj didelė galia politiniu atžvilgiu: žemesnioji ir aukštesnioji Aigipto dalys įjungtos į vienos valstybės plotą; be to, faraonai pradėjo atsiiminėt visą Nilo upės drėgninamą žemę ir daryt daug paminklų. Žemė buvo gerai įdirbama.

Laimės laikai tęsėsi kelis amžius; bet po šešioliktos dinastijos Aigiptas, kaip spėja istorikai, vėl imta draskyt ir tasai dalykas atidarė duris puolimams iš šalies. Vidurinių laikų pabaigoje buvo įvykis, kuris perdirbo žemutinę Aigipto dalį: tatai buvo įsiveržimas atėjusios iš Azijos tautos, kuri per penkis šimtus metų šeimininkavo Aigiptte. Ligšiol neišaiškinta, kas buvo toji tauta ir iš kur ji atėjo; sakoma tik, kad tos tautos žmonės buvo barbarai piemenys, atsidangino iš rytų. Tos tautos įsiveržimas į Aigiptą panėši į įsiveržimą barbarų į romėnų valstybę; kaip ten, taip ir čia jis turėjo sustabdyt civilizacijos eigą; vis gi aigiptiečių civilizacija liko nepaliesta pietinėje Aigpto dalyje, nes ten atėjūnai neįsiskverbė.

Bet pagalios atėjūnai buvo išvyti įsikūrusios naujos Aigipto dinastijos ir tada prasidėjo naujos valstybės laikai, kuriais, kaip istorikai sako, aigiptiečiai daug kariavo su kitomis valstybėmis; tada jie paėmė Mesopotamiją, Palestiną, Aitijopiją ir kitas šalis. Po Amenofiso III (Memnono) galvos kilo revoliucija tikybos srity. Tada Azijos dominijos atsipalaidavo nuo Aigipto. Vis gi Aigiptas vėl iškilo Ramzeso II (graikų pavadinto Sezostrisu) laikais: Azija ir Aitijopija buvo vėl paimtas aigiptiečių. Aigiptiečių viešpatavimas Azijoj tęsėsi per 19 ir 20 dinastijų amžius, bet tasai viešpatavimas pakeitė Aigipto santvarką ir įpročius ir pakirto jo galingumą.

Baigiantis 20-jai dinastijai, dievaičio Ammono garbintojai palengva paėmė vyriausią autoritetą šaly ir stojo garsiosios Ramzesų dinastijos vietoj. Didelė kariškoji Ramzesų laikų organizacija ėmė nykt ir Aigiptas, netekęs Azijos, liko savo pirmykščių sienų plote. Vis gi dar buvo keli laimingi Aigipto karo žygiai, antai: vieną kartą aigiptiečiai paėmė Jeruzalemą

ir parvedė žydų karalių, kuris viename paminkle buvo atvaizduotas surištomis užpakaly rankomis. Paskum aigiptiečiai dar buvo paėmę Syriją ir Palestiną, o galinga tada Asyrija atrėmė juos. Pagalios, 24-jai dinastijai viešpataujant, į Aigiptą atsidangino aitijopai, suėmė Aigipto valdovą ir sudegino jį. Tada Aigipte įsigalėjo aitijopų dinastija. Vėliau Aigiptas nuvertė aitijopų valdžią. Bet bijodami aitijopų, Aigipto valdovai pradėjo samdyt pagalbon graikus. Šits dalykas sukėlė aigiptiečių kariuomenės pasipiktinimą, o dėl to įvyko dezorganizacija viduje ir Aigiptas visiškai negalėjo priešintis, kai į jį įsiveržė persų valdovas Kambyzas.

Persai nepatiko aigiptiečiams, o Kambyzas užtraukė sau neapykantos, kai jis perširdęs nukovė aigiptiečių garbinamąjį bulių, vadinamą Apis. Kitas persų valdovas Darijus buvo gabesnis ir garbino aigiptiečių dievus. Vis gi į persų valdymą aigiptiečiai šnairai žiūrėjo; dėl to, Aleksandras Makedonietis aigiptiečių daugumos buvo sveikinamas kaipo išgelbėtojas iš po persų valdžios. Tada faraonų laikai Aigipte pasibaigė ir prasidėjo graikų ir romėnų laikai.

Moterų būklė Aigipte. Kaip matėme, Aigipto gyventojai buvo susimaišę su kitų tautų žmonėmis ir tų žmonių įtaka atsiliepė aigiptiečių gyvenime. Be to, aigiptiečiai pasisavino kitų tautų įpročius, bekariaudami Mažojoj Azijoj; dar gi, kaip matėme, jie ėmė garbint ir svetimus dievus. Dėl to moterų būklė ir šeimos santvarka Aigipte buvo tokia pat, kokia ji buvo ir kitose rytų šalyse.

Rastieji Aigipte rašinių tekstai suteikia maža medžiagos, liečiančios susijungusių vyro ir moteris santykius.

Kai kuriuose paminkluose žmona atvaizduota šalia vyro ir mažesnė už vyrą, bet šis dalykas dar nerodo vyro ir moteries tarpusavio santykių.

Poligamija buvo leidžiama senovės Aigipte; tatai liūdija Diodoras iš Sicilijos, kuris nuodugniai tyrinėjo Aigipto gyvenimą: Aigipte, sako šits istorikas, dvasininkai veda tik vieną žmoną, o kiti piliečiai gali turėt tiek žmonų, kiek jie nori. Tėvai turi maitint visus savo vaikus, kad greit augtų gyventojų skaičius, o į šitą dalyką žiūrėta, kaip į daugiausia žadantį laimės Aigiptui. Joks vaikas nelaikomas neteisėtai gimęs, kad jis būtų ir vergės kūdikis, kadangi, visų nuomone, vien tik nuo

tėvo pareina kūdikio gimimas, o motina tik maitina ir priglaudžia kūdikį.

Vaikų meilę aigiptiečiai laiko pirmutine dorybe. Prancūzų bibliotekoj esanti vieno aigiptiečio — senio parašytoji knyga apie dorovę; kaip spėja žinovai, toji knyga parašyta viešpataujant Aigipte penktajai dinastijai. Knygoj sakoma: — sūnus, kuris klauso savo tėvo žodžių gyvens lig senatvės... Paklusnus sūnus bus laimingas dėl savo nusileidimo; jis pasens ir pasieks malonies... (kieno malonies, esą, neįskaitoma). — Rašytojas stato save per paveikslą: — dėl to ir aš pasiekiau gilią senatvę; aš gyvenau šimtą dešimt metų ir užsipelniau valdovo malonies ir žmonių pagyrimo ir pildžiau savo pareigas prieš valdovą už jo malonį.

Aigiptietės padėtis šeimoje, kaip matyt, buvo daug geresnė negu kitose Azijos šalyse. Aigiptietė galėjo dalyvaut apeigose, liečiančiose tikybos sritį, galėjo užimt Aigipto sostą; ji nebuvo uždaryta gareme ir, rodos, ėjo namų šeimininkės pareigas. Laukdami ateinant svečių, namų šeimininkas ir šeimininkė atsisėsdavo šalia viens kito ant plataus suolo, šalia kurio būdavo bezdžionė arba kitas mylimas gyvulis. Vaikai, jei jie nebūdavo atsiklaupę prieš tėvus, žaisdavo ant užtiestos žemės.

Neturėjimas vaikų aigiptiečių laikomas būdavo didžiausia nelaime. Mažais vaikais visi labai rūpindavosi. Apipiaustymas vaikų Aigipte—kaip ir daugely kitų Azijos šalių—buvo daromas iš senovės. Vaikai nebūdavo vystomi, kaip kad darydavo graikai ir romėnai. Aigiptietės vaikus nešiodavo ant pečių padarytoje iš tam tikros medžiagos didelėje kišenėje. Aigiptiečių kapuose atkasta daug vaikų žaislų, jų tarpe medinių lėlių ir mažų krokodilų, gerai padarytų.

Kai dėl Aitijopijos, esančios už Nilo upės žemumos į pietus, tai ten gyveno laukiniai žmonės — į rytus trogloditai (kaip graikai vadina), į vakarus — negrai (juodaodžiai).

Diodoro iš Sicilijos liko kiek žinių apie tas tautas. Trogloditai (arba nomadai) bastėsi su savo gyvulių pulkais. Jie buvę susiskirstę mažomis tautelėmis, kurių kiekviena turėjusi savo vyresnįjį. Jų žmonos ir vaikai gyvenę drauge, išskiriant tik vyresniojo žmoną. Jie nevadinę tėvais žmonių, o vadinę tėvais bulių, karvę, aviną, avį dėl to, kad šie gyvuliai, o ne tėvai, maitino juos kasdien. Rūpindamies savo gyvuliais, jie

kilnodavęsi iš vienos vietos į kitą. Jie vaikščioję nuogi ir uždengdavę kailiu tik slepiamąją kūno dalį. Numirėlius jie laidodavę taip: surišdavę lavoną šakomis, pritraukdami galvą prie kojų, padėdavę lavoną kur aukščiau, juokdamies apmėtydavę jį dideliais akmenimis, kol lavonas nebūdavo visas apmestas, o paskui nueidavę, nereikšdami jokio nuliūdimo. Tautelės dažnai kovodavo viena su kita dėl naujų ganyklų. Kovodami jie mėtydavę vieni į kitus akmenis, o paskum puldavę vieni kitus su duriančiais įrankiais ir daug žmonių nukaudavę. Kovos būdavusios baigiamos senų moterų: jos puldavusios į kovojančių vidų ir sustabdydavusios kovą, nes būdavo labai gerbiamos. Kas dėl senatvės negalėdavo ganyt gyvulių, tas būdavęs pasmaugiamas, apsukant kaklą karvės uodega. Kas nenorėdavo tokios mirties, tą kiekvienas galėdavo pasmaugt su virve. Būdavę žudomi koliekos ir sergantieji neišgydoma liga. Apie Aitijopijos negrus Diodoras iš Sicilijos taip kalba: — jų oda juoda, nosis platį, prispausta, plaukai garbiniuoti; jie žiaurūs kaip gyvuliai, į kuriuos jie panėši ne tiek iš savo būdo, kiek iš įpročių. Jų kūnas nešvarus, nagai ilgi; juose maža tėra žmoniškumo jausmų; jiems šnekant, girdimas tik spiegiantis balsas; jie neieško civilizacijos kaip kitos tautos. Jie verčią žmonas nešiot jų ginklus; žmonos turi dirbt tą darbą per nustatytą laiką. Moterų dauguma nešioja misinginį žiedą, įnertą į lūpą. Kai kurie negrai vaikščioją visai nuogi, kiti — pridengę kūną per vidurį.

Šalys į vakarus nuo Aigipto buvo mažai apsėstos žmonių dėl to, kad ten buvo tyri sauslaukiai. Iš ten aigiptiečiai imdavo negrus sunkiems darbams dirbti.

Šiek tiek žinių apie Aigipto faraonų ir jų žmonų santykius suteikia doc. Rudzinskaitė-Arcimavičienė. *)

Yra aigiptiečių senovės legenda apie dievą Ozirį ir jo žmoną Izidą: Izida padėdavo savo vyrui Oziriui visuose jo darbuose ir jam palinksminti sugalvojo muzikos instrumentą. Kai Oziris buvo savo brolio nužudytas ir dėžėje įmestas į Nilo upę, Izida raudodama ieškojo jo ir rado jį su dėže įaugusį į kedro stuobrį. Savo maldomis ir kerėjimais ji atgaivino Ozirį. Bet Oziris jau nebenorėjo žemėje gyventi ir nusileido į požeminę

*) Doc. Rudzinskaitė-Arcimavičienė. Moteries būklė senovės Aigipte. Kaunas. 1932.

valstybę. Nuliūdusi Izida liepė pastatyt Oziriui garbinti maldyklų ir rūpestingai augino savo sūnų. Jos rauda, kai ji rado Ozirio kūną, išreiškia jos karštą meilę vyrui ir troškimą vėl pamatyt jį. Šita legenda atsiradusi ne mažiau kaip prieš pusantro tūkstančio metų prieš Kr. gim. ir rodo susituokusių meilę buvus žiloje senovėje.

Atkastose Aigipto faraonų karstų vietose rasta įrašų gieroglyfais ir paveikslų, atvaizduojančių kai kuriuos faraonų gyvenimo bruožus. Ten matoma visa eilė porų ir visur ten vyras priešaky, o jo žmona užpakaly: poros atvaizduotos stovinčios arba atsiklaupusios iškeltomis aukštyn rankomis; tarpais poros kitame pasauly ilsisi palapinėse ir gėrisi savo naujos valstybės laukais, kur auga javai ir dirba vergai, arba sėdi ir lošia šachmatais, arba laively plaukioja Nilo upe ir tada vyras šaudo laukinius paukščius, o žmona padavinėja jam strėles. Paveiksluose atvaizduojama moteris mažesnė už vyrą. Neseniai atkastame faraono Tut-Anch-Amono kape sosto atramoj atvaizduotas tasai faraonas soste besėdintis, o šalia jo—žmona deda ranką ant jo peties. Kituose atvaizduose to faraono žmona darbuojasi šalia vyro.

Pirmesniais aigiptiečių istorijos laikais faraono žmona būdavo vadinama valdovo žmona, jo numylėtine, o vėlesniais laikais—dievo žmona, dievo motina, didžioji faraono žmona, abiejų Aigiptų ponia.

Išlikusiuose aigiptiečių raštuose vyrui patariama nesusidėt su svetima nustatytąja tvarka ištekėjusia moterim ir mylėt savo žmoną, ją maitint ir gražiai aprėdyt, kad žmona būtų patenkinta savo būkle.

Įrašuose nustatytąja tvarka ištekėjusi žmona vadinama namų šeimininke. Iš to galime spręsti, kad žmonos pareiga buvo rūpintis visais namų reikalais.

Raštuose patariama vyrui dar jaunam vesti žmoną, kad jis kuo daugiausia susilauktų vaikų, o ypatingai sūnų, nes sūnus po tėvo galvos turi atlikinėt tikybines apeigas ir ceremonijas savo namuose, rūpintis atitinkamai palaidot tėvus ir laikyt tvarkoje kapus.

Aigiptietį jo namai ir šeima tiek traukė prie savęs, kad, ir būdamas miręs, jis nenori atsiskirt su namais ir šeima. Aigiptiečių raštuose sakoma — mirusį galint vaikščiot apylinkėje,

kad jis galėtų matyt savo namus ir, tartum, nebūtų atsiskyręs nuo savo šeimos. Bet Aigipte buvo ir poligamija; tatai paliudija naujosios Aigipto valstybės raštai (1580—663 m. prieš Kr. gim., o senoji Aigipto valstybė apima laiką, kaip tyrinėtojai spėja iš atkastų liekanų, nuo 3400 lig 1580 metų).

Vesdamas teisėtą žmoną, valdovas žiūrėdavo, kad ji būtų aukštos kilmės, nes visur senovės valdovai sakėsi kilę iš dievų, dėl to ir žmona turėdavo būt dieviškos kilmės. Kai kada valdovai vesdavo savo artimiausias giminaites, kad nesumaišytų dieviškojo kraujo su nešvariu krauju. Jų haremams būdavo renkamos gražiausios mergaitės, neatsižiūrint į jų kilmę. Paveldėjimo teisę turėdavo tik valdovo teisėtos žmonos vaikai.

Kai kada, žmona tekėdama už vyro, atsivesdavo mergaičių ir pavesdavo jas savo vyrui; tos mergaitės vis gi priklausydavo žmonai, nes būdavo laikomos jos turtu.

Faraono Echnatono rūmų sienose, atkastose jo buvusioje sostinėje Tel-Amarne, nupiešta jo žmona, vaikai ir jo haremo gyventojos, skambinančios arfomis, šokančios ir valgančios. Prie haremo stovi sargybiniai.

Haremai būdavo pavedami išvalytam tarnautojui prižiūrėt. Kai kada haremai vaidindavo politinį vaidmenį ir sodindavo į faraono sostą pageidaujamą jiems asmenį, ypač kai faraonas būdavo neveiklus ir silpnas, kitaip sakant, netikęs.

Rasta ir paveikslų, kuriuose atvaizduotos moterų vaišės. Ten moterims patarnauja vergės, atnešdamos moterims gėralų, saldumynų, gėlių, papuošalų ir k. k.; ten ir muzikės ir šokėjos, linksminančios susirinkusias viešnias. Apie moterų — aigiptiečių teises maža žinių tesurasta. Matyt, senovės aigptiečiai vadavosi įpročių teise ir nematė reikalo raštu apibrėžt moterų teises; o jei ir buvo teisės rinkiniai, tai jie žuvo arba dar neatrasti. Bet Aigiptas buvo ir kitų valstybių teisės įtakoje, dėl to sunku manyti Aigipto moteris neturėjus turto teisių.

Bissingas savo darbe — Aigiptas ir jo istorija,—išvardindamas Aigipto faraonų dinastijas, kurių jis suskaito trisdešimt, mini kelias moteris faraones, jų tarpe ir Kleopatrą. Tatai rodo Aigipto moteris galėjus vaidinti ir politinį vaidmenį*).

Įrodyta yra, kad apie 1500 metus prieš Kr. gim. Aigipto

*) Bissing. Jegipet, i jevo istorija .

faraone buvo 18 dinastijos faraono Tutmoziso I duktė Chatšepsut, kuri buvo ištekėjusi už savo pusbrolio Tutmoziso III. Ji buvo veikli moteris, laikė valdžią savo rankose apie 20 metų ir daug gera padarė Aigiptui. Bet po jos galvos vėl buvo sugrąžinta senoji tvarka, pagal kurią faraonu galėjo būt tik vyras; matyt, Chatšepsut pasinaudojo tam tikromis aplinkybėmis paimt faraono valdžiai. 1931—1932 metų žiemą buvo atkasta Chatšepsutės pastatytoji Aigipto pietų šaly maldykla Der-el-Bhari, kurios požemy rasta daug sudaužytų Chatšepsutės stovylų, iš kurių viena — sveika ir atvaizduoja sėdinčią Chatšepsutę. Be to įrašai sienose liūdija Chatšepsutę buvus faraone.

Graikai. Tarpužemio jūra žiemių-rytuose sudaro vadinamas Egėjos ir Marmuro jūras, per kurias ji susisiekia su Juodąja jūra. Juodoji jūra atskiria Europą nuo Azijos; per Marmuro jūrą abi tos pasaulio šalys beveik pasiekia viena kitą, o Egėjos jūroj joms padeda susisiekt salos. Tos salos, paskum Balkanų pusiasalis į vakarus ir Mažosios Azijos pakrantė į rytus sudaro kaip ir vienetą per visą istoriją. Minimos šalys buvo užimtos graikų tautos žmonių ir nuolat turėdavo santykių viena su kita.

Mažosios Azijos pakrantė tinka susisiekimui laivais. Priešais ją yra eilė salų, kurių žymiausios: Lesbos, Chios, Samos ir Rodos. Kretos sala, tartum, uždaro Egėjos jūrą iš pietų. Beveik visa Europos pakrante yra ir gi salų eilė.

Istorijoje svarbiausios reikšmės turėjo tikroji Graikija, kitaip pavadinta Ellada, kuri apima Balkanų pusiausalio pietinę dalį. Jos siena į šiaurę — būtent, Balkanų kalnai — labai apsunkina susisiekimą su Dunojaus upės pakrantės šalimis; dėl to Graikija, tartum, prispausta prie jūros. Ji suskaldyta daugybe pusiausalių, salų, įlankų ir juo toliau į pietus, juo pakrantėje yra daugiau įvairumo. Nenuostabu, kad Graikijos gyventojai pasidarė gerais jūrininkais. Graikijos rytų pakrantė daug patogesnė ir geresnė už vakarų pakrantę, nes rytų pakrantėje kalnai ne taip susigrūdę prie jūros krantų, paupiai tinka žemės ūkiui, o svarbiausias dalykas — toji pakrantė apima daug įlankų ir atkreipta į Egėjos jūros salas ir Mažąją Aziją. Toje pakrantėje buvo įžymiausios Graikijos valstybės ir joje buvo svarbiausi šalies istorijos įvykiai.

Graikija sukirstoma trimis dalimis: 1) žieminė — nuo Balkanų kalnų lig Termopilų, 2) vidurinė — lig Korinto įlankos ir 3) pietinė arba Peloponesas. Šitos dalys susideda iš mažesnių dalių. Vadinas, Graikija buvo suskaldyta sunkiai pereinamais kalnais ir išrėžytomis pakrantėmis į daugybę savarankiškų valstybėlių, iš kurių kiekviena įsitaisė, kaip jai patiko.

Graikijos žemė ne kokia; trūksta vandens laukams drėgnint, nes nėra didelių upių. Augant gyventojų skaičiui, žmonėms tekdavo verstis prekyba ir ieškot naujų vietų gyvent. Pirmus Graikijos gyventojus vadindavo pelasgais. Apie 1100 m. prieš Kr. gim. įvyko tautų persikėlimas į kitas vietas, nes kai kurias tautas pradėjo stumti šiaurės tautos. Dorėnų tauta nuo Olimpo kalno apylinkių atsidangino į Peloponesą. Nuo tada Graikijos gyventojai pradėta vadinti Ellenais. Ellenai pasidalino į tris tautas: dorėnų, jonėnų ir achejėnų. Dorėnai užėmė Peloponesą, jonėnai Attiką ir Eubėjos salą, ir achejėnai (eolėnai) dalį Peloponeso, Beotiją ir Tessaliją. Nuo XI lig VI amžiaus graikų šalys nuolat išleisdavo daugybę savo gyventojų ieškot laimės svetimose šalyse ir dėl to visomis tarpužemio jūros pakrantėmis įsikūrė galybė graikų kolonijų, pradedant Mažąja Azija ir jos salomis ir baigiant Italija, Sicilijos sala ir šiaurės Afrika.

Graikai tikėjo, kad ant aukščiausio Graikijos kalno Olimpo rinkdavęsi dangaus dievai, o jų priešaky stovėjęs pasaulio karalius, dievų ir žmonių tėvas, perkūnų mėtytojas Dzeusas. Kai Dzeusas suraukdavęs kaktą, tai rinkdavęsi audringi debesiai; jo rankoje buvęs žaibas. Bet jis nebuvęs visagalis; ne jis įkūręs pasaulį ir sutvėręs žmogų. Pasaulio įkūrimas graikams buvo neaiškus. Graikų nuomone, žmonės pradžioje buvę gyvuliai; jiems įkvėpęs dieviškos ugnies kibirkštį — būtent sielą — viens iš dievų — Prometėjus, kurį Dzeusas nubaubė už tokį savivališką darbą, prikalęs prie vieno Kaukazo kalno viršūnės. Dzeusas ne pirmas ir valdęs pasaulį: prieš jį buvęs jo senelis Uranas ir tėvas Kronos, kurie naujų dievų buvo nugalėti ir atstumti. Dzeusas neturėjęs visos valios: žmonių, dar gi ir dievų likimas parėjęs nuo neįkūnyto ir nepermaldaujamo likimo. Aplink Dzeusą stovėję įvairūs dievai — gamtos jėgų ir įvairių žmogaus savumų atstovai: Dzeuso žmona Hera — šeimos globėja, brolis Poseidonas — jūrų valdytojas, Ares — karo die-

vas, Aftrodita — grožio ir meilės dievaitė. Dzeuso pasiuntiniu, jo įsakymų vykdytoju buvęs Germes, greitas, apsukrus prekybos globėjas. Dzeuso mylimieji vaikai — Atėna ir Apollonas. Atėna atstovavo išminčiai, o Apollonas buvo saulės dievas ir važinėjosi savo ratais padangėje; jo spinduliai — mirtinos iešmos, kuriomis jis naikindavęs dievų ir žmonių priešus ir nepatinkančius žmones. Jis paleisdavęs ligas ir mirtį ir gydydavęs; iš jo prašydavę atleidimo padarę nusikaltimus. Jis buvęs vadas mūzų, kurioms pavestas buvo menas. Vyno Dievas —Dionizas (Bakchus). Jam pagerbti šventės — rudenį po vynuogių nurinkimo—žmonių labai buvusios mėgiamos; per jas kildavo nieku nevaržomas pasilinksminimas: mat, vynas skatindavo mest liūdesį ir gyvenimo rūpesčius; tarpais šventės baigdavosi lyg pašėlusių žmonių elgesiu. Kūkliau ir tinkamiau būdavo gerbiama po javapiūtės Demetra — derlingumo dievaitė. Požeminiame pasauly, kaip graikai įsivaizduodavo, gyveno mirusiųjų dvasios. Apie tą įsivaizdavimą yra neaiškių ir prieštaraujančių žinių: iš vienos pusės graikai apverkdavo visus mirusius, kaipo išėjusius į tamsų pasaulį, kuriame nėra jokios linksmybės; iš kitos pusės, jie bandydavo atskirt teisius žmones, kurie po bešališko teismo turėję būt apdovanoti laime Elizėjaus laukuose, nuo piktadarių, kurie turėję būt nutrenkti į tartarą ir atiduoti visaip kankint. O čia pat kiekviena šeima ir kiekviena giminė tikėjo, atsiskyrusius protėvius liekant drauge su gyvaisiais. Gyvieji turėdavo paminėt mirusius, dėt jiems aukas ir už tai laukdavo jų palaiminimo ir užtarimo. Tas gerbimas protėvių glaudžiai buvo susijęs su gerbimu namų židinio, kuriuo būdavo išreiškiama vienybė ištisų giminaičių kartų: žmonės gimsta ir miršta, o šeima gyvena, kaip ugnis dega židiny, kad kūras ir keičiamas. Jei kas eidavo iš namų į naują vietą, tai jis turėdavo neštis karštų anglių iš savo namų židinio, kad galėtų užkurt židinį naujoje vietoje.

Reik pasakyt, kad graikų tikybos srity buvo daug kas pakeista pagal šalį: kiekvienas miestas turėdavo savo mylimus dievus, kuriuos jis laikydavo savo užtarėjais.

Vaidinusios didžiausią vaidmenį Graikjoj valstybės buvo: Sparta (Lakedemonas) ir Atėnai.

Šeima Graikijoj — kaip ir kitur senovėje — buvo maža valstybėlė, žmonių grupių centras. Šeimos nariai buvo surišti

ne vien kraujo giminyste, o ir kultu, į kurį joks svetimas žmogus negalėdavo įsimaišyt. Garbinami buvo gėnijai, kurie gynė namus nuo nešvarių darbų, nuo piktų dvasių ir kurie saugojo židinį — gyvenimo ir protėvių simbolą. Išlaikyt to kulto švarumą ir židinio sveikumą buvo pirmoji šeimos vyriausio asmens pareiga.

Laisvasis Graikijos pilietis buvo savo namuose nelyginant despotas. Jis turėjo neaprėžtą valią žemesniesiems, ar jie būdavo laisvi, ar vergai, nes jiems įstatymai nepripažindavo teisių. Šeimos vyriausiojo valia nebuvo suvaržyta: jis galėjo elgtis neteisingiausiu būdu ir pavartot nepakenčiamą žiaurumą. Šeimos vyriausiuoju paprastai būdavo tėvas. Jam mirus, jo našlė nepaveldėdavo jokių jo teisių, išskiriant, gal, Spartos valstybę. Našlė patekdavo savo tėvo,arba savo brolio, arba vyresniojo sūnaus globon. Būdavo, kad šeimos tėvas mirdamas paskirdavo savo įpėdiniu vieną iš savo draugų, kuriam pažadėdavo savo žmoną ir pavesdavo vaikus.

Graikijos pilietis, kurį politinės ar karo pareigos dažnai sulaikydavo toli nuo jo namų, turėdavo pasirinkt rimtą žmoną, kad ji galėtų pakeist savo vyrą.

Iš visų Graikijos valstybių — miestų tik Spartoje žmona turėdavo svarbią vietą namuose, pasirodydavo viešai, kiek norėdavo, dar gi reikšdavo politikos dalykuose savo nuomonę, kurią vyrai išklausydavo su pagarba. Gi Atėnuose — kultūringiausiame Graikijos mieste — žmonos būdavo mokomos verpt, gamint valgius ir baust, kad ir mažai, nepaklusnius vergus.

Svarbiausias atėnietės darbas buvo prižiūrėt darbą namų moterų ir aust vilnonę medžiagą. Jei žmona būdavo aukštos kilmės, ji niekad nepasirodydavo tarp vyrų; ji priiminėdavo tik kitas žmonas ir artimas giminaites. Ji labai retai išeidavo iš namų ir tai tik į savo giminaičių šermenis, arba į kokias iškilmes, arba į kokias ceremonijas dievų garbei. Kai kuriose valstybėse žmonių padėtis buvo vidutinė: ten žmonos neturėdavo tokios didelės laisvės kaip Spartoj ir nebuvo taip uždarytos kaip Atėnuose. Vis gi karalaičių ir karalių žmonos ir dukterys visur ir visada būdavo laisvos ir gerbiamos. Atėnuose žmonos iš aristokratijos tarpo nebijodavo pasirodyt viešai. Šita laisvė taikoma būdavo visose šalyse ir žemos kilmės žmonoms.

Grakijoje buvo žilos senovės įprotis parduot mergaitę vy-

rui, jei tik tėvas nepasiūlydavo savo mergaitės dovanai. Parduodamas mergaitę, tėvas duodavo jai dalį, kurios vertė buvo proporcionali gautai už mergaitę sumai. Vėliau šits įprotis išnyko ir užleido vietą visai kitam: vyras jau nepirkdavo žmonos, o žmona tekėdama turėdavo atsinešt dalį, kuri būdavo paverčiama susijungusių vyro ir moteris bendra nuosavybe. Jei jie persiskirdavo, tai vyras turėdavo grąžint žmonos dalį jos tėvui; Atėnuose vyras turėdavo mokėt baudą, jei jis negreit grąžindavo žmonos dalį. Įprotis grąžinti dalį turėjo būt įgyvendintas su tikslu daryt kliūtis persiskyrimams, kurie be tos priemonės būtų buvę labai dažnai, nes turtingos įpėdinės dažnai didžiuodavosi prieš savo vyrus, o tasai dalykas darydavo jas nepakenčiamas; dėl to vaikinus atkalbinėdavo vest žmonas turtingesnes už juos; kaip tik jiems patardavo vest dukteris neturtingo piliečio. Neatitinkamų santuokių nebūdavo, nes Graikijoj visi piliečiai, išskiriant vergus, buvo lygūs nuo gimimo, o santuoka su svetimšale laikoma būdavo neteisėta ir neturėdavo galios.

Bigamijos (dvypatystės) Graikijoje nebuvo. Graikai laikė santuoką civiliniu aktu, padarytu su tikslu įkurti šeimą, auklėti piliečius, turėjusius tarnaut tėvynei. Bet susijungimas visada būdavo palaiminimas, atliekant tikybinę ceremoniją, kuri buvo laikoma reikalinga dėl santuokos svarbios reikšmės. Šita ceremonija būdavo atliekama ne dvasininko; ji susidėdavo iš maldų ir aukų dievams, pirmininkavusiems jungtuvių metu, būtent, Dzeusui, Herai, Afrodytai, Artemidai. Vis gi įpročiai čia skirdavos vieni nuo kitų pagal šalis. Bendrai imant, jungtuvėms kelti būdavo dažniausia pasirenkamas pilnatis žiemos metu. Prieš jungdamies jaunieji turėdavo nusivalyt šventame vandeny tos šalies, kurioj jie gyvendavo. Paskum, uoliai išklausydavo pranašavimus ir sudėdavo aukas dievams. Ceremonija baigdavosi iškilmingu aukų dėjimu ir pasilinksminimu, kuriame dalyvaudavo nuotaka apdengtu veidu ir jos draugės. Vėliau, tas pokilis būdavo toks puikus, jog prireikė išleist įstatymas sumažint svečių skaičiui lig trisdešimties; be to, pradėta peikt piliečiai, kurie norėdavo pasididžiuot jungtuvių puota. Pokilis visada tęsdavosi lig vėlybo laiko; paskum, susidarydavo pulkas iškilmingai vest nuotakai į jaunikio namus: nuotaka dažniausia sėsdavo į ratus tarp jaunikio ir parinkto vaikėso.

Jaunavedžius apmesdavo gėlėmis ir aplaistydavo kvėpalais, ir tuo tarpu svečiai linksmindavo juos jungtuvėms pritaikytomis dainomis, skambindavo arfomis ir dūduodavo dūdomis. Nuotakos motina su žibintuvu rankoje eidavo pėsčia paskui jaunavedžių vežimą. Jaunikio motina ir gi su žibintuvu rankoje sutikdavo jaunavedžius ant savo sūnaus namų slenksčio. Nuotaka atsinešdavo kai kuriuos namų ūkiui daiktus; jai atvykus, jai duodavo dar kitus daiktus ir saldumynus. Kitos dienos rytą jaunavedžiai atsiskirdavo vienai dienai: jaunasis eidavo į savo uošvio namus, o jo žmona turėdavo siųst ten jam rūbus kaipo dovaną. Trečią dieną jaunevedžiai priiminėdavo savo draugus, atėjusius jų pasveikint ir įteikt dovanas; tą dieną jaunoji pasirodydavo neuždengtu veidu. Toks buvo labiausia išsiplėtęs Graikijoj įprotis jungtuvėms kelti. Tik jis buvo ne vienoks visur; antai, Spartoje buvo labai senas paprotys neva pavogt jaunąją; tatai turėdavo padaryt jaunikis, kuris kiek laiko, dar gi po jungtuvių, lankydavo žmoną slaptai. Šits paprotys primena pirmykščių žmonių įpročius. Kai dėl moterų rūbų, tai buvo dvi mados: dorėnų ir jonėnų.

Spartoje mergaitės dėvėdavo rūbus, kuriuos labai peikdavo kitos tautos. Jų rūbai susidėdavo iš lengvos tunikos, prisegtos prie liemens, ir iš vadinamo pepliumo, kurį dėvėdavo ant tunikos ir kuris būdavo ir gi prisektas ant pečių iš abiejų pusių, o rankos likdavo nuogos.

Jonėnų rūbai buvo ilgi; jie buvo vadinami chitonu; to chitono rankovės pasiekdavo žemę; jis būdavo padarytas iš plačios ir plevėsuojančios medžiagos, pritrauktos per liemenį diržu, aukščiau ar žemiau pagal madą; kitas diržas laikydavo chitoną per krūtinę.

Mergaitės, paprastai, nieko nedėvėdavo ant galvos; jos gražiai sušuokadavo savo plaukus; o ištekėjusios moterys dėvėjo kaspinus, kaspinėlius, sietelius, vainikus. Paprotys dažyt plaukus būdavo neretai vartojamas; plaukai dažniausia būdavo dažomi šviesiai pilka ir geltona lig rudos spalvomis. Moterys dėvėdavo avalus, kurie stengtasi pasiūt kuo gražiausia. Moterys ir vyrai nešiodavo žiedus; be to, moterys turėdavo kitas brangenybes, dažniausia auksines, kaip antai, auskarus, apyrankes ir k. k. Politinių sukilimų arba didelio šalies vargo metu įstatymas drausdavo nešiot brangenybes. Paprastai tur-

tingos moteries brangenybės būdavo vertos apie penkias minas (apie tūkstantį du šimtu litų); suma — didelė, jei turėsime galvoj pinigų vertę senovėje.

Per iškilmes moterys dėvėdavo baltus rūbus; o šiokiomis dienomis—viršutinius rūbus šafrano, raudonos, žalios, mėlynos spalvos, arba padarytus iš medžiagos, pagrąžintos gėlėmis.

Graikijoje buvo moterų vadinamų getėromis. Jų padėtis visuomenėje nebuvo žema. Jos priiminėdavo vyrus savo namuose pasilinksmint ir pakalbėt; vyrai neturėdavo kur susieit, tad ir lankydavo getėras. Tuose susirinkimuose būdavo daug kalbama apie politiką, dėl to lankę getėras vyrai dažnai sudarydavo slaptas politinio pobūdžio draugijas. Užtat getėros būdavo laikomos labiausia išlavintomis graikų moterimis ir žinodavo daug slaptų politikos dalykų. Žodžiu „heteraia" graikai ir dabar vadina politikos ir literatūros draugijas. Vis gi getėros įsigijo ne kokį vardą, nes jų tarpe būdavo nemaža ištvirkusių.

Vaikai. Attikoj buvo paprotys pranešt draugams ir kaimynams apie gimimą kūdikio, pakabinant aukščiau namų durų alyvos šakelę, jei gimdavo sūnus ir sklypelį vilnonės medžiagos, jei gimdavo duktė.

Tėvai galėdavo daryt su vaikais, ką norėdavo; nebuvo įstatymo, kuris būtų draudęs pamest vaikus; vis gi įstatymai buvo palankesni šeimoms skaitlingu narių skaičium. Nuo dukterų tėvai dažnai atsipalaiduodavo ekonominio pobūdžio sumetimais. Spartoje, kai tik gimdavo kūdikis, jį nešdavo parodyt seniūnams ir tik sveikus kūdikius palikdavo, o silpnesnius — ir dažniausia mergaites — nesigailėdami mesdavo nuo uolos į bedugnę. Berniukus nuo septynių metų atimdavo iš tėvų ir lig aštuoniolikos metų juos mokydavo valstybės mokyklose gimnastikos, karo dalykų, muzikos ir dainavimo. Nežiūrint koks oras, berniukai turėdavo vaikščiot lengvai apsivilkę, basi, neapdengta galva. Moterys ir gi mokėsi gimnastikos. Suaugę žmonės lig jų gyvos galvos būdavo uoliai prižiūrimi valstybės. Šitie ypatumai skyrė Spartą nuo kitų Graikijos šalių.

Attikoj, jei tėvai norėdavo augint kūdikį, tai penkioms dienoms nuo gimimo dienos praslinkus, jie iškilmingai švęsdavo kūdikio nuvalymą, o dešimtą dieną dėdavo aukas, dalyvaujant visiems šeimos nariams, ir duodavo kūdikiui vardą.

Turtingų šeimų moterys atiduodavo savo vaikus maitint žindytojoms; vėliau, tuo versdavosi daug laisvų moterų, kurios be to darbo galėtų patekti į didelį vargą. Dažniausia tam reikalui būdavo pasirenkamos lakedemonietės, o dažnai brangiai būdavo perkamos moterys, patekusios nelaisvėn karo metu; būdavo manoma jos išauginančios vaikus stiprius ir nebailius.

Jaunos graikų mergaitės augdavo atskirtos; jos išeidavo iš namų tik išimtinais atsitikimais; jas mokydavo tik verpt, aust vilnas ir gamint valgius; dėl to, dauguma jų nemokėdavo nei skaityt nei rašyt.

Kai jos tekėdavo, tai gaudavo iš tėvo dovaną turtu; ta dovana būdavo vadinama dažniausia fėrmė; jos didumą nustatydavo tėvas, pasiremdamas įpročiais. Atėnų valstybėje buvo paremta įpročių teisė, kad kai duktė neturėdavo brolio, tai ji galėdavo paveldėt tėvo turtą tik, jei ji tekėdavo už giminaičio; tatai daroma būdavo, kad turtas nepereitų į svetimos giminės rankas.

Romėnai. Romėnų šalis — dabartinė Italija — užima ilgą ir siaurą Apeninų pusiasalį, atskirtą iš žiemių ir žiemių-vakarų pusės nuo kitų Europos šalių Alpių kalnais, iš rytų pusės Adrijatikos jūra ir Jonijos jūra, iš vakarų pusės Tirrėnos jūra. Ji perkirsta išilgai Apeninų kalnais ir dalinama į tris dalis: aukštoji Italija, vidurinė Italija ir žemoji Italija. Vyriausio Apeninų kalno aukštumas — apie du kilometrai. Didžiausia upė yra Po — šiaurinėje Italijos daly; Romos miestas pastatytas ant Tibro upės kranto. Lygių žemės plotų Italijoj maža tebėr; tie plotai yra dalimi derlingi, dalimi sudaro pelkes, dalimi sauslaukius — dirbamus ir nedirbamus. Aukštojoj ir vidurinėj Italijoj yra nemaža ežerų.

Apeninų pusiausalio oro temperatūra — vidutinė, oras — sveikas, išskiriant drėgnus plotus.

Pusiausalio pakrantės nėra tokios patogios susisiekimui jūra kaip Graikijos pakrantės, o svarbiausias dalykas yra tas, kad aplink pusiausalį nėra salų kaip aplink Graikiją, šita gi aplinkybė padarė graikus jūrininkais. Užtat Italija praneša Graikiją vandens gausingumu ir žemės derlingumu.

1) Aukštoji Italija apima lygumą abiemis Po upės pakrantėmis. Kadangi jos gyventojai buvo gallai (keltai), tai ji buvo vadinama šiapusalpine Gallija (Gallija cisalpina). Alpų

kalnų pakraščiais gyveno keltų tautelės — drąsios kariauti (Norikai, Kėtai ir kt.) ir jos dažnai puldavo Po upės turtingus pakrančių gyventojus. Venecijos įlankos pakrantėmis gyveno Karnai ir Venetai; aplink Veronos miestą gyveno Auganiečiai, vėliau Konomanai, Tirrėnos jūros pakrantės plotas žiemių pusėj buvo vadinamas Ligurija, o jos žymiausias miestas Genuja.

Gallai palengva paėmė visą aukštąją Italiją ir nustūmė į pietus jos senovės gyventojus — Etruskus. Gallai dalinosi į daugelį tautelių įvairiais pavadinimais; įžymiausi iš jų gyveno Po upės šiaurės pakrante ir vadinosi Insubrai (jų miestas buvo Mediolanas — dabartinis Milanas), Taurinai (jų miestas buvo vadinamas Augusta Taurinorum — dabartinis Turinas), Salasai — laukiniai Alpų kalnų gyventojai — plėšikai. Kitapus Po upės į pietus gyveno: Bojai (jų miestai: Parma, Mutina (dabar Modėna), Bononia (dabar Bolonija); Lingonai (gyveno aplink Ravennos miestą); dar toliau į pietus gyveno Gallų tautelė Senonai, kurie ilgai kovojo su romėnais; jų įžymiausi miestai buvo: Senogallija, Ariminumas ir Sentinumas.

Vidurinė Italija tęsėsi nuo Rubikono ir Makros upių lig Selaro ir Frento upių ir baigėsi Frentano, Samniumo ir Kampanijos šalimis. Ji buvo apėmusi šias šešias provincijas: 1) Etruriją (Toskaną); 2) Umbriją; 3) Picenumą, kuriame pradžioje gyveno sabellai, o paskum romėnai; 4) Samniumą — miškais turtingą šalį, kurioj gyveno sabellų kilmės žmonės; 5) Lacijumą — didelio ploto lygumą su Romos miestu ir 6) Kampaniją — derlingą šalį ir turtingą vynuogynais.

Žemoji Italija, pavadinta Didžiaja Graikija dėl to, kad joje buvo daug graikų kolonijų jūros pakrantėmis, vidury buvo apsėsta žemdirbių — sabellinų kilmės žmonių. Ji dalinosi į tris dalis: 1) Apuliją ir Kalabriją — turtingas ąžuolų miškais; 2) Lukaniją — kalnuotą šalį, turtingą miškais ir ganyklomis, vynuogynais ir alyvų medžiais; 3) Brucijumą — ir gi kalnuotą šalį, sudarančią su Kalabrija pačią pietinę Italijos dalį ir siauru sąsiauriu atskirta nuo Sicilijos salos. Ir Lukanija ir Brucijumas buvo apsėsti susimaišiusių nekultūringų žmonių, bet stiprių ir drąsių kariauti; palengva jie apėmė graikų kolonijas jūrų pakrantėmis, o vėliau patys buvo romėnų nugalėti; į jų miestus romėnai atsiuntė naujus kolonistus.

Italijos didesnės salos buvo šios: 1) derlinga ir didelė Sicilijos sala, ji buvo pavadinta „Romos aruodu". Kokios kilmės buvo Sicilijos gyventojai, tikrų žinių nėra. Dauguma Sicilijos miestų buvo įkurta jūrų pakrantėmis; miestai buvo graikų pastatyti. Vakarų Sicilijos pakrantėje miestai priklausė Kartaginiečiams, kurie buvo paėmę ir 2) Sardinijos salą; toj saloj gyveno laukiniai žmonės — nepatikimi ir parsidavėliai. Sardinija senovėje buvo laikoma sala nesveiku oru. 3) Korsikos sala; jos gyventojai buvo nepriklausomi, kol sala nepateko po romėnų valdžia.

Prieš pradedant viešpatauti romėnams, vidurinės Italijos gyventojai pagal istorinių tyrinėjimų duomenis kadaise buvo pelasgai (tirreniečiai), kurie iš kitur buvo atėję ten apsigyventi. Jie buvo graikų giminės, kaip tat, esą, matyt iš jų tikybinių įsivaizdavimų ir architektūros liekanų. Pelasgai buvo jūrininkai ir palyginti kultūringi žmonės; jie, tur būt, anksti buvo nugalėti, ar toliau pastumti Etruskų (toskaniečių), atėjusių iš žiemių nuo Alpių į pietus ir vėliau susimaišiusių su užsilikusiais pelasgais. Kiti Italijos gyventojai buvo dalimi atsidanginę iš kitur, kaip antai, gallai šiaurės Italijoj ir graikai Italijos rytų ir pietų kraštuose. Vietinių gyventojų dalis persikėlė į Sicilijos salą, kuri jų vardu ir buvusi pavadinta.

Žymiausią vaidmenį Italijoj vaidino šios tautos: Etruskai, Sabellinai, Oskai ir Lotynai.

1) Etruskai gyveno dabartinėje Toskanoje ligi Tibro upės. Jie buvo sudarę sąjungą iš dvylikos nepriklausomų miestų ir vertėsi prekyba ir pramone. Miestai buvo valdomi aristokratų —dvasininkų, kurie pirmininkavo tikybos kulto apeigose, varė politikos reikalus ir atstovavo teismuose vergams, dirbusiems jų ponų ir maldyklų žemę. Visų miestų aristokratų šeimos rinkdavo sąjungos vadą, kurio valdžios pažymiais būdavo kręslas iš dramblio kaulo, tamsiai rausvi rūbai, toga vadinami, ir dvylika palydovų, turėjusių surištas rykštes. Aristokratai— dvasininkai vieni mokėjo tų laikų astronomiją ir gamtos mokslą, kuriuo buvo paremtas gerų ir piktų dievų garbinimas. Vadovaujami vyriausio dvasininko, jie atlikdavo aukų ceremonijas, įspėdavo ateities įvykius, skirdavo švenčių dienas, suskirstydavo metus dalimis ir statydavo įstatymus ir taisykles karo ir taikos reikalams. Jų tikyba su gerais ir piktais dievais, rodos,

buvo atnešta iš rytų, kaip ir jų ligšiol neiššifruota kalba. Didžiausios mūro sienos, kapai, didžiausių maldyklų griuvėsiai, pilimų, kelių ir kanalų pėdsakai rodo jų gabumus statybos srityje, kaip kad daugybė pagražintų piešiniais molinių indų, iškastų žemėj, rodo jų pažymėtiną darbštumą meno ir pramonės srityse. Jie pasižymėjo taip gi dirbiniais iš bronzos ir metalų, ir, matyt, romėnai pasiėmė iš jų karo muzikos instrumentus, jų tikybines ceremonijas, jų didingas procesijas, jų cirkus ir jų gladijatorių imtynes. Etruskai nuo senai varė prekybą jūra ir plėšikavo jūroje. Jie išveždavo svarbų turtą, būtent, geležį, misingį ir sidabrą. Jų jūros plėšikai turėjo galingą laivyną, kurio ginami jų pirkliai viešpatavo dviejose jūrose. Tas etruskų plėšikavimas įgasdino graikus ir kitas tautas ir išplėtė etruskų prekybą. Etruskai turėjo ir savo kolonijų Italijoj. Kadangi laisvos buržuazijos nebuvo, tai šitas dalykas buvo priežastim greito etruskų respublikos nusmukimo, nes nors etruskų prekyba, pramonė, žemės ūkis ir pražydo ir kurį laiką žydėjo, bet nebuvimas laisvės graužė respubliką iš pašaknų ir atėmė iš piliečių energiją ir savimeilę, šitie gi piliečių savumai sukelia jų veiklumą; dėl to nors etruskų civilizacija buvo žymiai paėjėjusi pirmyn, vis gi ji neturėjo kuriamosios jėgos ir tikro pagrindo, o tik šitie dalykai gali suteikti ilgą amžių ir išsilaikymą bet kuriai civilizacijai. Etruskų mokslas neplėtė gerovės ir pageidaujamos įtakos visam socialiam gyvenimui: jis liko nuosavybe valdančio žmonių sluoksnio, sujungto vyresniškumo teise, buvo neatskirtas nuo tikybos ir buvo apsuptas tamsių prietarų skraistė. Šalia etruskų gyveno umbrai, kurie ir gi buvo sudarę nepriklausomų miestų sąjungą kaip kad ir jų kaimynai.

2) Energingai Sabellinų tautai priklausė: a) sabinai—kieti karžygiai, teisingi ir taupūs žmonės, jie gyveno tarp Apenino kalnų ir Tibro upės. Jų tikyba buvo paremta garbinimu gamtos; b) samnitai - sabellinų kolonistai — gyveno nedideliais kaimais iš abiejų Apeninų kalnų šonų; jie buvo susijungę, bet neturėjo savo centro; jų šalies jėga buvo išmėtyta po atskirus kaimus. Jie gveno iš gyvulių, bet buvo stiprūs karžygiai, mokėjo valdyt ginklus ir gerbė savo laisvę kaipo didžiausią brangenybę; dėl to romėnai galėjo pavergt juos tik po ilgų kruvinų kovų; c) mažos tautelės: picentinai, marsai, vestinai, frentaninai, pelinai, hirpinai. Lukanai, gyvenę žemojoj Italijoj

ir atėmę iš graikų - kolonistų žemę jūros pakrantėmis, priklausė sabellinų tautai kaip ir kampaniečiai. Bet šitos pietų tautelės pasisavino nugalėtų graikų civilizaciją, įpročius, meną, palinkimą prabangai ir lepumui ir dėl to jos ir gi greit nusmuko.

Visų sabellinų tautelių gyvenimo santvarka buvo aristokratiška ir patriarchali: visi turėjo klausyt šeimų arba giminės vyresniųjų, kurie karo metu, susidėję su savo sąjungininkais arba vadinamais klijentais, pasirinkdavo valdovą (imperatorių). Tie šeimų arba giminės vyresnieji žiūrėdavo, kad šeima arba giminė griežtai laikytųsi nustatytos tvarkos ir kad jungtųsi su jų žinia. Pagal tautelių įprotį jų jaunuomenė tam tikro amžiaus pavasarį eidavo į savo pasienius, kad galėtų rast naujas gyvenamąsias vietas gyventojų pertekliui ir atimt savo tautelei didesnius žemės plotus. Būdamos drąsios kariautii ir pažinusios vargą, tos tautelės gyveno prastai ir kūkliai ir baigdavo savo ginčus dažniau kovomis negu taikiu būdu. Miestai nedidėdavo, arba kad ir didėdavo, tai labai mažai, nes jie būdavo toli nuo prekybos kelių; kalnų ir sustiprintų vietų pakakdavo apsaugos reikalams. Kaimiečiai gyvendavo išmėtytose pirkelėse arba vietose, kur girios, upeliai ir pievos duodavo maisto kiekvieno gyvuliams.

3) Oskai gyveno Lacijume, Kampanijoj, dalimi Lukanijoj; jie Sabellinų giminės, gyveno miestuose, kaimuose ir sustiprintuose kalnuose, dalinosi į septynias tauteles.

4) Lotynai - energingi kaimiečiai - gyveno į pietus nuo Tibro upės trijose dešimtyse nepriklausomų miestų, kurie visi buvo sudarę sąjungą. Jų žemės ūkis ir laisvė plėtėsi be vergų ir aristokratijos luomo; kalba buvo bendra, laikėsi gamtos kultas, tikyba buvo ta pati, visų teisės lygios; visa tat jungė visus lotynų miestus, bet kiekvienas miestas tvarkė savo vidaus reikalus ir turėjo savo valdovą, kuris valdė padedamas senių tarybos (senatas) ir nešiojo ginklą žmonių susirinkimuose. Kasmetiniai susirinkimai būdavo daromi miške šalia šventojo šaltinio. Jupiteriui pagerbti šventė su aukomis būdavo atliekama ant Albos kalno; vedybos būdavo tautelės narių tarpe.

Miestų teisės ir nuosavybės įgijimo teisės buvo vienodos. Šitie dalykai sujungė visus miestus į vieną politinę organizaciją.

Lotynų šaly buvo įkurtas Romos miestas (753 m. prieš Kr. gim). Apie Romos įkūrimą liko tik sena legenda, kurią mes žinome iš istorijos, o tikrų žinių neturime. Nuo Romos miesto pavadinimo vėliau gavo pavadinimą ir Italijos gyventojai.

Kai dėl tikybos, tai etruskų tikyba daug panešėjo į graikų tikybą, tik etruskų dievai buvo kitais vardais. Etruskų dievai buvo dalinami į dalis: dvylika buvo aukštų, nematomų, neturinčių vardų dievų — tų neaiškių galybių, veikusių gamtos įvykiuose, ir dvylika dievų, viešpatavusių šiame pasaulyje; tarp jų buvo padalinta dvylika mėnesių, sudarančių metus. Dievai „penatai" teikę pasisekimą ir didinę gerovę, o dievai „larai" globoję tam tikras vietas ir apygardas ir turėję savo tarpe mirusių vėles; jie buvo etruskų dievai, juos pasisavino kitos Italijos tautelės. Požeminis gyvenimas, kur buvusios mirusių (manes) vėlės, visai atitinka graikų įsivaizdavimą: tas gyvenimas esąs ir visa gera šaltinis, ir baisumo vieta, ir fūrijų būstinė. Sako, kad aukojimas žmonių, paimtų iš vergų ir belaisvių tarpo, būdavęs neretas atsitikimas etruskų šaly. Būdami linkę į mistinio pobūdžio mokslą ir ceremonijas, susijusias su stebūklais, žiaurumu ir kraujo praliejimu, etruskai sugalvojo būsimųjų įvykių įspėjimą, kuris vėliau išsiplėtė romėnų tarpe. Pranašaujančiųjų įspėjimai turėdavo didelės reikšmės, nes Romoj ir Italijoj žmonės nedarydavo svarbesnio žygio, nepasitarę su dievais ir nesilaikydami pranašavimo. Vadinami, augūrai spėdavo, pasiremdami tam tikrų paukščių lėkimų ir rėkimu: augūras pasirinkdavo vietą ir lazda užriestu galu apibrėždavo dalį aukštumos, per kurią lėkimas paukščio žadėdavo pasisekimą arba nepasisekimą. Vėl gi, norėdamas numatyt bet kurio žygio padarinius, augūras žiūrėdavo, kaip lesa šventosios vištos. Kiti pranašautojai stebėdavo žaibą tikslu sužinot ateities įvykį ir dievų nuomonę; kiti žiūrėdavo paukščių vidurius, antai širdį, kepenis ir kt., ir įspėdavo žygio padarinius.

Iš lotynų dievų vieni atitinka graikų dievus, kiti yra lotynų dievai. Lotynų šaly matome: Saturną su žmona, Jupiterį su žmona Junona, dviveidį Janusą, Fauną, Piką, Vestą (su mergaitėmis vestalėmis), Fortūną ir daug kitų dievų, globojusių žemės ūkį.

Sabinų dievų giminė kilusi esanti iš pranašautojo Sankus Sabo tėvo. Iš kitų dievų įžymesni buvo: Feronia — žemės ūkio

dievaitė, Marsas karo dievaitis (su savo tėvu Kvirinu), Saulė, Mėnuo ir kt.

Kadangi Romos gyventojai susidarė iš lotynų, sabinų ir etruskų, tai visi tų trijų tautelių dievai ir tikybinės įstaigos perėjo į Romos miestą.

Romėnų tikybinės organizacijos priešaky atsistojo pontifai kaipo valstybinės tikybos saugotojai ir didysis pontifas (pontifexs maximus). Pontifai buvo „tiltų statytojai" (pontem facere), nes jie žinojo skaičiavimo ir matavimo paslaptį; dėl to jiems buvo pavesta tvarkyt valstybės kalendorius, pranešt žmonėms mėnulio jaunatį ir pilnatį ir veizdėt, kad kiekvienas tikybos srities arba teismo srities darbas būtų daromas atatinkamą dieną. Šių žmonių tarpe pradėtas istorijos ir teisės darbas. Tikybos ceremonijas ir susijusias su aukomis ceremonijas atlikdavo dvasininkai (flamines); kiekvienas dievas ir kiekviena didesnė maldykla turėdavo vieną arba kelis dvasininkus, o gyvenęs Palatine vadinamas flamen dialis buvo labai gerbiamas. Marso šventės metu tvarką laikydavo dvasininkų kolegija su dvylika šokėjų, kurie kovo mėn. atlikdavo ginklų šokį su dainomis. Dvylika dvasininkų aptarnaudavo Janusą, Jupiterį ir Junoną — dievaitę gamintoją, kurios šaukdavosi gegužės mėn., kad ji duotų gerą derlių.

Vėliau, Romoj atsiradus filosofijai, romėnai pradėjo įsivaizduot daug dievų abstrakčia forma, paremta panteizmo idėjomis. Susisiekimas graikų su romėnais dar padidino romėnų dievų skaičių. Italijos tautelės, o ypač lotynai ir sabinai, principialiai nekentė dievų žmogaus forma; jų dievai buvo protingos būtybės be aiškios nuolatinės figūros ir be mitologijos, dėl to dievai dažnai būdavo neatskiriami viens nuo kito; tik dėl graikų plastikos ir pasakingos poezijos įtakos dievai buvo labiau suskirstyti ir kultas pasidarė realesnis, nes graikai įsivaizduodavo kiekvieną daiktą atskira medžiagine forma, o romėnai įsivaizduodavo visa ką abstrakčiu būdu.

Taigi, teritorijoj, kurioj vėliau įsikūrė romėnų valstybė, gyveno įvairios kilmės tautelės, būtent: ligūrai, kurie buvo vadinami įvairiais vardais pagal jų gyvenamąsias vietas; manoma, jie buvę giminės Pelasgų ir Egėjų, sukūrusių Kretos salos civilizaciją, vadinamą priešellinine civiliizacija. Kita gyventojų dalis buvo indo-europiečiai — keltai, atsidanginę nuo Alpių

kalnų pusės prieš kokį tūkstantį metų prieš Kr. gim. Jie buvo tos pačios kilmės, kurios buvo echėnai, įsibrovę tuo pačiu laiku į Graikiją ir apsigyvenę šalia echėnų; Italijoj jie buvo vadinami sabellinais, umbrais, samnitais ir kitaip. Kai kurios šitų tautelių apsigyveno kalnuose netoli nuo tos vietos, kur Tibro upė įteka į jūrą; jos gyveno iš gyvulių, o vėliau virto žemdirbiais. Apie aštuntą amžių prieš įsikuriant Romos miestui netoli Lacijumo pasirodė etruskai, kurie atvyko jūra nuo Mažosios Azijos krantų, apsigyveno Toskanoje, paskum Lacijume ir, kaip pasakyta, turėjo didelės įtakos kitoms Italijos tautelėms.

Iš šių susimaišiusių tautelių kilo lotynų tauta, pavadinta, matyt, pagal tą vietą, kurioj ji gyveno (Lacijumas). Kai įsikūrė Romos miestas, ji buvo pavadinta romėnais, vaidinusiais tokį didelį vaidmenį Italijos pusiausalio gyvenime.

Lotynai nebuvo sudarę valstybės ta prasme, kaip dabar; jie susidėdavo iš atskirų socialių grupių, vadinamų „gentes“. Šits žodis artimas yra graikų žodžiui „genos“, sutinkamam tais pačiais laikais Graikijoj Homero poėmose. Tarp įvairių „gentes“ jokių nuolatinių santykių nebuvo, jokios jų aukštos valdžios ir gi nebuvo, jie reikšdavo tik socialio gyvenimo santvarką. Gens ilgai buvo vienetu tikybos atžvilgiu: visi „gens“ nariai esą kilę, arba, kaip buvo manoma, buvo kilę iš vieno bendro prosenio, davusio „gens“ vardą, iš kokio prilyginto dievaičiui didvyrio, kuris būdavo garbinamas namuose. Su tikybinio pobūdžio jungtiniu ėjo socialio ir politinio pobūdžio junginys: „gens“ narius jungė apsisaugojimo nuo pavojų tikslas. Pats „gens“ buvo valdomas, vedamas ir atstovaujamas pastatyto mums nežinomu būdu vyresniojo, gal jo pirmtakūno nurodyto, gal išrinkto, o greičiausia, gal, pasidariusio vyresniuoju vyresniškumo pagrindu. Tas vyresnysis pradžioje, matyt, buvo vadinamas „pater“ (tėvas), o vėliau, nykstant gensui, princeps. Kilus nesusipratimams su kaimynais, gens sudarydavo veikiančią kariuomenę „patero“ vedamą. Toliau, gens buvo vienetas ekonominiu atžvilgiu: jis buvo pritaikytas gyvenimui tautų, dar neperėjusių atskirų ūkių stadijos; gens gamindavo sau, ko reikėdavo mįsti, apsidengt, apsiginkluot. Gaminių perteklius eidavo mainams su kaimynais. Už prekes būdavo mokama gyvuliais, dėl to žodis „pecunia“ (pinigai) yra ki-

lęs iš žodžio „pecus“ (gyvuliai). Vėliau, gyvulius, kaipo pinigus, išstūmė metalai.

Pagaliios, „gens“ buvo vienetas juridiniu atžvilgiu: iš vienos pusės „gensui“ su vyresniuoju priešaky priklausydavo nuosavybė žemei, ūkio vaisiams ir gyvuliams; iš kitos pusės—„genso“ nariai rasdavo tik „gense“ pripažinimą ir apgynimą jų teisių, paremtų įpročiais. Prie kiekvieno „genso“ būdavo prisidėję atskiri asmenys ir šeimos, kurios, būdamos įsiterpusios į svetimą joms aplinkumą, rasdavo ten apsaugą ir dažnai gaudavo maistą, pasiduodamos „genso“ vyresniojo valiai; jie buvo vadinami klijentais (klusniais).

Apsigyvenusios arti Tibro upės lygioj ir atviroj iš visų pusių šaly įvairios giminės (gentes), kad galėtų apsiginti nuo žmonių ir žvėrių, pasirinko vietas gintis ant kelių kalnelių, vėliau sudariusių garsaus Romos miesto teritoriją. Tas pasiruošimas gintis sparčiai ėjo aštuntame amžiuje prieš Kr. gim., artinantis etruskams prie Tibro upės. Tuo būdu susidarė romėnų tauta, kuri, pavojui esant, galėjo statyt kelioliką, o gal ir kelias dešimtis tūkstančių žmonių prieš savo priešą. Tos giminės ilgai visiškai nepriklausė viena kitai, o vėliau, reikalui atsiradus, jos darydavo sąjungas laikinai, kol pavojus iš etruskų pusės nepriverte jų padaryt nuolatinę sąjungą arba septynių apgyventų vietų federaciją, pavadintą septimontium; apie tą laiką, kaip sako senovės raštai, buvęs įkurtas Romos miestas. Įvairių giminių (gentes) susijungimas apsireiškė įkurtu bendru kultu, stovėjusiu aukščiau už atskirų giminių kultus.

Visgi, etruskai vėliau paėmė viršų ir, be abejo, vaidino didelį vaidmenį tais laikais, kai buvo tvarkomas romėnų politinis gyvenimas. Suverenitetas perėjo iš „gensų“ (giminės) rankų į Romos valstybės (civitas) rankas ir valdžia buvo taip sutvarkyta, kad ji rūpinosi bendrais reikalais, dėl to „gensų“ santvarka liko tik vidaus gyvenime.

Romėnų valstybė laikėsi apie 13 amžių — apie aštuonis amžius prieš Kr. gim. ir apie penkis amžius po Kr. gim.

Romėnų valstybės teritorija ilgai buvo maža. Apie trečią Romos miesto amžių ji apėmė kiek mažiau kaip 1000 kv. kilometrų. Ketvirto amžiaus vidury romėnai aneksavo etruskų teritoriją (367 metais), dėl to jų teritorija pasidarė du kartu

didesnė. To pat amžiaus pabaigoje ir penkto pradžioje romėnai aneksavo volskų ir lotynų žemę ir Kampaniją; tada jų teritorija pasiekė 11.000 kv. kilometrų. Nugalėję samnitus 472 metais, romėnai pasidarė visos vidurinės Italijos valdovai ir apėmė plotą 82.000 kv. kilometrų. Truputį vėliau, Pyrui pralaimėjus karą su romėnais ir Tarento miestui kritus, romėnai apėmė visą pietinę Italiją ir dėl to romėnų teritorija pasiekė 130.000 kv. kilometrų. Bet pačiuose Italijos pietuose romėnai susidūrė su graikų kolonijomis, kurių daugelis buvo susidėjusios su Kartaginos miestu Afrikoje. Penkto amžiaus pabaigoj ir šešto amžiaus pradžioj romėnai vedė vadinamą puninį karą, kurio metais plėtimas jų teritorijos prasidėjo iš naujo. Šeštame amžiuje romėnai sutriuškino kartaginiečių galybę ir apėmė Sicilijos ir Sardinijos salas ir šiaurinės Afrikos pakrantes, Ispaniją ir šiapusalpinę Galliją. 607 Romos miesto metais romėnai padarė Graikiją jų provincija ir apėmė visą tarpužemio jūrą, kuria pradėjo varyt prekybą su kitomis šalimis. Kaip žinome iš istorijos, romėnai vėliau paėmė kuone visas vakarų Europos šalis. Vadinas, romėnų genijus apsireiškė karo vedimo srity.

Bet jų genijus apsireiškė ir teisės darbo srity. Galime sakyt, kad romėnai buvo Europos tautų teisės tėvai, nes jie išmokino kitas tautas teisininkiškai galvot ir savo teisę tiek ištobulino, kad jokia kita tauta anais amžiais negalėjo lygintis su ja šiuo atžvilgiu. Dėl to Europos tautos pasisavino romėnų teisę ir tos teisės įtaka paliko daug žymių pėdsakų ligšiol Europos valstybių teisėje.

Romėnų teisė, kaip kad ir kitos kurios tautos teisė, perėjo daug etapų, stengdamosi spręst gyvenimo iškeltus klausimus ir tvarkyt sudarančių visuomenę žmonių santykius; ji pradėjo savo darbą nuo senoviškų ir gramozdiškų formų ir daugiau kaip per dešimtį amžių pasiekė tobuliausias formas; užtat, ji nepalyginamai aukščiau stovi už graikų teisę ir rytų tautų teisę. Šioj srity dalykas parėjo nuo romėnų genijaus, kaip dailės ir meno srity dalykas parėjo nuo graikų genijaus. Kurdami teisę, romėnai atskyrė ją nuo kazuistikos, davė teisei rėmus, davė jai terminologiją; dėl to romėnų teisė kitados švietė visose šalyse ir ji sudaro bendrą kalbą teisės srity.

Romėnų valstybės istorijoj galime pastebėt linkmę sukurt visuomeninį gyvenimą, palengva atpalaiduot asmenį nuo senovės varžymų ir išplėst asmens veiklumą valstybės globoje, laiduojant asmeninę vi's didesnę apsaugą. Šita linkmė tęsėsi nuo Romos miesto įkūrimo ir baigėsi apie 150 m. prieš Kr. gim. Antra linkmė buvo sistematizavimas pasiektų rezultatų ir išplėtimas individualizmo pagrindų. Tuo laikotarpiu romėnų valstybė žydėjo ekonominiu atžvilgiu ir intelektualiniu atžvilgiu. Trečia linkmė — romėnų valstybės žlugimo pradžia, kuri apsireiškė silpnėjimu ekonominėj srity, nykimu valstybės autoriteto ir individualizmo ir prasidedančiu feodalizmu. Tas laikotarpis tęsėsi lig dešimto amžiaus po Kr. gim., jau išnykus romėnų valstybei vakarų Europoje.

Šitos gyvenimo linkmės atsiliepė ir romėnų teisėje. Iš teisės srities mums tenka kalbėt tik apie romėnų šeimos santvarką, nes, kaip žinome, nuo šeimos santvarkos pareina moterų teisės ir būklė.

Mūsų laikais kiekvienas gimęs žmogus gali būt ir yra teisės subjektu, kitaip sakant, turi teises; tik tam tikrais atsitikimais jam neleidžiama pačiam naudotis turimomis teisėmis, antai — mažamečiams, pamišėliams, silpnapročiams, turto eikvotojams, bankrotams. Yra dar juridiniai asmenys; ir jie vaidina juridinį vaidmenį, vadinas, turi teises ir gali jas įgyvendint. Tatai yra jau iškilusios civilizacijos ir individualizmo padarinys, o senovės amžiais buvo kitaip.

Kiek istorija pasiekia Italijos senovės tautas, ji randa ten jau žymiai išsiplėtusią šeiminę santvarką, būtent, patriarchalės šeimos santvarką, kuri yra įprasta tautų-piemenų santvarka ir kuri laikosi ilgai po to, kai tos tautos darosi žemdirbiais.

Senovės Romoje kiekvieną šeimos sąjungą aprėpdavo šeimininko valia, o šeimininku būdavo vadinamas kiekvienas pilietis, kuris nebūdavo po jokia valia, o būdavo homo sui juris. Toks šeimininkas galėdavo ir neturėt vaikų, būt nevedęs. Jis eidavo pareigas šeimos dvasininko, vado karo metu, šeimos teisėju ir ūkio tvarkytoju. Jis visados veikdavo vedamų namų vardu ir tų namų labui. Po šeimininko valia būdavo: žmona, vaikai, vergai, gyvuliai ir visoks turtas. Teisė vergams, gyvuliams ir daiktams laikoma būdavo nuosavybės teise (dominium); teisė žmonai, vaikams ir įgytiems laisviems piliečiams

(ar už pinigus, ar už skolą) sudarydavo šeimos teisės dalį; teisė žmonai būdavo vadinama manus mariti, teisė vaikams — patria potestas ir teisė įgytiems piliečiams — mancipium. Randama pagrindo manyt, kad šeimininko valia pradžioje buvo vienoda juridiniu atžvilgiu visa kam, kas būdavo namuose; ji būdavo vadinama „manus“ (lietuvių kalba — ranka, vadinas, viskas būdavo po šeimininko ranka); tik vėliau iš po tos valios pradėta išskirti įvairūs objektai, o palengva iš vienodos šeiminės valios susidarė keli įvairiais turiniais ir įvairiais pavadinimais institutai. Kadangi apie tuos institutus randama smulkių žinių, tai tik apie juos tenka kalbėt. Pirmiausia kalbėsime apie vedybą.

Senovės romėnų teisė rodo tik vieną vedybos būdą, būtent — matrimonium cum manu mariti. Šitas vedybos būdas turėjo tą savumą, kad žmona patekdavo po savo vyro valia, jei vyras turėdavo savo teises, ir patekdavo po šeimos vyresniojo valia, jei vyras pats būdavo po kito valia. Vyro valia buvo labai didelė: žmona išsiskirdavo iš savo šeimos ir jos giminystė su ta šeima baigdavosi; tatai būdavo vadinama capitis deminutio minima (mažiausias teisių netekimas). Bet ji virsdavo savo vyro šeimos giminaite: vyrui ji būdavo dukters vietoje, o savo vaikams sesers vietoje. Dėl to, esmės atžvilgiu, vyras turėdavo teisės žmonai, kokias turėdavo vaikams: jis galėdavo atimt žmoną iš trečiojo asmens, galėdavo parduot arba atiduot kitam, galėdavo baust ją — dar gi mirties bausme. Jei prieš ištekėdama žmona turėdavo savo teises, tai jos turtas darydavosi vyro nuosavybe; jos gautasis iš tėvo turtas ir jos įgytasis santuokos metais turtas ir gi tekdavo vyrui; žmona in manu negalėdavo turėt savo turto. Vis gi pagal įpročius vyras negalėdavo panaudoti savo valios žmonai piktu tikslu; dėl to gyvenime vyro poelgis su žmona neapsireikšdavo žiauriais būdais: įpročiai drausdavo vyrui parduot žmoną už pinigus ir įsakydavo jam teist žmoną šeimos tarybos posėdy, kuriame turėdavo dalyvaut ir žmonos kraujo giminaičiai. Vėl gi, žmona vyro šeimoje įgydavo ir kai kurias teises: ji dalyvaudavo šeimininiame kulte ir laikoma būdavo vyro turto paveldėtoja lygiomis su vaikais teisėmis.

Iš susituokiančiųjų būdavo reikalaujama: a) jų abiejų sutikimas, jei jie būdavo sui juris, vadinas, turėdavo savo tei-

ses, arba jų šeimininko sutikimas, jei jie būdavo alieni juris, vadinas, būdavo po kito valia; vėliau abiejais atsitikimais reikalaujamas būdavo tik susituokiančiųjų sutikimas; b) susituokti galėdavo tik subrendę asmenys: moterys 12 metų, vyrai pagal apžiūrėjimo duomenis, kol romėnų imperatorius Justinianas nenustatė vyrams 14 metų; c) tik ta santuoka turėdavo teisinių padarinių, kuri įvykdavo turinčių jus connubii asmenų tarpe, o jus connubii neturėdavo vergai ir svetimšaliai; ilgai būdavo nepripažįstama jus connubii patricijų su plebėjais; d) tuoktis būdavo neleidžiama tiesioginės linijos giminaičiams, o šoninės linijos giminaičiams, kaip manoma, pradžioje lig 6 laipsnio, o vėliau giminaičiams su bendruoju protėviu. Senovės vedybos būdai buvo trys: 1) Confarreatio. Tatai buvo iškilminga tikybinė apeiga, dalyvaujant 10 liudytojų, pontifex maximus ir flamen dialis; čia iškilmingai būdavo tariami tam tikri žodžiai ir dedama auka iš duonos. Manoma, kad šitas vedybos būdas būdavo praktikuojamas patricijų tarpe.

2) Coemptio. Šitas būdas būdavo vartojamas ir plebėjų; jis panešėjo į įgijimą nuosavybės teisės mancipacijos keliu: čia žmona, tartum, būdavo perkama vyro už pinigus.

3) Usus. Tatai buvo atitinkantis visas teisinės vedybos sąlygas gyvenimas vyro su moterim, bet įvykęs be nurodytų apeigų arba turintis ydų; jis virsdavo santuoka cum manu, jei tęsdavosi vienerius metus; tada vyras įgydavo žmoną įsisenėjimo keliu. Jei žmona norėdavo, tai ji galėdavo išvengt likt po vyro valia, bet turėdavo nenakvot vyro namuose tris naktis.

Santuoka būdavo nutraukiama: a) mirus vienam susituokusiųjų; tada buvusi po vyro valia žmona darydavosi persona sui juris (įgydavo teises); b) netekus teisių vienam susituokusiųjų; c) persiskyrus vyrui su žmona. Persiskyrimas būdavo daromas vienašališkai, tik vyrui norint: vyras, kaipo „manus maritі“ turėtojas, galėdavo atleist žmoną iš po savo valios ir tuo būdu panaikint santuoką; tada ir gi būdavo atliekami tam tikri formalumai (diffareatio ir remancipatio). Pagal įpročius vyras negalėdavo naudotis persiskyrimo teise pikta valia; dėl to senovės Romoje persiskyrimas būdavo retas atsitikimas. Persiskyrimas leidžiamas būdavo: kai žmona užkerėdavo vaikus, kai ji susedėdavo su kitu vyru ir kai pavogdavo vyno sandėlio raktus.

Laisvėje gimusiai pilnų metų moteriai sui juris būdavo skiriama globa arba lig jos gyvos galvos, arba kol ji nepatekdavo po svetima valia; toji globa būdavo arba iš įstatymų arba iš testamento. Kokios pradžioje buvo globėjo teisės, tikrų žinių nėra; tais laikais, iš kurių yra tikrų žinių, globėjo teisės buvo labai aprėžtos: moteris pati darydavo visus aktus ir tik kai kuriems aktams daryt būdavo reikalingas globėjo pritarimas. Tik testamento ji daryt negalėdavo, kad ir pritariant globėjui.

Kai dėl motetų paveldėjimo teisės, tai mirusiam asmeniui nepalikus testamento arba palikus pripažintą naikintiną testamentą, mirusio turtą paveldėdavo jo giminaičiai — agnatai. Agnatais būdavo vadinami asmenys, buvę po vieno šeimininko valia. Kita giminaičių rūšis buvo vadinama kognatais; tatai buvo kraujo giminaičiai. Dėl to juridiniu atžvilgiu reikšmės turėdavo giminaičiai - agnatai.

Agnatai buvo padalinti į klases (ordines). Kiekvienoje klasėje atsižiūrima būdavo į giminystės laipsnį (gradus) atskirų tos klasės asmenų su turto palikėju. Senovės romėnų teisės pagrindinis dėsnys čia buvo toks: jei artimiausias įpėdinis atsisakydavo priimt palikimą, tai palikimas netekdavo nei už jo stovinčiam giminystės laipsnio atžvilgiu tos pačios klasės įpėdiniui, nei kitos klasės įpėdiniams; palikimas darydavosi iš mirusių turtu ir galėdavo būt paimtas, kas norėdavo. Tik vadinami „sui heredes" įpėdiniai turėdavo priimt palikimą ir negalėdavo atsisakyt jo.

Buvo trys klasės įpėdinių: a) sui heredes. Taip būdavo vadinami visi tie asmenys, kurie betarpiškai būdavo po turto palikėjo valia jam mirštant ir dėl to darydavosi personae sui juris: sūnūs ir dukterys, anūkai, kurių tėvai ankščiau būdavo mirę, žmona in manu, nes ji būdavo dukters vietoje. Šitie asmenys stovėdavo pirmoje eilėje ir jei jie būdavo turto palikėjo to pačio laipsnio giminaičiai, tai palikimas būdavo dalinamas jiems lygiomis dalimis (in capita — pagal galvų skaičių); o jei jų tarpe būdavo įvairių giminystės laipsnių asmenys, tai palikimas būdavo dalinamas „in stirpes", vadinas, turto palikėjo mirusio sūnaus vaikai gaudavo tiek, kiek būtų gavęs jų tėvas, jei jis būtų buvęs gyvas. Šitos klasės įpėdiniai neturėdavo teisės atsisakyt priimt palikimą.

b) Jei miręs neturėdavo pirmos klasės įpėdinių (o tatai būdavo, kai mirdavo ir palikdavo turtą moteris), tai jo turtą paveldėdavo artimiausias agnatas; jei toki agnatai būdavo keli, tai jie dalindavosi turtą lygiomis dalimis. Pradžioje turtą paveldėdavo lygiomis vyrai ir moterys, bet respublikos pabaigoj iš moterų agnačių buvo atimta paveldėjimo teisė, išskiriant vieno kraujo seseris.

c) Nesant antros klasės įpėdinių, turtą paveldėdavo nariai tos giminės, kuriai priklausė turto palikėjas. Kuriais pagrindais turtas būdavo paveldimas, žinių nėra.

Testamentu kiekvienas galėdavo skirt sau įpėdinį. Bet jei testatorius nepalikdavo savo turto bet kuriam iš savo sui heredes, tai jis stačiai turėdavo tatai pasakyt arba parašyt; o jei testamente jis apeidavo tylomis sui heredes ir palikdavo savo turtą svetimiems asmenims, tai testamentas netekdavo galios. Taipos gi, jei testatorius neturėdavo sui heredes arba jei formaliu būdu nepalikdavo jiems savo turto, o vėliau jis susilaukdavo naują „suus heres", sakysime, jam gimdavo teisinis kūdikis, tai testamentas irgi nustodavo galios.

Šalia vedybos „cum manu mariti" buvo vedyba „sine manu mariti", kitaip sakant, tokia vedyba, kada vyras neįgydavo valios savo žmonai. Kuriuo būdu ir kuomet atsirado šita vedyba, tikslių žinių nėra. Apie 150 m. prieš Kr. g. šita vedyba jau buvo laikoma teisine. Atsiradus šitai vedybai, ištekėjusios moteries padėtis pasikeitė. Vedyba sine manu įvykdavo paprastu susituokiančių susitarimu ir atidavimu nuotakos jaunikiui. Jei jaunavedžiai būdavo buvę po šeimininko valia, tai reikėdavo dar šeimininko sutikimo. Bet jei šeimininkas atsisakydavo duot savo sutikimą, tai pagal įstatymą (lex Julija) jo pavaldinys turėdavo teisės skųstis atitinkamam valdininkui, kuris galėdavo priverst šeimininką suteikt savo sutikimą. Šeimininko sutikimas nebūdavo reikalaujamas, kai šeimininkas būdavo kur išvykęs, paimtas nelaisvėn arba pamišęs.

Ištekėjusi sine manu mariti moteris nenustodavo jokių teisių. Ji likdavo agnatė (giminaitė) savo pirmosios, o ne vyro šeimos. Jei ji būdavo po svetima valia (alieni juris), tai ji likdavo ir toliau po svetima valia; jei ji būdavo sui juris (nepriklausoma), tai likdavo nepriklausoma ir išlaikydavo nuosavybės teisę savo turtui. Vyras neįgydavo teisės jos turtui,

išskiriant „dos“; šituo vardu buvo vadinamas žmonos šeimininko duotasis jos vyrui turtas būsimos šeimos reikalams. Vyras neįgydavo valios žmonai; tik, jei žmona susidėdavo su kitu vyru, tai pirmaisiais amžiais vyras turėdavo teisės nukaut ją, o vėlesniais amžiais iškelt jai baudžiamąją bylą ir tada vyras turėdavo pirmą teisę žmonai prieš kitus vyrus. Žmona sine manu, pradžioje, jokių juridinių santykių su vaikais neturėdavo. Palengva nuostatai buvo pakeisti: vaikams buvo uždėta pareiga maitint motiną, vėliau tarp motinos ir vaikų praplėsta turto paveldėjimo teisė, motinai buvo pripažintos kai kurios teisės vaikų auklėjimo darbe.

Santuoka sine manu mariti nustodavo galios dėl tų pačių priežasčių, kaip ir santuoka cum manu mariti. Tik persiskyrimas būdavo nevaržomas. Jis įvykdavo arba dėl susituokusiųjų susitarimo ir tada jis būdavo vadinamas divortium, arba dėl vieno iš susituokusiųjų noro, tada jis būdavo vadinamas repudium.

Vėliau, vedyba cum manu mariti nebuvo panaikinta, bet palengva savaime pradėjo nykti. Atsiradus vedybai sine manu, senieji vedybos būdai virto tik vyro valiai įgyvendint būdais, o ne pačiai vedybai suteikt galios būdais. „Usus“ būdas greit visai išnyko; „confarreatio“ būdas nyko ir pasidarė privalomas tik dvasininkų tarpe, o coemptio būdas pradėtas taikyt dažnai ne vyro valiai įgyvendint, o kitiems tikslams, antai globėjui pakeist.

Imperatorius Augustas ėmė kovot su pasireiškusiu romėnų visuomenės tarpe palinkimu nesijungt ir neturėt vaikų. Tuo tikslu buvo išleisti du įstatymai: a) lex Julia 18 m. prieš Kr. gim. ir 2) papildomasis įstatymas lex Papia Pappaea 8 m. po Kr. gim. Tais įstatymais, pavadintais vienu vardu lex Julia et Papia Pappaea, buvo nustatytos bausmės už nesijungimą ir neturėjimą vaikų, ir suteiktos privilegijos susituokusiems ir turintiems vaikų.

Kai romėnų imperijoj išsiplėtė krikščionybė, tai imperatoriai, naujų idealų veikiami, panaikino šituos įstatymus.

Kaip sakyta, ištekant dukteriai, jos tėvas duodavo jaunikiui turto, kiek ištesėdavo, bendriems šeimos ūkio reikalams. Tasai davimas buvo vadinamas „dos“. Šits dos nebūdavo grąžinamas žmonai arba tėvui, vis vien kuriuo būdu santuoka

būdavo įvykusi, vadinas, ar cum manu mariti ar sine manu. Bet, labai padažnėjus persiskyrimams (apie 230 m. pr. Kr.), lengvai sine manu mariti santuokos leistiems, juridinė padėtis „dos“ turėjo būt pakeista, nes vyrai galėdavo jungtis su turtingomis moterimis tikslu gaut „dos“ ir tuoj persiskirt su žmona; tad moterys galėdavo netekt „dos“ ir negalėdavo vėl ištekėt. Reikėjo verst vyras grąžint dos, įvykus persiskyrimui. Pradžioje piliečiai patys stengdavosi aptikrint grąžinimą dos, būtent: „dos“ davėjas darydavo su mergaitės vyru tam tikrą sutartį, pagal kurią vyras įsižadėdavo grąžint dos, įvykus persiskyrimui (tokia sutartis būdavo vadinama cautio rei uxoriae). Jei dos davėjas būdavo ištekėjusios moteries giminaitis aukštutine linija, tai jis galėdavo išsiderėt grąžint dos ne sau, o pačiai moteriai arba jos vaikams. Iš tokios sutarties dos davėjas arba asmuo, kuriam buvo išderėtas dos, o jam mirus jo įpėdiniai, galėdavo kelt bylą persiskyrusiam su žmona vyrui, dėl to vyras turėdavo grąžint dos.

Toliau eidama romėnų teisė sugalvojo tam tikrą ieškinį dėl grąžinimo dos, vyrui persiskyrus su žmona, jei sutartis apie grąžinimą dos nebūdavo padaryta. Tas ieškinys būdavo vadinamas „actio rei uxoriae“ ir sprendžiamas pasiremiant sąžine. Teisė kelt šitą ieškinį būdavo suteikiama tik žmonai ir nepereidavo žmonos įpėdiniams. Vyrui mirus, jo įpėdiniai turėdavo grąžinti dos. Jei žmona būdavo po savo šeimininko valia, tai ieškinį galėdavo kelt šeimininkas, bet tik žmonai sutinkant. Žmonai mirus, vyras galėdavo negrąžint dos; tik žmonos giminaičio aukštutine linija iš tėvo pusės skirtasis dos turėdavo būt grąžintas dos davėjui, jei jis būdavo gyvas.

Vadinas, kai nebūdavo sutarties (cautio rei uxoriae), dos ne visada būdavo grąžinamas, kaip antai, žmonai mirus. Be to, kadangi byla dėl dos grąžinimo būdavo sprendžiama pagal sąžinę, tai teisėjas priimdavo visokius teisumu paremtus prieštaravimus ir dėl to atiteisdavo žmonai ne visą dos. Buvo sugalvota ištisa eilė sulaikymų iš dos, kaip antai: jei persiskyrimas įvykdavo dėl žmonos kaltės, tai iš dos būdavo sulaikoma už žmonos blogus papročius dalis vaikams auginti, dos išlaikyti, už vyro dovanas žmonai atlyginti, už žmonos pavogtus vyro daiktus atlyginti.

Ilgą laiką šitos dvi ieškinių rūšys ir padėdavo žmonai at-

gaut dos. Vis gi dos būdavo laikomas vyro nuosavybe, bet tokia nuosavybe, kurią vyras gaudavo ne savo reikalams, o bendriems šeimos reikalams, kol jis drauge gyvendavo su žmona.

Kaipo dos savininkas vyras galėdavo perleist atskirus dos daiktus. Tik esančios Italijoj dotalinės žemės vyras negalėdavo perleist be žmonos sutikimo, o įkeist tos žemės negalėdavo ir žmonai sutinkant. Romėnų imperatorius Justinianas uždraudė perleist dotalinį nekilnojamąjį turtą, kad ir žmonai sutinkant tiek Italijoj, tiek provincijose.

Palengva žmonų teisės šeimoje buvo plečiamos, kaip antai: joms suteikta teisė bausti vaikus, kai vyras būdavo miręs; aprėžta tėvo teisė reikalaut iš dukters nutraukt santuoką sine manu mariti; motinai suteikta teisė reikalaut išlaikymo iš vaikų, paveldėt vaikų turtą ir vaikams jos turtą, kai nebūdavo testamento, reikalaut mokėt vaikų auklėjimo išlaidas. Teisė auklėt vaikus priklausydavo tėvui ir motinai drauge, bet, kilus ginčui, tėvo balsas nulemdavo; dėl tam tikrų priežasčių šita teisė galėdavo būt pavesta ir vienai motinai; ta teisė galėdavo pereit motinai ir kai mirdavo tėvas, arba kai motina persiskirdavo su savo tėvu, jei būdavo pripažinta nekalta. Vaikai turėdavo klausyt ir gerbt ne tik tėvą, bet ir motiną.

Prasidėjus romėnų teisės bujojimui, suaugusių moterų sui juris rūpintojų teisės ir gi pradėta siaurinti: įsigyvendino taisyklė, kad moteris dėl svarbių priežasčių galėdavo priverst savo rūpintoją iš įstatymų duot jai sutikimą daryt sutartis. Prieš kitus rūpintojus moteris buvo dar laisvesnė: naudodamasi trumpiausiu išvykimu rūpintojo, nepatinkančio jai, moteris galėdavo prašyt skirt jai ano globėjo vieton kitą. Buvo surastas būdas moteriai atsipalaiduot nuo savo rūpintojo iš įstatymų ir gaut rūpintoju tą asmenį, kurį ji pati pasirinkdavo; tuo tikslu būdavo atliekama vedyba coemtio fiduciae causa. Vėliau, lex Claudija panaikino agnatų globą iš įstatymų moterims. Liko tik globa iš testamento, kuri neturėjo svarbesnės reikšmės, ir globa atleistai iš po valios moteriai. Ir šitos globos rūšys, teisininkų nuomone, nebuvo tvirtai pagrįstos. Dėl to palengva globa moterims visiškai išnyko ir moterų veiksmingumas beveik buvo sulygintas su vyrų. Tik moterys buvo pripažintos pilnametėmis anksčiau negu vyrai ir joms nebūdavo prikišamas nežinojimas įstatymų. Be to, moterims

buvo uždrausta prisiimt atsakomybė už svetimas skolas, ar laiduojant skolą, ar įkeičiant savo daiktą už svetimą skolą. Šitos rūšies moteries įsižadėjimai neturėdavo juridinės galios.

Trečiame periode moterų teisės buvo plečiamos toliau: kai kuriais atsitikimais moterims suteikta teisė būt globėjomis; nesant testamento — sulyginamos vyrų ir moterų teisės; paveldėjimo teisei atimt nustatomos vienodos taisyklės vyrams ir moterims. Šeimininko valia eina silpnyn; visiškai išnyksta vedyba cum manu mariti.

Tik viešosios teisės srity moterų būklė nepasikeitė: moterys negalėdavo eit jokių viešojo pobūdžio pareigų.

Nors moteris nepatekdavo po vyro valia juridiniu atžvilgiu, vis gi vyresniškumas šeimoje liko vyrui. Čia įtakos turėjo krikščionių literatūra. Krikščionys pradėjo laikyt santuoką vyro ir moteries susijungimu, bažnyčios palaimintu. Bet vedyba, kaip ir pirmiau, teisės atžvilgiu pareidavo nuo vyro ir moteries susitarimo ir atidavimo nuotakos jaunikiui. Tikybinės apeigos, kurios būdavo daromos jungtuvių metu, neturėdavo juridinės reikšmės ir imperatorių krikščionių laikais. Priešvedybinis susižadėjimas neturėdavo varžančios reikšmės, dar gi bauda už susižadėjimo laužymą būdavo laikoma nepadoru dalyku. Vėliau, susižadėjimui vis gi buvo pripažinta — kad ir nedidelė — juridinė galia: sulaužęs susižadėjimą vyras netekdavo priešvedybinių dovanų ir įnašų.

Kalbamajame trečiame periode padidintas santuokos kliūčių skaičius: dėl giminystės, dėl stojimo į vienuolyną, dėl užgintos romėnų su barbarais santuokos, krikščionių su žydais ir kk.; pradėtas varžyti susituokimas antrą kartą, atsižiūrint į vaikų interesus.

Krikščionybės amžiais imperatoriai pradėjo varžyti persiskyrimus: leidžiamieji įstatymai nurodydavo persiskyrimų pagrindus ir skirdavo bausmes už persiskyrimus be tam tikro pagrindo. Tokie įstatymai būdavo pateisinami vaikų interesais. Imperatorius Justinianas uždraudė persiskyrimus susituokusiųjų susitarimu, išskiriant atsitikimą, kada susituokę stodavo į vienuolyną. Vieno iš susituokusiųjų noru leidžiama būdavo persiskirt tik įstatymų nurodytais atsitikimais: dėl vieno iš susituokusiųjų didelės kaltės, dėl ligos, dėl stojimo į vienuolyną. Persiskyrimo be tam tikro pagrindo kaltininkas netek-

davo priešvedybinių dovanų, o žmona įnešto į bendrą su vyru ūkį turto. Bet persiskyrimas susitarimu greit buvo vėl leistas.

Imperatoriai - krikščionys pakeitė įstatymus, liečiančius konkubinas. Konkubina būdavo vadinama netekėjusi moteris ilgą laiką gyvenusi su vyru, neturėjusiu tikslo vest ją ir įteisint jos vaikus. Konkubinate gyvendavo su tokiomis moterimis, su kuriomis susituokti būdavo nepatogu arba negalima. Konkubinatas baudžiamas nebūdavo, bet jis būdavo laikomas neteisiniu susijungimu: konkubina negalėdavo reikšt pretenzijų vyrui; jos vaikai būdavo laikomi neteisinių vaikų vietoj; vaikų giminystė su tėvu neturėdavo juridinės reikšmės. Imperatorių krikščionių nusistatymas konkubinato atžvilgiu svyravo: būdavo draudžiama kas nors palikt po gyvos galvos konkubinos vaikams arba kas padovanot, bet buvo leista konkubinos vaikai įteisint, susituokiant su konkubina teisiniu keliu. Po imperatoriaus Konstantino Didžiojo, įstatymų leidėjų nusistatymas konkubinato atžvilgiu keitėsi; jis nusistovėjo apie imperatoriaus Justiniano laikus. Tada esančių konkubinate santykiai buvo taip sutvarkyti: buvo pabaigtinai sureguliuotas įteisinimas (legimitatio), pagal kurį gimę iš konkubinos vaikai (liberi naturales) galėjo įgyti daugiau ar mažiau teisinių vaikų teises. Tas įteisinimas būdavo daromas trimis būdais: a) susituokimu su konkubina (per subsequens matrimonium), b) jei negalima būdavo susituokt su konkubina, o jos vyras savo vaikų neturėdavo, tai vyras galėdavo gimusius iš konkubinos vaikus įsūnyt, išgavęs imperatoriaus leidimą (per rescriptum principis); c) įsūnijimu gimusių iš konkubinos vaikų, įtraukiant juos savo mieste į luomą vadinamų dekurionų, kurių pareigos buvo labai sunkios, dėl to visi vengdavo tų pareigų (per curiae oblationem).

Konkubinos vaikams buvo suteikta teisė reikalaut iš tėvų maisto. Vyrui neturint teisinės žmonos ir teisinių vaikų, konkubinos vaikai galėdavo gaut, jei nebūdavo palikta testamento, šeštą dalį savo tėvo turto, iš kurio lygią su jais dalį jie turėdavo duot savo motinai; tokią teisę turėdavo vaikų tėvas, mirus konkubinos vaikams. Kai vyras neturėdavo teisinių vaikų, tai konkubinai ir jos vaikams jis galėdabo palikt testamentu ne daugiau kaip šeštą dalį savo turto visiems, o vienai konkubinai — dvidešimt ketvirtą dalį turto.

Kai dėl šeimininko duoto žmonos vyrui turto (dos), tai čia, kai buvo leista vaikams paveldėt motinos turtas, o motinai vaikų turtas, nustojo prasmės vyro teisė paveldėt žmonos turtą, išnykus santuokai dėl žmonos mirties. Į motinos turtą pradėta žiūrėt kaip į būdą aprūpinti vaikus po motinos galvos. Imperatorius Justinianas ir išleido įstatymą (530 m. po Kr. gim.), kuriuo suteikė teisę žmonai ir jos įpėdiniams reikalaut grąžint dos, neatsižiūrint į tai, ar buvo padaryta tam tikra priešvedybinė sutartis ar nebuvo; vadinas, vyrui buvo atimta teisė gaut žmonos dos, išskiriant atsitikimą, kai santuoka būdavo nutraukiama dėl žmonos kaltės, o žmona neturėdavo vaikų. Iš žmonos turto buvo palikta tik teisė sulaikyt vyro padarytąsias būtinas išlaidas to turto reikalais. Vyrui buvo uždrausta perleist žmonos turtas, kad ir žmonai sutinkant. Pagalios, žmonai buvo suteikta ipotekinė teisė visam vyro turtui, kad žmonos dos būtų apsaugotas; dar gi, žmonai buvo duota privilegija atgaut dos vertę iš savo vyro turto pirma kitų vyro kreditorių.

Paskutiniais amžiais, sulig rytiečių įpročiais, romėnų teisė įsileido priešvedybines dovanas (donatio ante nuptias). Taip buvo vadinamas vyro pavedamas žmonai turtas, kaipo garantija žmonos gautam dos. Šituo būdu žmona būdavo apsaugojama nuo persiskyrimo dėl vyro kaltės, o dalimi būdavo aprūpinama su vaikais kitais persiskyrimo atsitikimais.

Priešvedybinę dovaną turėdavo duot jaunikio tėvas; dovanos vertė turėdavo atitikt žmonos dos vertę. Per santuokos laiką priešvedybinė dovana būdavo vyro nuosavybė, tik vyras neturėdavo teisės perleist žemės, sudarančios tą dovaną. Nutraukiant santuoką, priešvedybinė dovana tekdavo žmonai su vaikais; bevaikė žmona jos negaudavo, jei santuoka būdavo nutraukiama ne dėl vyro kaltės.

Toji dovana būdavo duodama prieš vedybą, o vėliau ir po vedybos, dėl to ji buvo pavadinta tiesiog vedybine dovana.

Be nurodytų teisių moterims buvo suteikta teisė globot mažamečius, būtent: kai nebūdavo skirto testamentu globėjo, tai globos reikalus galėdavo vest globojamojo motina arba senelė, jei motina neatsisakydavo tekėt antrą kartą.

Moterų teisės buvo praplėstos ir ta linkme, kad po 18 metų amžiaus moterys galėdavo atsipalaiduot nuo savo rūpintojo,

jei galėdavo įrodyt sugebėjimą savarankiškai vest savo reikalus.

Paveldėjimo teisės sritį imperatorius Justinianas pertvarkė, išleisdamas naujas taisykles, būtent: kai nebūdavo palikta testamento, tai mirusio turtą paveldėdavo jo giminaičiai; čia giminystė vyriška linija buvo sulyginta su giminyste moteriška linija; nesuteikta privilegijų vyrams prieš moteris. Visi įpėdiniai suskirstyti keturiomis klasėmis; kiekviena aukštesnė klasė išstumdavo žemesnę klasę. Pirmai klasei priklausydavo visi mirusio žemutinės linijos giminaičiai: jo sūnūs, dukterys, anūkai, anūkės ir t. t. Antrai klasei priklausydavo mirusio aukštutinės linijos giminaičiai ir tikri broliai ir seserys. Trečiai klasei — vienos motinos ar vieno tėvo broliai ir seserys. Ketvirtai klasei — visi kiti šoninės linijos giminaičiai, neaprėžiant giminystės laipsnio.

Jei nebūdavo šoninės linijos giminaičių, tai mirusio turtas tekdavo likusiam gyvam susituokusiam. Bet neturtingai turto palikėjo našlei suteikta buvo ypatinga teisė: ji galėdavo reikalaut išskirt jai ketvirtą palikimo dalį nepareinamai nuo to, kas paveldėdavo kitas turto dalis. Šiek tiek našlės teisės būdavo aprėžtos, kai įpėdiniais būdavo jos vyro vaikai.

Keltai. Keltai, kaip kad ir kiti indo-europiečiai, kadaise gyveno šalia valstybių, kurios prieš persų laimėjimus karo laukuose buvo įsikūrusios vakarų Azijos daly, artimiausioj Europai. Taip sako senovės tautų gyvenimo tyrinėtojai. Bet su keltų teise susipažinti maža medžiagos tebesą senovės rašytojų veikaluose, dar gi ir Julijaus Cezario „De bello gallico“ veikale. Liečiantieji keltų teisę tekstai kad ir pasirodė viduramžyje, bet jie labai mažai yra pasidavę tų metų teisės ir krikščionybės įtakai. Dėl to mokslininkai naudojasi „Airijos (Irlandijos) senovės įstatymų“ rinkiniu, kurio yra šeši tomai. Mokslininkų nuomone, tie Airijos įstatymai buvę parašyti įvairių laiku — tarp 5 ir 11 amžių mūsų ėros. Kai dėl gallų teisės, tai mokslininkai naudojasi išleistu 1841 metais veikalu „Uėlso senovės įstatymai ir įstaigos“; manoma, kad nurodytieji veikale įstatymai buvo parašyti 10—12 amž. po Kr. gim.

Pagal pasakytus įstatymus airių (irlandiečių) šeima (fine) susidėdavo iš keturių grupių giminaičių. Pirmoji grupė

buvo vadinama gelfine; šituo žodžiu pavadinta šeima, buvusi po ranka, kaip kad romėnai sakydavo in manu, in mancipio; vadinas, pirmoji airių šeimos grupė susidėdavo iš žmonių, buvusių po šeimos galvos valia. Tėvo valia būdavo vykdoma tol, kol būdavo gyvas tėvas, senelis ir aukščiau, išskiriant atsitikimus, kai kuris iš jų dėl senatvės arba ligos neįstengdavo tvarkyti šeimos reikalų.

Kitos trys šeimos grupės eidavo aukštutine linija su savo šoniniais giminaičiais. Visos keturios šeimos grupės turėdavo atsakyt už padarytą šeimos nario nusikalstamąjį darbą.

Šeimos turto paveldėjimo teisė tekdavo sūnams, ir sūnūs turėdavo valdyti tą turtą bendrosios nuosavybės teisėmis; be šeimos leidimo nė vienas sūnus negalėdavo parduot paveldėtojo turto.

Moterys neturėdavo paveldėjimo teisės; jos gaudavo iš savo tėvo arba iš tėvo įpėdinio tik dovaną turtu. Ta dovana airių kalba buvo vadinama tinol. Ji sudarydavo kiekvienos teisinės žmonos atsineštąjį turtą; jei žmona neatsinešdavo jos, tai tas dalykas būdavo santuokos neteisumo priežastis. Kai vyras būdavo lygios su žmona kilmės, tai trečia dalis tos dovanos priklausydavo žmonai. Bet mokslininkai mano, kad pavedimas vyrui žmonos turto dviejų trečdalių yra romėnų teisės ir krikščionių dvasininkų įtakos padarinys ir kad yra įrodymų seniau visą atsineštą žmonos turtą priklausius žmonai. Tinol arba žmonos atsineštasis turtas apimdavo ne tik gautą iš tėvo arba iš tėvo įpėdinio turtą, bet ir gautas iš giminių ir draugų dovanas. Pagal gallų teisę dovana žmonai turtu būdavo jai tėvo duodama kitą dieną po jungtuvių. Julius Cezaris rašo, kad įprotis duoti žmonai dovaną turtu gallų šaly buvo pirmame amžiuje prieš Kr. gim. Dovana turtu buvo ir germanų tautų įpročių teisėje. Tacitas, rašydamas apie Germania, kalba apie žmonos atneštus vyrui ginklus. Alemanų teisė kalba apie žmonos teisę turtui, atsineštam iš tėvo namų ištekant už vyro, kai vyras miršta. Apie tą turtą kalba bavarų, švedų ir norvegų senovės teisė. Bet į šitą turtą neįskaitomas būdavo vyro padovanotasis žmonai turtas, kaip sakydavo romėnų teisininkai donatio ante nuptias arba propter nuptias (dovana prieš jungtuves arba dėl jungtuvių).

Reik pastebėt, kad davimas dovanos turtu nepareidavo vien nuo tėvo nuožiūros: pagal įpročių teisę tėvas turėdavo duot ištekančiai dukteriai dovaną turtu — dažniausia kilnojamuoju.

Pagal senovės indo-europiečių teisę, kai mergaitė ištekėdama išeidavo iš savo tėvo šeimos ir įeidavo į savo vyro šeimą, ji netekdavo teisės tėvo turtui, o netekėjusi mergaitė galėdavo pretenduot tik į dovaną turtu. Tokios taisyklės buvo užsilikusios Danijoj lig 11 amžiaus, o Švedijoj lig 13 amžiaus. Šitos taisyklės išreikštos ir frankų-saliečių teisėje: „iš frankų-saliečių žemės jokia dalis nepereina paveldėjimo keliu moteriai“. Panaši taisyklė išreikšta frankų-ripuarų teisėje: „jei mirusio žmogaus giminaičių tarpe yra vyrų, tai jokia žmona negali paveldėt žemės, kurią miręs buvo paveldėjęs iš savo protėvių“. Šita seniausia teisė daugely šalių buvo pakeista taip, kad nesant sūnų, tėvo turtą paveldi dukterys. Toks kalbamosios teisės pakeitimas buvo įvestas frankų šaly 561—584 m. Jis randamas Pietų Slavijoj, Lenkijoj, Rusijoj, Čekijoj, Skandinavijos šalyse. Seniausia gallų pietinės dalies teisė leisdavo dukteriai paveldėt turtą, kai nebūdavo sūnų. O šiaurinėj gallų šalies daly senoji vyriškos lyties vaikų teisė užsiliko; čia buvo galvojama, kad jei žmonai būtų suteikta paveldėjimo teisė, tai ji sutrauktų į savo rankas du turtu, būtent, vyro tėvo ir savo tėvo. Tokio pavojaus nebūdavo, kai mergaitės tėvas ir broliai išleisdao ją už svetimšalio dėl to, kad svetimšalis neturėdavo savo tėvo turto, o sutikimas šeimos leist mergaitę už svetimšalio, kad ir nesuteikdavo jai paveldėjimo teisės tėvo turtui, bet suteikdavo mergaitės sūnams teisę paveldėt jų senelio turtą; čia manoma buvo, kad tokio svetimšalio sūnus varydavo senelio liniją žemyn ir pasidarydavo kaip ir senelio sūnum. Tokią taisyklę matėme ir senovės indų teisėje. Bet Airijoj bažnyčios teisės rinkiny, išleistame apie 700 m. po Kr. g., sakoma, kad, nesant testamento, dukterys paveldi turtą, jei nėra sūnų; apie tą patį laiką vienas bažnyčios teisės tekstas Airijoj jau pataria tėvams, turintiems sūnų ir dukterų, palikt testamentu dalį jų turto ir dukterims.

Gautąjį testamentu tėvo turtą duktė negalėdavo perleist tolimesniems savo įpėdiniams. Pagal airių teisę „žmonos nuosavybė grįžta“: gavusi testamentu dalį tėvo turto duktė tu-

rėdavo pristatyt garantiją, kad ji grąžins tą turtą tėvo giminaičiams; o turėdavo grąžint, jei jos sūnus neturėdavo savo sūnaus, taipos gi jei būdavo anūkas, bet jis neturėdavo savo sūnaus. Jei žmonos vyras būdavo svetimšalis ir jei motina palikdavo turtą savo anūkams, tai pagal airių teisę sūnūs galėdavo gaut pusę motinos gauto iš tėvo turto. Šitos teisės aiškintojai praplėtė dukters sūnų teisę, būtent: jei jų tėvas būdavo svetimšalis, tai visas jų motinos gautasis iš tėvo turtas pereidavo jiems, bet su sąlyga pildyt uždėtas šeimos giminaičiams pareigas: dalyvaut mokėjime baudos už giminaičio padarytą nusikalstamąjį darbą ir dalyvaut privačiuose karuose, kuriuos vesdavo šeima. Jei žmonos vyras būdavo Airijos pilietis, tai vaikai paveldėdavo du trečdaliu pasakyto turto, kai motina būdavo teisinė žmona, ir pusę, kai motina būdavo konkubina. Jei sūnų nebūdavo, o būdavo tik dukterys, tai jos turėdavo tas teises kaip ir sūnūs. Dukters sūnus galėdavo būt įsūnytas; čia reikėdavo šeimos sutikimo įsūnyt; įsūnyto padėtis būdavo geresnė negu dukters sūnaus.

Airijoj — kaip kad ir Romoje — buvo ir konkubinos. Romėnų materfamilias atitinka airių žodį cetmuntar (cetmuinter). Cetmuntar yra ta žmona, kuri turėdavo pirmą vietą pavestų tėvo valiai asmenų tarpe. Gyvenančių namuose moterų tarpe ji būdavo „prim ben" vyriausioji žmona. Už išniekinimą cetmuntar būdavo skiriama du kartu didesnė bausmė negu už išniekinimą konkubinos; bausmė būdavo mokama pinigais vyrui.

Airijoj konkubina nenusileisdavo teisinei žmonai; ji būdavo vadinama adaltrach ir laikoma teisine žmona „ant kitos žmonos sprando".

Kai teisinė žmona susirgdavo neišgydoma liga, kitaip sakant, kai „ji gulėdavo mirties patale", tai vyras turėdavo teisės imt kitą žmoną. Paprastai, vyras galėdavo pagal savo nuožiūrą iškraustyt savo sergančią žmoną į jos tėvus, arba laikyt savo namuose, jei ji neturėdavo tėvų; tada jis turėdavo dvi teisines žmonas, iš kurių antroji būdavo „ant sprando" pirmosios. Teisinė žmona galėdavo mušt konkubiną, dar gi taip smarkiai, kad tekėtų anos kraujas, ir konkubina neturėdavo teisės reikalaut atlyginimo už padarytą jai žaizdą.

Ir teisinė žmona, ir konkubina senovės amžiais būdavo perkamos vyro daugely šalių. Lig 15 amžiaus mūsų ėros alle-

manų šaly pirkt žmoną (Weib kaufen) reikšdavo vest žmoną. Frankų šaly tos žmonos ir gi būdavo perkamos. Seniausiais amžiais už žmonas būdavo mokama gyvuliais. Kaukaze, Osetinų šaly, pirkimas žmonų buvo panaikintas 1877—1878 m. rusų valdžios, pastebėjusios, jog tas pirkimas įtraukdavo į skurdą vyrų šeimas, nes pirkimo kainos darydavosi vis didesnės.

Senoje Airijos teisėje žmonos kaina vadinama coibche. Tas coibche visas būdavo sumokamas tėvui. Jei žmona tekėdavo antrą kartą, tai coibche būdavo dalinamas tarp tėvo ir dukters: tėvas gaudavo coibche du trečdaliu, o mergaitė trečdalį; jei ji tekėdavo trečią kartą, tai tėvas gaudavo pusę ir mergaitė pusę; toliau tėvo dalis eidavo mažyn, o mergaitės didyn lig dvidešimt pirmo ištekėjimo, po kurio tėvo teisė nykdavo. Nereik stebėtis skaičiui 21 dėl to, kad Airijoj žmonės galėdavo susituokt vieneriems metams. Reik manyt, kad tėvu būdavo vadinamas protėvis iš tėvo pusės, būtent, senelis, jei jis būdavo gyvas, ir senelio tėvas, jei jis dar nebūdavo miręs. Senelis ir jo tėvas nebūdavo išskiriami, jei senatvė arba liga nekliudydavo jiems būt šeimininkais, arba jei tėvas būdavo atleistas iš po senelio valios.

Kai nebūdavo tėvo ir senelių iš tėvo pusės, tai valia mergaitei pereidavo jos globėjui, būtent, broliui, o jei brolių būdavo du, tai vyresniajam broliui, brolių nesant — dėdei iš tėvo pusės, jei nebūdavo tokio dėdės — pusbroliui iš tėvo pusės. jei nebūdavo pusbrolio — artimiausiam giminaičiui vis iš tėvo pusės. Žmonos globėjas buvo vadinamas „tarybos galva“. Globėjo dalis, kai būdavo perkama žmona, sudarydavo tik pusę tos sumos, kurią gaudavo žmonos tėvas, vadinas, pusę „coibche“, mergaitei ištekant pirmą kartą, trečdalį — antrą kartą, o toliau ji mažėdavo lig dvidešimt pirmų jungtuvių, po kurių globėjo dalis nykdavo. Tada žmona išeidavo iš po tėvo arba globėjo valios.

Taigi, kai santuoka trukdavo tik metus, tai didesnė dalis pinigų arba turto, gauto kaipo coibche, tekdavo žmonai ir sudarydavo vadinamą jos „našlės turtą“, kurį barbarų įstatymai neteisingai vadindavo žmonos įnešimu.

Gallų šaly pirkimo žmonos suma būdavo mokama žmonos tėvui arba kitam giminaičiui, kuris leisdavo žmoną už vyro, tik tėvas arba giminaitis nepasilikdavo sau tos sumos, o turė-

davo atiduot ją arba karaliui arba kuriam valdovui — karaliaus tarpininkui. Toji suma gallų šaly virto išpirkimu teisės, vadinamos lotynų kalba „jus primae noctis“ (pirmosios nakties teisė, pagal kurią ištekėjusi mergaitę turėdavo gulėt pirmą po jungtuvių naktį vienoj lovoj su šalies valdovu).

Šita priešinga dorovei teisė buvusi senovėje ir Airijoj. Graikų rašytojas Herodotas penktame amžiuje prieš Kr. g. sako tą teisę buvus Afrikos Adyrmachidų tautos tarpe.

Romėnų imperatorius Julius Veras Maksiminas (253—238), goto tėvo ir moteries barbarės sūnus, gimęs netoli Trakijos sienos, norėjo įvest pasakytą įprotį savo valstybėje.

Kaip atsirado kalbamoji teisė? Mat, senovėje šeimos vyresniajam vyrui visur buvo pripažinta teisė moterims vergėms, kurios buvo laikomos šeimininkų nuosavybe.

Rašytojai sako, kad Ispanijoj dar penkioliktame amžiuje kai kurie dideli dvarininkai pretendavo į kalbamąją teisę moterų ūkininkių atžvilgiu, kadangi ūkininkės buvusios kilusios iš vergų - tėvų. Normandijoj (Prancūzų šaly) rasti tos teisės pėdsakai.

Išpirkimu „pirmosios nakties teisės“ išaiškinamas gallų pietinės šalies įprotis, pagal kurį mergaitės tėvas, gavęs iš žento išpirkimo sumą, atiduodavo ją valdovui, po kuriuo jis būdavo, arba karaliui, jei jis tiesiog priklausydavo karaliui. Tik gallų įprotis yra priešingas pirmykščiai teisei tuo, kad jis prilygino laisvas moteris vergėms - moterims.

Airijos įpročių teisės rinkinys „Senchus Mor“ suskirsto dešimčia rūšių vyrų ir moterų susijungimus. Pirmoji rūšis yra ta, kada vyras ir žmona turi lygų turtą; antroji, kada vyras turi turtą, o žmona neturi. Abiejais atsitikimais susijungimas būdavo sutarties padarinys ir žmona būdavo vadinama „žmona iš sutarties“; bet tik pirmuoju atsitikimu žmona būdavo „cetmuinter“ arba, išvertus šitą žodį, „teisine žmona“, o dėl aiškumo dar vadinama teisine žmona iš sutarties. Aplamai, leidžiama būdavo turėt tik vieną „cetmuinter“ ir tik jai susirgus neišgydoma liga, leidžiama būdavo, kaip jau sakyta, imt žmoną „ant teisinės žmonos sprando“. Apie susijungimo sutartį jau kalba Hammurabi įstatymas.

Neteisinis vyro ir moteries susijungimas Airijoj buvo suskirstytas trimis pagrindinėmis rūšimis. Pirmoji rūšis — su-

sijungimas, įvykęs atvirai, vartojant jėgą, bet sutikus žmonai, kuri pamesdavo savo šeimą ir eidavo paskui savo mylimą; šita rūšis būdavo vadinama „susijungimu pagrobimo keliu“. Antroji rūšis — slaptas susijungimas be žinios ir be šeimos sutikimo, bet su žmonos sutikimu; ji būdavo vadinama „susijungimu vagystės keliu“. Trečioji rūšis — susijungimas, vyrui atvirai vartojant jėgą, be žmonos sutikimo; ji būdavo vadinama „susijungimu plėšikavimo keliu“. Kiek vėliau buvo pripažinta, kad susijungimas vagystės keliu galėjo paverst žmoną teisine žmona. Bet abiejais nurodytais atsitikimais vaikų paveldėjimo teisės būdavo ne vienodos: žmonos iš sutarties vaikai paveldėdavo pusę motinos turto, o kitą to turto pusę paveldėdavo motinos šeima; o jei žmona būdavo ištekėjusi pagrobimo keliu be sutikimo šeimos, kuriai ji priklausydavo, bet vis gi būdavo pripažinta teisine žmona, tai jos vaikai gaudavo keturias devintąsias jos turto dalis, o to turto penkias devintąsias dalis gaudavo jos šeima.

Kai žmona nebūdavo cetmuinter, o būdavo adaltrach, kitaip sakant antroji žmona, kai susirgdavo pirmoji, tai ir gi būdavo atskiriami atsitikimai, kada su tokios žmonos šeimos vyresniuoju būdavo padaryta sutartis ir kada nebūdavo: pirmu atsitikimu po žmonos gyvos galvos jos pelnyto turto pusė tekdavo jos vyrui, o kita pusė jos vaikams; antruoju atsitikimu vyrui tekdavo trečdalis ir žmonos šeimai ir gi trečdalis. Seniau kalbamaisiais dalykais Airijos nuostatai buvę kur kas griežtesni: ar žmonos pagrobimas būdavo padarytas atvirai, ar žmona ir vyras susijungdavo slaptai, visvien būdavo — abiejais atvėjais susijungimas neturėdavo reikšmės turto paveldėjimo atžvilgiu; žmonos kad ir nuosavas turtas būdavo grąžinamas jos šeimai, o jei turtas nebūdavo žmonos nuosavas, ta vyras turėdavo mokėt dar padarytus pagrobimu žmonos nuostolius. Tada vyras ir žmona turėdavo tik bendrus vaikus.

Už išniekinimą žmonos cetmuinter arba mergaitės, arba vaidelutės būdavo mokama nustatyta bauda pinigais, o už išniekinimą žmonos adaltrach būdavo mokama pusė tos baudos.

Ištekėjusi už turtingo vyro ir jam neįnešusi jokio savo turto žmona iš sutarties paprastai tekėdavo vieneriems me-

tams nuo gegužės mėn. 1 d. lig kitų metų gegužės mėn. 1 d. Tokiais atsitikimais vyras dažniausia turėdavo aukštesnės kilmės žmoną — cetmuinter, o antroji žmona būdavo vergės vietoj.

Airijos vienų metų santuoka buvo atnešta airių į Škotiją šešto amžiaus po Kr. gim. pradžioje; Škotijoj ji sutinkama dar šešioliktame amžiuje. Tik ten įprotis jungtis vieneriems metams buvo papildytas, būtent: santuoka trukdavo metus ir vieną dieną, jei tuo laikotarpiu žmona nepagimdydavo kūdikio; nurodytam laikui praslinkus, vyras vesdavo kitą žmoną, o žmona tekėdavo už kito vyro. Bet jei nurodytu laikotarpiu žmona pastodavo, vyras ir žmona gyvendavo drauge ir toliau. Tokios jungtuvės nebūdavo atliekamos bažnyčioj, vis gi gimę iš jų vaikai būdavo laikomi teisiniais vaikais.

Airijoj kalbamos santuokos trukdavo tik metus, o ne metus ir vieną dieną ir be to jos nebūdavo praktikuojamos, kai vyras ir žmona būdavo lygios kilmės.

Trečioji susijungimo rūšis buvo ta, kai vyras neturėdavo turto, o žmona turėdavo. Tada vyro padėtis būdavo ta pati kaip kad neturinčios turto žmonos.

Ketvirtoji susijungimo rūšis yra susijungimas su konkubinomis, kada žmonos tėvai parduodavo vyrui savo valią dukteriai. Teisinė žmona ir jos vyras dalindavosi savo darbo vaisius per pusę, persiskirdami dėl bet kurios priežasties, o iš konkubinos darbo vaisių vyras gaudavo tik ketvirtą dalį (kai tėvų valia žmonai - konkubinai būdavo parduota vyrui).

Penktoji susijungimo rūšis būdavo susijungimas vyro su konkubina, neperkant valios konkubinai iš jos tėvų. Tokiu atsitikimu vyras gaudavo tik penktą žmonos darbo vaisių dalį. Tada valia žmonai - konkubinai likdavo tėvų rankose ir tėvai, kaip vyro draugai, žiūrėdavo per pirštus į jų dukters santykius su vyru.

Be nurodytų rūšių konkubinų buvo dar trys rūšys, bet jau smulkios.

Airijoj konkubinos ir teisinės žmonos socialią būklę aiškiai atskirdavo taksa už garbės plėšimą. Atlyginimas čia susidėdavo iš dviejų dalių: materialio nuostolio ir moralio nuostolio. Atlyginimo suma už garbės plėšimą pareidavo nuo žmogaus vietos visuomenės tarpe, o vietų buvo šeši laipsniai.

Taksa buvo nustatyta vyrams. Neištekėjusi moteris turėjo teisės gaut pusę savo tėvo garbės kainos; ištekėjusi teisinė žmona turėdavo gaut pusę savo vyro garbės kainos kaip kad ir tuo atsitikimu, kai ji būdavo išniekinta. Konkubina turėdavo teisės gaut tik pusę tos sumos, kurią gaudavo teisinė žmona, vadinama cetmuinter, kitaip sakant, ji galėdavo reikalaut tik ketvirtą dalį teisinės žmonos vyrui skirto atlyginimo. Vėliau, atlyginimas už konkubinos garbės plėšimą buvo žymiai sumažintas. Nėra didesnės nelygybės, kaip pagal šituos įstatymus.

Žmonos pirkimo kaina (coibche) nebuvo nustatyta nei sulig žmonos gražumu, nei sulig jos gabumais ir spartumu kaip darbininkės; ji pareidavo nuo žmonos tėvo užimamos visuomenėje vietos: kai žmona būdavo perkama iš tėvo, už ją būdavo sumokama jos garbės kaina, vadinas, pusė jos tėvo garbės kainos; daugiau neleidžiama būdavo mokėt. Mokėjimai būdavo daromi gyvuliais raguočiais nuo 30 lig 1.

Gallų šaly moterų vertė buvo nustatyta tuo pačiu būdu. Gallai buvo suskirstyti šeimų grupėmis, kurių visi nariai buvo lig aštuoniolikto laipsnio giminaičiai, einant nuo bendrojo protėvio. Kiekviena šeima turėdavo savo vyriausiąjį, vadinamą „šeimos galva".

Gallų žiemių ir pietų šalyse moterų pirkimo kaina buvo nustatyta beveik vienoda; mokėjimai būdavo daromi sidabriniais pinigais — pensais, kurie gallų buvo įvesti iš anglų-saksų šalies. Pakeičiant juos prieškariniais prancūzų frankais, už žmoną būdavo mokama nuo 30 frankų lig 2.230 frankų (už karaliaus dukterį). Seniausios airių teisės laikais Airijoj dar nebuvo nei sidabrinių, nei auksinių pinigų, pinigų vietoj buvo raguočiai gyvuliai, kaip kad randama ir Homero rašiniuose. Pinigų vietoj ėjo ir moterys vergės: septynių moterų vergių kaina atstodavo vieną vyro kainą, trijų karvių kaina buvo lygi vienos moteries vergės kainai.

Įdomu, kad airių senovės teisė lengvai leisdavo persiskyrimus: vyras ir žmona galėdavo persiskirt abipusišku susitarimu, dar gi ir tada, kai žmona būdavo teisinė (cetmuinter); o airių kanonų teisė skelbė santuoką nenutraukiamą esant. Bet šita teisė negalėjo įsigyvendint, kada veikė senoji įpročių teisė.

Gallų šaly santuoka galėjo būt teisiniu būdu nutraukta persiskyrimu, arba nurodant dėl to priežastis, arba pasiremiant tik vyro arba žmonos noru.

Airių senovės teisė mini ir prostitutes (baitsech, merdrech) ir sako, kad šeimos vyresnysis galėdavo reikalaut dalį prostitutės pelno. Prostitutė ir jos šeima turėdavo maitint ir augint jos pagimdytus vaikus.

Nematyt, ar keltų, kaip kad romėnų, buvo vaidelutės. Romėnų jos buvo šešios ir per 30 metų jos turėjo saugot savo nekaltybę. Yra nurodymų — gallų būta devynių vaidelučių; jos turėjusios saugot savo nekaltybę per visą savo amžių ir gyvenusios Atlanto vandenyno saloje. Tacitas mini Veledą — mergaitę ir pranašę, turėjusią autoriteto germanų tarpe; manoma, ji buvusi gallietė, nes jos vardas esąs kilęs iš gallų žodžio veles, veletos (matanti).

Rusai. Rusai yra didelės slavų tautos rytų šaka; romėnai vadindavo slavus venedais.

Rusų istorikai sako, kad apie antrą amžių po Kr. gim., žmonėms keliantis iš Azijos į Europą, slavai atvyko į Dunojaus upės pakraščius.*) Pirmiau jie buvę išsisklaidę Dakijos valstybėje, susidariusioje iš įvairių tautų; vėliau jie pradėję skirtis nuo kitų ir traukti toliau. Matyt, romėnai ėmė labai stumt slavus, nes yra žinių, kad romėnų imperatorius Trajanas nugalėjo sarmatus, kurių daug buvo Dakijos valstybėje ir ant Dunojaus upės kranto dar gi pastatė Nikopolio miestą. Dėl to rytų slavai turėjo kraustytis nuo Dunojaus upės. Jie traukėsi palengva ir sustojo apie Karpatų kalnus, kur gyveno nuo antro lig septinto amžiaus po Kr. gim. Bet avarų tauta stumė slavus nuo Karpatų ir slavai ėjo į visas šalis. 5 ir 6 amžiais vidurinėje ir rytų Europoje rasta daug vietų, pamestų germanų tautų, kurias gunų veržimasis pastumėjo į pietų ir vakarų romėnų provincijas. Avarų veržimasis tą pat padarė su slavais, pastūmęs juos į germanų apleistas vietas. Yra žinių, kad Bizantijos imperatorius Iraklijus buvęs pakvietęs į Balkanų pusiausalį slavus - serbus ir chorvatus padėt kovot su avarais, bet kritikai nenori tikėt šitoms žinioms. Šiaip ar taip — septintame šimtmetyje dėl avarų veržimosi įsikūrė eilė

*) V. Kliučevski. Kurs russkoi istoriji.
Sergiejevič. Lekciji po istoriji russkavo prava.

slavų valstybių (čekų, chorvatų, bulgarų). Tuo pačiu amžiu ten, kur pirmiau viešpatavo gotai, pradėjo gyvent rytų slavai, o šaly, kur pirmiau buvo sustoję vandalai ir burgundai, apsigyveno lenkai. Taigi, septintame amžiuje po Kr. gim. paaiškėjo susiskirstymas slavų tautomis ir vietomis. 7 ir 8 amžiais, įsigalėjus avarams vakarų ir rytų Karpatų pusėse, ta slavų šaka, kuri buvo apėmusi Karpatų šalį į žiemius ir į rytus, palengva traukė toliau į rytus ir į žiemių - rytus. Jų dalis apėmė dabartinę Ukrainą, o kita dalis — vidurinį dabartinės Europos Rusijos plotą.

Rusų valstybė pradėjo kurtis Kijeve (Ukrainoje), vėliau ir apie Maskvą. Nuo tada abiejų šalių — Ukrainos ir Rusijos — istorija ėjo savais keliais.

Kai dėl žodžio Rus (Rusija), tai jo kilmė ligšiol tinkamai neišaiškinta nei istorijos atžvilgiu, nei etimologijos atžvilgiu. Vieni mano, kad žodžiu „rus" buvo vadinami variagai, iš kurių iškilo pirmieji Kijevo kunigaikščiai. Kiti mano, kad tuo žodžiu buvo vadinamas aukštasis rusų visuomenės sluoksnis, būtent, draugovė prie kunigaikščio, kuri susidėdavo daugiausia iš atėjūnų - variagų. Vėliau rusų žemė buvo vadinama Kijevo apygarda, kur tirščiau buvo apsigyvenę variagai. Pagalios, 11—12 amžiais žodžiais rus ir rusų žeme buvo pavadinta visa rusų kunigaikščių teritorija su visais slavais — krikščionimis.

Karpatų šalyse slavai, kaip išvadžioja istorikai, gyveno dar susiskirstę atskirais senoviškais giminių būreliais.

Apie šešto amžiaus ir septinto amžiaus pradžios slavus kad ir maža žinių paliko Bizantijos rašytojai: pagal tas žinias, slavai buvę valdomi daugybės karaliukų ir „filarchų", kitaip sakant, tų tautelių kunigaikščių ir kiekvienos giminės vyresniųjų, ir buvo pratę rinktis pasitart apie bendrus reikalus. Kaip istorikai spėja, čia kalbama apie giminės kuopas ir tautelių sueigas. Vėl gi, Bizantijos rašytojai mini, kad slavams trūkdavo gerų savitarpio santykių ir kad slavų tarpe dažnai kildavo kivirčai. Bet tatai yra paprasti susibūrusių smulkiomis atskiromis grupėmis žmonių gyvenimo atvaizdai. Dėl to galime manyt, kad jau šeštame amžiuje smulkios slavų giminės pradėjo dėtis į stambesnes sąjungas arba tauteles, bet dar užsiliekant susiskirstymui giminėmis. Yra žinių, kad slavai susijungę puldavo Bizantijos valstybę ir gindavosi nuo

atėjūnų iš rytų šalies. Savo tikslais ir sudėtimi toks susijungimas nepanėšėdavo į giminės ar atskiros tautelės santvarką ir neveikdavo tos santvarkos pagrindų. Tatai būdavo susibūrimas narsių vyrų, kurie išsiskirdavo iš įvairių kilčių ir tautelių karo žygių daryt, o karo žygiams pasibaigus, likę gyvi vyrai išsiskirstydavo ir grįždavo į savo giminaičių tarpą.

Istorikai sako, sunku esą spręst, kokia buvo rytų slavų visuomenės santvarka, kai tie slavai pradėjo apiminėt dabartinės vidurinės Rusijos plotą. Senovės rusų raštuose nurodoma, kaip buvo vadinamos rytų slavų tautelės ir kur kiekviena iš jų apsistojo; antai minimi: polianai, drevlianai, voluinianai, sieverianai, radimičiai, viatičiai, krivičiai, poločanai, dregovičiai, novgorodo slavai; visi jie apsigyveno Rusijos vakarų daly — upių baseinų plotuose. Sunku pasakyt, ar šitos tautelės buvo politinio pobūdžio sąjungos, ar paprastos gyventojų grupės, visiškai nesurištos politiniu atžvilgiu. Yra žinių, kad šitos tautelės turėdavo savo kunigaikščius. Reik tikėt, kad taip buvo, nes atskiros slavų grupės, keldamosios į dabartinę Rusiją, turėdavo turėt vadus, o tokie vadai visur virsdavo kunigaikščiais. Kokio didumo buvo pradžioje tų kunigaikščių valdžia — žinių nėra.

Bet kraustymasis iš vienos vietos į kitą turėjo ardyt giminės pagrindais nustatytąją santvarką. Apie tą santvarką senovės rusų raštai sako: „kiekviena (kiltis) gyveno su savo giminaičiais ir savo vietoje, valdė kiekviena giminė". Vadinas, giminaičiai gyvendavo atskiromis grupėmis. Aplinkybėms kitaip klojantis, pirmykščių giminių santvarka keitėsi, nes giminė stipriai laikosi tik, kol jos nariai gyvena drauge nuolatinėje vietoje, o kai jie ima skirstytis, tai ir giminė pradeda irt.

Slavų užimtieji Rusijos plotai buvo apaugę miškais, nemaža plotų sudarydavo pelkės. Ir Kijevo miestas buvo įkurtas pietų dalies pamiškėj. Tokioj šaly žmonės ėmė verstis medžiokle ir bitininkyste ir turėjo paruošt žemę javams sėt. Miškuose ir pelkėse reikėjo ieškot tinkamų — aukštesnių ir sausesnių — vietų. Tokios vietos buvo toli viena nuo kitos, kaip salos, pelkėse ir miškuose. Jose žmonės ir statydavo sau kiemus, apkasdavo juos aplink, ruošdavo žemę javams, pritaikydavo medžius bitėms ir pasirinkdavo gaudykles

žvėrims. Ukrainoje ligšiol yra senovėje apsaugotų kiemų likučiai. Paprastai tat yra apskriti, rečiau kampuoti, plotai, apibrėžti tarpais vos įžiūrimu volu per kelis kilometrus viens nuo kito. Kad jie atsirado dar stabmeldžių laikais, rodo šalia jų supiltieji senovės kapai, nes darant tų pylimų — kapų (piliakalnių) kasinėjimus, pripažinta, jog užpilti numirėliai būdavo laidojami pagal stabmeldžių įpročius.

Kalbamieji kiemai būdavo nedideli, jie vos apimdavo atskirą ūkį, tatai rodo žiedo pavidalo volo žymės. Apie juos kalba Bizantijos raštai: esą, slavai gyvenę blogose, išmėtytose po vieną pirkelėse. Tokias pirkeles slavai statė Dniepro upės baseine. Kiemai būdavo ne tik apkasti volais, bet, turbūt, ir aptverti, kad žvėrys neprieitų prie gyvulių. Iš tokių kiemų išaugęs ir Kijevo miestas, kuris buvęs pavadintas vieno iš trijų brolių medžiotojų Kijo vardu.

Visuomenės santvarka buvo paremta giminės santvarkos pagrindais — giminės vyresniojo valia ir giminės turto neskaldymu. Bendras giminės kultas ir giminės prosenių garbinimas sustiprindavo tuos abu pagrindus. Bet vyresniojo valia negalėjo lygiai plėstis visiems giminės kiemams, išmėtytiems dideliuose miškų ir pelkių plotuose. Giminės vyresnysis kiekviename kieme turėjo užleist savo vietą kiemo vyresniajam, kiemo šeimininkui, šeimos galvai. Vėl gi, miško ir žemės ūkio ypatumai Dniepro upės baseine naikino giminės turto neskaldymo pagrindą. Miškas būdavo imamas verslo tikslams atskirų kiemų jėgomis, žemė valoma atskirų šeimų darbu; tokie miško ir žemės sklypai pačioj pradžioj pradėta laikyt atskiros šeimos turtu. Giminaičiai galėjo garbint bendrą giminės prosenį, saugot giminės įpročius ir nusilenkti prieš reikšmingus praeities įvykius; bet teisės srity, gyvenimo santykių tinkle buvusieji anksčiau teisiniai ryšiai giminaičių tarpe iro vis labiau ir labiau. Tokia išvada prieinama, ieškant ir nerandant seniausios rusų rašytos civilinės teisės liekanose aiškių pėdsakų visą giminę paveldint mirusio jos nario turtą. Visuomenės civilinėje santvarkoje senoviškas rusų kiemas, kaipo didelė šeima, susidedanti iš šeimininko, jo žmonos, vaikų, neatidalintų giminaičių, brolių, brolėnų, buvo pereinamajame laikotarpy iš pirmykštės giminės į naują paprastą šeimą; jis atitiko senovės romėnų šeimą, va-

dinamą „familia“. Tasai giminės santvarkos irimas ir suskilimas į kiemus arba dideles šeimas paliko šiek tiek pėdsakų liaudies įpročiuose ir legendose.

Menki rytų slavų mitologijos bruožai, užsilikę senovės raštuose, rodo du dalyku kulto srity. Vienas pripažįstamas gamtos garbinimo liekana: yra pėdsakų, rusus garbinus dangų (Svarogą), saulę (Dažbogą, Chorsą, Vėlesą), griaustinį ir žaibą (Perūną), vėjų dievą (Stribogą), ugnį ir kitas gamtos jėgas ir įvykius. Saulės ir ugnies dievaičiai buvo laikomi dangaus sūnumis. Šeštame amžiuje, kaip sako vienas Bizantijos rašytojas, slavai laikę pasaulio viešpačiu vieną griaustinio dievą Perūną. Pagal rusų senovės raštus Perūnas buvo vyriausiu rusų - slavų dievaičiu greta su Vėlesu, vadinamu „gyvuliu dievaičiu“ (kaimenių globėjo prasme, o gal ir turtingumo prasme). Viešų pamaldų nebuvo; nebuvo nei maldyklų, nei dvasininkų luomo; buvo tik atskiri pranašaujantieji asmenys, kerėtojai ir burtininkai, kurie turėjo didelės įtakos žmonėms. Matomose vietose — dažniausia ant kalnelių — būdavo statomi dievų atvaizdai, prie kurių būdavo atliekamos kaikurios ceremonijos ir dedamos aukos, dar gi žmonėmis: antai, Kijeve ant kalnelio buvo Perūno ydolas; kunigaikštis Vladimiras, įsitvirtinęs Kijeve, ir gi pastatė ant kalnelio ydolus: Perūno — sidabro galva ir aukso ūsais, Chorso, Dažbogo, Stribogo ir kitų dievaičių, kuriems pats kunigaikštis ir žmonės dėdavo aukas.

Kitas dalykas kulto srity buvo garbinimas prosenių. Pagal rusų senovės raštus garbinimo centru buvo gimdytojas, kaipo giminaičių saugotojas, su savo gimdytojomis, būtent, senelis su senelėmis. Tasai garbinamasis protėvis buvo vadinamas „čur“, o bažnyčios slavų kalboje „ščur“; rusų kalboj ligšiol užsiliko sudėtinis žodis „praščur“. Šito senelio — giminės galvos reikšmė, kaipo giminaičių saugotojo, ligšiol išliko, šaukiantis pagalbos nuo piktos dvasios arba netikėto pavojaus: „čur mėnia“ (čūr mane), kitaip sakant — gink mane seneli! Saugodamas giminaičius nuo nelaimės, čūras saugodavo ir giminės turtą, žemę ir laukų sienas, kaip romėnų Fermas. Vėl gi rusų liaudyje tasai čūras senelis — giminės saugotojas — iškyla dar namų senelio vardu (dieduška domovoi'), vadinas, ne visos giminės, o atskiro kiemo saugo-

toju. Ir čia matome, kad slavų skirstymasais ardė giminės santvarką.

Slavų santuoka senovėje nebuvo dviejų lygiomis teisėmis asmenų susijungimu: ištekėdama moteris patekdavo po vyro valia. Tatai patvirtina kai kurios senovės vedybinės apeigos, kai kur užsilikusios lig paskutinių laikų, kaip antai, nuavimo apeiga: nuotaka turėdavo nuaut savo vyrą. Rognieda nenorėjo tekėt už kunigaikščio Vladimiro dėl to, kad ansai buvo vergės sūnus, o ji laikė įžeidžiančiu ją dalyku nuaut vergutį. Šita apeiga rodo, jog į žmoną buvo žiūrima kaip į tarnaitę, kaip į vergę santyky su vyru. Tokia apeiga užsiliko kai kur Ukrainoje ligšiol: ten žmona nuauna vyrą, o vyras suduoda žmonai aulais per pečius ir tuo būdu jis išreiškia savo teisę baust žmoną. Žmonos pareigą nusilenkt vyrui išreiškia ir įprotis atiduot nuotaką jos būsimajam vyrui iš rankų į rankas, kaip atiduodamas kilnojamasis turtas. Kai kur Rusijoj dar ir paskutiniais laikais nuotaka būdavo atiduodama iš po skverno po skvernu. Tą pat rodo ir apklėstimas nuotakos: iš rusų liaudies dainų matyt, kad laisvės pažymiu buvo kasa įpintais kaspinais, o nusilenkimo pažymiu — aprišta galva. Ukrainoje nuotaka turėdavo priešintis apklėstimui; tad vyro draugai priversdavo ją apsiklėst. Žmonos nusilenkimas vyrui traukia vyro teisę baust žmoną. Kai kur Rusijoj lig paskutinių laikų buvo toks įprotis: pasibaigus jungtuvių apeigoms, tėvas suduodavoo nuotakai bet kokiu daiktu (pančiu, diržu) neskaudžiai per pečius tris kartus, paskum atiduodavo tą daiktą jaunikiui ir ansai darydavo ta pat.

Istorikai randa pagrindo manyt, kad už susidėjimą su kitu vyru tikrasis vyras galėdavo nukaut savo žmoną ir už tai nebūdavo baudžiamas.

Tais amžiais, kada žmona buvo laikoma vyro tarnaite, dar buvo įsigalėjusi poligamija. Rusų senovės raštai sako, kad sieverianai, radimičiai, viatičiai turėdavo po dvi ir po tris žmonas. Rusų kunigaikštis Vladimiras, vadinamas šventasis, nes su juo rytų slavai priėmė krikščionių tikybą, turėjo šešias žmonas ir daug konkubinų. Kai kurie rusų tyrinėtojai stengiasi sušvelnint esančias senovės raštuose žinias, sakydami, kad poligamija pastebima gyvenime retais atsitikimais, o viešpatavusi monogamija. Bet čia jau fakto, o ne

teisės dalykas; vis gi kiekvienas galėjo turėt kelias žmonas, o kas turėjo tik vieną žmoną, tas vadavosi ekonominio pobūdžio sumetimais, nes kelioms žmonoms išlaikyt reikėdavo turėt daug turto, turto gi retas kas turėdavo, dėl to dauguma neįstengdavo išlaikyt kelių žmonų su vaikais. Krikščionybės laikais rusų moterų būklė kiek pagerėjo: vyro ir žmonos santykiuose pasirodė daugiau lygybės negu seniau. Tatai įrodo faktas, kad patikimumas pradėta reikalaut ir iš vyro. Vis gi ir krikščionybės amžiais žmona liko po vyro valia. Kunigaikštis Vladimiras savo paliktuose patarimuose vaikams sako: „žmoną savo mylėkite, bet neduokite jai valios jums". Kadangi žmona priklausydavo vyrui, tai jos vieta visuomenės tarpe pareidavo nuo jos vyro vietos, vadinas, kunigaikščio žmona darydavosi kunigaikštienė, bajoro žmona — bajorienė, ūkininko žmona — ūkininkė. Tik pagal rusų senovės teisę, jei laisvas žmogus vesdavo vergę ir nesusitardavo su vergės šeimininku, tai tasai laisvas žmogus darydavosi cholopu, kitaip sakant, netekdavo teisių. Laisvė žmonai - vergei galėdavo būt išsiderėta, susitarus su vergės šeimininku.

Įsikūrus Maskvos valstybei, vyro ir žmonos santykiai nebuvo nustatyti įstatymais; tie santykiai buvo reguliuojami įpročiais. Kai kuriuose įstatymuose atsispindi tų įpročių galia, būtent, matyt, kad žmona turi klausyt savo vyro ir kad vyras turi teisės baust žmoną. Rusų caras Jonas Žiaurusis įsakė laikyt netikrais testamentus, kuriuose žmona skirdavo savo testamento vykdytoju savo vyrą, dėl to, kad žmona buvo po vyro valia. Gyvenime būdavo nemaža atsitikimų žiauraus elgimosi su žmonomis ir tatai suprantama: žmonos beveik neturėjo teisių, o laikai buvo tamsūs.

Gilioje senovėje rusų vedyba buvo sujungta su pagrobimu mergaitės jėga iš jos tėvo namų. Atvykęs su savo draugais pagrobt mergaitės, vyras pradėdavo tikrai kovot su mergaitės šeima ir giminaičiais. Kad taip būdavo daroma žiloje senovėje, rodo dabartinių necivilizuotų tautų įpročiai ir civilizuotų tautų senovės liekanos. Tarp kai kurių necivilizuotų tautų ir dabar kyla tikras karas dėl žmonos; ten matome tikrą pagrobimą. Kur gyvenimas jau buvo nusistovėjęs, ten pagrobimo žymės liko tik vedybos apeigose, kitaip sakant, liko tik apeiginis pagrobimas; jis buvo žinomas ir turinčioms

savo istoriją tautoms. Tokio vedybos būdo kilimas, matyt, yra glaudžiai susijęs su dažnomis kovomis vienos tautos tarpe, o kai kada ir vienos giminės su kita tauta ir gimine pasipelnimo tikslu: laimėję kovą grįždavo su grobiu ir paimtomis nelaisvėn moterimis; vyrus arba nužudydavo arba paversdavo vergais, kad nugalėti vyrai nesukiltų vėliau. Šits dalykas, matyt, daug prisidėjo prie įgyvendinimo poligamijos. Šalia galėjo veikt ir kitos pagrobimo priežastys: tėvams ir visai giminei reikalingos būdavo darbininkės, dėl to šeimos vyresnysis galėdavo neleist mergaičių už vyro nemokamai; o kadangi imt žmoną iš savo giminės dažniausia būdavo draudžiama, tai tas, kas norėdavo gaut žmoną, turėdavo paimt ją arba nusipirkt. Pirkimas žmonos pastebimas ir gi žiloje senovėje. Kai žmona būdavo pagrobta, tai jos giminė galėdavo atkeršyt grobiko giminei, ir dėl to galėdavo kilt karas, kurį galėdavo laimėt ir pagrobtos žmonos giminė. Gręsiant karo pavojui, reikėdavo taikytis su nuskriausta gimine ir duot jai atlyginimą už pagrobtą žmoną. Rodos, taip turėjo iškilt pirkimas žmonos.

Rusų senovės raštuose yra žmonos pagrobimo žymių. Apie radimičius, viatičius ir sieverianus taip parašyta: „gyveno kaip žvėrys ir vedybos jų šaly nebūdavo, o būdavo kiemų žaidimai: susirinkdavo žaisti, šokti ir tada pagrobdavo sau žmonas, katras su katra būdavo susitaręs“. Čia jau pagrobimas yra virtęs tik formalumu. Apie drevlianus taip pasakyta: „nukaudavo viens kitą ir vedybos jų šaly nebūdavo, tik pagrobdavo šalia vandens mergaitę sau per žmoną“. Kodėl čia minimas vanduo? Vieni tyrinėtojai sako, kad patogu būdavo pagrobt mergaitė, kai ji eidavo vandens parsineštų. Kiti tyrinėtojai sako, kad vanduo turėdavo reikšmės tikybos atžvilgiu: rusų metropolitas Jonas (XII amžiuje), kalbėdamas apie prastų žmonių vedybą, sako, kad vedyba atliekama be bažnyčios palaiminimo jungiantiesiems laistantis vandeniu. Kits metropolitas Cirillius (XIII amžiuje) rašo: — girdėjome, kad Novgorodo šaly nuotakas veda pas vandenį, ir tatai dabar draudžiame ir įsakome prakeikt“.—Rusų kunigaikštis Vladimiras draudžia melstis šalia vandens.

Turime sutikt su nuomone vandenį turėjus reikšmės tikybos atžvilgiu dėl to, kad senovės indusai eidavo melstis ant

kranto Gango upės, kurią jie laikydavo šventa ir kurioje jie maudydavosi, kad nusivalytų savo nuodėmes. Taipos gi žydai melsdavosi ir meldžiasi ant upių krantų. Pagalios, ir pas mus šventinama, kada reik, vandeniu.

Vedybos apeigose, matyt, tokį vaidmenį vaidino ir ugnis: Rusijoje dar paskutiniais laikais, kai kur, atėję į vestuves uždegdavo laužą prieš nuotakos tėvo pirkčią, laukdami jaunikio. Bulgarijoj piršlys, prieš pradėdamas piršti, išgriebdavo žarijas iš krosnies. Serbijoj nuotaka, sugrįžus iš bažnyčios, apeidavo tris kartus aplink židinį, o paskum mosykuodavo nuodaguliu į visas puses.

Apie polianus raštuose sakoma, kad jie atlikdavo vedybos apeigas ir nuotaką atvesdavo vakare, o kitą vakarą atnešdavo, ką duodavo. Čia neaišku, ką reiškia paskutiniai žodžiai: ar kitą rytą jaunikis atnešdavo atlyginimą už žmoną, ar kitą dieną atnešdavo jaunikiui nuotakos kraitį. Neaišku dėl to, kad pagal seniausią rusų įstatymą „Ruskaja Pravda" broliai duoda seseriai kraitį, o pagal rusų senovės metraštį už žmoną būdavo mokamas atlyginimas. Greičiau kalbama apie atlyginimą dėl to, kad senovės rusų dainose jaunikis vadinamas pirkliu, o nuotaka preke.

Rytų slavams priėmus krikščionių tikybą (X amžiaus pabaigoj po Kr. gim.), buvo įvesta graikų—romėnų santuokos tvarka. Prieš romėnų santuoką, paprastai, būdavo daromas susižadėjimas (sponsalia): vyras ir moteris, norėdami susijungt, pasižadėdavo tikrai įrodyt savo norą, sutartam laikui atėjus. Susižadėjimui sustiprint duodama būdavo garantija. Įsitvirtinus krikščionių tikybai, žmonės pradėjo kviest dvasininką pasimelst ir palaimint susižadančius. Toks susižadėjimas vėliau buvo pripažintas lygus santuokai ir nenaikintinas. Šitie nuostatai pradėjo veikt ir Rusijoj. Bažnyčia, paėmus savo žinion santuoką, turėjo taikyt santuokai visus kanonų teisės nuostatus ir Bizantijos imperatorių įsakymus, patekusius į vadinamas rusų „vedamąsias knygas". Tik tos taisyklės nebūdavo taikomos rusų gyvenime visu griežtumu. Bizantijos teisė reikalaudavo iš norinčių susituokt jų geros valios ir jų tėvų sutikimo. O rusų kunigaikščio Jaroslovo bažnytiniai nuostatai kalbamuoju dalyku tokie yra: „jei mergaitė nenorės tekėt, o tėvas ir motina privers ją ištekėt, ir jei mergaitė pa-

darys ką sau, tai už tai mergaitės tėvas ir motina turės atsakyt prieš vyskupą". Vadinas, galima būdavo priverst duktė tekėt, ir jai nenorint. Dėl to dvasininkai nei per susižadėjimą, nei per jungtuves neklausdavo jaunavedžių, ar jie jungiasi gera valia, ar ne. Bet bažnytinės apeigos būdavo atliekamos tik kunigaikščių ir bajorų tarpe, o liaudis atlikdavo vedybines apeigas pagal stabmeldžių įpročius. Dėl to nusiskundžia dvasininkai dar XIII amžiaus pabaigoj. Maskvos valstybės amžiais vedyba su bažnytinėmis apeigomis padaryta privaloma visiems.

Kai dėl panaikinimo santuokos, tai kunigaikščio Jaroslovo minėtieji nuostatai draudžia vyrui savivališkai atleist žmoną; čia matyt, kad seniau toks atleidimas būdavo leidžiamas. Tuose nuostatuose, be to, sakoma: „jei vyras persiskirs su žmona gera valia, tai vyskupui (mokama) 12 grivnų"; ir dar vienas straipsnis draudžia žmonai apleist vyrą dėl to, kad vyras aklas arba kitos ligos apimtas. Visa tat rodo, kad persiskyrimas įvykdavo, suituokusiems susitarus.

Tyrinėtojai sako, esą žinių, kad slavų tarpe žmonos gera valia nusižudydavusios, vyrui mirus, kad galėtų eit su vyru į kitą gyvenimą. Toks įprotis yra susijęs su pirmykščių žmonių tikyba ir su įsivaizdavimu žmonos pareigų vyro atžvilgiu: pirmykštis žmogus manydavo, kad pomirtiniame gyvenime jam reik visa ko, ko reik ir šiame gyvenime; dėl to žmona turinti eit paskui mirusi vyrą. Žmonos mirdavo gera valia dėl to, kad tikėdavo pomirtinį gyvenimą būsiant geresnį, ir dėl to, jei žmona neitų paskui vyrą, ji užgautų visus vyro giminaičius ir padarytų savo gyvenimą nepakenčiamą. Bet šitoks įprotis buvo tik žiloje senovėje, o paskum, dėl jo baisumo, jis išnyko: juk priešinga kiekvieno žmogaus protui ir sąžinei, kad nieku nekalta žmona būtų verčiama nusižudyti.

Senovėje santuoka nebūdavo naikinama ir tada, kada vyras būdavo nubaustas didele bausme arba išvarytas iš tėvynės.

Rytų slavams priėmus krikščionių tikybą, santuokos naikinimo tvarka keitėsi dėl atneštos iš Bizantijos teisės įtakos, o Bizantijos teisės pagrinde buvo romėnų teisė. Kaip žinome, romėnų teisė leisdavo susituokusiems persiskirt jų abipusišku susitarimu ir vieno iš jų noru. Persiskyrimas buvo privataus

pobūdžio dalykas. Tik tas iš susituokusių, dėl kurio kaltės persiskyrimas įvykdavo, susilaukdavo nepageidaujamų padarinių; be to, buvo nustatytos pabaudos tais atsitikimais, kai susituokę persiskirdavo be rimtos priežasties. Bizantijos imperatoriai — krikščionys uždraudė susituokusiems skirtis jų abipusišku susitarimu ir nurodė visą eilę (10) priežasčių, dėl kurių persiskyrimas budavo leidžiamas. Tie nuostatai buvo dvasininkų atnešti į rytų slavų šalį; tik rytų slavai toli gražu nesilaikė tų nuostatų ir taikė dar kitas persiskyrimo priežastis.

Kunigaikštis Vladimiras pavedė persiskyrimus bažnyčios teismui. Bet tatai nereiškia, kad krikščionybės pirmaisiais amžiais persiskyrimai būdavo leidžiami tik bažnyčios teismo nutarimais. Iš vėliau išleistų įstatymų matyt, kad vyras pats atleidžia savo žmoną; tik jei jis tatai daro be rimto pagrindo, tai dėl nepatenkintos žmonos skundo vyskupas traukia vyrą atsakomybėn. Teismo nutarimu santuoka neatstatoma, o skiriama tik piniginė bauda. Taigi, ir krikščionybės amžiais vyrai savo valia naikindavo santuoką ir už tai būdavo baudžiami tik pinigais; be to, jiems būdavo dedama kunigaikščio kažkokia bausmė. Dar XV amžiuje žmonės susituokdavo ir persiskirdavo, nesilaikydami bažnyčios įvestų taisyklių. Dėl to dvasininkams buvo uždrausta dalyvaut tokiose jungtuvėse. Bet ir vėliau (dar XVIII amž.) būdavo išduodami vyro žmonai arba žmonos vyrui vadinami atleidžiamieji raštai, kol tat griežtai nebuvo uždrausta.

Apie žmonų turto teises rytų slavų senovės raštai ir gi mažai kalba. Priežastis čia yra štai kokia: kai barbarai atsidangino į vakarų Europą, jų įpročių teisė ir visuomenės gyvenimo santvarka susidūrė su ilgus amžius jau besiplečiančia romėnų teise ir kitokia visuomenės gyvenimo santvarka. Suprantama, kad romėnų ištobulinta teisė ėmė veržtis į barbarų gyvenimą visoj vakarų Europoj, išskiriant Angliją, kur romėnų teisė neturėjo tokios didelės įtakos. Susidūrus su barbarų įpročių teise, romėnų teisė kiek pakitėjo pati, bet varė savo darbą. Tuo keliu kūrėsi vakarų Europos tautų teisė.

Rytų Europoj, vadinas slavų šaly, teisė plėtėsi panašiu keliu: kai rytų slavai priėmė tikybą pagal Bizantijos apeigas, tai į jų šalį būdavo siunčiami dvasininkai ir vienuoliai

iš Bizantijos. Tie dvasininkai atnešė Bizantijos bažnyčios teisę, būtent, du graikų nomokanonu: pirmame išdėstytos bažnyčios taisyklės ir civilinės taisyklės bažnyčios reikalams, susidedančios iš ištraukų iš įvairių įstatymų. Antrasis nomokanonas susideda ir gi iš bažnyčios kanonų ir iš civilinių įstatymų. Kadangi rytų slavų bažnyčia priklausė graikų (Konstantinopolio) bažnyčiai, tai graikų nomokanonai buvo pripažinti veikiančiais bažnyčios įstatymais rytų slavų šaly. Dėl to rusų vyskupai, spręsdami jiems pavestas bylas, vadovaudavosi nomokanonais.

Be nomokanonų rytų slavų šaly pasirodė ir Bizantijos civilinės teisės rinkiniai: ekloga ir prochironas. Ekloga išleista 741 amž. po Kr. gim. imperatoriaus Leono Isauriečio ir jo sūnaus Konstatino ir pavadinta: „Trumpas įstatymų rinkinys, padarytas Leono ir Konstantino — išmintingų ir dievobaimingų karalių—iš didžiojo Justiniano institucijų, digestų, kodekso, naujų nuostatų ir ištaisytas su tikslu plėsti didesnę meilę žmonių tarpe". Ekloga buvo papildyta pasakytų imperatorių įstatymais, kurie kiek pakėlė žmonos vietą šeimoje, panaikino konkubinatą, suvaržė persiskyrimus, pakeitė kai ką paveldėjimo srity, leido jungtis įvairių tikybų vyrui ir žmonai. Prieš Leono Isauriečio reformatorišką linkmę iškilo reakcija ypačiai dėl to, kad jis buvo priešingas apeigoms, garbinimui paveikslų ir susiaurino vienuolių teises. Po kokio šimto metų imperatorius Bazilius Makedonietis panaikino Isauriečio reformas, dar gi pasmerkė jas, išleido (870 m.) naują įstatymų vadovėlį, pavadintą Prochiron, ir grįžo prie Justiniano teisės dėsnių. Ir Ekloga ir Prochironas buvo pirmųjų rytų slavų vyskupų — graikų rankose. Į slavų kalbą buvo išverstos tik jų kai kurios dalys.

Taigi, Bizantijos civilinės teisės rinkinių įtaką slavų teisei parėjo nuo to, kad santuokos ir paveldėjimo teisės srityse kylantieji klausimai buvo pavesta spręsti bažnyčios teismui; suprantama, dvasininkai ir vadovavosi Bizantijos teise. Bet šita teisė buvo taikoma aukštesnių luomų žmonių ginčams spręst, o liaudis gyveno savo įpročių teise, kurios nieks nerinko, neužrašinėjo ir nesistematizavo, nes retas kas mokėdavo ir rašyt. Rusijos plotas labai didelis, dvasininkų pradžioje buvo nedaug; dėl to žmonių masės bažnyčios teismas negalėdavo

pasiekt. Vėl gi rusų kunigaikščiai kovojo viens su kitu, o rusų carai pradėjo kurti Europos rytuose didelę valstybę; užtat, visuomenės gyvenimo sutvarkymas jiems maža rūpėjo.

Civilinės teisės dualizmas buvo per visą rusų gyvenimą lig paskutinių laikų: civ. statutas būdavo taikomas vienai daliai gyventojų (bajorams, valdininkams, miestiečiams, ūkininkams žemės savininkams), o įpročių teisė — masei ūkininkų kaimiečių.

Seniausias rytų slavų juridinio pobūdžio nuostatų trumpas rinkinys, vadinamas „Ruskaja Pravda", kaip sako rusų istorikas V. Kliučevskis, buvo sustatytas XI—XII amžiuose kunigaikščių Jaroslovo, Vladimiro Monomacho ir kitų laikais, bet kad tas rinkinys nėra atskiras savotiškas rytų slavų juridinis darbas, o sudaro Bizantijos bažnyčios teisės papildomąją dalį, kiek pritaikytą slavų gyvenimui, ir kad jis buvo paruoštas ne kunigaikščių, o bažnyčios teismo darbo tikslams ir reikalams; dėl to jis nekalba apie dalykus, nepavestus bažnyčios teismo kompetencijai, kuri tais laikais vis gi buvo didelė; bet to rinkinio galia ir kunigaikščių buvo pripažinta.

Iš rinkinėlio „Ruskaja Pravda" matyt, kad giminaičiai (tėvai ir broliai), išleisdami už vyro giminaites moteris, aprūpindavo jas, kiek galėdavo. Vadinas, žmonos atsinešdavo šiokį—tokį turtą. Taipos gi matyt, kad žmonai mirus, jos turtas tekdavo jos įpėdiniams. Šiuo dalyku straipsnis taip sako: —jei liks vaikų, tai kas priklausė pirmajai žmonai, paims jos vaikai; jei vyras iš to turto būtų ką davęs antrai žmonai, tai vis gi paims pirmos žmonos vaikai.

Kaip buvo valdomas ir naudojamas žmonos turtas santuokos metu, apie tai „Ruskaja Pravda" nekalba. Matyt, dvasininkai, spręsdami ginčus dėl turto tarp vyro ir žmonos, taikydavo Bizantijos teisę, nes slavų tarpe tokie ginčai vargiai bau galėdavo kilt, kadangi slavo žmona būdavo po vyro valia, turėdavo klausyt jo ir galėdavo būt jo baudžiama. Dėl to, žmonos teisės turtui galėjo rast pripažinimą tik bažnyčios teismuose, buvusiuose Bizantijos teisės įtakoj.

Bet kiek vėliau, vyro ir žmonos teisės turtui pradėta nustatinėt ir įpročiais, kad ir nevienodai; sakysime, klausimas, ar atsako žmona už savo vyro skolas, būdavo išsprendžiamas nevienodai: vienoj vietoj žmona atsakydavo už savo vyro

skolas tik tada, jei ji būdavo laidavusi jas; kitoj vietoj žemdirbio—nuomininko žmona atsakydavo prieš savo poną už vyro skolas, kad ji ir nebūdavo davusi įsižadėjimo. „Ruskaja Pravda“ apie plėšiką sako: „turi atiduot jį su žmona ir vaikais, ir visu turtu“ (nukentėjusiam). Ta pati „Ruskaja Pravda“ dar sako: „jei cholopas apvogs ką, tai jo savininkas turi išpirkt cholopą arba atiduot jį, su kuo jis buvo vogęs; o žmonos ir vaikų nereik (atiduot). Bet jei žmona ir vaikai drauge vogė ir slėpė, tai atiduot visus“. Taigi, atsakomybė žmonos už vyrą vienur buvo nustatyta pagal Bizantijos teisę, kitur pagal įpročius, kurie nepripažindavo žmonai nei asmens, nei turto teisių, dėl to žmona turėdavo pasiduot vyro likimui.

Vis gi negalime sakyt, kad senovės Rusijoj žmona visada būdavo prislėgta despotiška vyro valia. Žmonos būklė buvo fakto, o ne teisės dalykas; antai, Vladimiras Monomachas pataria savo sūnams neduot žmonoms didelės valios; vadinas, būdavo vyrai, kurie pasiduodavo žmonoms. Tatai rodo ir rusų patarlės: „bloga, jei žmona neliepė“, „bloga tam vyrui, kuris turi namuose didelę žmoną“, „kas duoda žmonai valią, tas pats plaka save“, „žinok boba savo ratelį“.

Kokios buvo motinos teisės vaikų atžvilgiu, apie tai rytų slavų teisės šaltiniuose žinių maža tėra. Pagal jau minėtą „Ruskaja Pravda“, tėvui mirus, globa priklauso motinai. Motina veda likusį po vyro galvos ūkį, vaikai turi būt po jos valia: „vykdyti visame kame jos valią, o vaikams neduot valios“, sako „Ruskaja Pravda“. Kaip matome, čia motinai pripažinta ta pati valia, kokią turėdavo tėvas, būdamas gyvas.

Minėjome ir kitą „Ruskaja Pravda“ nuostatą, būtent: „jei liks vaikų, tai kas priklausė pirmajai žmonai, atsiims jos vaikai, o jei tėvas duotų ką iš pirmos žmonos turto antrai žmonai, tai ir tą turtą atsiims vaikai“. Bet šituose nuostatuose, be abejo, atsiliepė Bizantijos teisės įtaka, nes žinome, kad romėnai savo imperijos paskutiniais amžiais praplėtė žmonos teisę turtui; romėnų teisės nuostatai perėjo į Bizantiją, o iš Bizantijos su dvasininkais į rytų slavų šalį. Tatai tvirtina ir tas faktas, kad rytų slavų kunigaikštis Vladimiras turto paveldėjimo bylas buvo pavedęs spręsti dvasininkams—vyskupams ir metropolitams. Kaip toli ėjo Bizantijos teisės taikymas slavų gyvenimui ir kiek ta teisė pasikeitė, susidūrus su slavų

įpročių teise, apie tai žinių nėra. Kaip sakėme, rytų slavai turėdavo vedamas žmonas ir konkubinas. Kokios konkubinų ir jų vaikų teisės, ir gi žinių nėra. Kai santuokos bylos buvo pavestos spręst dvasininkams, tai vedamų žmonų ir konkubinų vaikai pradėta ryškiau skirt nuo kitų, antai: jau vienas „Ruskaja Pravda“ straipsnis sako: „jei vyras turi vaikų iš vergės, tai tie vaikai nepaveldi turto, o gauna laisvę su motina“. Vargiai bau galime abejoti, kad toks nuostatas paimtas iš graikų-romėnų teisės. Vėliau, bažnyčios nuostatai dar labiau įsigalėjo: nesantuokiniai vaikai laikomi būdavo neteisiniais vaikais dar gi ir tada, kai vyras ir žmona vėliau susituokdavo; tie vaikai būdavo draudžiama įsūnyt arba įteisint.

Rytų slavų senovės raštuose nėra žinių, ar būdavo kuriama globa laisvoms moterims — našlėms, persiskyrusioms su vyrais, netekusioms tėvų pilnametėms ir kt. Kitur tokios moterys, kaip žinome, būdavo globojamos. Matyt, ir Bizantijos teisė moterų globos nuostatų neatnešė į rytų slavų šalį dėl to, kad toji globa buvo išnykusi į pabaigą ir romėnų teisėje.

Pietų Amerikos inkai. Iš daugelio Amerikos tautų bene aukščiausią kultūros laipsnį buvo pasiekę inkai ir actekai, bent taip rodo Amerikos senovės liekanų tyrinėjimai.

Pažiūrėsime, kokia buvo inkų kultūra, kad galėtume aiškiau pamatyt, kokia buvo jų šeimos santvarka ir moterų būklė.

Inkai gyveno dabartinėje pietų Amerikos Peru valstybėje. Jie priklausė, kaip ir kiti Amerikos gyventojai, raudonodžių žmonių rasei ir buvo pavadinti Amerikos indijonais. Pasiremdami inkų mitais, tyrinėtojai sako, kad pirmykščių vidurinės Peru valstybės gyventojų, vadinamų „kikua“, civilizaciją iškėlęs pirmasai inkas — Manko Kapak, kuris buvęs atvykęs su savo seserim iš ežero Titikaka apylinkės; jis buvęs saulės sūnus ir saulė davusi jam įsakymą suteikt žmonėms įstatymus ir kelt civlizaciją žmonių tarpe. Kiti tyrinėtojai sako Manko Kapak buvęs vietinis gyventojas ten, kur vėliau buvo įkurtas Kocko miestas.

Vis gi beveik visi tyrinėtojai laiko Manko Kapaką pirmu inkų didvyriu, kuris buvęs garbinamas daugelio Kordiliero kalnų tautelių, apsigyvenusių Kocko miesto apylinkėse. Ga-

limas daiktas, kad jis yra buvęs inkų giminės ar tautelės prosenis, išplėtęs savo galią visai šaliai. Nėra žinių, kaip yra kilusi šita karališka giminė ar tautelė. Vieni tyrinėtojai sako, kad žodžiu Inka buvo vadinami tik patys valdovai; kiti sako, kad tuo žodžiu buvę vadinami ne vien valdovai; treti sako, kad Manko Kapak pavadinęs inkais visus, prisidėjusius prie jo darbo; kiti vėl sako, kad inkai buvę Kocko miesto apylinkių gyventojai, bet kalbėję kalba, kuri visiškai nepanešėjusi į vietinių gyventojų kikua kalbą, vadinas, jie buvę atėjūnai — vietinių gyventojų nugalėtojai.

Šiaip ar taip — dauguma tyrinėtojų pradeda inkų istoriją Manko Kapaku.

Viens tyrinėtojas sako, jog Manko Kapakas atsiradęs Peru valstybėje apie 1120 m. po Kr. gim., kits — apie 1250 m., trečias — apie 980 m., ketvirtas — apie 946 m. ir penktas — apie 1061 m.

Peru gyventojai kikua buvę tuomet barbarai, ir Manko Kapak stengęsis juos civilizuot. Pirmųjų inkų valstybė buvusi maža; vėliau ji augusi palengva, kai inkai, vietinių gyventojų kikua padedami, pradėjo pult kitas tauteles ir imt jas po savo valdžia, kol neapėmė viso Peru ploto ir nepadarė savo valstybės svarbiausia pietų Amerikos valstybe, pasiekę dabartinias Čili ir Ekvadoro valstybes.

Bekovodami inkų linijos valdovai darė reformas ir savo valstybės viduje, antai: statė dideles maldyklas, įsakė surašinėt gyventojus nustatytu laiku, įvedė žemės paskirstymo ir dirbimo tvarką, sutvarkė administraciją, taisė kelius ir kk.

Paskutinis iš didžiųjų inkų eilės — Hudina Kapak — mirė 1525 metais, tais metais, kuriais ispanai atsidangino į Peru. Po jo galvos Peru valstybė pradėjo nykt, nes jos viduje kilo karai piliečių tarpe iš vienos pusės dėl to, kad atskirų tautų vadai užsimanydavo grąžint savo galią; iš kitos pusės valdovo Inko sūnūs nenusileisdavo viens kitam ir bandydavo dalintis valstybės plotą, apėmusį beveik visą dabartinę Peru valstybę tarp Andų kalnų ir Ramiojo vandenyno ir dalis dabartinių Ekvadoro, Bolivijos ir Čili valstybių.

Tų aršių kovų metu trys ispanų laivai, vadovaujami Prancisko Pizarro, atplaukė į Puna salą, esančią Ekvadoro valstybės pakrantėje. Pizarro su savo būriu, suidėjusiu apie iš dvie-

jų šimtų žmonių, patraukė į pietus. Ispanai ir jų arkliai padarė didelio įspūdžio vietiniams gyventojams, kurie žiūrėjo į ispanus kaip į aukštesnius už juos žmones; Peru valstybės valdovas priėmė ispanus 1522 metais Kaksamarkos mieste. Trumpai pabuvęs Kaksamarkoje, Pizarro suėmė valdovą Atahualpą, apkaltino jį norėjus sukelt žmones prieš ispanus ir uždėjo didžiausią kontribuciją, o jį greit sudegino ant laužo su daugeliu jo vaikų. Iš Kaksamarkos Pizarro nuvyko į sostinę Kocko, kurią ir gi paėmė.

Peru valstybės gyventojų kikua visuomeninio gyvenimo santvarka buvo geresnė už daugumos kitų Amerikos tautų santvarką. Jų valstybėje politinė valdžia jau buvo perėjusi į vieno asmens — Inko — rankas ir Inko buvo perleidžiama savo įpėdiniams, einant žemutine linija.

Inkų visuomeninio gyvenimo pagrinde, ispanams atsidanginant, buvo klianas, kikua kalba vadinamas aylliu.

Aylliu apimdavo visus žmones tuo pačiu vardu ir ne tik žmogaus sūnūs, bet ir jo ainius. Aylliu būdavo duodamas vardas arba kurio proseniо arba gyvulio, iš kurio aylliu manė esąs kilęs; dėl to buvo ir Inko aylliu, nes visi to aylliu nariai laikė save kilusius iš Manko Inko; buvo aylliu Kapak ir kiti. Žodis aylliu verčiamas žodžiais: tautelė, linija, kilmė, namai, šeima. Kada ir kaip žmonės buvo susiskirstę tais aylliu — žinių nėra. Kocko mieste buvo keli aylliu. Tarpais du aylliu būdavo vadinami vienu vardu. To pačio aylliu nariai vadindavo save artimais kraujo pagrindu, dėl to aylliu kitaip būdavo vadinamas kraujo giminyste. Aylliu vyresnysis buvo vadinamas žodžiu, reiškiančiu „tą, kas įsako“. Paprastai aylliu apimdavo kaimą ir sudarydavo vietinį klianą.

Apie šeimos santvarką nedaug žinių tebėr, nes senesnieji rašytojai, kalbėdami apie šeimą, beveik visada turi galvoje aylliu. Atrodo, kad kiekvienas aylliu gyveno atskirame name. Vis gi šeima, inkų amžiais, turėjo vaidint svarbų vaidmenį sutvarkytame Peru valstybės visuomeniniame gyvenime: ji turėjo savo vyresnįjį, kuriam priklausė teismo valdžia ir politinio pobūdžio valdžia ir kuris buvo atsakingas prieš Inko valdininkus. Iš tų vyresniųjų tarpo buvo renkamas aylliu grupės vyresnysis.

Iš kai kurių turimų apie vedybą žinių matyt Peru gyventojus labai žiūrėdavus, kad giminės kraujas būtų grynas. Visuose vedybiniuose nuostatuose apsireiškia noras neišleist asmenų ir daiktų iš kliano arba šeimų. Rašytojas Garsilasso de la Vega sako, kad jungtis leidžiama buvo tik tos pačios bendruomenės tarpusavy, o tatai rodo tautos kikua tarpe buvus kliano endogamiją. Šiuo atžvilgiu pačiam Inkai buvo dar griežtesni nuostatai.

Be to, moterims draudžiama būdavo tekėt prieš sueinant aštuoniolikai arba dvidešimčiai metų, o vyrams — prieš sueinant dvidešimt keturiems metams. Pagalios, vedybų ceremonijos būdavo kontroliuojamos tam tikrų valdininkų, kurie jungdavo žmones Inko vardu.

Rašytojai — ispanai nurodo Peru tautos kikua suskirstymą dekuriomis ir centurijomis.

Dekurija susidėdavo iš dešimties šeimų arba namų. Iš tikrųjų kikua klianas buvo padalintas į dešimt šeimų ir tos šeimų grupės vyresnįjį (kamajok) skirdavo provincijos viršininkas (kuraka).

Tasai dešimties šeimų vyresnysis (kamajok) turėdavo savo rankose didelę valdžią: jis buvo pavesto jam ploto žmonių prižiūrėtojas ir gynėjas. Kaipo prižiūrėtojas—jis buvo atsakingas už jų elgesį; jo kontrolė siekdavo taip toli, jog indijonai valgydami turėdavo laikyt visus vartus atkeltus, kad jis galėtų nuolat matyt, kaip žmonės namie gyvena; jis turėdavo žiūrėt, kad būtų vykdomi Inko įsakymai apie rūbų dėvėjimą, suskaitinėt gyventojus, žymėt maisto vartojimą, žinot derliaus ir valstybės sandėlių stovį, susekt, kas laužo įstatymus ir spręst keliančius ginčą klausimus. Jis nėjo tikybos srities pareigų.

Bet šitie kamajokai betarpiškai nesusiekdavo su aukščiausiąja valdžia, jie turėjo savo vyresnybę: jų vyresniaisiais buvo „centurijonai“ (pachakuraka). Centurijos buvo taip organizuotos: penkioms dekurijoms buvo renkamas viens nuo penkių dešimčių šeimų vyresnysis; dvi tokios grupės iš penkiasdešimt šeimų buvo po „pachakuraka“ valdžia. Daugely vietų pachakuraka pareigas eidavo aylliu vyresnysis ir kaip ansai būdavo vadinamas „kamachikuk“; tatai rodo, kad inkų politinė santvarka buvo pagrįsta senovės kikua tautos nuostatais. Sako, pachakuraką buvus su savo žmonėmis tokiuose santy-

kiuose, kaip būna tėvas su vaikais. Kai kuriose Peru vietose pachakuraka pareigos pereidavo paveldėjimo keliu tos pačios šeimos nariams — jaunesniajam broliui arba mirusio sūnui; kai kur pachakuraką rinkdavo iš senių tarpo.

Kitas suskirstymas politiniu atžvilgiu buvo kaimas. Kaimo vyresniuoju dažniausiai būdavo jau minėtas pachakuraka ir aylliu vyresnysis. Bet tarpais jo galia būdavo išplėsta didesniam plotui. Čia klianas, matyt, būdavo išsišakojęs, šakos sudarydavo atskirus aylliu, bet tie aylliu linkdavo prie kliano kelmo ir turėdavo vieną vyresnįjį ir, kaip galime manyt, bendras visai giminei šventes.

Daugelis susidėjusių kaimų sudarydavo tautelę (runa-runa). Nėra žinių, kuriais pagrindais buvo susidariusios tautelės. Galime manyti, kad tautelės nariai drauge eidavo kovot, vedami vyriausiojo amžiaus atžvilgiu kaimo viršininko. Taip manyt galime, pasiremdami Morgano rašiniais. Tarpais toks viršininkas būdavo tikras tautos valdovas, būtent tada, kada jo tauta būdavo tik vassaliniuose santykiuose su Inko valstybe.

Kai kur kiekvienas tautelės klianas turėdavo savo atskirą teritorijos plotą ir, matyt, taip buvo seniau visoje Peru valstybėje. Vis gi inkai dažnai sugebėdavo įvest savo naują santvarką, apie kurią jau pasakyta.

Iš minėtų kurakų buvo pastatyti keturių provincijų valdytojai, o aukščiausias valdovas buvo Inka.

Klasės. Visi inkų gyventojai buvo padalinti į kelias klases. Viena klasė neturėjo jokių teisių: tatai buvo inkų pavergtų tautelių likučiai, nes dauguma nugalėtų būdavo perkeliama į nuramintą šalį, o tos šalies gyventojai būdavo gabenami į nugalėtą vietą. Vienas Inkas gabendavo daug žmonių į nederlingas vietas ir liepdavo jas dirbt. Šitie vergai neturėdavo nuosavybės teisės turtui ir būdavo žiauriai laikomi. Po jų ėjo masė žmonių, priverstų dirbt sunkų darbą įstatymų nustatytose aplinkybėse. Joks žmogus neturėdavo teisės pamest savo gyvenamosios vietos be vyresniojo leidimo; tolimą kelionę galima būdavo pradėt, tik gavus Inko leidimą; kai kurios profesijos buvo uždraustos, antai, gaudymas žemčiūgo, kasimas gyvojo sidabro. Be to, įstatymai nustatydavo, kaip

reik kirpt plaukai, kaip turi būt dėvimi papuošalai. Taipos gi, žmonės turėdavo pildyt kliano nustatytas pareigas.

Nėra žinių, kokias teises turėjo „kuraka“ — tie didieji viršininkai, kurie valdė pavergtąsias tautas ir keturias valstybės provincijas. Manoma, jie buvę nugalėtų tautų senovės valdovai, turėję šiek—tiek savarankiškumo. Jie negyvendavo sostinėje ir turėdavo pristatyt tam tikras garantijas savo lojalumo Inko valstybei; jiems buvo paliktos jų būstinės ir kai kurios teisės jų buvusių pavaldinių atžvilgiu, kuriuos jie valdė, teikdami žinias Inkui. Jie turėdavo vest Inko jiems duotą žmoną. Jų pareigos pereidavo paveldėjimo keliu, bet pats Inka nurodydavo, katras jų sūnus gali paimt valdžią po tėvo galvos.

Turinčiomis tikras privilegijas klasėmis buvo laikomos tos, kurios gyveno sostinėje Kocko. Sostinės gyventojų daugumą, atvykus ispanams, buvo sudarę atgabenti iš tolimų provincijų žmonės. Bet aukščiausiomis klasėmis buvo laikomos: 1) orėjonų, kaip juos buvo pavadinę ispanai ir 2) inkų.

Orėjonai, kitaip sakant „didelės ausys“, stovėjo labai aukštai ir nėjo tos daugybės pareigų kaip kurakai. Jie gyveno sostinėje ir sudarydavo Inko garbės sargybą, bet jie nepasiduodavo vergiškai Inko įsakymams. Porą kartų jie atvirai pasipriešino Inkui ir sukilo prieš jį su ginklais rankose. Šita klasė buvo labai aukštos kilmės, nes dauguma jos narių priklausė didžiojo erelio klianui, bet jie nebuvo tos pačios giminės, kurios buvo Inka. Jie turėjo teisės nešiot įžymumo ženklus: jų ausyse buvo padarytos skylutės ir per tas skylutes jie pakabindavo sunkius papuošalus, kurie traukdavo ausis žemyn, dėl to ispanų jie ir buvo pavadinti orėjonais (ilgaausiais). Savo trumpai nukirptuose plaukuose jie nešiodavo kaspiną iš lamos vilnų. Jų buvo pareiga rūpintis karo reikalais ir išeit karo mokslą.

Kaip yra kilęs inkų klianas, tikrų žinių nėra. Pagal Garsilasso de la Vegą Manko Kapak pirmas ėmęs vartot Inko titulą ir suteikęs šitą titulą savo bendradarbiams; bet kiti tyrinėtojai mano inkų klianą atsidanginus iš kitur ir pavergus kikua tautą.

Inkai gyveno Kocko mieste ir jo apylinkėse; iš jų tarpo būdavo renkami valdininkai nugalėtų provincijų kurakams pri-

žiūrėt ir kontroliuot. Tie valdininkai važinėdavo provincijose, peržiūrinėdavo vietinių viršininkų apyskaitas ir skirdavo bausmes už peržengimą įstatymų. Iš jų tarpo būdavo renkami kariuomenės vadai ir dvasiškinkai. Inka klasės moterys turėdavo tam tikrą pavadinimą.

Tasai klianas buvo suskirstytas aukštojo Kocko inkais ir žemojo Kocko inkais.

Į valdovą Inką buvo žiūrėta kaip į kilusį iš saulės, dėl to jis buvo vadinamas saule. Šitą pagarbą jis dalinosi su visu inkų klianu, dėl to inkai kai kada būdavo vadinami saulės vaikais. Kaipo saulės sūnus — Inkas buvo laikomas šventas: jis pats atlikdavo svarbiausius tikybos ritualus; prie jo negalima būdavo artintis, neatnešus simbolinės dovanos. Ant kaktos Inkas turėdavo lamos vilnų papuošalą su dviemis plunksnomis ir kaspiną kaipo jo galios ženklą, kurį jam uždėdavo vyriausiasis saulės dvasiškinkas, jam paimant troną. Inkas būdavo nešamas pagrąžintais auksu neštuvais, kuriais kitas kas neturėdavo teisės naudotis.

Rūpindamasis apsaugot inkų kraujo grynumą, Inka iškėlė tam tikras taikintinas Inko vedybai taisykles: Inka galėdavo vest, kokią norėdavo, peruviečių kraujo mergaitę, ir gimęs iš tokios mergaitės sūnus priklausydavo inkų klianui. Bet tokios mergaitės būdavo tik konkubinos. Inko teisinės žmonos turėdavo kilt kaip ir jis iš saulės, kitaip sakant, priklausyt inkų klianui ir, be to, tai jo šakai, kurios nariai buvo viešpatavę. Dar gi, Inko įpėdinis turėdavo būt gimęs iš Inko ir jo vyresnėsės sesers, kuri buvo vadinama „motina—žemė". Pagalios, būdavo manant Inką nemirštant: jo tėvas „saulė" tik pašaukdavęs jį pasilsėt.

Taigi, iš visa ko matyt Inką buvus dieviška asmenybe arba valdovu—dievu.

Turto sritis. Turto teisės pareidavo nuo suskirstymo žmonių klianais. Inka buvo laikomas visos teritorijos savininku, bet iš savo malonės valdyti žemę jis pavesdavo šeimų tėvams. Kiekvienas šeimos tėvas gaudavo vieną „tupu" žemės savo šeimai maitinti. Didėjant šeimos narių skaičiui, duodamasis žemės plotas atitinkamai būdavo didinamas. Likusioji žemė būdavo dalinama į dvi dalis, iš kurių viena būdavo ski-

riama saulei, kita Inkui. Nugalėjus kurią šalį, pirmutinis inkų tautos rūpestis buvo padalint žemę nurodytu būdu.

Be savo žemės žmonės turėdavo dirbt valstybės žemę; visi vyrai ir moterys nuo 25 metų lig 50 metų amžiaus turėdavo eit dirbt; jaunesnieji, seniai ir ligoniai buvo atleisti nuo darbo. Valstybės ir saulės žemės vaisiai būdavo suimami vietinių valdininkų ir supilami į Inko sandėlius. Kiekviename kaime būdavo du sandėliai: viename buvo laikomi Inko javai; iš to sandėlio būdavo duodamas maistas vietiniams valdininkams; kitame sandėly, vadinamame saulės sandėliu, būdavo laikoma javų atsarga nederliaus atsitikimams. Šitie sandėliai turėdavo būt visada pilni. Tam tikri sandėliai buvo pastatyti visoje valstybėje maitinti kariuomenei karo metu. Žmonės turėdavo atlikt ir viešuosius darbus, antai, kast žemę, apdrėgnint kanalus, tiest kelius ir kk., taipos gi gamint kariuomenei visa ką iš valdžios duodamos medžiagos.

Valdininkai buvo atleisti nuo priverstinių darbų; orėjonai (ilgaausiai), inkų kliano nariai ir dvasininkai ir gi atleisti.

Kurakai (provincijų vyresnieji) ir inkų kliano nariai gaudavo didelius žemės plotus maitintis; jiems turėdavo dirbt amatininkai ir kiti žmonės.

Inkų vyriausybė reikalavo iš visų nugalėtų tautelių mokėt Kocko miesto kalbą, kuria buvo kikua kalba. Valdininkai turėdavo laikyt tą kalbą oficialia kalba. Bet, žinoma, ne visur pasisekė įgyvendint tasai reikalavimas.

Inkai labai rūpinosi keliais ir tiltais. Iš jų sostinės Kocko keliai buvo nutiesti į visas puses. Pakeliui būdavo kurjeriai, kurie greit perduodavo viens kitam gautus iš sostinės įsakymus ir žinias į tolimus valstybės kraštus. Inkų įstatymai buvo laikomi tiesiog saulės išleisti ir suteikti žmonėms per tarpininką saulės sūnų Manko Kapaką. O kadangi įstatymai buvo leidžiami įvairių inkų per ilgą laiką, tai buvo aiškinama, jog Manka Kapak paskelbęs tik kai kurias taisykles ir pavedęs savo įpėdiniams paskelbti kitus įstatymus atitinkamu laiku.

Dėl to įstatymų peržengimas būdavo laikomas šventenybės paniekinimu ir dėl to įstatymų vykdymas griežtai buvo reikalaujamas.

Civilinė teisė buvo paremta dalimi senaisiais klianų nuostatais, dalimi inkų išleistomis taisyklėmis. Kaip jau pasa-

kyta, kiekvienos šeimos tvarkytojas gaudavo žemės sklypą, vadinamą tupu, šeimai maitint. To sklypo jis negalėdavo parduot arba kitu būdu perleist, arba mainyt su kitu be kaimo vyresniojo leidimo.

Žmogus negalėdavo pasislėpt nuo pareigos dirbt valstybės žemę, gamint valstybės reikalaujamus daiktus, tarnaut kareiviu ir neturėdavo teisės pasilikt kad ir dalį uždarbio iš šono.

Kai dėl baudžiamosios teisės, tai aylliu vyresnysis ir kaimo vyresnysis teisdavo žmones už menkesnius nusikalstamuosius darbus, už vagystę ir už svetimoteriavimą. Už svarbesnius nusikalstamuosius darbus žmones teisdavo didesnių teritorijos plotų viršininkai. Kiekvienas žmogus, sužinojęs apie nusikalstamąjį darbą, turėdavo pranešt vyresnybei, kitaip, jis būdavo baudžiamas kaip kad ir nusikaltėlis. Išgaut iš nusikaltėlių prisipažinimui būdavo vartojamas kankinimas. Sprendimai turėdavo būt įvykdyti per penkias dienas. Už daugumą nusikaltimų, kaip antai, už pabėgimą iš sunkiųjų darbų, už vogimą aukso ir sidabro, už vengimą tarnaut kariuomenėje ir k.k. būdavo skiriama mirties bausmė.

Totemizmas. Senovės peruviečiai žinojo totemizmą; tatai tvirtina visi rašytojai: prieš patekdami civilizuojančiai inkų įtakai kikua tautos žmonės garbindavo kai kuriuos gyvulius, augalus ir kitus daiktus ir vadindavo save tų gyvulių, augalų ir daiktų vardais. Kiekvienas aylliu, kiekviena provincija, kiekviena tauta ir kiekvieno miesto dalis (antai Kocko) turėdavo gyvulį arba daiktą per savo įžymų globėją ir garbindavo jį. Iš peruviečių totemų minimi dažniausiai: didysis erelis, sakalas, kirmėlė, puma (žvėris), jaguaras (žvėris), šuo, kalnai, upės, ežerai, jūra. Žodis, kuriuo peruviečiai vadindavo tas dvasias globėjas, apima visus daiktus, kaip jie manė, turinčius didelės paslaptingos galios; kitas tų dvasių — globėjų pavadinimas reiškė „gimimą, kilmę". Žmonės, kurie garbindavo pumą, jaguarą arba meška, susitikę su šitais žvėrimis, nebėgdavo nuo jų, o geriau duodavo jiems sudraskyt juos negu gintis nuo jų; garbinamųjų paukščių — žmonės nešaudydavo. Kai kurie rašytojai sako, kad peruviečiai tikėję, jie esą kilę iš garbinamųjų gyvulių. Apie totemų kultą nėra smulkesnių žinių. Rašytojai sako, jog totemizmas buvęs pakeistas saulės garbinimu visur, kur tik inkai įsigalėjo; žinoma,

totemizmas negalėjo greit išnykt, nes jis turėjo savo ilgą praeitį ir buvo labai praplitęs. Galima spėt inkų totemu buvus saulę.

Saulės kultas. Rašytojai sako, kad Manko Kapakui atvykus į Peru, žmonių senoji tikyba buvo pakeista kita tikyba, kurios vyriausiu dievu buvo saulė. Naujoji tikyba dar buvo, kai ispanas Pizarro atsidangino į Peru.

Saulė (Inti) buvo dar vadinama „dienos viršininku". Buvo manoma, kad saulė yra žmogaus formos, kad ji siunčia žmonėms šviesą ir šilimą ir kad ji padeda tarpti žmonių gyvuliams ir javams. Inkai buvo laikomi jos ainiais ir vadinami „saulės sūnumis". Tik inkai galėdavo tart saulės vardą, o prastiems žmonėms tart tasai vardas buvo uždrausta. Daug maldyklų buvo pastatyta saulei garbinti. Kocko maldykloje buvo auksinis saulės atvaizdas.

Dievų tarpe antrą vietą turėjo mėnulis, kuris buvo laikomas saulės seserim ir žmona, dėl to mėnulis dažnai būdavo vadinamas karaliene ir buvo laikomas ištekėjusių moterų globėju. Jam pagerbti kas jauno kikua tautos žmonės pasnykaudavo ir nuo visa ko susilaikydavo. Kocko maldykloje mėnulio atvaizdas buvo padarytas iš sidabro.

Kiti dievai buvo laikomi saulės—mėnulio poros tarnautojais. Iš jų minėtini: griaustinis, žvaigždė Venera, kuri buvo laikoma saulės tarnautoja, gėlių ir mergaičių globėja. Kitos žvaigždės laikomos buvo mėnulio tarnautojomis.

Be žvaigždžių buvo garbinama žemė, pavadinta „motina - žemė", ir ugnis. Pagalios, peruviečiai turėjo namų dievus, apie kuriuos tikrų žinių nebėr.

Senesnieji tyrinėtojai sako, kad šalia minėtų dievų inkai garbinę ir kitos rūšies dievus: tie dievai buvę laikomi kūrėjais, bet legendos apie juos atsiradusios ne kikua tautos tarpe. Iš tų dievų žinomas yra Pachakamak; jis laikomas buvo „pasaulio instruktorium". Jis esąs įkūręs pasaulį ir sutvėręs žmones ir visa, kas turi gyvybės. Jis buvo nematomas, atvaizduot jį bet kokiu būdu buvo uždrausta. Jo vardas buvo toks šventas, kad tik vienas Inka galėdavo tart jo vardą. Jo maldyklos nebuvo tautos kikua šaly, dėl to, matyt, jis buvo kitos Peru valstybės tautos — junkų — dievas. Kitas tos rūšies dievas buvo Huiracocha. Jis buvo laikomas visos padangės įkūrėju.

Trečias didysis dievas buvo Cun. Jis buvo laikomas oro dalimi; jis neturėjęs kūno sąnarių, kaulų ir nervų, sutvėręs žmones ir apdovanojęs juos visakeriopomis gerybėmis.

Kokie buvo santykiai šitų dievų vieno su kitu ir su saule, patenkinamai neišaiškinta. Manoma, juos buvus įvairių tautų dievais.

Be didelių dievų peruviečiai garbino daugybę dvasių (huaca). Tuo vardu jie vadino visus daiktus, kurie jiems atrodė paslaptingi ar šventi; visos vietos, visi nepaprasti arba labai dideli daiktai, Andų kalnų viršūnės, didelės upės, labai dideli medžiai, žemesnieji dievai ir jų maldyklos, totemai, atvaizdai iš akmens ir metalo, meteoritai, kapai, mumijos, kai kurie molio indai buvo laikomi „huaka“ (dvasios).

Dvasininkai. Dvasininkų buvo dvi klasės: 1) huiliak — iš inkų klasės ir 2) visi kiti (hunus nahaks).

Huiliakai buvo aukštieji dvasininkai. Jie dėstė tikybą kitiems dvasininkams ir žmonėms. Iš jų tarpo būdavo renkamas vyriausiasis dvasininkas ir valstybinės tikybos saugotojai.

Vyriausias dvasininkas būdavo skiriamas lig gyvos galvos. Jis turėdavo būt ne tik iš inkų klasės, bet būt ir artimas viešpataujančio Inko giminaitis: brolis, dėdė, pusbrolis. Jei tokio „huiliak“ nebūdavo, tai skirdavo ir tolimą Inko giminaitį, bet nuodugniai išmokusį tikybos nuostatus. Vyriausiasis dvasininkas gyvendavo sostinės maldykloje, atsiskyręs nuo visų, nevalgydavo mėsos, mįsdavo tik duona, vaisiais ir bulvėmis, gerdavo tik vandenį. Paprastai, jis būdavo apsivilkęs kaip ir kiti dvasininkai. O kai jis atlikinėdavo tikybines apeigas, jis apsivilkdavo tamsios spalvos tunika, ant jos — panašiu į baltus marškinius apsiaustu, papuoštu auksu ir brangiais akmenimis, ant nuogų rankų užsidėdavo auksinius apyrankius, ir gi papuoštus brangiais akmenimis, ant galvos užsidėdavo tiarą, panašią į auksinę kaską, išsaigintą brangiais akmenimis, ir apsiaudavo kurpėmis, padarytomis iš labai minkštų vilnų.

Vyriausiasis dvasininkas susikalbėdavęs su dievais; per jį saulė skelbdavusi žmonėms savo įsakymus. Jokia tikybinė organizacija negalėdavo įsikurt, jokia maldykla negalėdavo būt pastatyta be jo leidimo. Jis skirdavo istorikus — rašytojus, kurie turėdavo įamžinint raštu įvykusius Inko viešpatavimo metais faktus. Jis veizdėdavo, kad provincijose būtų griežtai

saugojami tikybos nuostatai, dėl to jis turėdavo pasiuntinius važinėt maldyklų apžiūrėt ir draust nugalėtoms tautoms grįžt prie savo senųjų dievų. Kai vyriausiasis dvasininkas mirdavo, visi žmonės raudodavo visą dieną. To dvasininko kūnas būdavo balzamuojamas ir užkasamas ant kalnelio.

Žemiau už vyriausiąjį dvasininką buvo dešimt vyresnių dvasininkų iš inkų kliano. Jie turėdavo savo viršininką ir aptarnaudavo įžymiausią sostinės maldyklą.

Vyriausiasis dvasininkas ir huiliakai buvo išlaikomi valstybės lėšomis. Dvasininkų išlaikymas paimdavo trečią dalį šalies pajamų, vadinamų saulės dalimi. Tos pajamos buvo didelės ir dvasininkai suvartodavo tik mažą jų dalį, o likusioji dalis būdavo atiduodama ligoniams, našlėms ir seniams. Žemesnieji dvasininkai dalinosi į kelias klases ir eidavo įvairias pareigas (pranašaujančių, burtininkų ir k.). Įdomu, kad pranašaujantieji remdavo savo spėliojimus stebėdami, kaip lekia paukščiai ir apžiūrėdami paaukotų dievams gyvulių vidurius. Tą pat, kaip matėme, darydavo ir romėnų augūrai.

Iš dvasininkų tarpo buvo renkami tokie, kuriems vadovaujant žmonės atlikdavo išpažintį. Išpažinties ceremonija būdavo atliekama ant upės arba upelio kranto. Tie dvasininkai skirdavo atgailos rūšį, atsižiūrėdami į nuodėmės svarbumą.

Šalia dvasininkų buvo ir vienuoliai. Jie gyvendavo vienuolynuose, atsiskyrę nuo žmonių, dėvėdavo juodus arba tamsiai rusvus rūbus ir skusdavo savo galvas. Jie laikydavosi griežtos disciplinos, plakdavo savo kūną, leisdavo kraują, valgydavo ir gerdavo, kiek galint, mažiau. Jie melsdavosi už Inką ir jo šeimą. Kai kurie iš jų eidavo iš vienuolyno į tolimesnes, nuošalias vietas gyvent visiškai atsiskyrusiais; vis gi, žmonių prašomi, jie atvykdavo į kaimus ligonių slaugint, stengtis sutaikyti susiginčijusius žmones ir k. k.

Inkų tikybos ypatumas yra dar saulės mergaičių organizacija. Tos mergaitės buvo tik saulės tarnaitės. Jos būdavo renkamos tam tikrų valdininkų, paskirtų provincijos valdytojų, dažnai būdavo labai jaunos, laikomos vienuolynuose, iš kurių jos negalėdavo išeit. Jų buvo trys klasės: pirmai klasei priklausė Inko kliano mergaitės; jų buvo apie penkiasdešimtai; tik jos gyveno sostinės vienuolyne netoli Inko rūmų; antrai klasei priklausė aukštų provincijos valdininkų dukterys

ir trečiai — kitų žmonių dukterys. Inkų kraujo mergaičių buvo tik tos prerogatyvos, kad jos gyvendavo provincijos vienuolynuose, iš kurių kiekviename būdavo nuo dviejų šimtų lig septynių šimtų mergaičių. Kiekvienas vienuolynas turėdavo vyresniąją, paprastai, kilusią iš inkų kliano. Mergaitės būdavo suskirstytos nedidelėmis grupėmis ir dirbdavo darbą prižiūrimos apysenių moterų.

Vienuolynų taisyklės buvo labai griežtos: jei būdavo įrodytą kurią mergaitę susidėjus su vyru, tai toji mergaitė gyva būdavo užkasama į žemę; jei tatai nebūdavo įrodyta, o visgi ji pasidarydavo neščia, tai būdavo laikoma ją pastojus dėl saulės veiksmų.

Saulės mergaitės išlaikydavo šventą ugnį, kurią švenčių metu nešdavo iš jų vienuolyno į maldyklas. Jos gamindavo šventą duoną, šventą gėrimą, siūdavo ir taisydavo Inko namiškių rūbus. Būdamos vienuolyne, mergaitės būdavo laikomos saulės žmonomis, bet šešeriems ar septyneriems metams praslinkus, jos galėdavo išeit iš vienuolyno, ir tada jas išleisdavo už aukštų valdininkų.

Ritualai. Senovės peruviečių ritualai buvo dviejų rūšių: iškilmingieji, kurie buvo užsilikę inkų kliane, ir naminiai.

Iš naminių ritualų buvo šie: vardo davimas vienų ar dviejų metų vaikams šeimoje ir vardo davimas antrą kartą berniukams ir mergaitėms, jiems jau subrendus. Abiejais atsitikimais vaikams kirpdavo plaukus ir nagus.

Jei vaikai būdavo Inko kilimo, tai ceremonijos būdavo atliekamos per iškilmingą šventę; tada maldos būdavo kreipiamos į saulę; paskum, Inka sveikindavo jaunuolius, darydavo skylutes jų ausyse ir duodavo jiems įžymumo ženklus. Sąjungai sustiprinti jaunuoliai valgydavo šventą duoną su Inka.

Kitas ritualas — nusivalymas nuo nuodėmių, kurį kai kurie rašytojai prilygina išpažinčiai. Tas nusivalymas būdavo daromas prieš dideles iškilmes, pasnykaujant kelias dienas. Atliekantieji atgailą pasakydavo tam tikram dvasininkui savo padarytus nusidėjimus. Dvasininkas pildavo ant akmens truputį pelenų, likusių po aukų ceremonijos, o atliekantis atgailą turėdavo nupūst pelenus į viršų. Paskum, jam duodavo šventą akmenį ir jis eidavo nusimazgot galvą į tą vietą, kur susieina du upeliai. Už nuodėmes būdavo draudžiama vartot

druska ir dedamieji į valgius augalai, įsakoma plakt save, leist sau kraują ir k. k.

Bet svarbiausias peruviečių ritualas būdavo aukų dėjimas. Aukos būdavo vienaip ar kitaip vadinamos, atsižiūrint į tai, ar jos būdavo sujungtos su kraujo praliejimu, ar be kraujo praliejimo.

Aukos be kraujo praliejimo susidėdavo: iš plunksnų, pūkų, austos medžiagos, žemčiūgų, aukso ir sidabro. Po ceremonijos būdavo dedamos gėlės, medelio koka lapai (iš kurių daromas kokainas), žolė, vaisiai dievams maitint; be to, buvo laistomas šventas vanduo iš auksinių ir sidabrinių vazų. Saulei būdavo aukojami visi pirmieji vaisiai.

Susijusios su kraujo praliejimu aukos susidėdavo iš paukščių, iš kasdien piaunamos lamos; prieš karą būdavo aukojama juoda lama. Inkui apgint nuo nunuodijimo būdavo aukojamas juodas šuo. Per javapiūtės šventę aukomis būdavo triušiai ir kiškiai. Po visos tautos iškilmingos medžioklės, vadovaujant Inkui, tam tikras žvėrių skaičius būdavo skiriamas dievams pagerbti.

Su paaukotais gyvuliais būdavo taip daroma: aukotojas imdavo gyvulį dešiniąja ranka, kreipdavo gyvulio akis prieš saulę ir tardavo vardą to dievo, kuriam auka būdavo skiriama. Tada tam tikras gyvulių piovėjas papiaudavo auką ir išimdavo vidurius, kurie būdavo suvalgomi, o krauju sutepdavo dievų statulas ir maldyklos stulpus.

Aukos būdavo dedamos visiems dievams, bet dažniausia saulei ir mėnuliui. Inkui ir jo žmonai būdavo aukojamos jaunos lamos.

Rašytojai sako, kad aukojami būdavo vaikai saulei, motinai žemei ir Inkui. Inkas versdavęs jo nugalėtą tautą duot jo nurodytą vaikų skaičių paaukot sostinės dievams. Ceremonijos dieną vaikai būdavo puikiausia aprėdomi ir apaunami baltomis kurpėmis; jiems duodavo gert šventą vandenį iš didelės vazos; paskum jie giedodavo giesmes dievams ir Inkui pagerbti. Ant peties jiems būdavo dedamas rišulys kaip einant keliaut, ir būdavo manoma, kad aname pasauly jie tarnausią dievams. Paskum, vaikai būdavo žudomi. Kai kada žmonės būdavę užkasami į žemę gyvi. Tatai būdavo daroma, laidojant Inką ir jo žmoną. Su Inka būdavo užkasama daug jo žmonų iš

jo garemo ir daug tarnautojų. Šitie žmonės pasisiūlydavo savo geru noru eiti tarnauti savo valdovui kitame pasaulyj. Kurie nenorėdavo mirt, tie galėdavo išsipirkt, duodami tam tikrą skaičių lamų, kurios būdavo aukojamos prie Inko kapo; dėl to tie gyvuliai būdavo vadinami vyrais, žmonomis, vaikais.

Visos peruviečių ceremonijos ir aukos būdavo atliekamos, giedant giesmes dievams pagerbti. Iškilmingiausias buvo gimnas saulei, vadinamas triumfu; jį giedodavo vyriausias dvasininkas, kreipdamasis į dievo statulą su šiais žodžiais: „štai ką tavo vaikai — tavo sutvėrimai — tau siūlo! Priimk ir nepyk ant jų! Duok jiems ilgą amžių ir sveikatą ir palaimink jų laukus".

Didelės reikšmės peruviečiai teikdavo laidotuvių ritualui. Jų nuomone mirusių žmonių kūnai turėdavę likt sveiki; žmogui mirus, jo siela kurį laiką būdavo šalia lavono, paskum ji vykdavo į kitą pasaulį.

Inkų - valdovų sielos vykdavusios gyvent saulėje. Aukštos kilmės žmonių sielos vykdavosios į aukštąjį pasaulį, kur jos būdavosi'os atpalaiduotos nuo ligų, nuo nuovargio ir k. k. Prastų žmonių sielos nusileisdavusios į apatinį pasaulį, kur jos gyvendavusi'os taip vargingai kaip šiame pasauly. Buvo tikima taipos gi jų sielas įsikūnijant gyvuliuose.

Protėvių kūnai - mumijos būdavo garbinami žemutinės linijos giminaičių. Mumija būdavo dedama į paruoštą jai laidojimo vietą, ją aprėdydavo, aplink dėdavo daiktus, kurių mirusiam reik šiame pasauly: vyrui ginklus, žmonai įrankius austi; būdavo padėti ir puodeliai su javais ir pilnos švento vandens vazos.

Laidojant patį Inką - valdovą ritualas būdavo sudėtingesnis. Be to, Inko relikvijos būdavo garbinamos jo būvusių pavaldinių. Kiekvienas Inkas, dar būdamas gyvas, liepdavo padaryt jam laidojimo vietą kalno šone. Toji vieta apimdavo kelis kambarius. Inkui mirus, visi žmonės raudodavo ir reikšdavo savo gailestį sostinėje per mėnesį, o provincijose per keturiolika dienų. Paskum, lavonas būdavo nešamas į laidojimo vietą, kur jis būdavo sodinamas į paauksuotą krėslą. Aplink statydavo pilnas švento gėralo vazas, maysą ir kitus valgomus daiktus, taipos gi jo brangenybes. Kitas kambarys būdavo

skiriamas Inko žmonoms, kurias nugirdydavo ir užkasdavo gyvas.

Kuriam laikui praslinkus, laidojimo vieta būdavo atidaroma. Tuomet jau mirusios žmonos būdavo balzamuojamos ir įdedamos į skirtą joms kambarį. Inko mumija iškilmingai būdavo nešama į sostinės maldyklą, kur ji būdavo dedama šalia Inko pirmtakūnų saulės kambary. Ten mumijos būdavo sodinamos paauksuotuose krėsluose užpakaliu į saulės atvaizdą. Inkų mumijos būdavo prižiūrimos tam tikrų dvasininkų, kurie atlikdavo garbinimo ceremonijas. Inkų valdovų žmonos turėjo panašias į jų vyrų privilegijas: su jomis užkasdavo į žemę daug tarnautojų; jų mumijos ir gi būdavo laikomos toj pačioj sostinės maldykloj — mėnulio kambary.

Iškilmingos šventės. Peruviečiai kasmet švęsdavo dvylika iškilmingų švenčių; per kiekvieną šventę būdavo aukojamas šimtas lamų ir giedamos giesmės.

Didžiausia šventė būdavo saulės šventė (Intip Raymi). Ji būdavo švenčiama mūsų birželio mėn. 21 arba 22 d. Prieš tą šventę žmonės pasnykaudavo tris dienas. Ceremonijos būdavo atliekamos sostinės didžiojoj aikštėj ir sostinės vyriausioj maldykloj. Ceremonijos tesdavosi devynias dienas, bet svarbiausias cerenomijas atlikdavo pirmą dieną pats Inka: jis eidavo pasveikint tekančią saulę į didžiąją sostinės aikštę. Saulei pasirodžius, maldininkai jai pagerbt giedodavo giesmes. Tuomet Inkas keldavo į saulę šventas auksines vazas, pripiltas specialiai tai šventei pagaminto švento gėralo. Dešiniąja ranka jis išpildavo gėralą ant žemės iš vienos vazos, o kairiąja ranka, paėmęs kitą vazą, jis truputį gerdavo iš jos, paskum duodavo savo šeimos nariams išgert viską. Kitoj aikštėj aukštos kilmės žmonės ir gi garbindavo saulę, vadovaujami vieno iš aukštų dvasininkų, kuris ir gi duodavo jiems gert švento gėralo.

Po tos ceremonijos Inkas eidavo į maldyklą ir ten duodavo dovanas saulei. Kieme būdavo dedamos aukos saulei vaisiais ir deginami koka lapai. Taipos gi būdavo aukojama juoda lama, o pranašautojai tyrinėdavo lamos vidurius, kad įspėtų, kokie bus metai. Kai kas aukodavo vaiką ar mergaitę. Paskum, vyriausiasis dvasininkas užkurdavo šventą ugnį; tada piaudavo daug paaukotų lamų; paskum, Inkas su savo šeima valgy-

davo pašventintus valgius, pagamintus vienuolyno mergaičių. Kitas dienas žmonės linksmindavosi šokdami, dainuodami ir gerdami.

Antra didelė iškilmė buvo nusivalymas nuo nuodėmių mūsų rugsėjo mėnesy. Būdavo manoma, šitą šventę apsaugojant derlių ir apginant žmones nuo ligų. Prieš šitą šventę žmonės ir gi pasnykaudavo kelias dienas. Paskutinį vakarą būdavo apsirūpinama kąsniu šventos duonos, iškeptos su krauju paaukotų gyvulių. Išsimaudę žmonės trindavosi šventa duona, kad nusivalytų ir išvarytų iš kūno visa, kas gali būt ligos priežastim. Kad apsisaugotų nuo nelaimių, šeimos vyresnysis trindavo ta duona savo namo duris; aukštas dvasininkas trindavo duona Inko rūmų, maldyklų ir mergaičių vienuolyno duris. Šita pasiruošimo diena baigdavosi iškilmingomis pamaldomis saulei. Kitos dienos rytą vienas iš Inko šeimos narių, puikiai apsirėdęs ir laikydamas rankoje durtuvą, pasirodydavo tarp vartų tvirtovės netoli sostinės miesto ir kreipdavosi į žmones su prakalba; paskum, jis eidavo į sostinės didžiąją aikštę, kur jis vėl tardavo: „Kaipo dievo pasiųstasis aš išvarau ligas ir visų rūšių blogybes iš šito miesto, iš jo apylinkių ir iš visos valstybės". Paskum, keturi kiti Inko šeimos nariai eidavo į keturias šalis, švytruodami durtuvais, o susirinkę gatvėse žmonės šūkaudavo džiaugdamies. Pagalios, pasiuntiniai eidavo iš miesto ir įsmeigdavo savo durtuvus į žemę, kad parodytų visas blogybes esant išvarytas.

Vakare žmonės eidavo mest į upes degančias šiaudų ar stagarų našteles, kad išvarytų nakties piktas dvasias, kaip varydavo dieną. Paskum, aukodavo daug lamų saulei ir imdavo daug švento gėralo. Šventė tęsdavosi lig jauno pabaigos ir žmonės linksmindavosi.

Mūsų gegužės mėn. ir gi būdavo didelė šventė. Tada saulei sudėdavo daug brangių dovanų, auksinių ir sidabrinių vazų, brangių akmenų ir daug lamų. Visos valstybės pranašautojai, susirinkę sostinėje, spręsdavo, koks bus pasėlių likimas. Per tą šventę būdavo aukojami triušiai. Gruodžio mėn. būdavo vėl saulės ir griaustinio šventė. Tada būdavo kerpami subrendusiems jaunuoliams plaukai.

Be šitų švenčių būdavo dar mažesnės šventės.

Kosmologija. Apie peruviečių kosmologiją mažai žinių tebėr. Pasaulis buvo vadinamas Pacha. Aukščiau žemės, peruviečių nuomone, esą keturi dangūs; ten gyvenąs dievai, o didžiausis dievas gyvenąs aukščiausioj vietoj. Peruviečiai įsivaizduodavo pasaulį keturkampiu. Viršuj ten esančios žvaigždės, pasaulio įkūrėjas, saulė, mėnulis, laumės juosta, griaustinis, jūra, medis, apačioj — didžiausioji sostinės maldykla, o aukščiau — vyras ir žmona. Peruviečiai manydavo saulę nusileidžiant į jūrą vakaruose, paskum plaukiant po žeme ir kitą dieną sustiprėjusią grįžtant.

Į mėnulio užtemimą jie žiūrėjo kaip į staigią jo ligą, o į saulės užtemimą kaip į jos supykimą ir kaip į gresiančių nelaimių ženklą.

Peruviečių mitai apie pasaulio įkūrimą ir žmonių atsiradimą, kaip sako rašytojai, buvę vietiniai mitai: kiekviena tauta ir kiekviena provincija aiškindavo pasaulio pradžią ir žmonių atsiradimą savotiškai.

Architektūra. Iš visų Amerikos gyventojų peruviečiai buvo gabiausi architektoriai. Jie pastatė daug rūmų ir maldyklų iš akmens, vietomis labai didelių; vandenyno pakrantėse statybai vartojo medžiagą, panašią į cementą. Kai kuriuose miestuose buvo pastatytos tvirtovės šalies gynimo reikalams. Peruviečiai daug rūpindavosi pastatais, į kuriuos dėdavo numirėlius. Jie stiprindavo kalnų šonus, kad žemė neslinktų apačion, kasdavo ilgus kanalus nuleist vandeniui tose vietose, kur daug lydavo, ir didelius kanalus žemei drėgnint. Ypatingo dėmesio kreipdavo į kelių tiesimą tarp atskirų miestų ir tiltų statymą per upes. Peru valstybėj buvo didžiausi visoj Amerikoj miestai.

Žemės ūkis, medžioklė ir žvejyba. Ispanams atsidangino į Ameriką, peruviečiai vertėsi žemės ūkiu; bet ir medžioklė, ir žvejyba nenustojo reikšmės jų gyvenime.

Medžioti būdavo neleidžiama, kada norint ir kam norint. Inkas kasmet darydavo didelę medžioklę, kurioj dalyvaudavo tūkstančiai varytojų. Tie varytojai išsiskirstydavo į visas šalis, sudarydavo didžiausią ratą ir varydavo į vidų visus sutiktus žvėris, iš kurių jie turėdavo teisės nukaut tik pavojingus jų gyvybei. Kadangi ratas palengva mažėdavo, tai žvėrys atsidurdavo netoli Inko ir jo palydovų, kurie nušaudavo tiek

žvėrių, kiek norėdavo. Viena dalis nušautų žvėrių tekdavo Inkai ir aukštiesiems valdininkams, kita — žmonėms.

Provincijose jų valdytojai vadovaudavo toms medžioklėms. Šiaip jau žmonės galėdavo naikint kas ketveri metai tik kenksmingus jų laukams žvėris, šaudyt laukines žąsis, laukinius kalakutus ir karvelius savo kaimo laukuose, bet ir tada jie turėdavo pristatyt lobį valdžiai.

Žvejyba turėjo reikšmės tik vandenyno pakrančių gyventojams, ji ir gi buvo griežtomis taisyklėmis tvarkoma.

Žemės ūkiui Peru valstybėje būdavo dedama daug darbo ir daug rūpesčio. Toji valstybė buvo beveik šešis kartus didesnė už Prancūziją ir buvo įsikūrusi be svetimos įtakos tarp dviejų galybių, kurios skyrė ją nuo kitų pasaulio šalių, būtent, tarp Amazono upės nepereinamų miškų ir ramiojo vandenyno. Joje gyveno 12 milijonų žmonių po valdžia Inko — žmogaus-dievo, turėjusio sostą šventame Kocko mieste apmuštuose sidabru ir auksu rūmuose.

Bet dideli tos valstybės plotai buvo sauslaukiai, dėl to reikėjo galybės darbo paverst juos derlinga žeme. Darbas buvo pradėtas prieš paimant valdžią Peru valstybėje inkams, nes toks pat darbas buvo rastas pradėtas ir kitose Amerikos šalyse, kurių Peru valdovai — inkai niekad nebuvo pasiekę, tik inkų žemės ūkio įtaisymai buvo geresni negu kitur.

Kaip jau sakėme, seniausias Peru valstybės visuomeninio gyvenimo vienetas buvo ayllių arba klianas, kilęs iš bendro — tikrai būvusio ar tik manomojo — žemutine linija einančių asmenų protėvio. Toks apsistojęs vienoje vietoje klianas palengva neteko savo pirmykščių ypatumų ir virto teritorijaliniu vienetu; vadinas, žemė pakeitė kraujo giminystę kaipo visuomeninio gyvenimo pagrindą. Tik nugalėtojų inkų visi „ayllių“ laikėsi grynos kraujo giminystės. O šiaip jau teritorijalinis „aylliu“ pasidarė ūkiško pobūdžio bendruomene. Suprantama, jog šaly, kurios žemė yra nederlinga ir kurios gyventojų skaičius nenustoja didėjęs, kaip kad buvo Peru valstybėje, žemės ūkis turi didelės reikšmės. Ir Peru valstybės valdovas pats imdavo tam tikromis dienomis žagrę į rankas ir ardavo su savo palydovais žemę, skirtą saulei. Kiekvienas aukštas valdininkas savo provincijoje darydavo tapat. Peruviečių kalendoriuje daug laikotarpių pavadinta vardais, atitinkančiais

žemės darbų pavadinimus. Dar gi peruviečiui mirus, šalia jo būdavo dedamas mažas maišiukas grūdų, kad jis galėtų sėt savo žemę kitame pasauly, nes, kaip rašytojai sako, Amerikos indėnus labiausia mylėjus žemę.

Inkų politika žemės ūkio srity buvo tokia: paėmę kurią provinciją, inkai palikdavo vietinius valdininkus, palikdavo bendruomenių turtą, tik jie atsiųsdavo iš sostinės daugybę specialistų padidinti dirbamos žemės plotui, išmatuoti žemei, suskaityti žmonėms, gyvuliams, trobėsiams, miškams, ganykloms, ežerams, upėms ir tiksliai tatai pažymėti. Remdamasis tais dokumentais, Inkas su savo taryba spręsdavo, ar reik siųst į tą provinciją naujakurių, instruktorių, medžiagos ar sėklų ir kokie darbai reik padaryt. Paskum, specialistai sušaukdavo vietinius gyventojus ir liepdavo daryt aikštes kalnų šonuose ir kanalus. Aikštės padidindavo dirbamos žemės plotą ir sulaikydavo lietaus kenksmingą darbą, bet kai kalno šonas būdavo status, tai reikėdavo daug darbo ir gabumo. Labai sunku būdavo aukštesnės kalno šone aikštės apdrėgnint, nešant vandenį iš toli ant pečių induose. Kanalai, kurių ilgumas tarpais pranešdavo 100 kilometrų, būdavo daromi uolose, eidavo tuneliais, pereidavo žemumas vandentiekių pavidale; dažnai vanduo kanalams būdavo tiekiamas iš ilgų ir plačių rezervuarų.

Kur daug lydavo, ten Peru indėnai, dar prieš paimant valdžią inkams, kasdavo kanalus vandeniui nuleist.

Tiekiamo žemei apdrėgnint su tokiomis didelėmis išlaidomis vandens sunaudojimas buvo reguliuojamas griežtomis taisyklėmis: kiekvienas indėnas iš anksto nustatytu laiku galėdavo naudotis vandeniu per tam tikrą laiką; prasilenkimas su nustatytomis taisyklėmis būdavo baudžiamas.

Padidinę dirbamos žemės plotą ir apdrėgninę žemę, Inko valdininkai suskirstydavo ją bendruomenėms ir pažymėdavo sienas akmenimis. Skirtoji kiekvienai bendruomenei žemė būdavo dalinama į tris dalis: viena dalis būdavo duodama saulei, kita Inkui, trečia pačiai bendruomenei. Ar tos trys dalys būdavo lygios? Vieni rašytojai sako — jos buvusios lygios, kiti — nelygios. Antroji nomonė yra teisingesnė, nes ten, kur žemė būdavo blogesnė, ir ten, kur bendruomenės narių skaičius būdavo didelis, bendruomenės dalis turėjo būt didesnė už

saulės ir Inko dalis; o kur žemė būdavo derlinga ir kur bendruomenės narių skaičius būdavo mažas, ten saulės ir Inko dalys turėjo būt didokos. Taip reik manyt ir dėl to, kad žemės plotas būdavo duodamas vedusiam žmoną vyrui, neturinčiam vaikų; ir toks plotas sudarydavo ekonominį vienetą, vadinamą „tupu“. Indėnas gaudavo „tupu“ tą dieną, kada jis vesdavo žmoną; nuo tos dienos tėvai jau nemaitindavo jo; jis gaudavo kitą „tupu“ kiekvienam sūnui, kitą savo tarnautojui ir pusę „tupu“ kiekvienai dukteriai. Tuo būdu turėję daug namiškių šeimininkai sutraukdavo į savo rankas ne mažą skaičių „tupu“. Kokio didumo būdavo „tupu“, pasakyt negalima; paprastai jis sudarydavo žemės sklypą, kokio reikėdavo šeimai be vaikų pramisti; dėl to „tupu“ didumas pareidavo nuo to, ar derlinga žemė tekdavo šeimai, ar nederlinga. Dažniausia nederlinga žemė, Inko pastangomis paverstoji dirbama žeme, būdavo skiriama Inkui; iš to matyt, kad Inkas nenorėdavo skriaust nugalėtos šalies gyventojų.

Bendruomenės tarpe žemė būdavo duodama šeimoms tik valdyti ir naudotis; dėl to buvo uždrausta ji parduot, dovanot, mainyt. Žemės dalinimas šeimoms būdavo daromas kasmet.

Beveik tokią žemės valdymo sistemą mes matome, kaip rašo J. Cezaris, kalbėdamas apie gallų karą, senovės germanų šaly. Tokia pat sistema buvo Rusijoje per ištisus amžius lig 20 amž. pradžios, taipos gi Ispanijoje, prancūzų Maroke — žiemių Afrikoje ir kitur.

Laukų darbai prasidėdavo po liepos mėnesio; paskum, spalių mėn. prasidėdavo sėja; tada visi kiti darbai būdavo nutraukiami, kad nieks nevengtų lauko darbų. Derlius būdavo renkamas gegužės mėn., o birželio mėn. derlius būdavo gabenamas namo ir į valstybės sandėlius. Kaimynai padėdavo dirbt, kam reikėdavo pagalbos. Valdovo žemę ir saulės žemę turėdavo apdirbt bendruomenė, bet visą tą darbą bendruomenės vyresnysis padalindavo šeimoms. Valdovai pasistengė padaryt tą darbą tikru malonumu gyventojams: tą darbą gyventojai laikydavo didžiausia pramoga ir iškilme, apsirėdydavo iškilminiais rūbais ir giedodavo, girdami valdovą.

Pirmiausia būdavo dirbama saulės žemė, paskum negalinčių dirbt žemę asmenų, būtent: našlių, vaikų našlaičių, nepa-

jėgiančių dirbt, aklų, sergančių, einančių tarnybą kareivių ir jų žmonų; trečioje eilėje būdavo pačių gyventojų žemė, ketvirtoje aukštų valdininkų žemė, penktoje eilėje Inko žemė. Inkai stengdavosi ne tik padidinti dirbamos žemės plotą, bet ir pagerint žemės kultūrą. Paėmę kurią provinciją, jie įsakydavo ištirt, kokios yra rūšies nugalėtųjų žmonių žemė, kad galėtų žinot, kokia kultūra labiausia jai tinka.

Žemei dirbt įrankiai būdavo primityvūs: žemė būdavo kasama panašiais į spatą mediniais įrankiais; paskui kasiką eidavo jo žmona, rinkdavo akmenis ir skaldydavo žemės šmotus rankomis, arba daužydavo kreivu kuoliuku, arba akmeniu. Daugumą darbų indėnai dirbdavo dainuodami, o meliodija būdavo pritaikinta jų judėsiams. Dažniausia darbas būdavo dirbamas rankomis arba kastuvais. Žemės darbą dirbti būdavo verčiami visi vyrai nuo 25 lig 50 metų amžiaus, išskiriant tik aukštosios klasės vyrus ir vietinius viršininkus. Vaikai turėdavo saugot užsėtą žemę nuo paukščių. Apsaugot dirbamai žemei nuo gyvulių indėnai apsodindavo ją šakotais medžiais.

Senovės peruviečiai vartojo gyvulių mėšlą; o kai Inkai paėmė ramiojo vandenyno pakrantę, peruviečiai pradėjo vartoti guano paukščių mėšlą, taip branginamą ligšiol. Chincha salos, kur yra tas brangusis paukščių mėšlas, padalintos tarp įvairių valstybės provincijų. Mirties bausmė būdavo skiriama tam žmogui, kuris nukautų guano paukštį arba dar gi darytų netvarką paukščiams perint.

Kita labai vartojama mėšlo rūšis pakrantės provincijose būdavo žuvys, kurių vandenyne prie kranto buvo galybė. Čia žmonės kasdavo dideles grabes, į kurias eidavo vanduo, paskum kuolais darydavo ten duobutes, į kiekvieną duobutę įdėdavo du tris mayso grūdus su keliomis žuvies galvomis ir leisdavo daugiau vandens. Indėno privačią nuosavybę sudarydavo visas gautas iš jo „tupu“ derlius, namai, daržai, vaismedžiai, naminiai gyvuliai ir kilnojamasis turtas.

Bet kalbamosios nuosavybės kiekis galėdavo padidėt Inko dovanomis; o Inko būdavo dovanojama žemė, gyvuliai, rūbai, brangūs daiktai už tarnybą valstybei, už narsumą kariaujant, už padarymą didelio darbo, už sugebėjimą suvaldyt paimtos šalies gyventojus. Gautoji dovanojimo keliu žemė negalėda-

vo būt perleidžiama kitam; ji pereidavo tik paveldėjimo keliu, bet negalėdavo būt pasidalinama įpėdinių. Įpėdiniai valdydavo ją bendrosios nuosavybės teisėmis, tiksliau sakytume — kolektyviu būdu. Viens iš įpėdinių vesdavo ūkį ir dalindavo ūkio produktus kitiems įpėdiniams lygiomis dalimis; tasai įpėdinis būdavo „mirusiojo reprezentantu", sakytume — kaip atstovu. Taigi, nors vaikai turėdavo lygias teises, bet būdavo dalinami tik ūkio vaisiai, ka jų tekdavo įpėdiniui ir mažiausia dalelė. Kuris įpėdinis būdavo išvykęs iš namų sėjos metu, tas negaudavo jokios derliaus dalies.

Įdomu, kad visi žemės darbai būdavo iškilmingai pradedami Inko. Inkas pats pradėdavo dirbt saulės žemę: jis išeidavo iš savo rūmų, lydimas savo šeimos vyrų ir moterų, puikiai apsirėdžiusių, ir nešdamasis panašų į spatą arba kitą žemei kast auksinį įrankį; visa šeima pasilenkdavo ir sodydavo mayso grūdus. Daugiau nieks negalėdavo stot ant saulės žemės ir padėt Inkui šitoj ceremonijoj. Visi sostinės gyventojai tuomet linksmindavosi ir giedodavo giesmes saulei ir jos įkūnytam sūnui. Ceremonijai pasibaigus, pasiuntiniai bėgdavo į provincijas ir pranešdavo kaimų vyresniesiems, kad sėjos laikas atėjo; ir kiekvienas žemdirbys turėdavo eit kitą dieną žemės dirbt.

Peruviečiai augindavo daug įvairių augalų, bet jų maisto pagrindu buvo maysas; iš mayso jie virdavo sriubą, darydavo duoną ir gėralus, dar gi svaiginančius, bet šitų gėralų vartojimas žmonėms buvo uždraustas.

Iš naminių gyvulių peruviečiai laikydavo šunis, jūros kiaulytes, kurių mėsą valgydavo visi žmonės, augindavo žąsis ir antis; bet ypatingai daug augindavo gyvulių, vadinamų lama, įvairių rūšių ir plauko. Lamos nebūdavo naudojamos važinėt ir jodinėt, joms dėdavo tik nešt sunkumą iki 35 klg. Jų mėsa būdavo valgoma, o oda vartojama įvairiems reikalams. Prasti žmonės turėdavo teisės laikyt porą lamų, o aukštesni žmonės daugiau. Tik Inka galėdavo laikyt lamų, kiek norėdavo. Buvo dar kita rūšis lamų, vadinamų „pakos", kuri būdavo sunaudojama tik mėsai ir vilnoms.

Pramonė. Peruviečiai mokėjo aust savo rūbams gražią ploną vilnonę įvairių spalvų medžiagą. Daug daiktų jie darydavo iš akmens, kurį šlifuodavo ir tuo būdu suteikdavo akme-

niui daug blizgėjimo. Iš akmeninių daiktų svarbiausi buvo kirviai, įvairių rūšių ginklai, darbo įrankiai, vazos ir k. k. Skulptūros darbams ir gi buvo naudojamas akmuo, bet, kaip matyt iš atvaizdų, tie peruviečių darbai buvo labai prasti. Nemaža daiktų peruviečiai darydavo iš medžio (antai ginklus) ir iš kaulo (antai dūdas, muzikos instrumentus). Bet ypatingai daug įvairių formų ir stiliaus indų jie darydavo iš molio. Iš molio darydavo žmonių ir gyvulių figuras, o daugiausia darydavo vazų, gražiais piešiniais papuoštų.

Iš metalų peruviečiai vartojo: auksą, sidabrą, šviną, ciną, misingį, gyvąjį sidabrą. Jie darydavo ir metalų mišinį. Iš misingio, sumaišyto su kitais metalais, jie darydavo ginklus, kirvius, spilkas, žnyples, veidrodžius, prastus žiedus, apyrankius, apygalvius. Iš sidabro ir aukso darydavo brangius daiktus, antai: apygalvius, žiedus, apyrankius, auskarius, apykaklius, statuetes papuošti krūtinei ir vazas.

Žinoma, metalams iš žemės išimti ir jiems apdirbti reikėdavo padėt nemaža darbo ir sumanumo.

Kaip sako žinovai, dailės srity peruviečiai žemai stovėjo. Išreikšt kalbą raštu jie nemokėjo.

Pietų Amerikos actekai. Actekai senovėje gyveno dabartinėje Meksikoje. Meksikos įlankos pakrantės platumas vakaruose išneša nuo 20 lig 100 kilometrų; nuo tos srities prasideda lyguma, kuri sudaro beveik visą Meksikos žemę. Toji lyguma kyla aukštyn lig Kordilierų kalnų; į vakarus nuo Kordilierų jos paviršius eina žemyn ir sudaro atskirus nedidelius plotus, atsiremiančius į Ramųjį vandenyną. Kalnų viršūnių aukštumas išneša apie pusšešto tūkstančio metrų. Žiemiuose Sierra Madre kalnai daug žemesni; ten smėlio laukai sudaro dykumą nuo Pueblios krašto. Pietuose kalnai ir laukai apžėlę tankiu mišku. Meksikos lyguma vietos kalba dažnai vadinama Anahuak (tatai reiškia „prie vandens"). Ji ir buvo galingos actekų civilizacijos vieta ir sudarė senovės Meksiką.

Senovės rašytojai — ir kai kurie dabartiniai rašytojai — mano, kad Anahuake buvusios trys valstybės viena po kitos: toltekų valstybė, chichimekų valstybė ir actekų arba meksikiečių valstybė. Actekų tautelės dažnai buvusios vadinamos

nahuas arba nahuatliak tautelėmis. Ar buvo taip iš tikrųjų — nėra įrodyta. Neabejojama, kad nahuas tautelės atvyko į Meksiką iš žiemių nežinia kada, bet ne taip jau labai senais laikais. Kaip jos paėmė Meksiką iš vietinių tautelių — ir gi nėra tikrų žinių, bet kovos tęsėsi ilgai.

Kad vietos gyventojai, prieš atsikraustant actekams, turėjo savo civilizaciją, rodo jų senovės liekanos. Teisybė, ta civilizacija buvo žema, bet vis gi ji buvo pradėta kurt ir į ją buvo įdėta daug darbo.

Kai ispanas H. Kortecas atplaukė į Ameriką 1519 metų kovo mėn. 12 d. su savo vyrais, tai actekai jau turėjo po savim didelę dabartinės Meksikos dalį. Su pasidavusiomis geruoju ir nugalėtomis tautelėmis actekai sudarė sąjungą, nes nugalėtų tautelių teritorijos iš jų nebuvo atimtos, kaip kad būdavo daroma Europoje ir Azijoje, ir tautelių vidaus tvarka nebuvo pakeista. Nugalėjimo padariniu buvo tik nugalėtųjų pareiga statyt kareivius meksikiečių sąjungai ir kasmet duot nustatytą dirbinių arba produktų kiekį. Aplamai, meksikiečiai neskirdavo nugalėtoms tautelėms valdininkų-prižiūrėtojų, o skirdavo tik intendantus rinkt nustatytai duoklei. Vis gi ne visos tautelės kęsdavo ir tokią būklę: Meksikos miesto apylinkės gyventojai nuolat stengdavosi sukilt, ir sąjungai buvo labai sunku priverst jie klausyt įsakymų. Be abejo, tolimesnėse vietose rinkimas duoklės buvo sunkus ir meksikiečių valdžia buvo ten tik nominalė. Vis gi, ispanams atsidanginus, actekai palyginus buvo kur kas galingesni už kitas visos šalies tautas.

H. Kortecui pasisekė paimt Meksiką ir actekų civilizacijai tada buvo padarytas galas. Kokia gi buvo actekų socialio gyvenimo santvarka?

Actekai — kaip kad ir kitos šiaurės Amerikos tautos — buvo padalinti į klianus, vadinas, į didesnes negu šeima grupes.

Tokios grupės nariai Meksikoje jau nebuvo taip susijungę kaip daugumoje grupių šiaurės Amerikos tautų. Meksikos tautų grupės neturėjo tam tikro vyresniojo, bet šeimos buvo likusios.

Senovės rašytojai suteikia pavadinimus septynių klianų, kurie sudarė actekų tautą, kai ji jau gyveno Meksikoje. Išskiriant vieną klianą, kiti šeši neturėjo gyvulių pavadinimų,

dėl to reik manyti — juos neturėjus totemų. Iš tikrųjų, tie septyni klianai buvo susidarę, susiskirsčius dalimis senesnei actekų organizacijai, susidėjusiai pirmiau iš keturių klianų— fratrijų (brolijų), dar buvusių Kortecui paimant Meksiką. Tasai padalinimas į fratrijas yra pažymėtinas actekų visuomenės ypatumas. Kiekviena fratrija sudarydavo vieną Meksikos miesto ketvirtadalį ir turėdavo atskirą pavadinimą.

Kortecui paėmus Meksiką, keturi pirmykščiai klianai — fratrijos buvo padalinti į dvidešimt antraeilių vietinių klianų. Šitos grupės buvo vadinamos kalpulli. Jos turėjo atskirą nekilnojamąjį turtą ir tvarkėsi pačios. Jų žemės plotas būdavo vadinamas kalpulli vardu ir turėjo būt valdomas ir dirbamas tik kalpulli narių.

Kalpulli reikalus vedė taryba, kuri susidėdavo iš senių, matyt šeimos narių, arba iš atskirų ūkių atstovų. Tos tarybos narių skaičius pareidavo nuo kliano didumo. Tarybos nutarimai būdavo vykdomi dviejų tarnautojų: kalpolleko ir achkakautli. Kalpollekas būdavo tarybos renkamas. Jis prižiūrėdavo žemės padalinimą ir kliano javų sandėlius; taipos gi duodavo įsakymus tarnautojui, kurio pareiga buvo veizdėti, kad būtų sumokami mokesčiai kliano tarnautojams išlaikyti. Jis spręsdavo menkas bylas, o svarbios bylos būdavo sprendžiamos tarybos. Kilus ginčui su kitu kalpulli, jis kalbėdavo kalpulli vardu ir atstovaudavo savo giminaičiams. Achkakautli (arba sutrumpinant tiakau) buvo kliano — sakytume policijos viršininkas. Jis turėdavo mokyt jaunuolius eit karo tarnybą.

Kalpulli buvo pirmas pagrindinis actekų visuomenės vienetas.

Visos šitos grupės buvo sudariusios didelį vienetą, būtent, tautą — giminę, Meksikos miesto teritorijos savininkę. Visa kalpulli užimtoji žemė sudarydavo tautos žemę.

Korteco nugalėjimo metu Meksikos valdžia buvo painiai sutvarkyta. Įsakymams leisti buvo tautos taryba, kuri susidėdavo iš 20 narių, klianų deleguojamų, ir buvo vadinama Alatokan. Taryba rinkdavosi kas dvylika dienų ir dažniau, reikalui esant. Savo posėdžiuose taryba spręsdavo jai klianų pateiktas civilines ir baudžiamąsias bylas; ji tvirtindavo klianų paskirtus tarnautojus; ji svarstydavo sumanytus daryti

karo žygius, darydavo taiką, sąjungas ir k. k. Tautos teritorija apimdavo ir žemes, nepriklausančias nė vienam klianui, o priklausančias visai tautai, kaip antai, maldyklų žemę, turgavietės ir k. Visi padaryti tose vietose nusikaltimai priklausydavo tautos tarybos kompetencijai. Kai tautos tarybos narių tarpe pasireikšdavo įvairios nuomonės kuriuo svarstomuoju klausimu, tai tasai klausimas būdavo pavedamas spręsti didžiajai tarybai, kuri rinkdavosi kas aštuoniasdešimt dienų ir susidėdavo iš visų miesto vyresniųjų, tautos tarybos narių ir vyresniųjų dvasininkų.

Vykdomosios valdžios tarnautojų buvo daug. Be minėtų tarnautojų vykdomajai valdžiai priklausė keturių miesto kvartalų viršininkai; jie eidavo daugiausia karines pareigas: kai nebūdavo vyriausiojo kariuomenės vado, jie vesdavo meksikiečių kariuomenę į kovų vietas. Taikos metais jie prižiūrėdavo paruošimą jaunuolių karo veiksmams. Aukščiau stovėjo tarnautojas „cihuacohuatl", kuris ilgą laiką ėjo svarbiausias pareigas meksikiečių visuomenėje. Jis gyveno tautos tarybos rūmuose, pirmininkaudavo tautos tarybai, vykdydavo jos nutarimus, žiūrėdavo kaip eina savo pareigas kiti tarnautojai, ir turėdavo tiekt tarybai atskaitą įvairiais vidaus reikalais.

Lygus arba beveik lygus cihuacohuatliui savo galia buvo tlakatekutli. Jo pareiga — vesti pradžioje meksikiečių, o vėliau ir visos sąjungos kariuomenę į kovą su priešais. Be to, jis sutikdavo ir priiminėdavo svečius — svetimšalius. Jis su šeima ir gi gyvendavo tautos tarybos rūmuose ir turėjo nemaža asistentų.

Kiekviena iš sudariusių actekų sąjungą tautų buvo nepriklausoma ir valdė savo tautos teritoriją, kurioje būdavo miestas; to miesto vardu tauta ir vadindavosi. Tos tautos turėdavo savo nepriklausomus tarnautojus, nes sąjunga neturėjo atskiros politinės organizacijos. Kiekvienas iš trijų sąjungos miestų galėdavo pradėt karą savo noru ir savo lėšomis ir nustatyt mokesčius nugalėtam miestui. Kai karo žygiai būdavo pradėti bendromis jėgomis, tai grobis būdavo dalinamas ne į lygias dalis. Meksikos miestas — kaipo vyriausias — turėdavo naudos iš sąjungos tik karišku atžvilgiu; be to, jo vyriausiasis vadas vesdavo sujungtas sąjungininkų kariuomenes kovoti su priešais. Pasibaigus karo veiksmams, sąjungininkai išsiskirstydavo ir gyvendavo nepriklausomą gyvenimą.

Galime sakyti meksikiečių visuomenę buvus sutvarkytą kariškais pagrindais. Dėl to, tiek actekų tinkama kariuomenės santvarka, tiek jų stiprumas ir drąsumas padėjo jiems nugalėt tolimų apylinkių tautas.

Karinės pareigos buvo privalomos actekų tautos nariams. Nuo penkiolikos metų vyras būdavo mokomas maldykloje atlikt savo kliano ritualus, vėliau turėdavo lavintis karo darbo srityje.

Kaip būdavo dalinama tautos žemė? Tautos teritorija būdavo dalinama į dvidešimties klianų teritorijas ir į paliekamą žemę (turgavietėms, maldykloms, tautos tarybai, valdžios reikalams ir k. k.). Klianų žemės plotai būdavo dalinami į parceles (tam tikra žemės dalis) ir kiekviena parcelė būdavo duodama kliano vedusiam nariui, kuris turėdavo pats dirbti žemę arba leist kitam ją dirbt. Jei žemė nebūdavo dirbama per dvejus metus, ji būdavo grąžinama bendruomenei ir jos valdytojas būdavo išmetamas iš kliano. Gautos žemės valdytojai neturėdavo teisės nei parduot jos, nei palikt įpėdiniams. Kliano nariui mirus, žemė pereidavo kliano tarybos ir jos vykdomojo organo dispozicijon. Valdininkai dėl savo pareigų ėjimo patys negalėjo dirbt žemės; jiems išlaikyt žemė buvo skirta iš valstybės žemės ir toji žemė buvo kitų dirbama, kaip manoma, pasamdytų žmonių. Tos žemės vaisiai būdavo dedami į bendrą kliano sandėlį ir skirstomi valdininkams — atitinkamo kliano tarnautojams. Aukštiems tarnautojams išlaikyt būdavo skiriamas tam tikras tautos žemės plotas. Actekų nugalėtosios tautos turėdavo duot į Meksikos miesto sandėlį nustatytą kiekį javų; skirti į tų tautų miestus intendantai turėdavo žiūrėt, kad javai būtų pristatyti.

Kaip matyt, meksikiečių sąjunga buvo demokratija kariškais pagrindais ir jos santvarka buvo paremta klianų rėžimu. Actekų piliečiai sudarydavo tik vieną klasę. Tie iš jų, kurie atsisakydavo vest žmoną arba dirbt žemę, būdavo išvaromi iš kliano ir tuo būdu netekdavo pragyvent šaltinio ir civilių teisių. Jie samdydavosi dirbt kitų žemę ir nešt daiktus karo metu. Jie nebuvo vergai, nes tam tikroms aplinkybėms esant, jie galėdavo grįžt į klianą; jų vaikai būdavo laisvi ir priklausydavo tam klianui, iš kurio jų tėvas būdavo išmestas. Jie

betarpiškai būdavo prižiūrimi vyresniojo vykdomosios valdžios tarnautojo (cihuacohuatl).

Atskirą gyventojų dalį sudarydavo pirkliai, kurie vargiai bau galima pavadint pirkliais tikra to žodžio prasme. Jie sudarydavo būrius — tarpais iš daugelio žmonių — ir, nešėjų lydimi, vykdavo į tolimą kelionę, dažnai labai pavojingą, o kelionės metu mainydavo Meksikos produktus ir dirbinius toms tautoms, kurias jie aplankydavo. Jie rinkdavo žinias apie lankomas šalis ir būdavo geri šnipai.

Amatininkai ir gi nesudarydavo kastos. Amatininko sūnus galėdavo verstis tėvo amatu, bet tatai nebūdavo privalomas dalykas. Amatininkai — kaip kad ir pirkliai — patys nedirbdavo žemės, tik turėdavo pasisamdyt kitus žemei dirbt.

Taigi, meksikiečių visuomenė teisės atžvilgiu nebuvo suskirstyta vergais, ūkininkais, pirkliais ir amatininkais; žinoma, žmonės, pasirinkdami darbą arba amatą pagal savo norą, faktinai susiskirstydavo grupėmis, bet tatai buvo fakto, o ne teisės dalykas. Meksikiečių tarpe nebuvo vadinamos aristokratijos dėl to, kad aukštieji tarnautojai arba valdininkai būdavo renkami įvairioms pareigoms eiti lig gyvos galvos, o vaikams tėvų tarnyba nepereidavo paveldėjimo keliu. Įsigijusiems nuopelnų karo metu būdavo duodami garbės titulai, bet tie titulai nesuteikdavo jokių privilegijų, vadinas, ir žmonės su titulais negalėdavo sudaryt aristokratijos. Bet faktinai viršininkais būdavo renkami žmonės, kurie būdavo išėję tam tikrą mokslą maldykloje Meksikos mieste ir būdavo mokomi laikytis labai griežtų elgesio taisyklių. Taipos gi, viršininkais būdavo renkami ir minėti žmonės su titulais.

Dar prieš ispanų laikus socialis gyvenimas Meksikoje pradėjo keistis. Darydami didelius ir laimingus karo žygius, meksikiečiai pralobo: nugalėjo daug tautų, dėl to gaunamoji iš tų tautų duoklė labai padidėjo. Be to, likęs po mirusio galvos turtas tekdavo ne klianui, o tiesiog pereidavo iš tėvo jo vyriškos giminės vaikams. Tokiose aplinkybėse šeimos pastebėjo jų turtą greit augant. Dėl didelio kiekio duoklės kliano ir tautos tarnautojai arba valdininkai ir gi praturtėjo, nes jie gaudavo geresnę duoklės dalį. Vadinas, pasikeitimas socialio gyvenimo vyko dėl ekonominių priežasčių, bet jis ėmė linkti duot vis didesnės ir didesnės galios tarnautojams arba valdinin-

kams, ėjusiems valstybines pareigas, ir dėjo pagrindus privačios nuosavybės teisei kilnojamam turtui šalia bendros nuosavybės teisės žemei.

Pasikeitimas ekonominio gyvenimo vertė galvot apie pakeitimą mainų gerovės daiktais bet kuria pinigine sistema. Bandymas buvo labai prastas ir nepakankamas: mažoms sumoms pinigus atstodavo kako grūdai, didesnėms—misingio ar kito prasto metalo monetos—raidės, arba kirvio pavidalo, didelėms sumoms — įpiltos į paukščio plunksną aukso kruopelės. Kaip matyt, piniginė sistema buvo visiškai netobula.

Kai dėl bausmių už nusikaltimus, tai jos buvo žiaurios: antai, mirties bausmė būdavo skiriama: žmogžudžiams, vyrams, kurie vilkdavosi moterų rūbais ir moterims, kurios vilkdavosi vyrų rūbais; žmonų meilužiams; žmonėms, kurie pakeisdavo laukų sienų ženklus, pagal kliano įsakymą pastatytus; žmonėms, kurie dvejus metus nedirbdavo skirtos kliano našlaičiams išlaikyt žemės; tėvynės išdavikams; išvedusiems iš kelio nekaltą moterį, norėjusią tarnaut maldykloje; pajuokusiam įsižadėjimą dvasininko; pasigėrusiam dvasininkui.

Kiti nusikaltimai būdavo baudžiami menkiau, antai: pasigėrimas didelių iškilmių metu arba pasigėrimas žmogaus, kuriam būdavo daugiau kaip 70 metų, būdavo dovanojamas, o kitais atsitikimais smarkiai baudžiamas: jei nusikaltėlis turėdavo garbės titulą, tai titulas iš jo būdavo atimamas, o jei jis eidavo tarnybą, tai būdavo išmetamas iš tarnybos; paprastiems piliečiams už pasirengimą būdavo skutama galva, kad žmonės galėtų išreikšti pasipiktinimą jais.

Vagystė buvo baudžiama, atsižiūrint į pavogto daikto vertę; tarpais tekdavo tik grąžint pavogtą daiktą. Iš apsivogusio antrą arba trečią kartą būdavo atimama žemė ir jis turėdavo dirbt apvogtojo žemę. Vis gi už pavogimą aukso arba sidabro būdavo skiriama mirties bausmė.

Tarpais nusikaltėlis būdavo suimamas ir laikomas be oro ir valgio. Nuteistieji mirti būdavo laikomi medinėje kamaraitėje tamsaus kambario vidury, kol jie nebūdavo nužudyti.

Meksikiečių mitologija rodo labai didelį dievų skaičių. Ir tatai pareina ne nuo to, kad meksikiečiai būtų buvę gabūs įsivaizdavimo atžvilgiu, o nuo to, kad jie buvo įpratę imt belaisviais nugalėtų tautų dievus, kuriuos jie įdėdavo į atskiras

maldyklas. Dažnai su dievo statula jo garbinimas arba bent kai kurios garbinimo apeigos įsipindavo į Meksikos apeigas ir rasdavo kelią plėstis.

Meksikiečių panteonas turėjo jerachiją: dvasininkai nurodydavo vietą kiekvienam dievui.

Ispanų laikų pradžioje Meksikoje jau nerandama totemo garbinimo tikra to žodžio prasme, vadinas, joks klianas nelaiko savęs bet kurios rūšies gyvulių giminaičiu. Nerandama nė to garbinimo jokių apeigų. Kad totemo garbinimas kitados buvo, rodo užsilikę gyvulių vardai, kuriais buvo vadinami daugelis dievų. Totemizmas actekų tarpe pasireiškė nagualizmo pavidale. Tatai yra atskiro asmens totemizmo rūšys, kada žmogus tiki, esąs artimas kuriam gyvuliui arba daiktui, pasirodžiusiam sapne arba didelės išgąsties metu.

Kitas meksikiečių panteono ypatumas yra tas, kad jų dievai buvo suskirstyti pagal keturias pasaulio dalis. Toks suskirstymas buvo daugumoje šiaurės Amerikos tautų. Prie šitų keturių dalių būdavo pridedami pasaulio viršus, apačia ir vidurys; taigi, susidarydavo septynios pasaulio dalys ir pagal jas buvo suskirstyta visa daugybė dievų senųjų ir naujųjų laikų. Daugeliui dievų buvo daromos aukos žmonėmis ir vaikais. Actekai turėjo daug globojančių žemės ūkį dievų, atskirų augalų dievų, dar gi atskirų perijodų augalų brendimo dievų.

Požeminiame pasauly buvo požeminiai dievai. Vienas iš jų valdęs ten septynias upes ir mirusiųjų sielas. Pagal actekų įsivaizdavimą buvę devyni dangūs (kai kur trylika), juose gyvenę dievai: saulės, mėnulio, aušros ir žvaigždžių. Vienas iš dievų valdęs planetą Venerą ir buvęs mėgėjas kraujo aukų.

Kitų dievų tarpe buvo pirklių dievas, vyriškos ir moteriškos giminės gėlių dievai, dainavimo ir šokių dievai, ugnies dievas, nešvarios meilės ir mėšlo deivė ir daugybė kitų.

Iš meksikiečių mitų įdomus vienas, pavadintasai „keturių saulių istorija“; jame atpasakojama pasaulio pradžia ir jo perijodai. Pagal jį dievai įkūrė vieną po kito keturis pasaulius, kurie buvo apšviesti atskirų saulių. Pirmoji saulė buvo pavadinta brangiojo akmens saule arba lietaus saule. Šitai saulei švietus kurį laiką žemei, prasidėjusios liūtys, tuomet visi žmonės paskendę, o kai kurie virtę žuvimis. Antroji saulė — ugnies saulė —švietusi nelaimingiesiems žmonėms, mintantiems prasta žole;

antrojo kūrimo žmonės buvo sunaikinti ugnies, lietaus ir perdirbti į vištas, drugelius ir šunis. Atėjo tamsybių saulė: jai šviečiant, žmonės mitę smala ir medžių sakais; jie buvę sunaikinti didelių žemės drebėjimų ir suėsti žvėrių. Ketvirtoji saulė buvusi vėjo arba oro saulė; jai šviečiant, žmonės mito vaisiais ir buvo sunaikinti baisių audrų ir paversti bezdžionėmis. Kiekvienos saulės perijodas tęsėsi dvidešimt trejus metus. Po šitų nepastovių laikų atėjęs kitų dievų kūrimo laikas; tą laiką dvasininkai aiškina kiekvienas savaip.

Kiekvienas meksikiečio gyvenimo žygis būdavo remiamas tikybos nuostatais, dėl to meksikiečiai atlikdavo daugybę ceremonijų. Jauni meksikiečiai turėdavo dirbt sunkų pratybos darbą tikybos ir karo mokslo srityje.

Laidojimo ceremonijos buvo įvairios ir jos pareidavo nuo mirusiojo vietos visuomenės tarpe, nuo gyvenamojo laiko ir nuo mirimo aplinkybių. Daugumos žmonių kūnai būdavo deginami ir būdavo manoma jų sielas einant į požeminį pasaulį; nusiskandinę, mirę raupsų liga, biauriaja arba kitomis odos ligomis, kurios būdavo laikomos nešvarios, būdavo užkasami į žemę ir — meksikiečių manymu — eidavę į kitą požemio vietą. Pagalios, kariai, kritę kovos metu, ir mirusios gimdymo metu moterys būdavo pagerbiami kaip dievai; jie eidavę gyvent į dangų, būtent, į saulės rūmų didelius kambarius.

Nusivalymo nuo nudėmių ceremonijos beveik visada būdavo sujungtos su kraujo praliejimu. Žmonės valydavosi dažniausia leisdami kraują iš įvairių kūno dalių, o pirmiausia iš ausų. Šita ceremonija vaidindavo didelį vaidmenį, pašventinant visas maldyklas. Žmogaus kraujo praliejimas dažnai ir iškilmingai būdavo daromas, kai aukomis būdavo karo belaisviai arba vaikai. Belaisvius iškilmingai vesdavo į tam tikrą maldyklą ir ten jiems liepdavo lipt aukštyn laiptais; aukštutinioje terasoje belaisvis būdavo guldomas aukštielnykas ant aukų akmens; jam iškeldavo krūtinę, išimdavo jos vidurius ir dėdavo į lekštą indą, vadinamą „erelių indu“. Kūnus mesdavo nuo viršaus laiptais; vakare dvasininkai surinkdavo lavonus, supiaustydavo į dalis ir darydavo ceremoninį pokilį. Kai kada skirtas aukai belaisvis būdavo pririšamas už kojos prie akmens ir turėdavo kovoti su meksikiečių kareiviais, kol nekrisdavo negyvas.

Po nustatytų laikotarpių meksikiečiai iškilmingai eidavo

į maldyklą ir ten atlikdavo nusivalymo ceremoniją, dėdavo aukas ir k. k., o paskum smarkiai linksmindavosi ir dažniausia visi pasigerdavo.

Meksikiečių dievai būdavo atvaizduojami stabų (ydolų) pavidale. Tie stabai dažniausia būdavo daromi iš akmens ir būdavo apvilkti kiekvienam parinktais rūbais. Rasta daugybė dievų stabų — vieni labai senų laikų ir prasto darbo, kiti vėlesnių laikų ir geriau padaryti. Dievų atvaizdai skiriasi spalvomis ir pagrąžinamaisiais priedais.

Meksikiečiai žinojo ir magiją, kurią žmonės išmokę iš dviejų dievų. Magai buvo laikomi galį gydyt kai kurias ligas ir surast vagis. Buvo ir juodosios magijos šalininkai, kurių žmonės labai bijodavo.

Burtininkų buvo kelios rūšys, kurios skyrėsi viena nuo kitos pagal būrimo būdą.

Rašyba. Žinia apie Korteco atvykimą į Ameriką greit pasiekė Meksikos miestą — actekų sostinę. Meksikos valdovas (Motecuzoma II) išsiuntė savo žmones pasveikint ispanų ir sužinot apie jų tikslus ateity. Pasiuntiniai buvo lydimi dailininkų, kurie nupiešė ispanų stovyklą ir ispanų ekspedicijos viršininko ir jo žmonių atvaizdus. Visa tat tapytojai turėjo pristatyt actekų valdovui. Piešiniai, matyt, buvo sunaikinti, ar Kortecui apgulus Meksikos miestą, ar vėliau — kai Korteco žmonės sudegino daug actekų dokumentų, kuriuos jie laikė stabmeldžių padaru, velnio sugalvotu. Laimė, kad šiek tiek meksikiečių tapytojų darbo vaisių vis gi liko, nes pirmieji krikščionių misijonieriai paėmė savo globon meksikiečių raštininkus; dėl to meksikiečių tapyba nenyko daugiau kaip šimtą metų po įsikūrimo ispanų valdžios; ji buvo reikalinga katalikų tikybai platinti vietinių gyventojų tarpe ir išdėstyti svarbiems aktams. Didelį meksikiečių rankraščių rinkinį pirmas buvo sudaręs Italijos Milano miesto pilietis knygyno savininkas Boturini Benaduci, kuris buvo Popiežiaus atsiųstas katalikų bažnyčios reikalais. Bet jis buvo įskųstas pralobęs neteisiu keliu, išvarytas iš Amerikos ir neteko visų savo darbo vaisių. Važiuodamas į Europą jis buvo apiplėštas jūrų plėšikų, kurie atėmė iš jo rinkinio likučius. Iškeltas Gibraltare jis buvo teisiamas Ispanijoje, buvo pateisintas, vis gi neteko savo likusio Meksikoje rinkinio. Vėliau tas rinkinys ir kiti mažesni buvo įsigyti prancūzų, vokie-

čių ir anglų ir tuo būdu pateko į įvairių šalių knygynus ir muziejus. Nemaža jų dar esą nespausdintų. Manoma, kad jų daug yra dar ir dabar Meksikos miestų archyvuose. Meksikiečių rankraščiai yra dideli lapai, padaryti iš elnio odos arba iš plono vailoko su agavos (Amerikos augalas) siūlais suvelto ir plonai sutepti kalkių skiediniu. Tie lapai išbraižyti iš abiejų pusių ir sudaro lygius keturkampius, surištus viens su kitu kaip širmos. Figūros dažnai nubraižytos aštriu įrankiu, kaip manoma, agavos spygliu; šituo būdu pažymėtieji atvaizdai nudažyti įvairiomis spalvomis.

Rankraščiai skirstomi pagal laikotarpius, iš kurių svarbiausi du — prieš ispanų laikus ir po tų laikų. Vėl gi rankraščiai kilmės atžvilgiu priklausą įvairioms tautoms ir įvairioms vietoms. Bet daug rankraščių grupių panėšį viena į kitą. Pačios Meksikos rankraščiuose aprašomas gyvenimas ir kilnojimasis tų tautų, kurios atsidangino į Meksikos šalį. Kiti rankraščiai, kaip sako jų vertėjai, įdomūs yra studijuojant senovės meksikiečių chronologiją, astrologiją ir tikybą.

Visi meksikiečių rankraščiai esą nupieštų figūrų ir rašybos tikra šito žodžio prasme ženklų mišinys. Prancūzų mokslininkas Aubin (Aubin. Memoire sur la peinture des anciens Mexicains, p. 225) prilygina meksikiečių rašybą mūsų žemėlapiams ir mūsų planams, kuriuose parašyti žodžiai papildo piešinių prasmę: sakysime išreikšti žodžiu „vanagas“ nupieštas vanagas arba jo galva su snapu; išreikšt Zakatlan miesto pavadinimui nupiešti keli lapeliai žolės, dėl to, kad žodis Zakatlan, išvertus jį, reiškia „žolės vieta“; žodis „kalnas“ išreikštas kalno piešiniu, žodis maldykla — maldyklos piešiniu, ugniakalnis — kalno su dūmais ir liepsnos piešiniu, „skystimas“ — panašiu į ranką su pirštais iš abiejų pusių piešiniu ir ant pirštų galų taškai, reiškiantieji lašus; raudona spalva pažymėta panašia į kraują; „viršininko“ sąvoka — gyvulio odos ir dviejų plunksnų piešinių; matyt, žodis „viršininkas“ susidėjo iš žodžių oda ir plunksnos, nes taip būdavo pasipuošę viršininkai. Svetimtaučio pavardei išreikšt meksikiečiai nesuprantamą jiems pavardės žodį dalindavo į dalis ir žiūrėdavo, kuriuos daiktus reiškia atskiros pavardės dalys ir tuos daiktus piešdavo. Dėl to be galo sunku esą skaityt meksikiečių rankraščiai, juo labiau, kad dažnai rašantis pats sugalvodavo, kaip išreikšt raštu kurį

žodį. Taigi meksikiečių rašyba panėši į mūsų rebusus ir aigiptiečių gieroglyfus ir yra visiškai primityvi. Meksikiečių civilizacija, aplamai imant, buvo miestiško pobūdžio. Meksikos miestas, kaip ir Romos miestas, turėjo po savim įvairių tautų ir kaip kad Romoje Meksikos miesto piliečių socialis gyvenimas buvo gerai sutvarkytas, o miestų prastų žmonių ir kaimų gyventojų reikalais mažai tesirūpinta. Meksikos miesto gyventojų, Kortecui puolant miestą, galėjo būt, kaip manoma, apie šešiasdešimt tūkstančių; jei jų būtų buvę žymiai daugiau, Kortecas nebūtų paėmęs miesto.

Įėję į miestą, ispanai buvo nustebinti skaičiumi ir įvairumu miesto trobesių. Namai buvo pastatyti iš tašytų arba netašytų akmenų, sienos baltai nubaltintos. Tarpais namai buvę pastatyti iš storų rąstų, apteptų sumaišytu su šiaudais moliu ir baltai nudažytų.

Dideli namai Meksikoje sunyko, vis gi jų griuvėsiai rodą, kokie jie buvo. Maldyklų sienos buvo pagražintos savotiškai.

Meksikiečių rūbai buvo prasti. Tik papuošimai galvos ir rūbų buvo labai įvairūs. Šits dalykas pareidavo nuo to, kokią pareigą kas ėjo visuomenės tarpe. Galva dažniausia būdavo puošiama ilgomis paukščių plunksnomis. Dažnai ir viršutiniai rūbai būdavo daromi iš paukščių plunksnų; taip ypač puošdavosi kariai; čia būdavo atsižiūrima į tai, kurio kliano karys, kokios garbės jis buvo įsigijęs, kokį laipsnį turėjo. Viršininkai ir prasti žmonės dėvėdavo vienodus rūbus, tik viršininkų rūbai būdavo papuošti vienaip, o prastų žmonių kitaip. Papuošimo tikslams būdavo vartojami brangūs akmenys, kuriuos actekai labai gerai apdirbdavo, ir auksas. Nosis ir lūpos būdavo ir gi puošiamos brangiais metalais ir brangiais akmenimis. Per šventes meksikiečiai dažydavo savo kūną; piešinių formą kiekvienas turėdavo savo.

Kadangi meksikiečiai buvo žemdirbiai, tai jų pagrindinį maistą sudarydavo maysas, kurį jie maldavo akmeniniais įrankiais; taipos gi daug vartodavo šokolado, o kakao grūdus šokoladui daryt gaudavo iš pietų provincijų.

Be šitų vaisių jie augindavo dynus, bulves, abrikosus ir kitus vaisius. Valgydavo ir mėsą gyvulių, paukščių ir jaunų nupenėtų šunyčių, taipos gi vieną rūšį musių, kurias maišydavo su mayso miltais.

Iš gėralų meksikiečiai vartodavo dažniausia gėralą, pagamintą iš agavų (Amerikos augalas), raugindami jų skystimą. Be to, vartodavo augalus kelt galiucinacijoms per šamanistines ceremonijas.

Japonai. Japonų valstybė yra pačiuose Azijos rytuose, dėl to ji vadinama tekančios saulės šalimi. Ji susideda iš keturių didelių salų: Jesso, Gando arba Nipon, Šikoku ir Kiu-Šiu ir daugelio mažų. Be to, Japonijai priklauso į žiemius nuo minėtų salų Kurilų salos ir pietinė Sachalino salos dalis, į pietus Kiu-Kiu salos ir Formozos sala ir į vakarus Korėjos pusiasalis.

Priklausančios Japonijai salos yra Didžiajame vandenyne priešais Kinijos pakrantes, netoli jų. Savo plotu Japonija yra kiek didesnė negu Anglija. Kaip manoma, Japonijos salos esančios labai senai atsiskyrusios nuo rytų Azijos kontinento. Visos kalnuotos ir jose daug veikiančių ir užgesusių ugniakalnių; tik Kurilų salose yra apie 13 veikiančių ugniakalnių. Fozijama ugniakalnis yra aukščiausias Japonijos kalnas (apie 4 kilometrai aukštumo); jis yra gražios formos, per 10 mėnesių užklotas sniegu ir japonų laikomas šventu. Dėl daugumo ugniakalnių Japonijoj dažnai būna žemės drebėjimai, per kuriuos žūsta tūkstančiai žmonių ir sugriūva daug trobesių. Japonija viena iš gražiausių pasaulio šalių: kalnai, jūra ir oro tyrumas ypatingai žavi žmogų; pakrantės išrėžytos vandenyno; daugybė įlankų, sąsiaurių, salų, pusiausalių, iškišulių ir daugybė mažų uolų kyla iš vandens; daug gilių mažų įlankų sudaro patogius uostus. Salų pakrantės visur arba gerai įdirbtos arba apaugusios medžiais; nuo kalnų verčiasi kad ir nedideli, bet gražūs kriokliai.

Žemumų Japonijoj maža tėra; ilgų, tinkančių laivams plaukioti upių — ir gi nėra; svarbiausias susisiekimas — jūra, dėl to japonai geri jūrininkai. Japonijos saloms atneša šilimos šiltoji vandens srovė, vadinama „Kuro—Sivo"; dėl to Japonijos klimatas yra puikus, drėgnokas ir šiltas, o pietuose — karštas. Vasarą, kada pučia pietų ir pietų rytų vėjai, daug prilyja, žiemą iš vakarų daug prisninga. Gražiausias laikas — pavasaris ir ruduo. Dėl gero klimato visur augalai puikūs ir įvairūs; didesnė šalies pusė apaugusi miškais. Miškuose medžiai beveik visada žaliuoja; juose auga: magnolijos, kamelijos, azalijos,

bambukas, įvairūs vijoklių rūšies augalai, o pietų salose — ir palmos; ant kalnų prisideda įvairių rūšių spygliuoti ir paprasti lapuoti medžiai. Miškuose — daug naudingų medžių: arbatiniai medžiai pietuose pasiekia didelių medžių ūgį, o žiemiuose atrodo tik nedideli krūmai; paskum yra liakiniai medžiai, kamparniniai ir kiti. Ypatingai gražūs Japonijos miškai pavasarį, kada jie būna aplipę žiedais nuo viršaus lig apačios. Gyvulių ir paukščių miškuose maža tebėr.

Japonijos gyventojų apie 60 milijonų, dabar daugiau. Japonai yra geltonosios rasės žmonės. Jie žemesnio ūgio negu kiniečiai, paplokštesniu veidu; kai kuriems išauga ūsai ir barzda. Moterys žemesnės už vyrus. Tautiški japonų rūbai susideda iš ilgo, priešaky atsegamo chalato, padaryto iš medvilninės arba šilkinės medžiagos; per vidurį chalatas suveržiamas plačia juosta, kurią moterys daro iš gražios ir įvairiaspalvės medžiagos, užpakaly surišamos dideliu mazgu. Galva apsaugojama tik žiemą; kojoms vartojami avalai tik su puspadžiais, kurie pristiprinami juostelėmis iš viršaus. Nuo saulės vartojami visiems žinomi skėčiai. Moterys gražiai sušukuoja savo plaukus. Namai nedideli iš medžio, vienu aukštu, kad būtų apsaugota nuo dažnų žemės drebėjimų. Atskirų kambarių namuose nėra; nakčiai statomos medinės pertvaros, kurios atstoja sienas. Baldų namuose nėra; miegama ant grindų, o po galva dedamos medinės atramos. Namuose japonai tupi ant grindų, kurias užtiesia šiuo ar tuo. Japonai labai švariai laiko kūną, dažnai prausiasi ir maudosi. Namai, gatvės ir keliai laikomi labai švariai.

Japonų tautos istorijai didelį vaidmenį vaidina legendos ir mitai dėl to, kad mokslas rašyti ir spausdinti knygas buvo atneštas į Japoniją iš Kinijos tik 284 metais po Kr. gim. ir dėl to japonai neturi raštų apie ilgą savo praeitį.

Iš japonų mitologijos daroma išvada, kad labai senai į dabar japonų užimamas salas atvyko jau žymiai civilizuoti žmonės. Jie atsidanginę iš pietų pusės ir apsigyvenę pietinėje saloje Kiu-Šiu. Ten jie rado puikią šalį su laukiniais žmonėmis, neturėjusiais valstybės santvarkos ir dėl to negalėjusiais pasipriešint atėjūnams, kurie turėjo geresnius ginklus ir gerai buvo susitvarkę. Gondo (arba Nipon) saloje tuo pačiu laiku gyveno dvi tautos, kurios žymiai, skyrėsi nuo Kiu-Šiu salos laukinių žmonių. Viena iš tų tautų buvo įsikūrusi Izumo pro-

vinciįoj ir paskelbė savo galią visai šaliai. Kita tauta buvo apsigyvenusi Jamato provincijoj. Tos tautos nežinojo viena apie kitą, nes buvo toli viena nuo kitos. Kiu - Šiu salos atėjūnai manė turį dalyką tik su provincijos Izumo tauta ir siuntė savo pasiuntinius tris kartus, bet nieko nepešė. Tada prasidėjo pietų naujakurių karas su Izumo; karą laimėjo naujakuriai. Kiek vėliau jie pradėjo karą ir su Jamato gyventojais, kuriuos ir gi nugalėjo. Tada jų vadu buvo valdovas Džimmu Tenno, kuris laikomas pirmu Japonijos mikado (imperatoriumi).

Mokslininkai sako, kad archeologiniai ir etnologiniai tyrinėjimai dalimi patvirtina šituos japonų mitologijos duomenis. Dabar apytikriai esą nustatyta, tų laikų vietinius gyventojus susidarius iš dviejų srovių kolonistų, ėjusių iš Sibyro per ilgą laiką.

Pirmoji srovė buvusi susidėjusi iš vadinamų „urvinių žmonių". Čia archeologus įtikina būstai—urvai ir viryklų liekanos. Kaip manoma, tų žmonių ainiai dabar gyvena Sachalino saloje, Kurilų salose ir pietinėje Kamčatkoje. Kita srovė buvusi susidėjusi iš Ainų — plaukuotų žmonių, paplokščiais veidais ir dideliais žandais. Jie buvę išstūmę savo pirmtakūnus ir paėmę visą šalį. Tų laikų „ainų" tautos žmonės daugeliu atžvilgių gyvenę kaip gyvuliai: jie išsikasdavę sau urvus žemėje; santykiuose su moterimis giminystė nebūdavo jiems jokia kliūtis; būdavę apsivilkę kailiais, ėsdavę žmogieną; buvę nedėkingi ir kerštingi; vartoję tik akmeninius įrankius. Kovose su labiau civlizuotais atėjūnais buvę nugalėti ir nustumti į šiaurės salas. Bet kovose pasikeitęs ir jų būdas: jie pasidarę bailūs ir paklusnūs, bet nelinkę į progreso pusę ir nesirūpinę savo būklės pagerinimu. Tatai sudarė kontrastą su energingais ir protingais japonais. Kas buvo pradžioje patys japonai ir iš kur atsidangino į dabartines japonų salas atėjūnai, kurie vėliau susimaišė ir sudarė vieną didelę tautą, į šituos klausimus mokslininkų atsakymai griežtai skiriasi. Vėlesnių laikų mokslininkai laiko japonus kilus iš centrinės ir pietinės Azijos. Mokslininkų nuomonių skirtumas pareina nuo to, kad japonai nesudaro vienos grynos rasės: jų tarpe lengvai pastebimi bent du ryškūs tipai. Vieno tipo žmonės yra tamsoka oda, atsikišusiais žandais, plačiu veidu, paplokščia nosimi, tiesios linijos akimis, stipriais ir stambiais kaulais. Kito tipo žmonės — smulkesne su-

dėtim, beveik balta oda, siauromis akimis, kurių linija kiek pakelta į nosies viršų, maža burna, apvalu veidu, erelio nosimi ir smulkiomis vikriomis rankomis.

Šiaip ar taip, archeologija suteikia daug įrodymų, kad dabartinių Japonijos salų naujakuriai buvo jau pasiekę aukštoką kultūros laipsnį. Geri įrodymai surasti, atkasinėjant kapų piliakalnius ir dolmėnus. (Dolmėnai yra kambariai ir galerijos, padarytos iš didelių akmenų toj vietoj, kur buvo palaidotas numirėlis). Toji tauta, kuri darydavo piliakalnius, gyveno civilizacijos bronzos amžių, o kuri darydavo dolmėnus, gyveno geležies amžių, nes piliakalniuose nesurasta geležinių daiktų, o dolmėnuose — bronzinių daiktų. Dėl to mokslininkų nuomone piliakalniai buvo vienos tautos darbas, o dolmėnai — kitos. Vadinas, archeologija įrodė dabartinės Japonijos salose tuo pačiu laiku buvus tautų, gyvenusių įvairius kultūros amžius: akmens, bronzos ir geležies, ir tuo būdu archeologija patvirtino priešistorinės Japonijos legendas turint pagrinde daug teisybės. Pasiremdami piliakalnių iškastu turiniu, mokslininkai mano, kad žmonės, kurių rankomis piliakalniai buvo padaryti, gyvenę Japonijoj prieš tris — keturis šimtus metų prieš Kr. gim. ir pramonės išplėtimo atžilgiu stovėję žemiau negu Azijos gyventojai.

Bet greit Japoniją užplukdė nauja srovė atėjūnų, kurie atnešė aukštesnę kultūrą, o dėl to šalies pramonė greit pakilo ir ėmė plėstis. Paaiškėjo, kad nauji atėjūnai buvo tos pačios rasės žmonės, kaip kad ir pirmiau atvykę į Japoniją naujakuriai; matyt, dėl to naujųjų atėjūnų kultūra greit prigijo naujoj vietoj. Naujųjų atėjūnų apsiginklavimas aukštai stovėjo gerumo atžvilgiu: kalavijas, kurio rankena dažnai būdavo gražiai papuošta, lankas ir šaudyklės, metaliniai šarvai. Kamanos ir balnai rodo, kad jų raiteliai vaidino didelį vaidmenį. Jų rūbai buvo prasti, bet jie mėgdavo dėvėt daug papuošalų, kaip antai, žiedų, auskarų, apyrankių, sagučių. Valgydavo jie žuvis, mėsą ir javinę duoną. Vartojo ir kažkokį gėralą. Iš indų buvo vartojami pagrąžinti puodai. Nežinia, ar jie turėjo gyvulių — raguočių ir kuriuo būdu gaudavo ugnį.

Kaip rodą dolmėnai, anų laikų japonai tikėjo pomirtinį gyvenimą, nes jie tiekdavo numirėliui visa, ko jam galėdavo prireikti šiame gyvenime. Surastosios ant numirėlių kapų aukos rodo, aukštai buvus iškeltą prosenių garbinimą.

Kai paskutiniai kolonistai įsikūrė dabartinėje Japonijoje, tai jų santvarka politiniu atžvilgiu buvo tokia: priešakyje buvo vadas, kuris bet gi neturėjo absoliutaus monarcho galios. Jo artimiausi padėjėjai tuoj pareikalavo iš jo leist ir jiems dalyvaut suidariusios valstybės valdyme. Tas reikalavimas buvo patenkintas. Naujieji valdžios dalyviai žiūrėjo į savo valdiškas vietas ne kaip į vado jiems suteiktą malonę, o kaip į teisingą atlyginimą už darbus ir vargus, jų pakeltus karo žygių metu. Dėl to, jie laikė save nepakeičiamais ir pradėjo perleidinėt savo garbingas vietas savo sūnams įpėdinybės keliu. Vadinas, tautinė politika pradžioje buvo nuėjusi patriarchalės formos linkme: visumos reikalai atsidūrė keliolikos šeimų rankose, o tų šeimų priešakyje stovėjo tiesioginis dieviškos kilmės prosenių įpėdinis. Bet ir tos iškilusios šeimos laikė save esant surištas giminyste su pačiu imperatorium, kitaip sakant, turinčias proseniais dievus. Tos šeimos stovėjo arti centro valdžios ir vienos iš jų sudarydavo imperatoriaus aristokratiją, kitos — provincijų aristokratiją.

Administracinė santvarka ilgai buvo supainiota; dvasininko pareigos nebuvo atskirtos nuo valdovo pareigų.

Senovės japonų tikyba buvo vadinama „šinto“.

Šinto tikybos tyrinėtojas Tokio universiteto profesorius G. Kato sako, kad tikyboje šinto yra gamtos įvykių garbinimo pėdsakų ir kad tuo garbinimu apsireiškianti seniausia japonų tikyba. Japonų senovės raštuose ugnis minima esanti ta pačia prasme ir kaipo gamtos fenomėnas, ir kaipo ugnies dievas.

Antai, senovės japonų legendoje esą pasakyta: „kai deivė Izanami pagimdė savo paskutinį sūnų Honusubi — ugnies dievą, — jos gimdomoji kūno dalis sudegė ir dėl to ji mirė... Vadinas, jai gimdant ugnį, jos slepiamoji kūno dalis sudegė“. Taigi čia viena prasme vartojami žodžiai ugnis ir ugnies dievas. Prof G. Kato nuomone senovės japonai beveik neskirdavo vėjo kaipo gamtos fenomėno nuo vėjo kaipo dievo ir kad saulę, mėnulį, jūrą, upes, kalnus, medžius, visus augalus ir „aštuonių didelių salų šalį“ (vadinas Japoniją) jie lakydavę dievo Izanagi ir deivės Izanami gyvais padariniais. Šia prasme gamtos dalys buvo laikomos tikrais sutvėrimais, stovinčiais aukščiau už gamtą ir už žmogų ir apsuptais paslaptingumo skraiste, kitaip sakant, dievais (japoniškai „kami“). Dėl to manoma, senovės

Japonijoje buvus gamtos kultą, apsireiškusį garbinimu saulės, mėnulio, kalnų, jūros ir medžių ir dėl to viename senovės rašte esą pasakyta: „aukščiausia Fuji kalno viršūnė... yra stebuklingas dievas... kuris saugoja Japoniją". Užtat pradžioje tame kalne nebuvo pastatyta maldykla, nes kalnas pats buvo dievas. Taipogi Tsukuba kalnas irgi buvo laikomas dievu ir dvi viršūnės buvo laikomos — viena vyriškos, kita moteriškos giminės ir raštuose apie jas esą pasakyta: „dieviškoji pora, viens šalia kito".

Griaustinis buvo laikomas griaudžiančiu dievu. Be to, buvo perkūno dievas, lietaus dievas, žemės drebėjimos dievas, šiltų šaltinių dievaitė, požeminio pasaulio dievas.

Prof. G. Kato randa pėdsakus garbinimo medžių, žolių ir javų dievų.

Iš gyvų sutvėrimų buvę garbinami: kirmėlės, kurių didelėms būdavo aukojamos kasmet jaunos mergaitės; vilkai, tigrai, kiškiai, baltieji laukiniai šernai, krokodilai; dar gi šilkmedžių vabalai ir blusos būdavo laikomi dievais. Iš paukščių būdavę garbinami: didelis varnas ir geltonasis vanagas, kuris lydėjęs japonų valdovą Džimmu karo metu su viena provincija ir buvęs tolimas giminaitis Saulės deivės, o anoji buvusi japonų valdovo šeimos pirmoji motina. Šalia šitų sutvėrimų—dievų buvo dar dievų pasiuntiniai, antai: stirnos, beždžionės, karveliai, lapės, gervės, vėžliai, varnos ir kiti.

Pagal Prof. G. Kato pradžioje būdavo garbinami patys gamtos objektai, o vėliau — esančioji objektuose dvasia, ir tatai prof. G. Kato laiko pažanga pirmykštės tikybos srity.

Senovės japonai tikėję, kai kuriuos daiktus teikiant žmogui gyvenime laimės. Tų šventų laimės daiktų būta dešimts ir jie buvę peveldėti iš dievų: jūros veidrodis, pakrantės veidrodis, kalavijas, kiti daiktai: 1) kurie teikia gyvybę, 2) kurie teikia sveikatą, 3) kurie kelia mirusius, 4) kurie atitolina visa bloga nuo keliaujančių, 5) kurie rūpinasi kirmėlėmis, 6) kurie rūpinasi bitėmis ir 7) kurie teikia gerovę ir 8) galią.

Kadangi tie daiktai darę stebūklus, tai jie buvo pripažinti laimės dievais.

Kai kur buvo garbinami akmenys, kastuvas, kuriuo buvo dirbama šventa Izė bažnyčios žemė ryžiui sėti ir daug kitų daiktų įvairiose vietose.

Senovės japonai tikėjo, medžius, žolę, uolas galint kalbėt kaip žmonės.

Tatai reiškia, senovės japonus jau priėjus dvasių arba daugelio dievų amžius, kitaip sakant, tikėjus dvasias, kurių kitados buvę keturios rūšys: meilės dvasia, liūdesio dvasia, laimės dvasia ir stebūklų dvasia. Kelios dvasios galėjusios būt viename kūne.

Kai dėl sielos arba dvasios sąvokos jos esmės atžvilgiu, tai senovės japonai sielą arba dvasią vadindavę pilvu arba viduriais ir įsivaizduodavę šviesos pavidale. Veidrodis ir kalavijas ir gi buvo laikomi siela arba dvasia. Mirštant žmogui, būdavo sakoma su paskutiniu kvėpavimu sielą arba dvasią atsiskiriant su kūnu. Sielą arba dvasią senovės japonai įsivaizduodavo panašią į ūką arba į dūmus. Meteorus jie laikydavę žmonių sielomis arba dvasiomis. Baltą paukštį ir gi laikydavę dvasia be kūno. Kirmėlė buvo laikoma mirusio žmogaus siela arba dvasia. Būdami įsitikinę, jog jie esą slaptoje dievų galioje, senovės japonai pasiduodavo dievų teismui, ir tada ginčas būdavo sprendžiamas ordalijomis, iš kurių įrodymams būdavo vartojamas verdantis vanduo ir ugnis; labai dažnai japonai prisiekdavo ir šaukdavo vieną iš savo dievų būti liūdytoju, kad jie sako teisybę.

Japonų supratimu, sielai apleidžiant kūną, mirtis sekanti paskui sielą. Dėl to mirusio giminačiai iir pažįstami per aštuonias dienas ir naktis atlikdavo atitinkamą ritualą, kad galėtų vėl pašaukt laikinai išvykusią sielą į kūną. Japonai manė mirusį turint sąmonę; dėl to mirusiam reikią tarnų, arklių, ginklų ir k. k., kaip gyvam esant; ir dėl to tarnautojai turėdavo lydėt savo šeimininką į kitą pasaulį ir būdavo užkasami su šeimininku.

Kapas būdavo laikomas mirusiojo dvasios gyvenamąja vieta. Jei mirusis būdavo buvęs prilygintas dievui, tai jo kapas galėdavo būt paverstas maldykla, kur dieviškoji dvasia ir būdavo garbinama.

Mirusiųjų šalis buvo vadinama tamsumos šalimi arba amžinos nakties šalimi: ji tamsi, nesveika ir nešvari, jos vieta tolimiausiame požemio kampe.

Pati mirtis, japonų nuomone, buvusi nešvarumas, dėl to

reikėdavo saugotis tart žodį mirtis arba kapas šventos Izė maldyklos viduje.

Vėliau, mirusiųjų šalis (amžinos nakties šalis) buvo pavadinta amžinybės šalimi arba amžinos laimės šalimi, kur gyventojai nemiršta, kitaip sakant, ji pavadinta rojum. Bet šitame pavadinimo pakeitime pasireiškė kiniečių įtaka. Ta šalimi kiniečių buvo laikomi dangaus aukštybių plotai; bet kiniečiai patį dangų laikė dievu, o japonai dangų laikė tik dievų būstine, o ne dievu.

Senovėje japonai garbino dar gyvus žmones ir mirusius žmones.

Kai dėl pirmos rūšies žmonių, tai valdovas ir valdovė buvo laikomi žmonių regimais dievais, dar gyvi būdami. Taipos gi kai kurių šinto maldyklų vyriausieji dvasininkai būdavo laikomi dievais žmonių pavidale. Kai dėl mirusiųjų, tai Japonija buvo klasinė šalis, kurioje buvo garbinami mirę žmonės ir mirę protėviai.

Prof. G. Kato sako, kad kai kurie mokslininkai mano protėvių garbinimą buvus atneštą į Japoniją iš Kinijos, kad Japonijoje ėmė plėstis Konfuciaus mokslas. Bet prof. G. Kato mano, kad garbinimas gamtos Japonijoje buvo susijęs su garbinimu protėvių — bent jau istorijos laikais po japonų valstybės įkūrėjo valdovo Džimmu viešpatavimo — be jokios kiniečių įtakos.

Kaip kitur, taip ir Japonijoje buvo totemizmas (totem), kuris yra garbinimo gamtos objektu ir garbinimo protėvių kombinacija.

Totemistai laiko visą klianą arba atskirą asmenį kilus iš tam tikro gyvulio, paukščio arba augalo, arba—labai retai—iš neorganinio daikto, kaip lietaus, uolos, saulės ir kt. Dėl to klianas arba atskiras asmuo garbina tam tikrą organinių arba neorganinių daiktų rūšį kaip dievą, nes tie daiktai esą davę gyvybę klianui arba atskiram asmeniui. Pagal prof. G. Kato japonai turėjo totemu krokodilą. Kai kur totemu būdavę laikomi varnas, meška, pelėda, erelis, vilkas, delfinas. Saulė buvo laikoma japonų šeimos protėviu.

Prof. G. Kato įrodinėja, kad japonų senovės dievų tarpe buvęs didysis dangaus vidurio dievas ir kad tatai esą, japonų

nuomone, politeizmo pėdsakai. Bet japonų politeizmas aiškiai apsireiškia senovės raštuose.

Dievai Izanagi ir Izanami — vyras ir moteris — esą vyriausieji kūrėjai, sutvėrę kalnus, upes, medžius, žolę, aštuonių didelių salų šalį (Japoniją), taipos gi dievus ir deives. Tos dieviškos poros buvę pagimdyti: saulės deivė, mėnulio dievas ir smarkusis audros dievas; jie buvo vadinami trimis įžymiais vaikais. Saulė deivė, ramaus ir meilaus būdo, viešpatauja aukštose padangių srityse, audros dievas jūroje ir žemėje ir mėnulis vykdo savo valdžią nakties valstybėje.

Kiekvienas šitų dievų turėjęs keletą vyriškos ir moteriškos giminės vaikų, kurie ir gi buvę dievais.

Be vyresniųjų dievų buvo dar pusdieviai, kurie rūpinosi žemės ūkiu, apėmimu negyvenamos žemės, naikinimu žvėrių kalnuose ir laukuose, gydymu, kerėjimu ir kit. Taigi, tikyba šinto esanti politeizmas tikra to žodžio prasme. Jos dievų skaičius buvęs labai didelis: mažiausias kai kuriuose raštuose nurodomasis japonų dievų skaičius esąs didesnis kaip 1370, kai kur — didesnis kaip 1400. Maldyklų skaičius raštuose minimasis esąs 2861.

Aplamai, japonų, kaip kad ir kitų pirmykščių žmonių nuomone, kiekvienas gamtos įvykis, kiekvienas medis, kiekviena žolė buvę globojami atskiro dievo, kuris neturėdavęs galios kitiems dalykams. Dėl to idėja apie vieną visur esantį Dievą tiems žmonėms esanti nesuprantama.

Vadinas, tikyba šinto yra teantropinė, nes ji mato Dievą žmoguje ir gamtoje. Joje Dievas ateina pas žmogų ir žmogus darosi Dievu, dėl to jai žmogus yra centras, žmogus yra viskas; lotynų kalba ji galį būt pavadinta homocentrine.

Tikybos šinto dievai turi žmonių ypatumus, turi žmonių silpnumus ir, tarpais, menką išmintį. Pagal japonų mitus tokia yra ir dieviškoji pora Izanagi ir Izanami. Apie tą porą mitai saką, kad Izanagi ir Izanami nebūtų susijungę, jei jų nebūtų įkalbėjusi kielė. Keista, kad paukštis mokina dievus. Tie patys Izanagi ir Izanami susilaukę vaiką, kuris, būdamas trejų metų, negalėjo pats vaikščiot. Vaikas buvęs netikęs, nes tėvai nebuvę nei tikę, nei visagaliai. Nežinodami, kas yra su vaiku, ir dieviški tėvai kreipęsi į dangaus dievus, prašydami nurodyt priežastį. Esą ir daugiau panašių enekdotų.

Taigi, tikyba šinto žiūri į gamtos fenomenus kaip į analoginius visuomenės gyvenimo įvykiams; ir japonų manymu Izanagi ir Izanami sutvėrė jūrą, upes, kalnus, žmones, dievus, ir kt. taip, kaip susijungę vyras ir moteris gimdo vaikus; dėl to visa kas pasauly yra dieviškos kilmės; tik dievai yra nemirštantieji žmonės, o žmonės yra mirštantieji dievai.

Senovėje, kai tikyba šinto buvo glaudžiai susijusi su žemės ūkiu, suvalymas derliaus rudenį arba suėmimas naujo ryžiaus, būdavo nuo seniausių laikų didžiausia japonų šventė kiekvienoje šeimoje. Per šitą šventę naujas ryžius būdavo aukojamas šeimos arba kliano dievams ir duodamas visai giminei. Kai naujas valdovas apimdavo troną rudenį, tai toji šventė sudarydavo būtiną dalį valdovo įsigyvendinimo šventės. Valdovas tada eidavo vyriausio dvasininko pareigas. Kita šventė — protėvių dvasių garbinimo šventė.

Be šitų švenčių buvo nemaža kitų — atskirų vietų maldyklose ir atskirose šalyse.

Aukas sudarydavo ryžius, daržovės, įvairūs valgomieji daiktai, žuvys, paukščiai, gyvuliai ir kt. Baltas arba juodas arklys, balta laukinė meška, baltas paukštis labai dažnai būdavo aukojami išmelst lietui arba sustabdyt ilgai užsitęsusiam lietui. Apie aukojimą žmonių, kaip sako prof. G. Kato, labai dažnai minima japonų istorijos senovės knygose. Dažnai minimi esą atsitikimai, kada nusižudydavo žmona, norėdama eit į kapus paskui vyrą, arba tarnas paskui poną.

Minima esanti ir „kraujo šventė pagerbti karo dievui"; tatai buvusi ceremonija, per kurią buvo aukojamas pirmo nukauto kovoje priešo kraujas arba suimto prieš kovą belaisvio kraujas.

Dievai būdavo garbinami medynuose ir prie jų kapų, antai, Izanami buvusi užkasta urve ir ten kasmet jos garbinimo dieną žmonės nešdavo jai aukoti gėles.

Senovės japonai neturėjo dvasininkų korporacijos, bent tinkamai sutvarkytos. Aplamai kalbant, kiekvienos šeimos tėvas (pater familias) būdavo dvasininkas. Gyvas — jis būdavo vadinamas šeimos vyresniuoju, o miręs — jis būdavo vadinamas šeimos dievu - globėju. Kiekvienas vietos viršininkas ir gi būdavo dvasininkas ir politine prasme viršininkas. Kai kurioms šeimoms būdavo pavesta prižiūrėti maldyklos ir tokių šeimų

vyresnysis narys eidavo maldyklos dvasininko pareigas. Tos pareigos paveldėjimo keliu pereidavo vaikams. Šitos šeimos vėliau pasiskelbė turinčios privilegiją atlikt tikybos šinto ritualus valstybėje ir tuo būdu sudarė stiprų dvasininkų luomą.

Japonų senovės raštuose nuodėmės idėja yra daugiau fizinio negu moralio pobūdžio. Nuodėmės suskirstytos dangiškomis ir žemiškomis. Dangiškų nuodėmių rūšiai priklauso: naikinimas ryžiaus lauko sienų, užtvenkimas nusausinamųjų kanalų, atidarymas užtvankų, apsėjimas jau apsėtos žemės, statymas kuolų ryžiaus lauke, gyvulių odos lupimas, dergimas prie durų. Žemiškos nuodėmės yra šios: sužeidimas, susiteršimas lavonu, raupsuotumas, šašai ant kūno, lyties santykis su artimu giminaičiu arba gyvuliu, šliaužiančios kirmėlės padarytoji nelaimė, svetimų naminių gyvulių žudymas ir kerėjimas.

Pažymėtina, kad lavonas ir kraujas laikomi nešvarumu: jei kas netikėtai dasilytėdavo lavoną arba kraują, tai turėdavo nuvalyt savo kūną atitinkamomis ceremonijomis.

Ligos ir ypač maras senovės japonų nuomone būdavo paleidžiamos piktadarančio dievo, kaip persų Arimanas. Dėl to būdavo daroma didelė nusivalymo ceremonija. Apsiginti nuo piktų ligos dvasių japonai švęsdavo vieškelių dievų šventę, nes tie dievai laikomi būdavo piktais maro dievais. Reikėdavo atsipalaiduot nuo jų blogos įtakos, o dėl to būdavo įprasta kiekvieno žmogaus kasdieninės nuodėmės sukraut ant mažų popierinių arba metalinių lėlių, kurias paskum mesdavo į upę arba į jūrą.

Kerėjimas, burtai, pranašavimai, prakeikimai ir magija dažnai esą minimi japonų senovės raštuose.

Senovės šinto tikyboje moralių taisyklių esą tik diegeliai, tatai rodančios dvi rūšys ordalijų: su verdančiu vandeniu ir su ugnimi. Pirmuoju atsitikimu nusikaltėlis, jei jis norėdavo pasiteisint, turėdavo įkišt ranką į verdančio vandens katilą tam tikroje vietoje ir šaukt dievus liūdytojais. Antruoju atsitikimu nusikaltėlis būdavo deginamas įkaitinta geležimi ir taip gi turėdavo šaukti dievus liūdytojais.

Kylant kultūrai, keitėsi ir tikybos šinto linkmė, būtent: gamtos garbinimo dievai palengva neteko savo dieviškos reikšmės ir pagalios buvo nuženminti arba neteko savo tronų.

Lygiagrečiai būdavo sugalvojamos ir dorovės taisyklės: vienoje maldykloje kasmet per šventę dvasininkai vykdydavo įprotį plakt prieš dievus kiekvieną žmoną, kuri prigaudinėdavo savo vyrą. Kitoje maldykloje per šventę pirmą ketvirto mėnesio dieną žmonos turėdavo užsidėt ant galvos tiek puodų, kiek per praslinkusius metus buvo turėjusios meilužių.

Per naktines ceremonijas vyrai ir moterys pasigerdavo ir elgdavosi nepadoriai. Dėl to buvo įsakyta daryt tos ceremonijos dieną, o ne naktį.

Kreipiamomis į savo dievus maldomis japonai pradėdavo kiekvieną svarbų valstybinį ir visuomeninį darbą. Imperatorius kaipo vyriausiasis visos tautos dvasininkas dėdavo aukas ir atlikdavo pamaldas savo rūmuose, kur būdavo ir jo valdžios emblėmos: veidrodis, kalavijas ir dieviškos kilmės brangusis akmuo. Tik vienu šimtu metų prieš Kr. gim. pradėjo atsirast maldyklos ir už imperatoriaus rūmų sienų. Japonų panteonas, kuris pradžioje susidėdavo iš nedaugelio dievų, greit pradėjo traukti į savo tarpą mirusių didvyrių dvasias ir puslaukinių vietinių gyventojų dievaičius; čia, matyt, norėta patraukt į savo pusę savo priešų mirusių didvyrių dvasias ir sulaukt jų malonės. Tuo būdu japonų ir vietinių gyventojų tikybos darėsi artimos viena kitai.

Idėja apie atlyginimą ir baudimą pomirtiniame gyvenime nepastebima japonų tikyboje. Kas patekdavo į tamsią pomirtinio gyvenimo valstybę, tas jau negrįždavo iš jos, jei tik būdavo valgęs ten pagamintą valgį. Mirusiojo dvasiai išgelbėt iš tokios nelaimės ant jo kapo dedamos būdavo aukos. Tos aukos išreikšdavo ir sūnišką meilę mirusiajam.

Tikybos dėsniais giliai buvo persisunkęs visas japonų gyvenimas.

Kai dėl šeimos narių santykių, tai vyresniajam sūnui japonai nepripažindavo didesnių teisių už jo brolius. Tėvas laisvai rinkdavo sau įpėdinį iš savo sūnų tarpo ir dažnai pasirinkdavo jauniausiąjį sūnų. Santuoka laikoma būdavo įvykusi tik dėl faktino vyro ir moteries gyvenimo drauge. Vyrui būdavo nededamos jokios pareigos žmonos atžvilgiu ir jokia atsakomybė už žmoną. Vyras galėdavo turėt žmonų, kiek norėdavo.

Jungtuvių apeigų nebuvo. Tuoktis galėdavo ir giminai-

čiai; uždrausta būdavo jungtis tik tos pačios motinos vaikams vienam su kitu.

Dėl tokios šeimos santvarkos to pačio tėvo sūnūs, užaugę prie savo motinų, galėdavo nepažint viens kito, ir nenuostabu, kad karo metu brolis tarpais kaudavosi su broliu.

Dauguma šeimų gyvendavo iškastuose žemėje urvuose ir olose; tik turtingos ir įžymios šeimos turėdavo namelius, visai prastus ir netinkančius žiemai. Matyt, architektūros sritis kur kas daugiau atsiliko nuo kitų darbo sričių, kiek tatai rodo dolmėnuose rasti įrankiai ir ginklai. Bet japono būstas ir tada būdavo švarus, nes tikyba šinto įsakydavo laikytis švarumo, kad būtų švarūs kūnas ir siela.

Šokiai ir dainos buvo mėgiamiausios japonų pramogos; būdavo manoma jas veikiant ir mirusius: žmogui mirus, jį dėdavo į atskirą vietą; ten jis būdavo laikomas dešimt dienų, per kurias mirusiojo giminaičiai ir draugai rinkdavosi į tą vietą ir dainomis bei šokiais prašydavo mirusiojo malonies. Vyrai įtaisydavo dar gaidžių peštynes ir medžioklę miškuose.

Šiaip jau japonų įpročiai buvo labai žiaurūs, baudžiamieji įstatymai ir gi nepaprastai žiaurūs. Ypatingai smarkiai būdavo baudžiami politiniai nusikaltėliai: skirtoji jiems bausmė būdavo dedama jų šeimoms, o tarpais visi kaltininko giminaičiai lig tolimiausių būdavo paverčiami vergais.

Aristokratams prasti žmonės turėdavo reikšt vergišką klusnumą: jei prastas žmogus sutikdavo aukštesnio luomo žmogų, tai jis turėdavo pasitraukt į šalį ir žemai nulenkt galvą, o jei sutikdavo įžymų aristokratą, tai turėdavo pult ant kelių ir pasiremt abiejomis rankomis į žemę.

Aukšta kinų kultūra anksti pradėjo eit į Japoniją per Korėją. Iš Kinijos buvo paimta: šilkmedžių sodinimas, šilkinės medžiagos audimas, sugebėjimas smulkiai ir gražiai siuvinėt. Iš Kinijos buvo atnešta į anų metų Japoniją kiniečių rašyba ir pirmos filosofijos knygos, o tų amžių filosofija buvo persisunkusi Konfuci'aus mokslu. Bet naujos gilios Konfuci'aus filosofijos mintys menkai veikė anų metų japonų įpročius, antai, Konfuci'aus mokslas Japonijoj pradėta skelbti ketvirtame amžiuje po Kr. gim., bet ir vėliau to mokslo įtaka labai mažai reiškėsi japonų gyvenime; ne tik valdovų ir aristokratijos gyvenimas pirmais keliais amžiais po Kr. gim. rodo liūdną iš-

tvirkimo ir žiaurumo vaizdą, bet ir liaudies gyvenime ir gi nieko gero nepastebima. Tas nedidelis skaičius šeimų, kurios prieš tūkstantį metų, paskutinei kolonistų vilniai užplukdžius Japonijos salas, stojo valdžios priešaky ir padarė pagrįebtą valdžią paveldimą įpėdinystės keliu, išaugo vėliau lig didžiausių organizacijų. Visa ta valdovų ir jų giminaičių gauja buvo laikoma tautos lėšomis ir buvo pasiruošusi griebtis ginklo, kad jėga nuramintų nepatenkintą ir spaudžiamą liaudį; jos vienintelis tikslas buvo — linksmai pagyvent prabangoje; liaudis visiškai pateko į vis žemiau krintančios tikybos šinto pinkles. Visuomenės dorovės pagrindai vis grimzdo gilyn ir gilyn ir tas tautos grimzdimas moraliu atžvilgiu sudarė didelį kontrastą su augimu materialės kultūros, skatinamos įvedimu visos eilės išmintingų naujenybių, paimtų iš Kinijos. Aišku, jog ilgai taip negalėjo būt, juo labiau, kad japonų vidaus gyvenime nebuvo jėgos, kuri būtų galėjusi kelt japonų tautos dvasią į aukštybes: literatūros ir mokslo nebuvo, o tikyba šinto neturėjo dorovinės srities kodekso, nekalbėjo apie pomirtinį gyvenimą, neiškėlė supratimo apie dieviškus dalykus ir dėl to negalėjo veikt minios. Konfucijaus gi mokslas čia negalėjo padėt, nes jis kreipėsi į žmogaus protą, o ne į jausmus, užtat miniai jis netiko.

Tuomet į Japoniją įsiveržė Buddos mokslas. Buddistų didelės ir puikios maldyklos, jų didingi stabai, jų dvasininkų puikūs rūbai ir iškilmingos pamaldos davė miniai, ko negalėjo duot tikyba šinto. Be to, Būddos mokslas glaudžiai buvo susijęs su kiniečių civilizacija, kuri buvo daug aukštesnė už japonų civilizaciją, ir dėl to jos troško Japonijos valdantieji sluoksniai. Buddistų dvasininkai ir vienuoliai sudarė tiltą, per kurį pradėjo eit iš kitur į Japoniją ir naujos idėjos ir nauja gyvenimo santvarka.

Šešto amžiaus (po Kr. gim.) pradžioje į Japoniją atvyko ir buddistų misijonieriai, kurie pradėjo skleist Buddos mokslą miniose, aplenkdami tuometinės Japonijos valdančiuosius sluoksnius. Bet bandymas jiems nepavyko, nes minia per ilgus amžius buvo įpratusi eit paskui valdžią ir nedarė nieko valdžios neįsakoma.

Tik atsitiktinai naujoji tikyba patraukė Japonijos valdančius sluoksnius: dinastijos Džimmu dvidešimt devintam

imperatoriui (mikado) viešpataujant, 552 metais iš Korėjos atvyko pasiuntiniai, kurie išdėstė imperatoriui Buddos tikybos pagrindus ir atvežė tos tikybos knygų. Tada paaiškėjo, kad naujoji tikyba yra glaudžiai susijusi su aukšta kultūra ir kad priėmus tą tikybą, galima greit sulaukt didelės pažangos šalyje; dėl to Japonijos valdovai atsistojo naujosios tikybos pusėje ir uoliai ėmė skleist ją miniose. Bet tikyba šinto nenorėjo pasitraukt ir užleist vietos naujai tikybai be jokios kovos ir be jokio prieštaravimo. Susidarė dvi kovojančios valdančiųjų sluoksnių tarpe partijos. Po ilgos kovos naujosios tikybos partija laimėjo ir Buddos tikyba Japonijoj įsigalėjo visiškai, kai ji buvo suderinta su tikyba šinto.

Buddos tikyba turėjo didelės įtakos tų amžių japonų gyvenimui. Septintasis ir aštuntasis amžiai (po Kr. gim.) buvo iš svarbiausių Japonijos istorijos laikotarpių. Didelė pažanga buvo padaryta visose visuomeninio gyvenimo šakose.

Tuo laikotarpiu Japonijos imperatoriai pradėjo ir laimėjo kovą su aristokratiškomis šeimomis, kurios faktinai buvo pasidalinusios valdžią ir pastūmusios imperatorių į šalį, o pačios naudojosi turimąja galia, kad išspaustų iš liaudies visus syvus ir galėtų smagiai ir be rūpesčio gyventi. Liaudies žmonės buvo paversti beveik vergais; tarpais, ištisų apygardų gyventojai bėgdavo iš savo miestų į kalnus ir miškus; bet valdančiosios šeimos rasdavo juos ir ten ir vėl atvarydavo atgal žemės dirbti.

Žinoma, šioje kovoje imperatorių laimėjimas buvo ne didžiausias; vis gi imperatoriams pasisekė paimt valstybės valdžią į savo rankas, daryt reformas — jų tarpe ir žemės reformą — ir pradėt kitaip tvarkyt valstybės aparatą.

Tasai laikotarpis pažymėtinas ir didele pažanga materialės kultūros srity: nauji rūbai, nauja architektūra, naujos pramonės šakos, nauji mokslo šaltiniai. Visa tat japonai gavo iš kiniečių, kurių kultūra tuomet stovėjo aukštai.

Visuomeninio gyvenimo santvarka ir gi pakitėjo: pirmiau aristokratas užsigaudavo paprastu susidūrimu su plebėjum; aristokratų ir plebėjų santuokos būdavo laikomos neleistinos. Aukšta žmogaus kilmė, gerai išsilaikiusi, turėdavo didelės reikšmės; dėl to dar gi leidžiama būdavo jungtis to pačio vyro vaikams su jo įvairių žmonų vaikais. Šeimoje viskas parei-

davo nuo vyro valios, o žmonų būklė buvo tiek sunki, kad daugelis moterų geriau eidavo tarnaut negu tekėt už vyro; vien tik dėl įtarimo žmoną esant neištikimą, vyrui būdavo leidžiama žmona įvairiais būdais kankint ir baust. Veikiant Buddos mokslo įtakai, daug tų piktos valios darbų buvo uždrausta visa eile imperatorių išleistų įsakymų.

Visuomeninio gyvenimo santvarkos pagrindan reformuotoje Japonijoje buvo padėta šeima. Šeima galėdavo apimt vieną ūkį, bet ji galėdavo apimt ir kelis ūkius; vis gi kiekviena šeima, neatsižiūrint į jos didumą, turėdavo tik vieną pripažintą šeimininką. Tokiam šeimininkui galėdavo priklausyt kelios nesavarankiškos šeimos, kurios susidėdavo iš žmonų, konkubinų, vaikų ir tarnų. Tuo būdu dažnai susidarydavo visas vadinamas klianas iš šimto ar pusantro šimto žmonių. Šeimininko vietą galėdavo laikyt tik teisėti šeimos nariai. Tą vietą turėdavo teisės laikyt ir moteris, jei jai būdavo sukakę dvidešimt metų ir jei ji nebūdavo našlė. Dėl to, palyginus su praslinkusiais amžiais, kada moteries būklė buvo nepavydėtina ir sunki, buvo nueita labai toli. Šeimos narių santykiai buvo sutvarkyti aiškesniais įstatymais apie įsūnijimą, santuoką, persiskyrimą ir konkubinatą.

Pagrįstos giminyste žmonių grupės buvo paverstos administracinėmis grupėmis: penkios gyvenusios vienoje apylinkėje šeimos sudarydavo adminstracinę grupę, kuri rinkdavo sau vyresnįjį ir įduodavo jam valdžią bendrosios priežiūros reikalais. Tokia grupė turėdavo atsakyt, jei jos kuris narys nesumokėdavo mokesčių. Atsitikdavo, kad atskiros šeimos bėgdavo iš savo gyvenamųjų vietų, kad galėtų atsipalaiduot nuo per sunkių mokesčių. Administracinė grupė turėdavo suieškot tokius pabėgėlius, o kol jų nebūdavo, ji turėdavo eit visas jų pareigas; jei per trejus metus ji nesurasdavo pabėgėlių, tai grąžindavo valdžiai pabėgėlių žemę.

Kai imperatoriai kiek apkarpė latifundijas, tai jie įsakė duot neturintiems žemės po sklypą, iš kurio žmogus galėtų maitintis; moterys ir gi gaudavo žemės, bet tik pusę to, ką gaudavo vyrai. Be to, moterys buvo atleistos nuo viešųjų darbų; tuos darbus turėdavo atlikt vyrai, tarpais, labai toli nuo jų gyvenamųjų vietų.

Lietuviai. Kaip įrodė lyginamasis kalbų mokslas, lietuvių tauta yra kilusi iš tos pačios indo-europiečių šeimos, kuriai priklauso beveik visos Europos tautos. Kai dėl lietuvių tautos, tai kalbininkai atrado lietuvius, latvius ir prūsus kalbėjus viena kalba; tik vėliau toji kalba suskilusi į atskiras tarmes. Vadinas, lietuviai, latviai ir prūsai kadaise sudarydavę vieną tautą. Bet senovės prūsų kalba senai esanti išnykusi.

Lietuviai, latviai ir prūsai, sudarydami atskirą grupę, gavo baltų arba aisčių vardą. Kada toji grupė suskilo į tris dalis, tikrų žinių nėra. Kalbininkų nuomone, pirmiausia išsiskyrusi prūsų tarmė, vėliau latvių, o apie devintą amžių po Kr. gim. lietuviai ir latviai jau vartoję atskiras kalbas.

Pasiremdami minimais senovės raštuose valdovų, karo vadų ir kunigaikščių vardais bei gyvenamųjų vietų pavadinimais, kalbininkai priskiria baltų grupei dar senovėje buvusią didelę jotvingių giminę ir galindų giminę, vadinamą rusų Nestoro kronikoje — goliad, gyvenusią dar 10—12 amž. po Kr. gim. Į baltų grupę įterpiami kuršiai, kurie sudarė atskirą baltų kilmės giminę.

Kada, iš kur ir kuriuo keliu baltai atvyko į Pabaltijos kraštą, tikrų žinių neturime. Svarstydami šituos klausimus, mokslininkai rėmėsi spėliojimais, o spėliojimai rimtesni ar silpnesni negali būti laikomi įrodytais faktais.

Būdami indo-europiečiais baltai, matyt, atvyko į Europą iš Azijos pirmiau už kitas Europos tautas. Stumiami tų didelių tautų, ypač slavų, baltai ėjo ant Pabaltijo ir, susidūrę su jūra, turėjo sustot ir laikytis. Išsilaikyti Pabalty jiems pavyko, nes viena Europos tautų vilnis pasuko į Europos vakarus, o kita į rytus.

Gaila, mes nežinome, kuriuo vardu buvo vadinami baltai, Europos tautoms kraustantis iš Azijos. Žinoma, jie galėjo būti vadinami ne vienaip: juk ir dabar prancūzai vadina vokiečius alemanais, rusai ir lenkai — niemcais, italai tedeskais, lietuviai ir latviai vokiečiais, patys vokiečiai vadina save doičais. Taip ir lietuvius vienur galėjo vadinti vienaip, kitur kitaip. Gal, senovės raštuose mes randame lietuvių pavadinimą, bet nesame įsitikinę tą pavadinimą žymint lietuvių tautą.

Vėl gi, lietuvių kalba senovės raštų neliko; matyt, lietuviai nemokėjo rašyti. Dėl to, norėdami tyrinėti senovės lietu-

vių gyvenimą, mes verčiami naudotis parašytais svetimtaučių raštais apie lietuvius, antai, vokiečių, lenkų, rusų, šiek tiek romėnų raštais. Bet svetimtaučiai rašė apie lietuvius su įvairiais savo tikslais; užtat sprendžiant klausimą, ar teisybė jų parašyta, reikia būti labai atsargiam.

Mūsų darbo temai svarbu rasti žinių, koks buvo socialis lietuvių gyvenimas senovėje, kitaip sakant, kokia buvo lietuvių tikyba, jų šeimos ir visuomenės santvarka.

Liečiančiais šiuos klausimus dalykais nemaža medžiagos yra surinkęs P. Klimas savo darbe „Lietuvių senovės bruožai". Tuo darbu mes ir naudosimės, o paskum tarsime žodį, ar taip galėjo būti ar kitaip. Čia mes vartosime lyginamąjį metodą.

Senoji lietuvių aukštaičių ir žemaičių tikyba liko krikščionybės neliesta dar bemaž ir visą 14 amžių po Kr. gim., o kai kurios senosios tikybos liekanos išbuvo žmonių tarpe labai ilgai. Ir tatai suprantama: turėdami nuo seniausių amžių savotišką pasauliažiūrą ir savotišką tikybą, žmonės nelengvai ir negreit atsiskiria su jomis, o kai atsiskiria, tai dažnai tik formaliai, paviršutiniškai, esmės gi atžvilgiu laikosi senovės. Tikyba ir kalba senovėje būdavo svarbiausiais tautos vienybės pagrindais, dėl to jos žmonių buvo branginamos, nes vienybėje buvo ir tebėr tautos galingumas.

Senosios lietuvių tikybos pagrinde buvo gamtos ir jos apsireiškimų garbinimas. Lietuviams gamta atrodė pilna slaptos galingesnės už žmogų jėgos, kuri būdavusi arba kenksminga arba palanki žmonėms. Krikščionys rašytojai stebėjosi, kad lietuviai Dievo vietoje laikė ir saulę, ir mėnulį, ir žvaigždes, ir žemę, ir vėjus ir griaustinį, ir ugnį, ir miškus, ir upes, ir ežerus, ir kalnus ir medžius, ir augalus, ir gyvulius, ir vabalus, ir visa kita.

Visą gamtą per šventą laikydamas, lietuvis meldėsi jai tokiai, kokią jis turėjo po akių, nesivaizduodamas kito kūrėjo šalia gamtos. Pažymėtina, kad lietuviai, kiek matyt iš visa ko, neturėjo stabų arba idolų, vaizduojančių dievus. Bene žymiausią vietą lietuvių kulte laikė medžiai, kurie teikė didelės gyvybės žemei. Medis buvo lietuviui artimiausias savo panašumu: jis po žmogaus akių gimsta, auga, sensta ir nyksta. Iš medžio lietuvis laukdavo užuojautos liūdesio ar nelaimės metu. Lietuvių tikėta, jog žmogui mirus, jo vėlė pereinanti gyventi į me-

dį. Žemaičiuose miško šlamesis ir šakų braškėjimas buvęs laikomas vėlių gyvenimo ženklu. Dainose medžiai prašo neskriausti jų, nelaužyti šakų, ypač viršūnių, nekirsti ir k. k. Kai krikščionys imdavo kirsti šventus medžius, žmonės stebėdavęsi, kodėl iš medžių kraujas nebėgąs.

Dėl to medžiai, priimdami tėvų ir protėvių vėles, šeimoms ir giminaičiams turėdavo ypatingos reikšmės ir virsdavo tos ar kitos sodybos, giminės, ar apylinkės globėjais. Stori, seni, dideli medžiai, dar kaip ypatingai išsišakoję, gumbuoti, ar suaugę būdavo laikomi aukštesnės jėgos būstine ir garbinami. Svarbiausiais medžiais čia eidavo: ąžuolas, liepa, pušis, eglė, uosiai, žemaičiuose kadugiai; dainose minimi ir beržai.

Pagal senovės rašytojus medžiai buvę garbinami dėl to, kad tasai garbinimas buvęs susijęs su tikėjimu medžiuose dievus savo namus turėjus.

Medžių garbinimas Lietuvoje buvo išsiplėtęs tiek, kad apimdavo ištisus miškus, girias, šilus ir gojus. Miškuose, žmonių manymu, mėnesienos metu rinkdavosios klajoklės - vėlės, žvejų mergelės - paskenduolės, visokios dvasios — šilinės, miškinės, upinės, upių martelės, laumės - laimės, raganos, dievų dukterėlės ir sūneliai. Vadinasi, miškai buvo, tarsi, visos įdvasintos gamtos jėgų ir vaiduoklių būstinė - lizdas. Įeiti į mišką buvę ginama svetimšaliams krikščionims. Dar gi audros palaužtas medis buvęs neliestinas. Suprantama, reikalas statyt trobesius vertė žmones atskirt neliestinus nuo vartotinų medžių, bet ir tada prieš kertant medį, kalbėta tam tikros maldos.

Be medžių buvo garbinamos žaliuojančios žolės, kurios būdavo vartojamos visokiems būrimams, kerėjimams, gydymui ir kitai slaptai galiai reikšti. Toliau, buvo garbinami žvėrys, paukščiai, keturkojai, neišskiriant dar gi rupūžės. Ypatingai buvo garbinami briedžiai, kurie buvo laikomi dievų tarnais ir giriose saugojami. Dar didesnė garbė buvo teikiama taurui (žiobriui), kurio odos šmočiukai buvę vartojami amuletams prieš pavojų karo metu. Yra žinių, buvus garbinamus šunis, vilkus, kiškius ir šernus. Balti arkliai, ožiai ir kiti gyvuliai būdavo parenkami aukoms. Įvairiems būrimams ir kerėjimams tikdavo ir paukščiai, kurie dėl to buvo įsigiję didelės pagarbos, dar gi kaip dievai, antai, prūsai pelėdas per šventas laikę.

Su lietuvių nuovoka apie gamtą visiškai suderinamas ir vabalų kultas, tarp kita ko, žiogų, skruzdėlių, petrelių; žemaičių moterys petrelius džiovindavusios ir maišeliuose ant kaklo nešiojusios kaipo priemonę prieš kerėtojus ir gaisrą.

Iš visų gyvių plačiausia ir labiausia buvo garbinami žalčiai, kurie buvę laikomi kuone kiekvienuose namuose. Tam tikri burtininkai (žaltoniai) įgyvendindavę žaltį namuose su tam tikru ritualu; kerčioj arba užukrosny žalčiui būdavusi paruošiama gūžta (migis), kurią palaimindavęs burtininkas. Tuo būdu žaltys tapdavęs visų namų saugotoju - globėju; jis būdavo maitinamas dažniausia pienu. Tam tikru metų laiku žaltys būdavęs kviečiamas prie valgių ant stalo su nustatyta ceremonija ir pagal jo elgimąsi burta, ką sulauks namai ateity. Žaltį pasitikti lietuviui buvęs geras ženklas, o kai kada blogas. Vyskupas M. Valančius savo knygose „Žemaičių vyskupystė", aprašydamas žemaičių atsivertimą 16 amžiaus pabaigoj nuo katalikų tikėjimo, apie žalčius dar taip sako: „apent užaugina savo namusi žaltius ir gyvate už dievaitius paskaitytas, kaukoles žaltių ir krames gyvatių praurbinusis ir ant siūla pavierusis, nešioję ant kaklais savo, vildamos, jog tokie rožančiai apgįs juos nuo ligų ir turtus padaugįs".

Gyvių kultas buvo susijęs su vėlių kultu.

Lietuviai tikėjo vėles ne tik medžiuosna, bet ir gyvuliuosna ir paukščiuosna pereinant. Senovės lietuvių pasakose randame nemaža žmonių virtimo gyvuliais ar paukščiais. Tatai sako ne vienas rašytojas. Lietuvių nuomone, kiekvienas žvėris, kiekvienas paukštis buvęs kadaise žmogum; bet žmogus paniekinęs dievų valią ir dėl to buvęs paverstas kitokiu gyviu, kad savo nusikaltimą išpirktų. Čia buvusi kita priežastis: žmogus kenčiąs dėl meilės, dėl didelio gailesčio, dėl ligos, dėl kančių ir dėl kita ko; tad dievai, gailėdamies žmonių, dažnai paversdavę juos kitomis būtybėmis: antai, dainose mergelės virsta antelėmis, gegelėmis, berneliai — sakalėliais, jūros narūnėliais, artojas virsta vyturiu, smalsus ir neklusnus žmogus — garniu ir t. t.

Be medžių, augalų ir įvairių gyvulių lietuviai garbino dar, kaip jau sakėme, saulę, mėnulį, žvaigždes, vėjus, perkūną ir k. k.

Saulė buvo laikoma dangaus šeimininke, kuri užtekėjusi apeinanti aplink dangų ir skaitanti, ar visos žvaigždės. Ji buvo, tartum, meilės simbolis visoje gamtoje. Dainose ji vaizduojama ir mylinčia nuotaka. Piemenys meldžia saulę - motutę jiems vargstantiems nuolat šviesti, vėjus - debesius nupūsti; miela saulytė — dievo dukrytė — po jūrų, po kalnelių globoja našlaičius, šildo piemenėlius.

Perkūno garbinimas buvo paplitęs visoje Lietuvoje. Perkūnas buvo bene pikčiausia, rūsti, baudžiamoji gamtos jėga, kurios maloniai įgyti reikėdavo daug aukų. Toliau, lietuviai garbino ir žemę, kurią sodiečiai nesenai „šventa žemele“ vadindavo, o tarpais ir šiandien vadina. Žemės deivė buvo svarbiausia žemės vaisių augintoja, žemės darbų globėja ir, dėl to, žmonių maitintoja. Dainose ji vadinama „žiedekle, žiedeklėle“. Žemės deivę žemdirbiai labai gerbę, dažnai jos šaukiąsi, jai dėkoję, aukas dėję, visokias apeigas atlikdavę; dar gi kam mirus, ji būdavo meldžiama vėlę į žemę priimti ir ten saugoti. Šalia žemės deivės rašytojai mini dar kitus dievaičius, antai: pergrubį, žempačius, laukosargius, aitvarus, kurie šiokiu ar tokiu būdu globoję žemdirbį ir jo atskirus darbus.

Šventais būdavo laikomi ištisi laukai, upės, ežerai, šaltiniai, akmenys ir k. k.

Labai plačiai buvo paplitęs Lietuvoje ugnies garbinimas. Vienas rusų patriarchas — Filotėjus — lietuvius vadina „bedieviškai ugnį garbinančiais“, kitas patriachas — Nilas — ir viena rusų kronika Lietuvos kunigaikštį vadina „ugnies garbintoju“ (ognepoklonnik). Tatai buvo 14 amžiaus pabaigoje.

Ugnis atrodė pilna paslapties ir, be to, ji tarnavo žmogui, jį šildė, baudė, priiminėjo iš jo aukas, vėles į amžinąjį gyvenimą lydėjo ir k. k.

Daug rašytojų suteikia žinių apie nuolat — dieną ir naktį — tam tikrų tarnų kūrenamąją ugnį, kuri, matyt, amžinai laikyta. Tos ugnies vieta ne viena nurodoma. Viešai ugnis sukuriama buvus įvairių švenčių metu arba, aukas deginant, kuriama pavojui ar nelaimei išvengti.

Lietuviai gerbė ir savo židinio šventą ugnelę arba gabiją; dėl to šeimininkai rūpindavosi savo židinio ugnelę saugoti, kad ji neužgestų, nes tada būtų didelė namams nelaimė, o kad

ji neužgestų, šeimininkės sužerdavo žarijas židinio duobelėje arba kampe ir tardavo tam tikrus žodžius.

Kai dėl minėtų vėlių kulto, tai, lietuvių nuomone, mirusiųjų vėlės galėdavusios laikytis ir nepereidamos į medžius bei gyvius. Vėlių gyvenimas buvęs toks, koks žmogaus gyvenimas šiame pasauly, vadinas, abu gyvenimu buvę vienas kito tęsinys; dėl to ir mirtis lietuviams neatrodė baisi, jei tik ji įvykdavo, aprūpinus vėlei tinkamą ateitį. Iš archeologinių iškasenų matyt, lietuvius mirusio kapan įvairius daiktus dėjus tam, kad velionis ir aname gyvenime galėtų manytis, kaip buvo pratęs. Vėlės šelpiamos ar maitinamos bei vaišinamos buvusios; kai žmonės valgydavę, tai šį—tą iš valgomų daiktų po stalu pamesdavę ar iš gėralų paliedavę vėlėms. Buvęs ir „vėlių laiko" vardas rudenį, kada vėlės žmonių tarpe sukinėjusios, norėdamos pavaišinamos būti. Kur buvo vėlių būstinė ir kaip vėlės gyveno, į šituos klausimus aiškaus atsakymo nerandama. Yra tik žinių, kad ir per šermenis sodiečiai numesdavę valgių ir nuliedavę gėralų žemės deivei, kad ji mirusiojo vėlei būtų geresnė ir vėlę tinkamai globotų. A. Juškevičiaus „Lietuviškų dainų rinkinio trečiajame" tome (pusl. 144) yra dainų, kuriose mirusiojo giminės maldauja, kad anksčiau mirusių giminių vėlės, kitame gyvenime jau išgudrėjusios, teiktųsi padėti naujai į kitą pasaulį ateinančioms vėlėms, atidarytų joms vėlių vartelius ir priimtų už baltų rankelių į vėlių suolelį, į lemtą pulkelį, kad nebūtų vėlių pultos. Tokiais žodžiais kreipiasi į tėvus žmona, laidodama savo vyrą. Iš šitų raudų matome lietuvius vaizdavusis vėlių būstinę esant už vartų, durelių, kurias atidarydavę mirusiųjų giminaičių vėlės.

Vėlei išėjus į kitą pasaulį, lavonas būdavo deginamas. Vis gi archeologai randa senovės lietuvių kapuose ir nedegintų lavonų likučių; ar ne visi lavonai lietuvių deginta, ar tik vėliau jie pradėta užkasti į žemę, tikrų žinių nėra.

Yra žinių, kad Lietuvoje būta papročio, vyrui mirus, laikyti jo lavoną giminių ir draugų tarpe mėnesį ar du nesudegintą, o turtingų žmonių ar kunigaikščių dar ilgiau, kai kada pusę metų; tuo laikotarpiu prie lavono artimi žmonės kėlę puotas, valgę, gėrę. Lietuviai mokėję užšaldyt lavonus ir todėl galėję, kad ir vasarą taip ilgai juos troboj laikyti; apie tai liūdija keli rašytojai. Per laidotuves tam tikri žyniai velionės gyvenimą atpa-

sakodavę, vadinas, kaip pamokslą sakydavę, o giminaičiai dievams aukas dėję, prašę anksčiau mirusių giminaičių vėles naują vėlę priglobti ir jie patys arba tam tikras verkėjas raudoję, kam velionis šį pasaulį apleidęs, našlaičius palikęs ir k. k.

Taipos gi ir kiekvienu kitu svarbesniu gyvenimo atsitikimu lietuvių būdavo atliekamos įvairios apeigos, šventės, puotos, pokyliai su dainomis, šokiais ir žaislais.

Tikybos srities apeigos susidėdavo, tarp kitko, iš aukų įdievintai gamtai. Aukos dažniausia būdavo mažos, kasdieninės arba kieminės; jos būdavo dedamos šeimos, sodžiaus arba giminės pasirinktoje vietoje ir dažnai deginamos. Viešojo pobūdžio aukos būdavo dedamos visuotinėmis šventėmis arba svarbiais atsitikimais. Dažniausia būdavo aukojami naminiai gyvuliai (ožiai, vištos, kiaulės) arba žemės ūkio vaisiai (linai, vilnos, varpos ir k. k.).

Dievų valiai iškvosti, jai savojon pusėn palenkti, nuo nelaimių apsaugoti arba įvykusiai blogybei pašalinti paprastas žmogelis neturėjo tinkamų priemonių. Čia reikėjo savotiško mokslo arba ypatingos galios tam tikrų tikybos srity nusimanančių žmonių—žinovų. Todėl, iš senovės Lietuvoje buvo daugybė žynių, burtininkų, kerėtojų įvairiais vardais, bet visi tie žyniai—žinovai nebuvo sudarę Lietuvoje atskiros kastos ir neturėjo hierarchijos.

Literatūroje minimas „krivė“ kaipo aukščiausias Lietuvos dvasininkas. Bet ar iš tikrųjų buvo toks dvasininkas, jei buvo, tai kokias pareigas jis ėjo ir ką reiškia žodis krivė (tarpais vadinamas krivė—kriveitė), tikrų žinių nėra. Rimtį lietuvių kalbininkai sako žodį „krivė“ kilus iš žodžio kerėti ir todėl reiškiant kerėtoją.

Tarp kitko žinių pareiga buvusi tam tikroj apylinkėj amžiną ugnį globoti; žynių tarnai ir padėjėjai dieną ir naktį nešdavę ugniai reikiamos medžiagos ir, kaip manoma, vadindavęsi vaidelotais (žinovais, išmintingais pagal K. Būgą).

Kiek galime spręsti, žyniai iškildavę iš paprastų žinovų — burtininkų tarpo. Bet yra pagrindo manyti Lietuvos senovės kunigaikščius tam tikrais atsitikimais vaidinus žynių—aukotojų vaidmenį visos valstybės reikalais. Kai kurie burtininkai ar žyniai savo gabumais ar pasisekimu galėjo įsigyti didelės pa-

garbos, šlovės ir įtakos visuomenės tarpe, bet šits dalykas neteikdavo jiems kurio vyresniškumo ar privilegijų.

Yra taip gi rimto pagrindo manyti, lietuvius nei stabų, nei šventyklų neturėjus; šventykla lietuviams buvusi visa gamta, kaip jie ją matė. Vis gi kalbininkas K. Būga sako — jis radęs daugiau kaip 10 lietuvių vartojamų žodžių ydolo (stabo) sąvokai išreikšti, dėl to mano ir pačius ydolus Lietuvoje būti turėjus.

Kaip sakėme, lietuvių tauta buvo pasidalinusi į tris šakas, kurios sudarė tris lietuvių svarbiausias gimines: lietuvius, prūsus ir latvius. Šitos grupės gyveno nepriklausomą viena nuo kitos gyvenimą. Nei kalba, nei tikyba nesugebėjo sujungti jų į vieną stipresnį organizmą.

Kiek matyti iš istorijos duomenų, lietuviai Europoje gyveno ne klajokliais, o sėsliais, vadinasi, jie jau turėjo nuolatines sodybas. Apsupti iš visų pusių galingesnėmis svetimomis tautomis (rūsai, vokiečiai, lenkai) lietuviai ir negalėjo kilnotis iš vietos į vietą; Baltijos jūra ir gi neleido jiems pasistumt toliau. Dėl to matome lietuvius iš senovės verčiantis žemės darbu, medžiokle ir žvejyba. Kad lietuviai turėjo nuolatines gyvenamąsias vietas, rodo archeologinės iškasenos: atkastuose piliakalniuose rasti vienas ant kito sluoksniai pelenų, anglių, suodžių, akmenų eilėmis, rato pavidale sudėtų, matyt, ugniai kurenti ir valgiams gaminti, apdegusio molio šmotų, puodų, kaulų, grūdų ir įvairių padarų: piūklų, kaltų, vašų, girnų ir k. k. Apie lietuvių nuolatines sodybas kalba ir senovės kaikurie rašytojai. Lietuvos klimatas ir kitos žemės ūkio aplinkybės buvo patogios, dėl to lietuviai galėjo sėti įvairius javus: rugius, kviečius, miežius, sorus ir žirnius, kuriuos nupiovę džiovindavo jaujose. Lietuvių mitologijoje yra ir žemės bei jos vaisių globėja — rūpintoja žeminė, žeminėlė arba žemelė — deivė, į kurią žmonės kreipdavosi, pradėdami arba baigdami žemės darbus. Iš naminių gyvulių senovės lietuviai laikė jaučius laukui arti, ožkas, kiaules, avis, vištas, šunis. Bet labiausia buvo branginamas žirgas; kiekvienas jaunikaitis stengdavosi turėti žirgą ir rūpindavosi juo, nes be žirgo jis būdavo, tartum, ne vyras; dėl to daugely seniausių dainų dainuojama apie žirgą — dažnai juodbėrą.

Labai svarbų vaidmenį vaidino upės, ežerai ir jūra, iš kur

lietuviai gaudavo daug žuvų. Dideli miškai pilni buvo įvairių žvėrių, paukščių, uogų, grybų ir bičių, kurios rinkdavo puikiausią medų iš liepų žiedų. Dar 16 amž. vienas svetimšalis sakė Lietuvoje miškus visą gėrybę teikus. Taipos gi istorikas S. Daukantas sako: „girios buvo jiems (lietuviams) ne vien pirmoji pastogė ir uždanga nuo žiauraus oro, bet dar visų jų turtų klėtis, kurioje pavalga, apdaras ir lobis buvo paklėstas. Bitės buvo jiems visų naudingiausias girių gyvulys, nesgi nešė medų ir vašką į dreves. Giriose taip pat augo apyniai, kuriuos paupiais rinko alui ir medui sau daryti. Paukščių ir žvėrių mėsa patys maitinosi, o nuo speigų ir darganų jų kailiais dangstėsi ir siaustėsi; tų negavę, tad iš liepos lunkų demblius drabužiui audė, jau avalus vyžojo, iš mauknų palagus, pūnes ir lapines sau dirbo; apynių virkščiomis ir plaušomis bei vytimis siūlėjo ir raišiojo. Iš tų pačių lunkų vijo taip pat virves ir namų padargus tiekė, ką šiandien dar daugely vietų tebedaro. Iš tošių, žievių, šaknų ir vyčių pynė ir siuvo namų stotkus, beje, rakandus, rėčius, sėtuves, pintines, kretilus ir k. k. Žilvyčių, blendžių vytis virvgalių vietoje dėvėjo. Iš beržų ir klevų sulą leido, sakus, dervą ir degutą žiburiui tiekė. Meškų, lūšių, briedžių ir taurių kailiais jau patys, kaip sakiau darėsi, jau pluostų ir valčių vietoje per upes keldamies naudojosi. Pačių žvėrių ragus, vienus ant kėsčių galų maustė ir ragotines dirbo, iš kitų gėrė, nuo ko iki šioliai geriamą stotkelį senu įpročiu taure, arba tauragiu, tebevadina“ (S. Daukantas. Būdas senovės lietuvių žemaičių ir kalnėnų. II leid. 1892. p. 13—14).

Tatai patvirtina ir archeologiniai tyrinėjimai; antai, L. Krzyvickis, kasinėjęs Lietuvoje daug piliakalnių, sako aukštaičių rytuose, Švenčionių apskr. šiaurėje ir Ežerėnų bei Ukmergės apskričių dalyse metalinius daiktus ten sudarant tik menką rastųjų daiktų dalį; visur ten radinių daugumą sudarą dirbiniai iš kaulo, kurie esą įvairių formų ir buvę vartojami įvairiems tikslams, antai: iešmoms, adatoms, yloms, kaltams, papuošalams daryti ir k. k. Tolčiau vietą užimą kirviukai. Bet tų pačių laikų piliakalniuose jau buvę rasti žalvario ir geležies dirbiniai, ypač vašai žuvims gaudyti. Žemaičių pajūrio piliakalniuose ir kapuose rasta daugiau žalvarinių, sidabrinių ir geležinių dirbinių, susidedančių iš papuošalų: žiedų, apyrankių, grandinėlių, kabių, kankalėlių, spilkų ir k. k.

Iš metalų Lietuvoje mažiausia būta aukso dirbinių; tatai rodo piliakalnių kasinėjimai. Sidabro surasta kiek daugiau. Kokie senovės lietuvių trobėsiai buvo, apie tai yra įvairių žinių; matyt, ir trobėsius buvus įvairių formų pagal vietą ir aplinkybes. Medžiaga trobėsiams galėjo būti ir medžiai, ir akmenys (bent pamatams), ir molis, ir velėnos, ir žievės, ir šiaudai ir k. k.

Kol kas neįrodyta, ar gyveno lietuviai uolose, iškastose žemėje, upių ir kalnų krantuose. Kai kuriose Europos šalyse surastos tokios uolos šalia ežerų ir upių.

Dar senovėje randame lietuvius gyvenant šeimomis, kurios labai ilgai buvo didelės, nes apimdavo tėvus, sūnus, žentus ir ainius, tarpais įsūnytus vaikus su visiems bendru nekilnojamuoju turtu ir paveldėjimo įpročiais. Šeimos įkūrimas turėjo svarbiausios reikšmės lietuvio gyvenime. Tatai rodo senoviškos turiningos dainos, apeigos, šokiai, žaidimai ir k. k., įkūriant šeimą. Tyrinėtojai sako, visas tas ceremonijas užsilikus iš giliausios lietuvių senovės; krikščionių tikyba čia tik papildė ceremonijas kai kuriomis naujomis: susižadėjimu, nuotakos važiavimu į bažnyčią ir k. k. Viename išlikusiame nuoraše dokumento, kuriuo prūsai tvirtina savo sutartį su Popiežiaus atstovu 1249 metais Christburgo mieste, sakoma prūsuose buvus paprotį jungtis su artimais giminaičiais, dar gi tėvų su vaikais, tad prūsai pasižada ateity laikytis bažnyčios nustatytų taisyklių.

Bet dažniau lietuviai jau jungdavosi su ne giminaičiais. Dainose skaitome, bernelius jojant mergelių ieškoti per girias, per kalnus, už dviejų šimtų mylelių. Ten randame ir žmonų paveržimo ar išvogimo atgarsius, kad vedžiai išveža seselę naktį, broleliai vydamies ženklina savo kelią, vedžiai šauja į uošvės vario vartelius, užpuola jos namus, arba ginkluoti joja vestuvėsna. Dainose pastebima ir žmonos pirkimo laikai, kurie ėjo po žmonos pagrobimo ir išvogimo laikų.

Šalia monogamijos buvo ir poligamija tiek Lietuvoj, tiek kitur; kaip sako vienas rašytojas (Adomas Bremenietis), tas daugiau pačių turėjęs, kas turtingesnis buvęs. Minėtoje Christburgo sutarty prūsai pasižada neturėti po dvi ar daugiau pačių. Poligaminėje šeimoje žmonių būklė būdavo nevienoda. Dažniausia pirmoji žmona būdavo laikoma vyriausia ir teisėta.

Iš Christburgo sutarties matyt, kad pirktoji žmona pereidavo įpėdiniams kaip turto dalis ir kad tėvas parduodavo savo dukteris ir sūnams pirkdavo žmonas. Būdavo ir tarnaičių vietoje laikomos žmonos, kurios drauge su vyru valgyt būdavo nepriimamos, o kuriomis dienomis namiškiams ar svečiams kojas turėdavo mazgoti. Bet yra žinių, moteris žemaičiuose dalyvavus kulte arba apeigose savo vyrų ar šeimininkų vietoj. Raštuose kalbama ir apie moterį, matyt, burtininkę, kuri valdžiusi Galindiją ir šaukusi didžiūnų susirinkimą gynimosi reikalais.

Taigi, matyt, moterų būklė nevienoda buvo įvairiose vietose.

Turime pažymėti, jog senprūsių žemės vakarų daly būdavusios žudomos dukterys; apie šitą įprotį pirmą kartą mini Popiežius Honorius trečiasis savo 1218 metų bulėse (A. Mierzynski, zrodla do mitologiji litewskiej. 1896. 1 t. 125 p.). Christburgo sutartis mini ne tik dukterų, bet ir sūnų slaptą ir viešą gujimą bei žudymą. Vienas rašytojas (Dusburgas) pasakoja apie atsitikimą Galindijoje, kur, esą, vengiant per didelio žmonių priaugimo, buvę nutarta visos gimusios dukterys nužudyti (paliekant sūnus, kurių reikėję kariuomenei), ir moterims neišpildžiusioms to nutarimo, arba slėpusioms savo dukteris, apipiaustyti krūtis, kad dukterų penėti negalėtų. A. Mieržinskis mano prūsus taip darius nesveikiems ir darbui netikusiems šeimos nariams išnaikinti.

Mums rodos, vargiai bau čia buvo toks tikslas, nes mergaitės būdavo žudomos ir kitose šalyse; greičiau čia būta kitų sumetimų: kiekviena šeima norėdavo turėti sūnų dėl to, kad paaugę sūnūs turėdavo ir žemės darbus dirbti, ir medžioti, ir žvejoti, ir eit į karą, kuriame daugybė vyrų žūdavo arba patekdavo nelaisvėn; o kadangi mergaitės negalėdavo eiti vyrų pareigų, tai jos kaipo nereikalingos ir būdavo žūdomos. Ar buvo žudę mergaites žemaičiai ir aukštaičiai, jokių žinių nėra.

Patriarchalė šeima beaugdama ir besiplėsdama virsdavo didele šeimyna, kurioje dažniausia vyriausias narys įgydavo visų šeimynos narių atstovo ir valdovo galios. Bet politinės valdžios tie vyresnieji pradžioje neturėjo; tik vėliau stipresnieji ir gabesnieji iš jų palengva ėmė vaidinti svarbų vaidmenį, juo labiau, kad Lietuvoje ilgai nebuvo miestų arba centrų, kuriuose tokie valdovai būtų galėję gyvent skyrium nuo savo pa-

valdinių; buvo tik daugybė sustiprintų pilių gintis nuo priešų puolimų. Kiekvienoje tokioje pily buvę po valdovą kunigą, kuris prūsuose buvęs vadinamas rikiu. Vienas rašytojas (Wulfstanas 9 amžiaus pabaigoje) pažymi turtingų lietuvių luomą, kurio nariai kumelių pieną gėrę, ir neturtingų luomą, kurie gėrę midų. Vėliau aukštojo luomo nariai gavę vardą „viri potentes et nobiles“ (galingi ir įžymūs vyrai), kurie ir pasidarę vietos valdovais. Nuo XII ir XIII amžiaus pradžios žinios apie lietuvių kunigaikščius, valdovus ir vadus darosi vis aiškesnės. Naugardo metraštis praneša rusų kunigaikštį Alenksandrą Nevskį tiės Toropco miestu nukovus aštuonis lietuvių kunigaikščius, o bevejant — ir kitus lī̇kusius. Voluinės kronika (1248 m.) mini 40 nukautų jotvingių kunigų. Dar anksčiau (1215 m.) toj kronikoj sakoma, į Galičo kunigaikštį buvę atvykę aukštaičių ir žemaičių kunigai ar jų pasiuntiniai (apie 20) drauge su savo vyresniaisiais sutarties tvirtinti. Dusburgas ir gi mini 70 Lietuvos karaliukų, kurių valdomi buvę žemaičiai.

Suprantama, jog tokiai valdovų daugybei esant, jų valdžios plotai buvo nedideli. Kadangi tie valdovai buvo visiškai nepriklausomi ir nebuvo sudarę sąjungos, tai jie dažnai puldavo vienas kitą ir kaudavosi, ar kerštо vedami, ar norėdami išspręsti kilusį tarp jų ginčą, ar pasipelnyti iš silpnesnio. Taip būdavo ir kitose šalyse. Dideliam pavojui grėsiant iš rusų pusės ar iš ordeno pusės, jie susidėdavo kovotų bendromis jėgomis. Apie tokius susijungimus galima spręsti ir iš raštų.

Kokie buvo tų valdovų santykiai su pavaldiniais, tikrų žinių nėra. Tie valdovai visaip rašytojų vadinami: karalius, karaliukas, vadas, įžymusis, valdininkas, pirmutinis, seniūnas, galingasis, dieviškasis ir k. Iškilę jie buvo, be abejo, tuo pačiu keliu kaip kitose šalyse.

Vieni valdovai be visuomenės pritarimo, matyt, nesprendė svarbesnių šalies reikalų, nes yra žinių — buvus šaukiamus seimus iš anksto nuskirtą dieną. Seimai būdavo šaukiami krivulėmis (kreiva arba riesta lazda), kurias nešdavo iš vieno sodžiaus į kitą. Dar nesenai, šaukiant kaimiečius į valsčiaus susirinkimus, kairiojoj Nemuno pusėj (buv. Suvalkų gub.) būdavo vartojama krivulė.

Tuose seimuose įtakos turėję burtininkai ir žyniai, nes lie-

tuviai nieko nepradėdavę ir nieko nedarydavę dievų valios nesužinoję, bet nematyt, kaip jau sakėme, kad žyniai būtų turėję tam tikrą organizaciją.

Kaip galime spręsti iš turimų žinių, lietuvių tikyba buvo susijusi, kaip ir kitur, su teise. Rašytos teisės lietuviai labai ilgai neturėjo, o vadovavosi įpročių teise, kuri vienoda negalėjo būti, nes įpročiai dažnai nevienodi buvo. Lenkų ir Lietuvos karalius Zygmantas pirmasis 1522 metų edikte sako, didžiojoj Lietuvos kunigaikštijoj tuo metu nebuvus jokio išleisto įstatymo ir vadovautasi įpročiais bei atskirų asmenų nuomonėmis, paremtomis sąžine ir protu.

Teisybė, rašytų Lietuvos įstatymų neliko, gal jų ir nebuvo, bet negalime abejoti, kad Lietuvos seimai atskirais atsitikimais leido įsakymus, kad ir nefiksuotus raštu, kaip kad ir kitur būdavo daroma. Tik lietuvių įpročių teisė, Lietuvai susijungus su Lenkija, buvo nuslopinta rašytąja teise.

Lietuvių būdą rašytojai ne vienaip nupasakoja. Vieni vadina lietuvius ramia ir taikia tauta, žmoniškais žmonėmis; kiti, nekęsdavo lietuvių kaip pagonų, dėlto žvėriškiausiais žvėrimis vadina ir sako lietuviams nieko šventa nebuvę, jiems negalima buvę reikšti jokios užuojautos, jokios malonės, nes jie neturį jokios garbės, jokios vertės. Taip niekina lietuvius P. Dusburgas. Dėl to vokiečių ordenas žiauriausiu būdu elgdavosi su nugalėtais lietuviais.

Kiti rašytojai pažymi lietuvių svetingumą. Keleivis - svečias lietuviui, tartum, dievų globojamas siunčiamas buvęs; jo neliečiamybė atrodžius šventa, ir nuskriausti jį lietuviui reiškę tėvų paprotį laužyti ir dievų rūstybę užtraukti.

Pažymimas taipos gi senatvės sulaukusiais žmonėmis rūpinimasis. Pasak Dusburgo negalintieji dirbti maitinta, iš vienos sodybos į kitą važiojant. Tas pats Dusburgas giria dar lietuvių tikybinę toleranciją: esą lietuviai su kaimynais krikščionimis taikiai gyvenę. Šalia tų ypatybių Dusburgas mini dar giminių kerštо paprotį: kai kas nukaudavo kitą, tai nukautojo giminės nenurimdavo, kol nenukaudavo kaltininko.

Iš išdėstytų apie lietuvius žinių pažymėtinas tas dalykas, kad senovės lietuvių tikyba nėra savotiška ir ypatinga, ji visiškai panėši į japonų tikybą šinto ir į pietų Amerikos inkų tikybą. Kalbėti apie tikybos pasisavinimą čia netenka, nes lie-

tuviai, japonai ir inkai gyveno labai toli vieni nuo kitų ir susisiekti negalėjo, dėl to negalėjo ir pasisavinti vieni kitų tikybos.

Vėl gi senovės lietuvių tikyba turi panašumo ir į kitų tautų senovės tikybą.

Iš šitų faktų mes turime daryti išvadą, kad senovėje tikyba perėjo laikotarpį, per kurį žmonių būdavo garbinami daiktai, tiesiog veikiantieji žmonių išorinius jausmus: žmonės garbindavo saulę, bet ne saulę kaipo dvasią, o pačią saulę, kokią matydavo savo akimis; žmonės garbindavo vėją tokį, koks jis žmonių būdavo jaučiamas, o ne nematomą ir paslaptingą vėjo esmę. Dėl to dangaus žvaigždėtos aukštybės, didingas kalnas, ūžianti jūra, krioklys ir k. k. būdavo įdievinami. Tatai galime vadinti vaikišku arba senobiškiausiu garbinimu gamtos.

Po tokio laikotarpio eina animizmas; tada žmonės tiki dvasines galybes — ar įkūnytas, ar neįkūnytas bet kurioj medžiagoj; kitaip sakant, prasčiausioji animizmo filosofija mano esant dvasią ar nematomą dievišką galybę, neatsikiriamą nuo matomo gamtos daikto. Tada žmonės garbina jau ne patį daiktą, o daikto atvaizduojamąją dvasią. Tą pat matome su Aigipto ir Babilonijos saulės dievais, su Azijos indusų vėjo dievu ir su japonų šinto dievais.

Dėl to lietuvių senovės tikyba, kaip ji rašytojų atvaizduota yra, sakytume, visiškai primityvi, o šitas dalykas reiškia lietuvius buvus labai atsilikusius dvasinės kultūros darbo srity. Tad grįžimas prie jos kad ir dalimi — o kai kas Lietuvoje taip svajoja — yra visiškai neįmanomas dalykas.

V. Išvada.

Kaip esame sakę, mes nežinome, kiek laiko žmonės gyvena mūsų planetoje; dėl to seniausių amžių žmonių gyvenimo tyrinėjimas sutinka nenugalimų kliūčių; jis apima dabar tik trumpą įrodymais paremtą laiką.

Senovės visuomenės gyvenimo ir susijusios su juo šeimos santvarkos tyrinėjimas sutinka dar labai svarbią problemą, būtent: ar žmonės atsirado vienoje mūsų pasaulio vietoje ar įvairiose vietose, kitaip sakant, tyrinėjimas susiduria su monogenizmo ir poligenizmo problema. Šita problema yra svarbi dėlto, kad nuo jos išsprendimo daug pareina atsakymas į klausimą, ar mes galime statyti tik vieną teoriją, remiamą vienintelės žmonių gyvenimo evoliucijos pagrindais, ar manydami buvus žmonių atsiradimo daug vietų, turime prieiti išvadą — visuomenės gyvenimo formų daug įvairių buvus ir dėl to pirmykštės šeimos formų ir gi daug įvairių buvus.

Svarstant monogenizmo ir poligenizmo problemą, mokslininkų daug ir senai ginčijamasi.

Monogenizmas remiamas žmogaus noru ir pastangomis sukurt vieną tobulą žmonių gyvenimo eigos teoriją, surasti bendruosius tos eigos dėsnius ir pateikt tinkamą jos aiškinimą. Vėl gi, beveik visos senovės tikybos ir daugelio senovės tautų legendos įskiepijo žmonėms monogenizmo idėją.

Polegenizmas remiamas išvadomis iš gamtos mokslo duomenų ir iš socialio senovės žmonių gyvenimo tyrinėjimų duomenų, kurie sustiprino polegenižmo pagrindinę mintį: antai, geologija įrodė, jog visur, kur žmonės kadaise gyveno, randami žmonių buvimo vietų pėdsakai, kurie sudaro ketvirtosios mūsų pasaulio eros ypatumus; paleontologija įrodė, jog kiekvieno laikotarpio visur randamos tam tikros iškastų daiktų rūšys, dėl to pagal iškastus daiktus sprendžiama, katram laikotarpiui jie priklauso. Be to, paleontologija atrado žemės rutulio sloksniuose įvairių tipų žmonių liekanas (apvalų kaušų, pailgų kaušų). Paleetnologija atrado žmonių buvimo pėdsa-

kus visose mūsų pasaulio dalyse ir, kas svarbu, seniausių laikų pėdsakus vietose, esančiose toli nuo Azijos, kuri, kaip įprasta, laikoma žmonių atsiradimo centru.

Kadangi taip yra, tai žmonės, rodos, turėjo atsirasti įvairiose šalyse, įvairiose vietose, kur atrasta ketvirtosios ėros liekanos ir žmonių veiklos pėdsakai; dėl to žmones turėjo skirti vienus nuo kitų gyvenimo aplinkybių įvairumas ir jų kilmės vietų įvairumas.

Monogenistų nuomone žmonės galėjo išsiskirstyti į visas šalis iš vienos vietos. Poligenistai atsako į šitą tvirtinimą, kad seniausių akmens amžių pėdsakai atrasti vakarų Europoje, dėl to, esą, negalima manyti pirmuosius žmones atvykus iš Azijos į Europą, kaip dabar sakoma. Laikantis monogenistų nuomonės, reikėtų, esą, spėlioti žmones kilnojusis į tolimiausias šalis. Bet pirmykščiams žmonėms pragyventi maža ko reikėjo; tie žmonės neturėjo tikslo kraustytis į tolimas šalis, jie galėjo gyventi tose vietose, kur buvo apsirūpinę maistu ir apsisaugoję nuo bet kurio pavojaus. Kėlimasis į kitą vietą būna nesunkus ir yra reikalingas, kai žmonės jaučia daug pajėgią dėl savo geros gyvenimo santvarkos, kai žmonėms pasidaro ankšta vienoje vietoje ir kai dėl to žmonės negali pagerint savo būklės. Kraustymasis į labai tolimas šalis negalėjo įvykti anuometinėms aplinkybėms esant, nes pirmykščiai žmonės neturėjo nei tiek gabumų, nei tiek priemonių didelei kelionei atlikt. Tatai jie galėjo daryti tik vėliau, prasidėjus civilizacijos amžiams ir istorijos laikams. Ir kaip galėtume įsivaizduoti žmonių persikraustymą į Ameriką, kur ir gi buvo atkastos senovės liekanos, priklausančios paleolitiniams ir neolitiniams amžiams, kitaip sakant, skaldyto ir tašyto akmens amžiams? Tad Amerika sudaro lemiantį poligenizmo įrodymą, nes jos senovės civilizacija visiškai nepareina nuo Azijos civilizacijos. Manyt Amerikos senovės gyventojus atskilus nuo savo Azijos brolių, reikštų prieštaraut istorijai, kuri turėjo laukti Kolumbo Amerikai atrasti. O kai dėl Vėgenerio teorijos, kad abiejų Amerikų kontinentai senovėje atskilo nuo Afrikos ir Europos kontinentų, tai šita teorija dar neparemta įrodymais.

Poligenizmo teoriją patvirtina ir žmonių rasių susiskirstymas tam tikrais geografiniais plotais, kuriuos atitinka ir

gyvulių susiskirstymas rūšimis. Monogenistai atsako į tai, jog žmonės esą kosmopolitai. Bet įrodyta, kad ne visos žmonių rasės gali gyventi visose vietose, antai labai karštose arba šaltose; sako, prancūzai ir anglai negalį aklimatizuotis kai kuriose savo kolonijose.

Įvairių rasių vyrų ir moterų jungimasis, kaip pastebėta, dažnai neduoda vaisių, o jei ir duoda, tai grįžtama į motinos rasę; bet tokie susijungimai niekad nesudaro tam tikros rasės, iš jų sulaukiami menkos sveikatos vaikai — išsigimėliai. Vėl gi, kaip sako F. Cosentini, [1]) Aigipte rasti paminklai, kurie padaryti esą seniau kaip prieš 2400 prieš Kr. gim. ir rodą Aigipte buvus tris žmonių tipus, labai skyrusius viens nuo kito: arabo, negro ir aigiptiečio; tie patys tipai esą ir dabar Aigipte ir artimose šalyse; ilgas laikas nė kiek nepakeitęs tų tipų lig šiol.

Pagalios, jau minėjome, kad mūsų pasaulyje yra galybė kalbų: antai, pietų Azijos Indijoje anglai suskaito daugybę kalbų; pasak H. Baudesson'ą Indo-Kinijoje vienos apylinkės žmonės nesupranta gretimos apylinkės žmonių kalbos. Tatai reiškia, kad atskiros tautos ir tautelės saviškai galvoja, kaip pavadint daiktus ir kaip išreikšt savo mintis žodžiu.

Jei žmonės būtų atsiradę vienoje pasaulio vietoje, tai tokios kalbų daugybės nebūtų, prigimtos kalbos pagrindai bent svarbiausi vis gi turėtų likt, bet tarmių, žinoma, galėtų būt daug. Gaila, kad remdamies kalbomis, mes negalime pasiekt pačios žmonių kilmės ir žmonių atsiradimo rasėmis laikų, nes kalbos gauna savo maž-daug nuolatinę formą, kai žmonės išmoksta dėstyti savo mintis raštu, o tatai įvyksta kur kas vėliau, žmonių gyvenimui jau pasiekus aukštą kultūros laipsnį. Antra vertus, susiskirstymas žmonių pagal kalbas ir susiskirstymas pagal rases neatitinka viens kito: kalbininkai sako, kad kalbomis, kurios iš pašaknų skiriasi viena nuo kitos, kalba žmonės etnologų laikomieji tos pačios rasės žmonėmis, o labai artimomis kalbomis kalba visiškai atskirų rasių žmonės. Dėl to tokie įžymūs kalbininkai kaip Šrader'is ir Muller'is abejoja, ar kalbų mokslas sugebės tarti kompetentingą nuomonę apie žmonių rasių kylimą ir apie pirmykščių žmonių gyvenimą. Iš išdėstytų faktų ir sumetimų galime prieiti išvadą, kad pa-

[1]) Francesco Cosentini. Le droit de famille. Paris. 1929.

grindiniai skirtumai žmonių tarpe buvo žiliausioje senovėje, beveik žmonių gyvenimo pradžioje. Dėl to, žmonės turėjo atsirast kiekvienos mūsų pasaulio šalies daugelyje vietų ir negalėjo išaugti iš vieno kelmo. Šitas dalykas svarbus yra tyrinėjant ir šeimos santvarką senovėje, nes poligenizmas leidžia tikėt senovėje buvus daug šeimos santvarkos formų, atitinkančių įvairias aplinkybes ir buvusių viena šalia kitos.

Prilygindami pirmykščius žmones gyvuliams, kai kurie evoliucijonistai—materialistai lig šiol sako, kad pirmykščiai žmonės gyvenę ordomis ir kad vyrų ir moterų santykiai visiškai nebuvę tvarkomi.

Tokia evoliucijonistų - materialistų nuomonė atrodo nepagrįsta, nes jie patys pripažįsta, kad laikų, kada žmonės gyveno ordomis netvarkomais vyrų ir moterų santykiais, istorija nepasiekia. Ir iš tikrųjų, jokių įrodymų arba pėdsakų, kurie galėtų patvirtinti evoliucijonistų - materialistų nuomonę, nerandame. Vadinas, evoliucijonistų - materialistų nuomonė yra tik spėliojimas, o spėlioti gali vienas vienaip, kitas kitaip. Dėl to, vėlesniųjų laikų kai kurie evoliucijonistų - materialistų šalininkai atsisakė netvarkomų vyrų ir moterų santykių teorijos ir paliko, kaipo galimą ar patikimą dalyką, vedybą grupėmis, kitaip sakant, suvaržytus vyrų ir moterų santykius vienos grupės viduje — pradžioje tėvų su vaikais, o vėliau — tikrų brolių su tikromis seserimis.

Vis gi tie evoliucijonistai - materialistai tvirtina, kad žmonės esą kilę iš pirmykščių grupių, tikrų ordų—didesnių ar mažesnių, kuriose jokio tvarkomojo prado nebuvę, o buvęs tik palaidų aistrų laikotarpis.

Imant kad ir mažesnes ordas, vis gi kyla klausimas, kuriuo būdu atsirado ordos, ar jos susidėdavo iš porų, kaip manė ir anglų biologas Ch. Darwin'as, ar jos buvo kaip gyvulių kaimenės, ar tikrai žmonių ordose nebuvo tvarkomųjų pradų. Šitų klausimų mes negalime išspręsti, nes neturime jokių žinių apie tuos seniausius laikus, dėl to vėl atsidūriame spėliojimų srity. Ir vedybų grupėmis buvimą L. Morganas atranda, pasiremdamas likusiais įvairiose vietose gyvenančių laukinių žmonių tarpe pėdsakais, pagal kuriuos jis nustato išnykusią arba nykstančią šeimos santvarką. Bet, ar taip buvo žiloje senovėje, kaip išvadžioja L. Morganas, mes negalime pasakyt, nes

senovės amžių žmonės yra vienas dalykas, o naujausių laikų laukiniai žmonės — kitas dalykas. Dar gi ir Fr. Engelsas sako L. Morganą su savo išvadžiojimais, liečiančiais vedybą grupėmis, nuėjus per toli, nes rasta daug kitų vedybos grupėmis formų negu L. Morgano nurodomoji forma.

Evoliucijonistų - materialistų tvirtinimas, kad žmonių ordose (kurių buvimas neįrodytas) tvarkomojo prado nebuvo, kad pirmykštis žmogus visiškai neturėjo taurų jausmų, nežinojo, kas pikta, kas gera, buvo biauriausių ir žemiausių instinktų vergas, daugiau gyvulys negu žmogus, vėl gi pagrįstas spėliojimas. Taip tvirtinti galima, tik prilyginus pirmykštį žmogų gyvuliui. Bet žmogus skiriasi nuo gyvulio tuo, kad jis turi protą, turi jausmus ir norus. Juk žemėje atrasti ketvirtosios eros žmonių veiklos pėdsakai — suskaldyti ir tašyti akmenys; tatai reiškia, kad žmonės jau tais žilosios senovės amžiais galvojo, kaip sunaudot akmenys savo reikalams. Vargiai bau galime abejoti, kad žmonės pačioje savo gyvenimo pradžioje turėjo galvoti, kaip apsisaugotų nuo lietaus, vėjo, šalčio ir karščio, kaip apsirūpintų maistu, kaip ir kokius įrankius pasidarytų žuvims gaudyt, žvėrims ir paukščiams šaudyt, kaip pasigamintų valgį ir rūbus. Be to, pirmykščiams žmonėms gamtos įvykiai buvo nesuprantami, dėl to jie turėjo kelti žmonėse baimės ir versti žmones galvot, kas yra tie įvykiai ir kaip nuo jų apsisaugojus. Žmonės turėjo ir gi galvot, kaip gintis ir apsisaugot nuo plėšriųjų žvėrių.

Visos šitos aplinkybės turėjo versti žmones bendradarbiaut susidėjus, o bendradarbiavimas galėjo sukelt žmonėse ne tuos jausmus, apie kuriuos kalba evoliucijonistai - materialistai, bet tauresnius jausmus. Kad taip galėjo būti, rodo rastieji vakarų Europoje ežerų pakrantėmis šalia viens kito urvai žemėje, kuriuose kitados žmonės gyveno; matyt, tie žmonės nebuvo plėšriųjų žvėrių jausmais, o gyveno ramiai ir dirbo drauge savo darbą.

Jei pirmykščiai žmonės turėjo tiek daug galvoti, tvarkydami savo gyvenimą, tai nesuprantama, kodėl jie galėjo palikt netvarkomus vyrų ir moterų santykius. Rodos, tie santykiai turėjo labai rūpėt jiems. Dabar evoliucijonistai - materialistai negina savo nuomonės, kad vyrų ir moterų santykiai pradžioje buvę visur nesutvarkyti, tad nėra pagrindo spėlioti tuos san-

tykius galėjus užsilikti suvaržytų santykių pavidale atskirose žmonių grupėse. [2]).

Labai daug reikšmės evoliucijonistai - materialistai teikia matriarchatui. Pagal jų nuomonę, po pradžioje nesutvarkytų vyrų ir moterų santykių ėros ėję matriachato laikai. Fr. Engelsas dar gi sako, kad atradimas matriarchalės giminės, sudarančios žemesnįjį kultūringų tautų patriarchalės giminės laipsnį, esąs toks svarbus dalykas, kaip Ch. Darwino teorija biologijai ir K. Markso teorija politinei ekonomijai.

Bet pažiūrėkime, ką turi reikšti matriarchato sąvoka.

Mes žinome, kad patriarchato sąvoka apima šeimyną, kurios priešaky stovi vyras — dažniausia tėvas arba senelis; šeimyna gi susideda iš vyro, žmonos, vaikų, brolių, seserų, anūkų, kitų vyro giminaičių ir vergų. Tasai priešakinis vyras vienas turėjo politines teises, jis vedė ir tvarkė šeimynos ūkį, jis atlikdavo tikybos apeigas, jis buvo teisėjas visiems šeimynos nariams. Jis ir buvo pavadintas patriarchu, o laikai, kada šeimyna buvo taip sutvarkyta, vadinami patriarchato laikais.

Kyla klausimas, ar buvo tokie laikai, kada moteris turėjo tokias teises ir pareigas šeimynoje, kokias turėjo vyras — patriarchas? Tokių laikų nebuvo, to neginčija ir evoliucijonistai - materialistai. Žodį „matriarchatas" jie taiko tiems laikams, kada giminystė ėjo motinos linija, nes tada kūdikio motina būdavusi žinoma, o tėvas nebūdavęs žinomas, kitaip sakant, kada vyrų ir moterų santykiai nebuvę nustatyti. Kai dėl nesutvarkytų vyrų ir moterų santykių, tai mes esame jau pasisakę. O kai dėl giminystės motinos linija, tai čia negali būti ginčo, kad tam tikrais atsitikimais giminystė ėjo motinos linija, bet tatai nereiškia, kad motinos tada buvo įgijusios kokias ypatingas teises. Mes negalime sutikti su nuomone, kad visais atsitikimais tėvas nebūdavo žinomas, kitaip sakant, kad tėvas nenorėdavo rūpintis savo gimusiu kūdikiu. Kaip tik mes manome, kad jei ne visada, tai dažniausia kūdikio tėvas būdavo žinomas. Mums rodos, kad ir pirmykščiam žmogui įdomu būdavo matyti, kaip atrodo jo kūdikis ir kaip jis auga; be to, senovėje, kai žmonių maža tebuvo, tėvai norėdavo turėti vaikų, kad paaugę vaikai padėtų jiems darbus dirbti, turtą didinti ir kad jie išlaikytų tėvus senatvėje. Juk negalime abejot, kad

---

[2]) Fr. Cosentini, op. cit.

pirmykščiam žmogui pagalba buvo labai reikalinga ir kad jos reikalingumą galėjo suprast ir pirmykštis žmogus, nes ir jis turėjo proto kibirkštį ir tuo per visus amžius skyrėsi nuo gyvulio. Tad neturime pagrindo manyti tėvą visada buvus nežinomą dėl nenoro rūpintis savo kūdikiu. Giminystė motinos linija galėjo eiti dėl kitų priežasčių: vyras, kaipo stipresnis už moterį ir aktyvus asmuo sutikdavo daug pavojų medžiodamas, žvejodamas ir kitu būdu rūpindamasis rasti maisto; jis turėdavo ieškoti geresnės gyventi vietos ir daryti mažesnes ar didesnes keliones; tokiais atsitikimais nemaža vyrų žūdavo. O moteris, būdama neščia ir pagimdžiusi kūdikį, būdavo daugiau pririšta prie vietos ir nesutikdavo tiek daug pavojų. Vėl gi, senovėje tautos ir tautelės stumdavo viena kitą iš geresnių vietų ir dėl to kovodavo viena su kita; tauta arba tautelė nugalėtoja vyrus paimdavo nelaisvėn ir dažniausia darydvo juos vergais, o moteris ir vaikus pasidalindavo; dėl to mes ir žinome, kad senovėje buvo vergijos amžiai. Ir vyrams žuvus, ir patekus nelaisvėn, moterys likdavo su vaikais; tada giminystė eidavo motinos linija, nes jungtuvės ir gimimai nebūdavo įtraukiami į knygas. Moterų — vergių ir persiskyrusių su vyrais moterų vaikų giminystė eidavo ir gi motinos linija. Tas pat būdavo ir tada, kada vyras turėdavo kelias žmonas. Pastebėti atsitikimai senovėje, kada ištekėjusi moteris likdavo vieno su ja kraujo giminaičių šeimoje; tada ja ir jos vaikais rūpindavosi jos giminė, o vėliau brolis. Čia vėl giminystė eidavo motinos linija. Ir dabar, kai mergaitė pagimdo povainikį kūdikį, giminystė eina motinos linija. Turime dar pastebėti, kad senovėje žmonės pavardžių neturėdavo, o rytų žmonės ir vadinamieji laukiniai žmonės ir dabar pavardžių neturi; dėlto augę prie motinos vaikai ir būdavo vadinami motinos vaikais. Taigi, buvo daug atsitikimų, kada giminystė eidavo motinos linija, bet tais atsitikimais moteris neįgydavo teisių, panašių į tėvo patriarcho teises. Jei tokius atsitikimus vadinsime „matriarchatu“, tai netinkamai vartosime tą žodį, turėdami galvoje patriarchato sąvoką. Dėl to ir evoliucijonistai - materialistai atsargiai vartoja žodį „matriarchatas“ ir išsitaria šito žodžio sąvoką apimant motinos šeimą arba giminystę motinos linija, bet nesuteikiant moteriai teisių juridiniu atžvilgiu. E. Westermark'as nurodo daug dabartinių laukinių žmonių tautelių, kuriose šei-

ma sutvarkyta patriarchato pagrindais. L. Morganas ir gi sako, kad šiaurės Amerikos indėnų tarpe yra šeimos, tvarkomos vadinamo matriarchato pagrindais, bet kai kur yra šeimos tvarkomos patriarchato pagrindais; vadinas, visaip yra. Tad be reikalo Fr. Engelsas iškelia taip aukštai matriarchato atradimą, prilygindamas jį Ch. Darwin'o atradimams biologijos srity ir K. Markso politinės ekonomijos srity.

M. Kovalevskis sako, kad matriarchato buvimas nėra įrodytas airių ir semitų tarpe, bet išsitaria, jog jis neabejojąs matriarchatą buvus tų rasių tarpe. [3]).

Mokslininkas anglas W. R. Smith'as, remdamasis hebrajų knygų kai kuriais tekstais, išsitarė, jis radęs tuose tekstuose matriarchto pėdsakus. Bet hebrajų kalbos žinovas Sig. Rauh, patikrinęs Smith'o imtus tekstus ir išdėstęs savo sumetimus, sako, jog mes turį atmesti Smith'o bandymą įrodyti matriarchato buvimą priešistoriniais laikais hebrajų tarpe, taipos atmesti Smith'o bandymą įrodyti matriarchato įtaką istoriniais laikais, nes visiškai neįrodyta hebrajų moterį buvus tokią laisvą ir įtakingą, kaip kad Smith'as tvirtina. [4]).

Silpniausia matriarchato šalininkų pozicija aiškėja atsakant į klausimus, kada ir kodėl matriarchatas išnyko. Pagal Fr. Engelsą porinė šeima atsirado, kai gyvulių kaimenės pasidarė atskirų asmenų nuosavybė; tada buvusi įvertinta žmona ir buvę įvertinti vergai — darbininkai, kurie turėjo prižiūrėti gyvulius. Augantis turtas davęs vyrui viršų prieš žmoną šeimoje. Tada buvusi panaikinta ir giminystė moteries linija. Kada ir kaip įvyko šitas perversmas, žinių nesą, matyt, priešistoriniais laikais. Amerikos indėnų tautų tarpe paveldėjimas ėjęs ir vyrų ir moterų linija; dėl netvarkos reikėję pasirinkti tėvo linija.

Bet jei matriarchatas buvo įsigyvendinęs įpročių keliu ir jei jo nugriovimas, kaip sako Fr. Engelsas, buvo didžiausias moterų pralaimėjimas, tai minėtasis paaiškinimas tokio perversmo priežasčių yra visiškai nepatenkinantis. Mums rodos, kad tokio moterų teisių nugriovimo nebuvo ir kad dėl mūsų nurodytų ir kitų panašių priežasčių giminystė ėjo motinos linija,

---

[3]) M. Kovalevskis, op. cit.

[4]) Sig. Rauh. Hebräisches Familienrecht in vorprophetischer Zeit. 1907.

o vyrų ir moterų santykiai šeimoje palengva plėtėsi įpročių teisės keliu. Jei ir sutiktume su Fr. Engelso nuomone, tai neįrodyta, kodėl vadinamais matriarchato laikais moterų būklė turėjo būti geresnė: juk jei pirmykštis žmogus, kaip sako evolicijonistai - materialistai, visiškai neturėjo taurų jausmų, jei jis buvo biauriausių ir žemiausių instinktų vergas, jei jis buvo daugiau gyvulys negu žmogus, tai ir moterų būklė negalėjo būti gera, nes moterys pačios turėjo rūpintis savim ir savo vaikais, o tatai turėjo būti joms labai sunki našta.

Dabar pažiūrėkime, ką rodo istorijos pasiekiamieji laikai. Čia pirmoje vietoje turime statyti babiloniečių valdovo Hammurabi įstatymą. Kaip sakėme, tas įstatymas buvo atrastas 1901—1902 metais; pagal mokslininkų—specialistų išskaičiavimą jis buvo surašytas prieš 2000 metų prieš Kr. gim., vadinasi, jo amžius dabar pasiekia apie 4000 metų. Kadangi taip yra, tai turime prieiti išvadą, kad to įstatymo nuostatai turėjo būti taikomi gyvenimui įpročių teisės pavidale kur kas anksčiau, negu jis buvo išdėstytas raštu, nes senovėje žmonių santykiai buvo tvarkomi įpročiais. Išdėstyti įstatymą raštu, konstatuojant įpročius, galėjo tik valdovas tautos, pasiekusios aukštą kultūros laipsnį: čia reikėjo jau sugebėti galvot ir išreikšt savo mintis raštu, o tatai įstengia tik tauta, labai ilgai gyvenusi.

Savo prakalboje Hammurabi sako, kad dievai pašaukė jį daryti gera žmonėms, suteikti galią teisei visoje šalyje, išnaikinti ištvirkimą ir visa pikta, neleisti galingam kenkti silpnam, pasirodyt žmonėms kaip saulė ir apšviesti šalį. Šitie senovės žodžiai gali tikti ir mūsų laikų valdovams; matyt, kad senovėje žmonės galvojo ir gerai galvojo.

Hammurabi pats vadina save teisingumo karalium; kokie įstatymai jo buvo išleisti, žinių nėra; atkastas tik įstatymas, apimantis babiloniečių civilinės teisės sritį su kai kuriais baudžiamosios teisės nuostatais.

Iššiūrėję tą įstatymą, kiek jis liečia babiloniečių šeimos vyro, žmonos ir vaikų santykius, matome, kad babiloniečių šeima buvo tvirtai paremta monogamijos pagrindais, kad vyro ir žmonos teisės buvo beveik lygios, kad tikrosios žmonos teisės turėjo būti apibrėžtos sutartim, kad vyro turtas buvo atskiriamas nuo žmonos turto ir kad moterys būdavo aprūpina-

mos turtu ir apsaugojamos nuo įžeidimų. Jokių matriarchato pėdsakų įstatyme nerandame.

Hammurabi paėmė vietą didžiausių žmonių tarpe. Jo įstatymas daug prisidėjo prie kitų šalių teisės įkūrimo, dėl to jis laikomas daugelio šalių įstatymų tėvu, antai Aigipto, žydų; kai kurie jo pėdsakai liko ligi mūsų laikų per graikus ir romėnus. [5]) Jo straipsniai rodo aukštą civilizaciją, kurios pagrinde yra tikyba, nuosavybė, šeima. Valstybės forma — monarchija. Valdovo tarnautojai sudarydavo privilegingą luomą, toliau ėjo laisvieji žmonės, paskum vasalai (mouchkinou), pagalios vergai, kurie susidėdavo iš belaisvių, gimusių vergais žmonių, pirktų žmonių ir teismo sprendimais pripažintų vergaut žmonių. Vaikai buvo įsūnijami. Prostitucija buvo reglamentuota. Žemės ūkis buvo sutvarkytas. Įstatymas kalba apie namų ir žemės samdymą, apie piemenų atsakingumą už gyvulių praganymą arba padarytą gyvuliams žalą, apie gyvulių savininkų atsakingumą už jų gyvulių padarytą kitiems žalą, apie baudas už gyvulių vogimą, už žemės sienų naikinimą, apie nekilnojamojo turto įgijimą įsisenėjimo keliu.

Hammurabi paėmė teisingumo sritį į savo rankas ir pavedė ją civiliniams teismams; jis įkūrė ir teismo instancijas, kurių santvarka panaši į mūsų laikų santvarką.

Istorijos duomenys pasiekia dar senesnius už Hammurabį valdovo laikus.

Kaip buvome minėję, dabartinėje Mesopotamijoje, prieš įsikuriant babiloniečių valstybei, gyveno dvi tautos — summer ir accad, iš kurių viena buvo apėmusi pietinę Mesopotamijos dalį, o kita šiaurinę. Mažosios Azijos senovės istorijos tyrinėtojai atrado, kad accad tauta nugalėjo summer tautą, susimaišė su ja ir su semitų rasės žmonių šaka. Naujoji tauta — mišinys buvo kaimynų vadinama chaldėjais, o jos šalis buvo vadinama Chaldėja (babiloniečiai ir Babilonija).

Kaip sako D. Mirande [6]), tautų summer ir accad įstatymo išliko septyni straipsniai, tik negalima esą dabar dar nustatyti, kur ir kada tie straipsniai buvo redaguoti. Jie esą seniausių rašytų įstatymų dokumentai. Tekstas jų yra toks pagal ver-

---

[5]) D. Mirande. Le code de Hammourabi et ses origines. 1913 (Pusl. 51, 52).

[6]) D. Mirande, op. cit., pusl. 77, 78 ir 79.

timą į prancūzų kalbą: — 1) kai sūnus sako savo tėvui: „tu nesi mano tėvas“, tai jam turi būti įpiautas kūne ženklas ir jis turi būti parduotas už pinigus; 2) kai sūnus sako motinai: „tu nesi mano motina“, tai jam turi būti įpiautas kūne ženklas, jis turi būti vadžiojamas aplink miestą ir išvarytas iš namų. 3) kai tėvas sako savo sūnui: „tu nesi mano sūnus“, tai sūnus turi pamest namus ir visą, kas yra namuose; 4) kai motina sako savo sūnui: „tu nesi mano sūnus“, tai sūnus turi pamest namus ir visa, kas yra tilpę namuose; 5) kai ištekėjusi moteris meta savo vyrą tardama: „tu nesi mano vyras“, tai ji metama į upę; 6) kai vyras sako savo žmonai: „tu nesi mano žmona“, tai jis turi sumokėti savo žmonai pusę minos pinigų; 7) jei kas samdo vergą, ir vergas dingsta, pabėga, būna suimtas arba suserga, tai pasamdęs vergą turi mokėti vieną bar grūdų kasdien.

Šitos, sakytume, įstatymo skeveldros rodo, kad tuometinės visuomenės santvarkos pagrindan buvo jau padėtos: nuosavybė, šeima ir vergija.

Accad tautai paėmus po savim summer tautą, Mesopotamijoje iškilo accadiečių valdovas Sargonas (apie 2800 ar 2650 m. prieš Kr. gim.), kuris nugalėjo daug tautelių Mažojoje Azijoje. Sargonas nebuvo legendarinis didvyris: atkastose senovės liekanose rasta daug liečiančių jį ir jo didelius darbus įrašų. Po Sargono summeriečių—accadiečių žemės plotas padidėjo, civilizacija pasiekė aukščiausią laipsnį (apie 2500 m. pr. Kr. gim.). Žemės ūkis, pramonė, mokslas ir menas pradėjo žydėti.

Biblija mini Erecko miestą ir Our miestą, kuris buvo laikomas Abraomo tėviške; bet ir vėliau per ilgą amžių eilę, prieš iškylant Babilono miestui, įsikūrė Mažojoje Azijoje daug miestų, palikusių savo vardą istorijai: Sirpourla, Larsam, Kish, Houmma ir kiti.

Tautos Kish valdovo Manistou — sou obeliskas, kaip sako senovės chronologijos tyrinėtojai, yra padarytas apie 4000 metus prieš Kr. gim. Tasai obeliskas rodo visuomenės gyvenimą anais senovės laikais jau buvus sutvarkytą ir meną — kad ir prastą — pradėjus savo darbą. Pagal chronologijos tyrinėtojus kitas tautos Kish valdovas Messilim gyvenęs apie 3800 ar 3600 m. prieš Kr. gim., vadinasi, apie 1500 metų anksčiau,

negu buvo įsikūrusi babiloniečių dinastija, kuriai priklauso Hammurabi. [7]).

Kaip matome, Hammurabi paveldėjo didelį civilizacijos turtą, kurį sukrovė tautos accad, summer, kish, dalimi semitai ir kitos tautos, dėl to jis sugebėjo parašyti tokį tobulą anais laikais įstatymą.

Asiriečių įstatymai, atkastieji 1920 m. pasiekia apie 3500 metų amžių, kaip sako mokslininkai—specialistai (asiriologai). Iš tų įstatymų ir gi matyt asiriečių šeimą buvus paremtą monogamijos pagrindais. Vyro ir žmonos santykiai tuose įstatymuose nurodyti. Moterys aprūpinamos turtu. Asiriečių įstatymai stačiai nesako, ar turi būti daroma priešvedybinė vyro ir moteries sutartis. Tik įstatymų 35 straipsnis taip kalba: „jei vyras veda našlę, neapibrėždamas jos pareigų, ir jei toji našlė gyvena to vyro namuose dvejus metus, tai ji, kaip žmona, gali jau neit iš namų". Iš šito straipsnio daroma išvada, kad kitais atsitikimais priešvedybinė sutatis turėdavo būt padaryta. Be to, asiriečių įstatymai kalba apie žmoną gyvenančią savo tėvo namuose. Čia kyla klausimas, ar tokiais atsitikimais ir vyras turėdavo gyventi uošvio namuose, ar jis galėdavo tik lankyti savo žmoną? Galime manyti, kad kai kuriais atisitikimais, dėl įvairių priežasčių, vyras galėdavo gyvent savo uošvio namuose, nes niekur nekalbama, kad vyras ir žmona gali atskirai gyventi; antai, babiloniečių ir žydų įstatymai reikalauja, kad žmona gyventų vyro namuose, vadinas, drauge. Po susijungimo asiriečių vyras ir žmona solidariai atsako už skolas ir baudas.

Babiloniečių įstatymai leidžia vyrui, be teisėtos žmonos, imti arba antros rūšies žmoną arba konkubiną; o asiriečių įstatymai stačiai neišsitaria šiuo dalyku, bet mokslininkai—specialistai, pasiremdami kai kurių asiriečių įstatymų straipsnių aiškinimu, prieina išvadą ir asirietį galėjus imti konkubiną — ypatingos rūšies vergę ir suteikti jai teisėtos žmonos vertę, atidengiant jai veidą, kuris turėdavo būt uždengtas, kai ji būdama vergė, eidavo iš namų su teisėta žmona.

Be antros rūšies žmonų ir konkubinų babiloniečių ir asiriečių įstatymai tvarko dar vaidelučių ir prostitučių būklę.

---

[7]) D. Mirande, op. cit., 2, 26 ir 46 pusl.

Asiriečių įstatymai, kaip kad ir žydų įstatymai, kalba apie leviratą, kurio tikslą mokslininkai—specialistai aiškina taip: žydų tarpe levirato įstatymu norėta pasiekti tikslo statyti ainius mirusiam ir vaikų nepalikusiam broliui ir tuo būdu sulaikyti turtą toje pačioje šeimoje; o asiriečių tarpe levirato įstatymu turėta galvoje naudingumo tikslas, būtent, atstatyti įgytąją vedybinių dovanų mokėjimų teisę.

Kai kurie matriarchato šalininkai, jų tarpe ir M. Kovalevskis, laiko leviratą matriarchato pėdsaku, išlikusiu iš tų laikų, kada vyrai turėję bendras žmonas. Toks aiškinimas yra nepriimtinas, nes istorija nepasiekia laikų, kuriais vyrai turėjo bendras žmonas, dėl to nežinia, ar tokie laikai buvo. Be to, levirato prasmė gyvenime išaiškinta mokslininkų—asiriologų, kaip antai P. Cruveilhier'o: mokslininkų nuomone leviratas pagrįstas ekonominio pobūdžio sumetimais.

Matriarchato pėdsakų nerandame pietų Azijos indusų įstatyme Manu. Pagal tą įstatymą Indijos gyventojai, kaip matėme, griežtai suskirstyti keturiomis kastomis: bramonų, kšatrija, vaisija ir sudra. Kiekvienos kastos žmonėms nustatytos tam tikros jungtuvių apeigos. Dar gi Manu įstatymas nurodo, koks yra moterų būdas ir kokios jų ydos, sako, kokių moterų nepatariama vesti; tatai rodo, koks jau tuomet buvo indusų skonis.

Kalbėdami apie matriarchatą, evoliucijonistai - materialistai tyli apie Manu įstatymą arba pasitenkina pasakę, kad Manu įstatymas rodo aukštą kultūros laipsnį, o ne pirmykščių žmonių gyvenimo santvarką. Tatai teisybė, bet ir indusų Manu įstatymas, prieš išdėstant jį raštu, turėjo veikti ilgą amžių eilę įpročių teisės pavidale, dėl to negalime abejot, kad jo šaknys yra labai gilioje senovėje ir kad iš tos senovės jis neatnešė mums matriarchato pėdsakų.

Žydų įstatymuose ir gi nerandame matriarchato pėdsakų. Kaip jau žinome, buvo bandyta rasti ten pėdsakai, bet S. Rauh—nugriovė pėdsakų buvimo įrodymus. Kiek siekia istorija, daugelio žydų šeimų priešaky matome patriarchus.

Turimieji apie senovės Aigiptą duomenys ir gi nerodo matriarchato pėdsakų.

Ta pat matome ir iš kitų tautų šeimos satvarkos, ar kurios tautos istorija pasiekia senesnius laikus, antai, arabų, per-

sų, graikų, romėnų, ar vėlesnius laikus, antai, keltų, rytų slavų, lietuvių. Senovės japonų, pietų Amerikos inkų ir actekų šeimas randame ir gi sutvarkytas monogamijos pagrindais.

Kalbėdami atskirai apie kiekvieną šitų tautų, matėme, jog jų kai kurios leisdavo vyrui turėti kelias žmonas, kitos leisdavo vyrui imti antros rūšies žmoną, kitos vėl leisdavo vyrui laikyti konkubiną. Matyt, šiais būdais žmonės išspręsdavo klausimą, kas daryti su moterų perteklium. Kai kur dargi mažos mergaitės būdavo žūdomos, kad jų nereikėtų maitinti ir auginti. Bet teise turėti ne vieną moterį naudodavosi tik turtingi žmonės, o visi neturtingieji turėdavo tik vieną žmoną, nes kelių žmonų su vaikais jie išlaikyt neištesėdavo. Galimas daiktas, kad remdamies tokiais sumetimais du arba daugiau vyrų žiloje senovėje laikydavo vieną žmoną, ir kad tokie atsitikimai vadinami poliandrija.

Bachofenas, o su juo ir M. Kovalevskis, stengdamasis įrodyti matriarchatą buvus semitų tautose, kreipia akis į įprotį, pagal kurį babiloniečių moterys vieną kartą turėdavo duoti savo kūną svetimšaliams vyrams dievaitės Milittos maldykloje. Tatai būdavę daroma kiekvienos babilonietės moteries, kad ji išpirktų teisę būt paskum vieno vyro žmona.

Toks aiškinimas yra visiškai nepagrįstas, nes Hammurabi įstatyme niekur neminima kalbamąjį įprotį buvus Hammurabi laikais; tada šeima jau buvo sutvarkyta griežtais monogamijos pagrindais. O žinias apie tą įprotį suteikia V amž. prieš Kr. gim. graikų istorikas Herodotas; dėl to negalime manyti babiloniečių moterį jau ne mažiau kaip po pusantro tūkstančio metų monogamiško gyvenimo buvus verčiamą išpirkti teisę būti vieno vyro žmona.

Herodoto žinios, jei jos yra teisingos, gali liesti prostitučių uždarbiavimą, o prostitucija Babilonijoje buvo reglamentuota. Turime pastebėti, kad prostitucija senovėje Mažosios Azijos šalyse buvo gerokai išsiplėtusi. Tad Herodotas galėjo apsirikti, neatskirdamas prostitučių nuo kitų babiloniečių moterų. Dalykas yra tas, kad prostitutės glausdavosi prie maldyklų ir kad dalis gaunamo iš jų profesijos pelno tekdavo maldyklai. Pagal Herodotą pasakytasis įprotis būdavo vykdomas dievaitės Milittos maldykloje, o Militta buvo nepadoros meilės dievaitė.

Apie to įpročio procedūrą Herodotas taip sako: [8]) „... Svetimšaliai eidavo pro jas (babiloniečių moteris) ir pasirinkdavo sau iš jų tarpo, mesdami pinigą joms ant kelių. Pasirinktoji tokiu būdu moteris negalėdavo išeiti, o turėdavo eiti paskui tą, katras mesdavo jai pinigą. Pasidavus jam (svetimšaliui), ji galėdavo eiti namo".

Kaip matome iš šitos procedūros, joje veikdavo svetimšaliai vyrai, o ne babiloniečiai vyrai, ir ne visos babilonietės moterys, o tik tiek moterų, kiek galėdavo atsisėst maldykloje. Dėl to turime prieiti išvadą, kad kalbamuoju atsitikimu vykdavo pirkimas pardavimas meilės, o ne moterų babiloniečių išpirkimas teisės būt vieno vyro žmonomis.

Evoliucijonistų - materialistų teorija kelia dar tokius klausimus: jei pradžioje vyrų ir moterų santykiai nebuvo tvarkomi, kitaip sakant, jei tada žmonės gyveno kaip gyvuliai, tai kodėl nuo senų senovės buvo uždrausta jungtis artimiems giminaičiams, kodėl atsirado endogamija ir egzogamija, kodėl atsirado moterų pagrobimas ir pirkimas.

Į šituos klausimus evoliucijonistai - materialistai atsako, kad čia pasireiškė naturalaus pasirinkimo įtaka. Bet šitais žodžiais nieko neišaiškinama, juo labiau, kad naturalaus pasirinkimo įtaka gyvulių neveikia. L. Morganas taip aiškina draudimą jungtis artimiems kraujo giminaičiams: susijungimas vienos giminės vyro su svetimos giminės moterim daro rasę stipresnę ir jėgos ir proto atžvilgiais, nes dvi progresuojančios tautelės sueina į vieną tautą, o dėl to vaikų kaušas ir smegenys auga, kol nesuima abiejų tautų gabumų.

Toks aiškinimas visiškai nepatenkina, nes laikantis jo, turėtume manyti laukinius žmones žinojus biologijos ir anatomijos dėsnius, o tatai yra nepatikimas dalykas: ir dabar maža tebėr žmonių, kurie žino biologijos ir anatomijos mokslus.

Čia įmanomas yra ir psichologinio pobūdžio aiškinimas, būtent: vyrui gali nepatikti moteris, su kuria jis iš mažens augo, kurią jis kasdien matydavo, su kuria jis kasdien kalbėdavo, kurios ydas ir būdą žinodavo, su kuria jis ginčydavosi, žaisdavo, kurį, gal, įkyrėdavo jam. Kitas dalykas — svetimos giminės moteris: juk visa, kas nauja, traukia žmogų. Čia ga-

---

[8]) Žiūr. D. Mirande. Le code de Hammourabi et sesorigines. 1913 (pusl. 72).

lėjo būti ir ekonominio pobūdžio sumetimai: leidžiant sūnui vest svetimos giminės moterį, tikėta gauti kiek turto. Vadinasi, draudimas jungtis artimiems giminaičiams galėjo būti pagrįstas įvairiais sumetimais, tik vargiai bau biologijos ir anatomijos mokslo duomenimis, kaip mano evoliucijonistai - materialistai.

Kada atsirado porinė šeima, į šitą klausimą evoliucijonistai - materialistai nesuteikia šiek tiek tvirtai pagrįsto atsakymo. Pagal L. Morgano nuomonę, ir punalualinės šeimos laikais ir anksčiau susijungimas vyro su viena žmona ilgesniam ar trumpesniam laikui jau buvo. Vadinasi, ir porinė šeima buvo žiliausios senovės amžiais ir vėliau ji neišnyko, o plėtėsi. Kaip sako Fr. Engelsas, Bachofeno esąs nuopelnas, kad jis atrado pėdsakus nuo vedybos grupėmis į vedybą poromis. Bet graikų mitai, kuriais rėmėsi Bachofenas, nėra labai seno amžiaus, o senesniuose už juos istorijos duomenyse vedybos grupėmis pėdsakų nerandame. Ir Fr. Engelsas sako, kad vedybos grupėmis laikus atstatyti įrodymais vargiai bau galime. Dėl to mūsų nuomone, grakų mitai negalėjo turėti lemiančios reikšmės, sprendžiant tokį svarbų klausimą.

Kad monogaminė šeima buvo žilosios senovės laikais, kuriuos bent dabar pasiekia istorija, rodo jau minėto summeriečių įstatymo skeveldros, išlikusios nuo priešhammurabinių laikų. Ten tarp kita ko sakoma: jei ištekėjusi moteris meta vyrą tardama: „tu nesi mano vyras", tai ji metama į upę. Skiriama bausmė sūnui, išsižadėjusiam savo tėvo arba motinos. Kituose senovės įstatymuose skiriama žiauri bausmė žmonai, susidėjusiai su svetimu vyru, ir jos meilužiui. Tomis bausmėmis stengtasi ginti šeima nuo jos ardymo; vadinasi, šeima jau tada buvo įsikūrusi tvirtais pagrindais.

Yra žinių, kad senovėje, vyrui mirus, jo našlė pagal įprotį būdavo deginama ant to laužo, ant kurio būdavo deginamas jos vyro lavonas, nes būdavo manoma vyrą gyvensiant su savo žmona ir kitame pasaulyje. Pagalios, seniausios ne tik airių ir semitų tautų, o ir pietų Amerikos inkų ir japonų legendos kalba apie poras, iš kurių esą gimę dievai, valdovai, didvyriai (antai, inkų — saulė ir mėnuo, japonų izanagi ir izanami).

Šitos žinios nepatvirtina apriorinės evoliucijonistų - materialistų teorijos apie žmonių gyvenimą ordomis. Gindamas tą teoriją Fr. Engelsas sako, tarp kita ko, kad senovėje meilė (žmonos, vaikų) maža reikšmės turėjusi ir kad ji atsiradusi jau visiškai vėlai; reiškia, ir šeima senovėje negalėjusi būti tvirtai suvirinta.

Suprantama, rimto ginčo čia negali būti, nes Fr. Engelsas nepaaiškina, kas yra meilė, kurie jos pagrindai, kaip ji apsireikšdavo gyvenime įvairių tautų. Į šituos klausimus galime išgirst daug įvairių atsakymų. Vargiai bau ir pats Fr. Engelsas žinojo, kokios reikšmės turėjo meilė tų žmonių tarpe, kukurių gyvenimo istorija nepasiekia, juo labiau, kad meilė yra išvidinių žmogaus jausmų dalykas, o išvidiniai žmogaus jausmai labai sunkiai prieinami kitam žmogui, nes juos galime konstatuoti, stebėdami žmogaus veiksmus. Fr. Engelsas neturėjo po akių paremtos stebėjimu medžiagos apie priešistorinių žmonių veiksmus; dėl to ir jo nuomonė apie meilės reikšmę senovėje nėra pagrįsta, ji tarta tik apriorinei teorijai pateisinti.

Beveik visą medžiagą savo teorijai paremti evoliucijonistai - materialistai ima iš dabartinių laukinių žmonių gyvenimo santvarkos. Bet mes jau esame sakę, kad dabartiniai laukiniai žmonės yra dabartiniai žmonės, o ne priešistorinių laikų žmonės. Dabartinius žmones skiria nuo priešistorinių laikų žmonių ištisos eilės tūkstančių metų. Tad kyla klausimas, ar dabartiniai laukinai žmonės atvaizduoja priešistorinių laikų žmones? Mūsų nuomone — neatvaizduoja dėl to, kad žmonės, kaip rodo istorija, keičia savo gyvenimo formas ir tasai keitimas yra jų protavimo padarinys. Mes negalime manyti dabartinius laukinius žmones tebestovint toj pačioj vietoj, kurioje jie stovėjo prieš ištisus tūkstančius metų. Jie galėjo eit progreso keliu, bet gyvenimo aplinkybės galėjo versti juos eit ir regreso keliu: kaip sakėme, kuri tauta galėjo išstumti kitą tautą iš patogios gyventi vietos į nepatogią vietą — į kalnus, į miškus, į dykumą; tad išstumtoji tauta galėjo netekti viso savo turto ir pradėti eiti regreso keliu. Kaipo paveikslą galime imti pietų Amerikos Maya tautą, gyvenusią Jukatano pasiausalyje. [9]) Tos

[9]) R. Harcourt. L'Amérique avant Colomb. Paris. 1925.

tautos praeitis yra visiškai neaiški. Ten istoriniai tyrinėjimai sutinka didelį sunkumą dėl to, kad ispanams paėmus Jukatano pusiausalį, jo gyventojų tarpe rasta visiško regreso būklė, o tų gyventojų protėviai buvo pasiekę aukštoką kultūros laipsnį. Nėra žinomos tikros regreso priežastys. Mažas Maya tautos rankraščių skaičius, kol kas neiššifruotas. Be Maya tautos Jukatano pusiausaly gyveno ir kitos tautelės. Iš jų negalima buvo gauti patenkinančių paaiškinimų, kaip atsirado apgriuvę trobesiai, kurie buvo atkasti iš po žemės paviršiaus, apžėlusio augalais. Paminklų daly įrašai buvo iššifruoti: jų kai kurie rodą toltek tautos įtaką; iš įrašų spėjama maya tautos civilizaciją jau buvus iškilusią VII. amž. po Kr. gim.

Turime priminti, kad paskutiniais laikais tyrinėjamos priežastys, dėl kurių maya tautos civilizacija žuvo; pareikšta nuomonė, kad maya tauta išsiskirstė į apylinkės kraštus, nes neteko vandens savo šaly. Tad suprantama, kad po katastrofos maya tauta nuėjo regreso keliu ir jos civilizacija žuvo. Panašios į šitą katastrofos galėjo būti ir kitur dėl įvairios kilmės įvykių žemės paviršiuje. Taigi laukinių žmonių progresas galėjo eiti šalia regreso.

Dėja, laukinių žmonių istorijos mes neturime, dėl to negalime, kad ir apytikriai pasakyti, kaip klojosi tų žmonių gyvenimas senovės laikais.

Sutikus tokią kliūtį, pradėta galvoti, ar gi visiškai negalima rasti kelio įeiti į kiekvienos tautos būtąjį laiką. Čia imtasi tyrinėti atskirų tautų gyvenimas. Tyrinėjimui padėjo daug darbo Fritz Groebner'is iš Kelno, parašęs veikalus apie Okeanijos civilizaciją, apie Australijos gyventojus, apie Melanezijos gyventojus; toliau Bernhard'as Ankermannas iš Berlyno, parašęs apie Afrikos civilizacijas; pagalios, P. Šmidt'as iš Vienos, parašęs daug veikalų iš etnologijos srities. Panašūs darbai buvo pradėti Amerikoje ir Anglijoje. Kaip sako Raoul Allier [10]), anglų mokslininkas W.—H.—R. Rivers ilgai buvo evoliucijonistų - materialistų šalininkas. Bet 1911 metais, pirmininkaudamas britų sąjungos mokslui remti 81-me posėdy. padariusioje sensaciją kalboje pareiškė, jog jis atsisako prin-

[10]) R. Allier, op. cit., pusl. 269.

cipų, kuriuos jis ilgai laikė teisingus, ir jog jis prisideda prie pagrindinių F. Graebner'io įkurtos mokyklos principų, tik ne prie visų išvadų. Nustebintas pasisavinimais, padarytais vienų civilizacijų iš kitų, taipos gi būdais, kuriais civilizacijos dažnai susimaišydavo, Rivers priėjo išvadą, kad reikėtų atsisakyti statyti civilizacijas taip, tartum jų evoliucija visur buvo vienoda, tartum a priori galima nustatyti, kuria tvarka civilizacijos ėjo viena po kitos, ir rikiuot jas pagal jų manomąjį tobulumą laiptais, kurie veda nuo žiaurumo į pažangą.

Ir L. Morganas, padėjęs tiek daug darbo Amerikos—indėnų gyvenimo tyrinėjimui, vis gi neatidarė mums durų į pirmykščių žmonių šeimos santvarką. Jo pastangos įrodyti jo nupieštąją irokėzų giminystės sistemą buvus senovėje ir Azijoj, ir Afrikoj, ir Australijoj nepavyko, nes dabartinių laukinių žmonių šeimos santvarką, kuria jis remiasi, mes galime tik konstatuoti, bet negalime sakyti ją nesikeitus per ištisus tūkstančius metų. Be to, L. Morganas nemini apie kitas vadinamų laukinių žmonių tautas, kurių šeimos santvarka yra kitokia negu jo nupieštoji. Irokėzų giminystės sistema panešėjo į kitų Amerikos indėnų tautų sistemas, nes indėnai kilnojosi iš vienos vietos į kitą ir galėjo veikti vieni kitus: antai, actekai atėjo į Meksiką iš šiaurės, inkai atėjo į Peru iš kitur. Toji sistema galėjo panešėti ir į kitų šalių kai kurių tautų giminystės sistemas, nes iš daugelio pasaulio tautų kai kurios galėjo galvoti taip, kaip galvojo irokėzai.

L. Morganas neturėjo po akių tų istorijos duomenų, kurie yra surinkti naujaisiais laikais ir kurie gali pakeisti jo teoriją.

Iššiūrėję istorijos pasiekiamus laikus, matome žmones senovėje gyvenus šeimomis, pagrįstomis kraujo giminyste. Šeimos priešaky stovėdavo vyras. Vyro turtas buvo atskiriamas nuo žmonos turto — atsinešto ar kitu būdu įgyto, dėlto ir paveldėjimas eidavo ir vyro ir žmonos linija. Vyras džiaugdavosi, kai jam gimdavo sūnus, nes sūnus turėdavo rūpintis, kad tėvas būtų tinkamai palaidotas, kad sūnus saugotų ir didintų šeimos turtą, kad po tėvo galvos būtų atlikinėjamos tikybos apeigos ir kad nustatytais būdais būtų garbinami dievai ir protėviai. Kas nesulaukdavo sūnaus, tas galėdavo persiskirti su žmona arba įsūnyti svetimą vaiką. Jei žmonės būtų gyvenę

ordomis, tai žiloje senovėje toks rūpinimasis nebūtų taip giliai įleidęs šaknų į žmonių psichiką. Be to, kraujo giminystė nebūtų turėjusi jokios reikšmės, kaip kad ji neturi gyvulių tarpe. Susidarusios iš šeimų atskiros giminės stengdavosi daryti tvarką ir jungdavosi ištikus pavojui arba atsiradus bendram dideliam darbui, o vėliau susijungdavo ir nuolatiniam laikui ir tuo būdu sudarydavo atskiras tautas arba tauteles.

Šeimos ir giminės įkurdavo šiokią ar tokią tikybą ir statydavo dorovės pagrindus. Dar gi iš valdovų dažnai būdavo reikalaujama, kad jie būtų išmintingiausi, dorovingiausi, išmokslinti, narsūs. Su tikyba ir dorove buvo susijusi įpročių teisė, pagal kurią būdavo tvarkomas žmonių socialis gyvenimas. Tatai reiškia, kad ir žilos senovės žmonės rūpindavosi ne tik tuo, kad galėtų pramįsti, o ir tuo kad galėtų patenkinti ir ūgdyti savo sielos reikalus. Daug senovėje padėtų sveikų pagrindų dvasinėje srityje turime paveldėję iš savo protėvių

Sakėme, kad žmonės turėjo atsirast įvairiose mūsų planetos vietose; o kadangi istorija pasiekia žmonių gyvenimą, kai žmonės jau buvo susiskirstę tautomis ir tautelėmis, kilusiomis iš išsiplėtusių šeimų ir giminių, tai negalime manyti visų tautų ir tautelių socialio gyvenimo santvarką buvus vienodą; čia turėjo būti daug įvairumo, nes spręsdami liečiančius socialį gyvenimą klausimus, žmonės ne vienaip galvoja ir dėlto ne vienas išvadas padaro. Dėl to atskirų tautų gyvenimo santvarka galėjo žymiai skirtis viena nuo kitos ir dėl to kiekvienos tautos gyvenimą reikia tyrinėti atskirai. Netoli viena nuo kitos gyvenusios tautos turėjo veikti viena kitą, ir veikiamosios tautos galėjo tvarkyti savo gyvenimą, kaip tvarkydavo tauta nugalėtoja, ar tauta stipresnė, ar gabesnė. Taipos gi, kai kurių įvairiose šalyse gyvenančių tautų santvarka galėjo panešėt viena į kitą, nes tos tautos galėjo vienaip išspręsti liečiančius gyvenimo santvarką klausimus.

Kaip matėme, evoliucijonistai - materialistai ima, palyginti, nedidelio dabartinių laukinių tautų skaičiaus gyvenimo santvarką, laiko tą santvarką pirmykščių žmonių santvarka, prideda Bachofeno padarytas iš graikų ir romėnų mitų tyrinėjimo išvadas ir stato socialio gyvenimo pagrindus, tvirtindami, tuos pagrindus buvus bendrus visoms mūsų planetoje gyvenančioms tautoms. Jie neatsižiūri į tai, kad dabartinių

laukinių žmonių gyvenimas neatvaizduoja pirmykščių žmonių gyvenimo, kad mitai yra silpna medžiaga svarbioms išvadoms daryti, kad yra daug tautų, kurių gyvenimo santvarka nepanėši arba mažai tepanėši į jų imtųjų tautų santvarką, ir kad nesuprantama, kodėl viso pasaulio pirmykščiai žmonės turėjo vienaip galvoti, spręsdami kurį iškilusį socialio gyvenimo srity klausimą, nes mes kasdien matome žmonių nuomonių įvairumą, sprendžiant vieną kurį klausimą, ir maža tėra sprendimų, surenkančių visus balsus. Savo teorijai paremti evoliucijonistai - materialistai sako matriarchatą senovėje iškilus dėl to, kad ūkis buvęs vedamas komunistiškais pagrindais. Bet mes matėme, kad žeme naudodavosi šeimos, o toks naudojimasis nėra komunizmas nustatyta to žodžio prasme; antai, prof. L. Baudin [11]) (L. Bodėn) sako, kad prieškolumbinėje Peru valstybėje (pietų Amerikoje) žemė nebuvo valdoma komunistiškais pagrindais, kaip kad pirmiau buvo manoma. Tad, rodos, evoliucijonistai - materialistai remiasi komunizmu savo apriorinei teorijai įrodinėti.

Evoliucijonistai - materialistai tarpais remiasi spėliojimais sakydami — tokią ar tokią socialio gyvenimo santvarką turėjus būti priešistoriniais laikais. Žinoma, spėliojimai lieka spėliojimais ir dėl jų sunku kas pasakyt, bet jie maža reikšmės turi. Imkime akmens amžius; jau ir tada žmonės galvojo ir dirbo sunkų darbą; tatai rodo iškastieji ir padarytieji iš akmens ir iš žvėrių kaulų darbo įrankiai. Tad nėra pagrindo spėlioti, kad tais amžiais žmonės gyveno nelyginant kaip gyvuliai, netvarkydami savo gyvenimo.

Jei imsime tautas, kurių senovės gyvenimą pasiekia istorija, tai ten mes nerandame paramos evoliucijonistų - materialistų teorijai. Šitos teorijos šalininkai sako, kad tų tautų gyvenimas jau yra priėjęs aukštą kultūros laipsnį, dėl to nesą reikalo kalbėti apie tas tautas. Teisybė, tos tautos buvo pasiekusios aukštoką kultūros laipsnį; jų kultūros šaknys siekia žilą senovę. Jei įsižiūrėsime į tos kultūros esmę ir dvasią, tai turėsime pasakyti, kad toji kultūra nėjo ta linkme, kaip spėlioja evoliucijonistai - materialistai, nes joje nematome kylimo iš gyvuliško gyvenimo žymių; kaip tik, ten matome žmogaus proto ir

[11]) L. Baudin. Les communautès agraires du Pérou précolombien 1927.

jo sielos darbus; antai, įžymus anglų archeologas ir kalbininkas Stefens Langdon'as nesenai atkasė žemutinėje Mesopotamijoje, ten, kur senovėje buvo Kish (Kiš) miestas, ne vieną miestą, o eilę miestų — viens aukščiau kito; vadinas, senasis Kish miestas lindo žemėn, o jo vieton buvo atstatomas naujas miestas. S. Langdono iššifruotosios kyliaraščiu rašytosios lentelės liudija, jog 40-me amžiuje prieš Kr. gim. Kish miestas buvęs vakarų Azijos prekybos ir kultūros centras. Kish valdovui mirus, drauge su juo buvo laidojamos visos jo žmonos, vyresnieji kariuomenės vadai, daug kareivių, ir arklių, kad mirusiųjų valstybėje valdovas galėtų turėti paruoštą kariuomenę. Tokių kapų S. Langdonas atradęs kelis. Įdomu, kad viename laikraštyje 1934 m. birželio m. 6 d. įdėta žinia, jog Maskvoj „Neskučnyi sad" apylinkėje, kasant žemę, atkasti priešistorinės vietos pėdsakai, būtent, indų skeveldros, įrankiai iš kaulo, daug medžioklės pabūklų, ginklai iš kaulo, iš ragų ir iš metalo, papuošalai iš bronzos ir kiti daiktai. Pasakyto sodo teritorijoje atkasti esą griuvėsiai trijų seniausių miestų, pastatytų viens ant kito. Visų atrastųjų daiktų amžius apimąs kokius šešis tūkstančius metų. Kiek yra teisybės šitoje žinioje, kaipo paimtoje iš laikraščio, sunku pasakyti, nes atrastųjų daiktų senumas turi būti rimtai nustatytas specialistų. Bet jei turėsime galvoje Kish miesto atradimą po žeme ir pietų Amerikos tautos maya miestų atradimmą po žeme, jau apžėlusia augalais, tai kalbamoji žinia neatrodys keista ir nepatikima. Visa tat sakome, norėdami įrodyti, kad atrastosios senovės liekanos nepatvirtina evoliucijonistų - materialistų teorijos, o tos teorijos šalininkai nesuteikia mums įrodymų, kokia gi buvo dabartinių laukinių žmonių šeimos santvarka ir kokios moterų teisės prieš 6 ar 8 tūkstančius metų, neįmant domėn tos teorijos spėliojimų.

Suglaudę visa, kas pasakyta, turime prieiti šias išvadas: 1) nėra istorijos duomenų, kad pirmykščiai žmonės gyveno ordomis — didesnėmis ar mažesnėmis, — nelyginant kaip gyvuliai, ir kad jie buvo biauraus gyvuliško būdo; 2) nėra įrodymų, kad žiloje senovėje vyrų ir moterų santykiai nebuvo tvarkomi; 3) nėra įrodymų, kad senovėje buvo matriarchatas ta sąvokos prasme, kaip patriarchato sąvoka, kad moterys turėjo didesnes teises negu vyrai ir kad senovėje moterų būklės srity staiga įvyko perversmas blogon pusėn; 4) neįrodyta, kad da-

bartinių vadinamų laukinių žmonių šeimos santvarka atvaizduoja pirmykščių žmonių šeimos santvarką; 5) neįrodyta, kad visų dabartinių vadinamų laukinių žmonių šeimos yra ir buvo vienaip sutvarkytos; 6) neįrodyta, kad pirmykščių žmonių tarpe vyro meilė žmonai ir vaikams maža reikšmės turėjo.

Istorijos pasiekiamais laikais moterų teisių šeimoje apibrėžimas ir išdėstytų tezių įrodymais parėmimas ir sudarė šito darbo tikslą.

LITERATŪRA, KURIA PAREMTAS ŠITAS DARBAS

Allier (Raoul). Le non - civilisé et nous. Paris. 1927.

Antonovič (V.). Očerk istoriji V. Kniažestva litovskago do smerti velikago kniazia Olgerda.

Arbois de Jubainville (H.d'). La famille céltique. Paris. 1905.

Arnoux (Jules). Le peuple japonais. Paris. 1912.

Baudesson (Com.). Au pays des superstitions et de rites. Paris. 1932.

Bebel (August). Die Frau und der Socialismus. 1883.

Berget (A.). La vie et la mort du Globe. Paris. 1212.

Beuchat (H.). Manuel d'archéologie amércaine. Paris. 1912.

Bissing (H. fon). Očerk istoriji Jegipta. 1903. Miunchen.

Cahen (Léon). Histore de l' Orient et de la Grèce. Paris. 1925.

Cosentini (Francesco). Le droit de famille. Paris. 1929.

Cruveilhier (P.). Recueil des lois assyriennes. Paris. 1927.

Chvostov (V.). Istorija rimskago prava. Moskva. 1904.

Delaporte (L.). La Mesopotamie. Les civilisations babylonienne et assyrienne.

Engels (Fridrich). Der Ursprung Familie, des Privateigentums und des Staates, 1919.

Gemelli (A.). Les origines de la famille. Paris. 1927.

Greighton. Histoire romaine.

Harcourt (Raoul d'). L' Amérique avant Colomb. Paris 1925.

Kato (Genchi). Le Shinto réligion nationale du Japon. Paris. 1931.

Kariejev (N.). Vvedenije v kurs istoriji drevniago vostoka.

Klimas (P.). Lietuvių senovės bruožai. Vilnius 1919.

Kovalevski (M.). Proischoždenije semji i častnoi sobstvennosti. (Paskaitos laikytos Stochkolmo universitete 1892 m.).

Le Bon (Gustave). Lois psychologique de l' évolution des peuples. Paris. 1927.

Lewy-Bruhl (L.). La mentalité primitive. Paris. 1925.

Loiseleur-Deslongchamps. La loi de Manou.

Lowmiański (Henryk). Studija nad początkami spoleczeństwa i państwa litewskiego. T. 1. 1931. Wilno.

Mahaffy (I. P.). L' antiquité grecque. Paris.

Massé (Henri). L' islam. Paris. 1930.

Ménard (René) et **Sauvageot** (Claude). Les peuples dans l' antiquité. La famille dans l'antiquité.

Mirande (Daminique). Le Code de Hammourabé et ses origines. Paris. 1913.

Nikolajev (A.). Očerki po istoriji japonskago naroda. T. 1. 1905.

Orsier (Joseph). Le droit de famille chez les romains. Bruxelles. 1905.

Perrot (Ernest). Précis élémentaire de droit romain. Paris. 1927.

Picard (Charles). Sémites et Aryens. Paris. 1883.

Pastoret (M. de). Moyse, consideré comme legislateur et comme moraliste. Paris. 1788.

Pastoret (M. de). Zoroastre, Confucius et Mahomet comme legislateurs et moralistes. Paris. 1788.

Piprek (Jan). Formy malżeństwa u pierwotnych slowian i plemion baltyckich. Warszawa. 1930.

Post (Albert Hermann). Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts. Oldenburg und Leipzig. 1890.

Rauh (Sigismund). Hebräisches Familienrecht in vorprophetischer Zeit. Berlin. 1907.

Rudzinskaitė-Arcimavičienė, Doc. Moteries būklė senovės Aigipte. Kaunas. 1932.

Scheil (V.). La loi de Hammourabi. Paris. 1906.

Tard (Gabriel). Les transformations du droit.

Westermark (E.). Istorija braka (vertimas į rusų kalbą).

Winckler (Hugo). Die Babylonische Geisteskultur.

Weber (Georges). Histoire Universelle. T. 1, 2 ir 3. Paris. 1883.

Vinogradov (Pavel). Učebnik vseobščei istoriji. Drevni mir. Moskva. 1906.

Ziber (N.). Očerki pervobitnoi ekonomičeskoi kulturi. 1883.

T U R I N Y S.

Prakalba 1

I. **Evoliucijonistų - materijalistų teorija** 7

II. **Evoliucijonistų - materijalistų teorijos kritikai**

1) Gabr. Tard'as 58
2) E. Westermark'as 63
3) A. Gemelli 83

III. **Ar evoliucijonistų - materijalistų teorija gali būti taikoma socialiniam gyvenimui** 100

IV. **Turinčių istoriją tautų šeimų santvarka** 110

1) Babiloniečiai 120
2) Assiriečiai 126
3) Pietų Azijos indusai 134
4) Žydai 156
5) Persai 170
6) Arabai 179
7) Aigiptiečiai 191
8) Graikai 202
9) Romėnai 209
10) Keltai 230
11) Rusai 239
12) Pietų Amerikos Inkai 253
13) Pietų Amerikos actekai 276
14) Japonai 288
15) Lietuviai 304

V. **Išvada** 318

Literatūra 341

10-LT
Kaina 10 litų
2 rb.
T 8
B5505
A1801

Kooperatinė „Raidės" spaustuvė
Kaune, Kęstučio g-vė 44. Tel.758